

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASKERİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI
(ODGP) MİSYONLARINDAN DOĞAN ULUSLARARASI HUKUK
SORUMLULUĞU**

Yüksek Lisans Tezi

Taha ÖNER

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASKERİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI
(ODGP) MİSYONLARINDAN DOĞAN ULUSLARARASI HUKUK
SORUMLULUĞU**

Yüksek Lisans Tezi

Taha ÖNER

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Nasih Sarp ERGÜVEN

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASKERİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI
(ODGP) MİSYONLARINDAN DOĞAN ULUSLARARASI HUKUK
SORUMLULUĞU**

Yüksek Lisans Tezi

Taha ÖNER

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Nasih Sarp ERGÜVEN**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1. Prof. Dr. İlke GÖÇMEN**
- 2. Dr. Öğr. Üyesi Nasih Sarp ERGÜVEN**
- 3. Dr. Öğr. Üyesi Beyza ÖZTURANLI ŞANDA**

**Tez Savunması Tarihi
07.07.2025**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ,
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Dr. Öğr. Üyesi Nasih Sarp ERGÜVEN danışmanlığında hazırladığım “**Avrupa Birliği’nin Askeri Ortak Dış Ve Güvenlik Politikası (ODGP) Misyonlarından Doğan Uluslararası Hukuk Sorumluluğu (Ankara 2025)**” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

04/09/2025
Taha ÖNER

ÖNSÖZ

Avrupa Birliği'nin Askerî Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) Misyonlarından Doğan Uluslararası Hukuk Sorumluluğu başlıklı bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programı bünyesinde Dr. Öğr. Üyesi Nasih Sarp ERGÜVEN danışmanlığında hazırlanmıştır. Eylül 2022 tarihinde başladığım yüksek lisans programını başarıyla tamamlamanın gururunu yaşıyorum.

Yüksek lisans programına başlamadan önce, Ljubljana Üniversitesi tarafından Slovenya'da düzenlenen uluslararası insan hakları hukuku, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası ceza hukuku ve uluslararası mülteci hukukuna dair farazi dava yarışması için bir yıl yoğun bir hazırlık süreci geçirdim. Ardından, yüksek lisans süresince, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin kıymetli hocalarımdan aldığım dersler, bu alanlara ilişkin bilgi birikimimi ve akademik derinliğimi pekiştirmemi sağladı. Bu süreçte ayrıca, Belçika'nın Brugge kentinde yer alan Avrupa Koleji'nde, AB Hukuku üzerine bir yıl süren yoğun bir akademik programı, Brüksel'deki AB kurumlarının gölgesinde, alanının en saygın hocaları eşliğinde tamamlama fırsatı buldum. Avrupa Birliği Adalet Divanı Başkanı Prof. Koen Lenaerts, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Eski Başkanı Siofra O'Leary ve ABAD Hukuk Sözcüsü Tamara Capeta gibi değerli isimlerle çalışma alanlarım üzerine yaptığım ufuk açıcı sohbetler, tez konumun şekillenmesinde ve akademik bakış açımın zenginleşmesinde önemli rol oynadı.

Avrupa Birliği Adalet Divanı Başkanı Prof. Dr. Koen Lenaerts, çalışmamın tesliminden önce nazık bir şekilde bir nüshasını inceleyerek, özellikle *KS* ve *KD* kararına ilişkin analizime dair değerli akademik görüşlerini benimle paylaşmıştır. Bu katkılar, tezin ilgili bölümünün daha derinlikli biçimde geliştirilmesine ve genel kapsamının zenginleşmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Böylesine yoğun sorumluluklara sahip bir yargı makamının, genç bir araştırmacının çalışmasına bu düzeyde ilgi ve nezaket göstermesi, şahsım adına büyük bir onur ve ilham kaynağı olmuştur. Akademik ve profesyonel hayatımda örnek alacağım bu yaklaşımı, bu vesileyle şükranla anmak isterim.

Dolayısıyla bu çalışma, aslında dört yıla yayılan akademik birikim, emek ve donanımın ince ince işlenmesiyle meydana gelmiştir. Tez konusu olarak hem AB hukukunu hem de uluslararası hukuku kapsayan bir başlık tercih etmemin temelinde de bu birikim yatmaktadır. Umuyorum ki, bu çaba çalışmaya hakkıyla yansıtılmıştır.

Ljubljana Farazi Dava Yarışması sürecinde beni ve takım arkadaşlarımı destekleyen Prof. Dr. Cavit Abdullahzade'ye; yüksek lisans ders dönemim boyunca ve konu seçiminde yol gösterici yaklaşımıyla yanımda olan Dr. Öğr. Üyesi Erkan Akdoğan'a; ve mesafe gözetmeksizin iki yıl boyunca danışmanlığımı üstlenerek yapıcı eleştirileri, kıymetli katkıları ve daimi desteğiyle çalışmama yön veren Dr. Öğr. Üyesi Nasih Sarp Ergüven'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Türkiye'de AB hukuku alanında sayılı uzmanlardan biri olan Prof. Dr. İlke Göçmen'e, bu çalışmaya sağladığı değerli katkılar ve özverili akademik birikimi için müteşekkirim. Son olarak, jüri üyesi olarak bu sürece dâhil olup çalışmama sunduğu derinlikli değerlendirmeler ve geliştirici geri bildirimleriyle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Beyza Özturanlı Şanda'ya teşekkür ederim.

2210-A Yurt İçi Genel Yüksek Lisans Bursu kapsamında verdikleri destekler için Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) ve Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı'na; ayrıca burs desteğiyle yanımda olan Türk Eğitim Vakfı'na gönülden teşekkür ederim.

Avrupa Koleji’nde bana istisnai burs imkânı sağlayan Avrupa Birliği Dışışleri ve Güvenlik Politikası Eski Yüksek Temsilcisi ve Avrupa Koleji Rektörü Federica Mogherini ile Pierre Bachelier’e teşekkür borçluyum. Yine Avrupa Koleji’nde kaleme aldığım yüksek lisans tezim sırasında akademik rehberliğini esirgemeyen Prof. Dr. Inge Govaere’ye ve AB Anayasa Hukuku hocam Prof. Dr. Sacha Garben’a, bu çalışmaya sağladıkları kıymetli katkılar için içtenlikle teşekkür ederim.

Yüksek lisans çalışmalarım süresince edindiğim Avrupa Birliği hukukuna ilişkin teknik ve teorik bilgileri pratikte uygulama fırsatı sunduğu; AB hukukuna dair geliştirdiği özgün bakış açısını, yürüttüğu dava ve dosyalar aracılığıyla benimle cömertçe paylaştığı için Sarıibrahimoğlu Hukuk Bürosu’nun kurucusu Sn. Dr. Y. Selim Sarıibrahimoğlu’na en içten teşekkürlerimi sunarım.

Hem Ankara’da hem Belçika’da manevi desteğini daima yanımda hissettiğim tüm kadim dostlarıma gönülden teşekkür ederim. Bu dostlarım arasında, tez sürecine ilişkin yapıcı geri bildirimlerini hiçbir zaman esirgemeyen ve bu çalışmayı adeta bir asker arkadaşlığı disipliniyle birlikte yürüttüğümüz Kırklareli Üniversitesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Yusuf Enes Başözen’e ayrıca teşekkür borçluyum.

Son olarak, akademik yolculuğumun en başından bu yana daima yanımda olan sevgili annem, babam ve kardeşime en derin şükranlarımı ve minnettarlığımı sunarım. Hiç kuşkusuz, onların desteği olmasaydı, bugün gururla ifade edebileceğim birçok şeyi gerçekleştirmem mümkün dahi olmazdı.

Taha ÖNER

Ağustos 2025, Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ÖRGÜTLER HUKUKU KAPSAMINDA ULUSÜSTÜLÜK VE AVRUPA BİRLİĞİ

I. Uluslararası Hukuk Süjesi Olarak Uluslararası Örgütler	5
A. Uluslararası Örgütlerin Hukuki Kişiliği	11
B. Uluslararası Örgütlerin Tanımı	14
C. Uluslararası Örgütlerde Üyelik Türleri ve Kurumsal Yapı.....	16
D. Uluslararası Örgütlerin Sınıflandırılması	21
II. AB'nin Ulusüstü Karakteri.....	26
A. Avrupa Bütünleşmesi Tarihinde ulusüstülük	26
1. Roma Antlaşmasından Avrupa Tek Senedine (1958 – 1987 Dönemi).....	26
a) Kurumsal Bütünleşme	26
b) Hukuki Bütünleşme	31
2. Avrupa Tek Senedinden Lizbon Antlaşmasına (1987-2009 Dönemi)	35
a) Kurumsal Bütünleşme	35
b) Hukuki Bütünleşme	48
3. Güncel Haliyle AB'nin Kurumsal ve Hukuki Yapısı.....	56
a) Avrupa Parlamentosu.....	56
b) Avrupa Birliği Zirvesi.....	58
c) AB Konseyi	59
d) Avrupa Komisyonu.....	61
e) Avrupa Birliği Adalet Divanı.....	62
f) Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Sayıştayı	63
III. AB'nin Tanımı Sorunu ve Bir Tanım Girişimi	64
A. Uluslararası Hukuk Açısından AB'nin Statüsü ve Niteliği	64
B. Aristotelesçi Tanım Teorisi Işığında AB'nin uluslararası Hukuktaki Yeri	70

1. AB'nin Cinsinin (<i>Genus</i>) İncelenmesi.....	70
2. AB'nin Ayırt Edici Özelliklerinin (<i>Fasl</i>) İncelenmesi.....	71
a) Doğrudan Etki İlkesi.....	71
b) Öncelik İlkesi.....	72
c) Zımni Yetki İlkesi	73
3. Sonuç: AB'nin Ayırıcı Niteliği ve Tam Tanımı.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

AB HUKUKU VE ULUSLARARASI HUKUK

I. AB Kurucu Metinlerinde Uluslararası hukuk	77
II. Uluslararası Antlaşmalar	80
A. Uygulanacak Hukuki Rejim	80
B. Doğrudan Etki İlkesi.....	83
1. International Fruit Company kararı	84
2. Bresciani ve Kupferberg kararları.....	85
3. Demirel ve Sevince kararları	88
C. Karma Antlaşmalar	90
1. Anctarctic MPA kararı	94
2. Opinion 1/19 İstanbul Sözleşmesi	97
D. Uygun Yorum İlkesi.....	101
III. Örf – Adet Hukuku.....	104
A. Genel olarak.....	104
1. Racke kararı	108
2. Brita ve Psagot kararları	111
3. Front Polisario I-II ve Western Sahara Campaing UK kararları.....	116
IV. Hukukun Genel İlkeleri.....	122
A. Uluslararası Hukukun Genel İlkeleri.....	122
B. AB Hukukunun Genel İlkeleri.....	126
C. Divan Kararlarında Hukukun Genel İlkeleri	129
1. Intertanko Kararı.....	129
2. Van Duyn – Wood Pulp kararları	129
3. Opel Austria	132
V. AB Hukukunun Özerkliği	135
A. Genel Olarak.....	135

B. Divan Kararlarında AB HUKUKUNUN Özerkliği Ve Uluslararası Hukuk	136
1. Mox Plant kararı (BMDHS)	138
2. Kadı I - II kararları (BM)	140
a) Kadı I	141
b) Kadı II	144
c) Değerlendirme	147
3. Opinion 2/13 (AİHS)	149
a) Genel olarak	149
b) Opinion 2/13	151
c) Güncel Gelişmeler Işığında AB'nin AİHS'ye Katılımı	154
VI. Genel Değerlendirme	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AB HUKUKU VE ULUSLARARASI HUKUKTA AB'NİN KRİZ YÖNETİMİ OPERASYONLARINDAN DOĞAN SORUMLULUĞU

I. AB'nin Askerî Gücü ve Kriz Yönetimi Operasyonları	160
A. Kavramsal Gelişim	160
1. BM Barış Operasyonlarının Kavramsal Gelişimi	161
2. AB Barış Operasyonlarının Kavramsal Gelişimi	164
B. Kurumsal Gelişim	166
1. Roma Antlaşması'ndan Maastricht Antlaşması'na	166
2. Maastricht Antlaşması'ndan Lizbon Antlaşması'na	168
a) Maastricht Antlaşması (1992): ODGP'nin Başlangıcı	168
b) Amsterdam Antlaşması (1997): ODGP'nin Kurumsallaşması	169
c) St. Malo Bildirisi ve Köln-Helsinki Zirveleri (1998-1999): Avrupa Savunmasının Gelişimi	170
d) Nice Antlaşması ve AB'nin Kriz Yönetimi Yetkisinin Güçlendirilmesi (2001-2003)	172
3. Lizbon Antlaşması'nda ODGP ve OGSP	173
C. Kriz Yönetimi Operasyonunun Planlanması, Başlatılması ve Sürdürülmesi	177
1. Operasyonun Hazırlık Aşamaları ve Başlatılması	177
2. Operasyonun Sürdürülmesi ve Komuta Kademesi	179
II. Kriz Yönetimi Operasyonlarından Doğan Hukuki Sorumluluk	181
A. GENEL OLARAK	181

B. Hukuki Sorumluluk Kavramı	186
1. Genel Hukuk Sorumluluğu	186
a) Tanım, Kavram ve Terminoloji.....	186
b) Tarihsel Gelişim.....	188
2. Uluslararası Hukuk Sorumluluğu	190
a) Uluslararası Hukuk Sorumluluğunun Tarihsel Gelişimi	190
b) Uluslararası Hukukta Sorumluluğun Niteliği ve İşlevi	193
c) Uluslararası Hukukta Sorumluluk Mekanizmalarının Sınırlılıkları	195
3. UHK'nin Kodifikasyon Çalışmaları	197
a) Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Kaynaklanan Sorumluluğu (ARSIWA)	197
b) Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınıraşan Zararın Önlenmesi ve Zararın Paylaştırılması İlkeleri ile Diplomatik Korumaya İlişkin Taslak Maddeler.....	199
c) Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu ve DARIO	200
d) Bireylerin Uluslararası Ceza Sorumluluğuna Dair Kodifikasyon Çalışmaları.....	201
C. AB'nin Uluslararası Hukuktan Doğan Sorumluluğu.....	203
1. Uluslararası Yükümlülüğün İhlali.....	205
a) Uluslararası İnsancıl Hukuktan Doğan Sorumluluk.....	205
(1) Uluslararası İnsancıl Hukuk Kurallarının Uluslararası Örgütler ve AB Açısından Uygulanabilirliği.....	207
(2) AB Hukukunda Uluslararası İnsancıl Hukukun Konumu	212
b) (Uluslararası) İnsan Hakları Hukukundan Doğan Sorumluluk	214
(1) (Uluslararası) İnsan Hakları Hukukunun Silahlı Çatışmalar Bağlamında Uygulanabilirliği.....	214
(2) AB'nin Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Yükümlülükleri.....	217
(3) ODGP'de İnsan Hakları Yükümlülüğü ve ABAD İçtihadı	221
2. Atfedilebilirlik	227
a) Etkin Kontrol, Genel Kontrol ve Nihai Kontrol.....	228
(1) UAD Nikaragua Kararı ve Etkin kontrol Testi	229
(2) EYUCM Tadić Kararı ve Genel Kontrol Testi	230
(3) AIHM Kararlarında Atfedilebilirlik.....	231
b) Yerel Mahkeme Kararlarında Atfedilebilirlik.....	234
(1) Belçika Yerel Mahkeme Kararları	234

(2) Hollanda Yerel Mahkeme Kararları.....	235
3. UHK, DARIO md. 7 ve Etkin kontrol Testi	240
III. Genel Değerlendirme	241
SONUÇ	245
KAYNAKÇA.....	256
ÖZET	324
ABSTRACT	326

KISALTMALAR

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
ABA	: Avrupa Birliği Antlaşması
AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABAK	: Avrupa Birliği Askerî Komitesi
ABAP	: Avrupa Birliği Askerî Personeli
ABİHA	: Avrupa Birliği'nin İşleyişı Hakkında Antlaşma
ABTHŞ	: Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı
ADES	: Avrupa Dış Eylem Servisi
AfB	: Afrika Birliği
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APYK	: Askerî Planlama ve Yürütme Kabiliyeti
ARSIWA	: Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerinden Doğan Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler
ASTM	: Avrupa Serbest Ticaret Mahkemesi
AST	: Avrupa Savunma Topluluğu
AT	: Avrupa Toplulukları
BAB	: Batı Avrupa Birliği
Bkz.	: Bakınız
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BMGvK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CS	: Cenevre Sözleşmeleri (1949)
DARIO	: Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler
DİGP	: Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası (AB)
EPI–II–III	: 1949 Cenevre Sözleşmeleri'ne Ek Protokoller
EUFOR	: Avrupa Birliği Hızlı Müdahâle Gücü Operasyonları
EULEX	: Avrupa Birliği Hukukun Üstünlüğü Misyonu (Kosova)
EUMAM	: Avrupa Birliği Askerî Yardım Misyonu

EUNAVFOR	: Avrupa Birliği Deniz Kuvvetleri Operasyonları
EUPM	: Avrupa Birliği Polis Misyonu
EUTM	: Avrupa Birliği Askerî Eğitim Misyonu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (The General Agreement on Tariffs Trade)
ICCPR	: Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
ICJ / UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
ICRC	: Uluslararası Kızılhaç Komitesi
ICTY / EYUCM	: Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
ILO	: Uluslararası �alışma �rg�t�
IHL	: Uluslararası İnsancıl Hukuk
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KFOR	: NATO Kosova Gücü
MARPOL	: Denizlerin Gemilerden Kirlenmesinin �nlenmesi Sözleşmesi
md.	: Madde
MINUSTAH	: Haiti BM İstikrar Misyonu
MINUSCA	: Orta Afrika Cumhuriyeti BM Misyonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması �rg�t�
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği �rg�t�
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OGSP	: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OHQ	: Operasyon Karargahı
OSCE / AĞİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
para.	: Paragraf
PCIJ / UDAD	: Uluslararası Daimi Adalet Divanı
s.	: Sayfa
SKY�	: Siyasi Kriz Yaklaşımı �er�evesi
SOFA / SOMA	: Kuvvetlerin / Misyonların Statüsüne İlişkin Antlaşmalar
SvGK	: Siyasi ve Güvenlik Komitesi
TOA	: Yetki Devri (Transfer of Authority)
TKA	: Taslak Katılım Anlaşması (AB – AİHS)
UHK / ILC	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UN	: Birleşmiş Milletler (United Nations)
UNCRPD	: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
UNHRC	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi

UNMIK	: Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetimi
UNPROFOR	: BM Eski Yugoslavya Koruma Gücü
1969 VAHS	: 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi
1986 VAHS	: 1986 tarihli Devletler ile Uluslararası Örgütler Arasındaki veya Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukukuna İlişkin Viyana Sözleşmesi
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)

GİRİŞ

Avrupa devletlerinin, 19. yüzyıl itibariyle yıkıcı bir hal alan egemenlik yarışı, Almanya'nın siyasi birliğini tamamlamasıyla birlikte Avrupa kıtası merkezli iki büyük dünya savaşına neden olmuştur. Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi büyük ve köklü imparatorluklar dağılmış, 1945'in ardından yepyeni bir dünya düzeni inşa edilmiştir. Bu yeni düzenin bir parçası olarak kurulan ve faaliyete geçtiği 1949 yılından itibaren Avrupa devletleri arasında kıta tarihinin en uzun süreli barışını inşa etmeyi başarmış Avrupa Birliği, geleneksel uluslararası örgüt modellerinden farklılaşan yapısıyla, siyasi, hukuki, ekonomik, askerî, ticari ve daha birçok açıdan önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

1950'lerden itibaren ekonomik entegrasyon temelinde başlayan Avrupa bütünleşmesi, zamanla yalnızca iç pazarı değil; dış politika, güvenlik ve savunma gibi yüksek siyaset alanlarını da kapsayan çok katmanlı bir yapıya dönüşmüştür. 1992 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, 1945'te inşa edilen iki kutuplu dünya düzeni, bir kez daha dizayn edilmiştir. ABD'nin liderlik ettiği, çok taraflı dış politikanın teşvik edildiği, demokratik değerlerin ve neo-liberal politikaların ağırlık kazandığı bu süreçte; BM, NATO, AB gibi uluslararası örgütler önem kazanmıştır. 1992 yılından itibaren hızlı bir hazırlık sürecine giren AB, yeni dönemde kendi değerlerini ihraç etmeyi hedefleyen küresel bir aktör olmak istemiş; bu bağlamda, 1992 yılında 12 üye devletten oluşan AB; 1995, 2004, 2007 ve 2013 yıllarındaki genişleme dalgalarıyla üye sayısını 28'e çıkarmıştır. 2020 yılında Birleşik Krallık'ın ayrılması nedeniyle üye sayısı 27'ye düşmüştür. Aralarında Türkiye'nin de olduğu, 9+1 aday devletin, AB üyelik süreci halen devam etmektedir.

Bu bağlamda AB'nin ilk defa 2003 yılında faaliyete geçen askerî operasyonları, yalnızca siyasi ve askerî sonuçlar doğurmakla kalmamış; uluslararası hukukun temel

ilkeleri başta olmak üzere çok sayıda hukuki soruyu da gündeme getirmiştir. Bu soruların başında, AB'nin yürüttüğü askerî operasyonlardan kaynaklanabilecek ihlallerin hukuki sorumluluğunun nasıl ve kime atfedileceği, AB'nin ulusüstü kişiliği ve kendine özgü çok katmanlı hukuk düzeni ile klasik uluslararası sorumluluk rejimi arasındaki ilişkinin nasıl çözümleneceği gelmektedir. Bu bağlamda gerek devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin taslak maddeleri (*ARSIWA*) gerek uluslararası örgütlerin sorumluluğuna dair taslak hükümler (*DARIO*), bu çalışma için temel referans kaynaklarını oluşturmaktadır.

Diğer uluslararası örgütlerden farklı olarak ulusüstü yetkilere sahip bir hukuk düzeni inşa eden AB; doğrudan etki, öncelik ve özerklik gibi temel ilkelerle uluslararası hukuka içkin olmayan bir normatif özerklik geliştirmiştir. Avrupa Birliği Adalet Divanı, verdiği kararlar ve içtihat hukukuyla hem içerde üye devletlere karşı hem de dışarda uluslararası hukuka karşı söz konusu özerkliği ısrarla teyit etmiş; bu durum AB hukukunun, özellikle dış ilişkiler bağlamında, uluslararası hukuk ile ilişkisini karmaşıklştırmıştır.

Bu kapsamlı tez çalışması, AB'nin askerî ODGP misyonlarından kaynaklanan uluslararası hukuk sorumluluğunu üç temel düzlemde analiz etmeyi amaçlamaktadır: İlk bölümde, uluslararası örgütlerin hukuki kişiliği ve tarihsel gelişimi incelenecek, AB'nin çok katmanlı hukuki ve kurumsal yapısı AB tarihi ve ABAD içtihatları bağlamında ele alınacak, son olarak AB'nin uluslararası hukuktaki konumu Aristotelesçi tanım teorisi ilkeleri ile “bütünleşme sürecinde olan bir ulusüstü örgüt” olarak tanımlanacaktır. İkinci bölümde, AB hukukunun uluslararası hukukla olan normatif ilişkisi çok boyutlu bir biçimde ele alınacak, AB'nin kurucu antlaşmalarında ve ABAD içtihadında uluslararası antlaşmaların, örf-adet hukukunun ve hukukun genel ilkelerinin konumu sorgulanacaktır. Nitekim bu bölümde yapılacak temel çıkarımlar, AB'nin DARIO bağlamında uluslararası

hukuk sorumluluğunun açık, net ve somut bir şekilde ortaya konmasına esas teşkil edecektir.

Son bölümde ise, öncelikle AB'nin askerî gücünün tarihi temelleri ve kriz yönetimi kapasitesinin Maastricht Antlaşması'ndan Lizbon Antlaşması'na kadar geçirdiği dönüşüm değerlendirilecektir. Bu çerçevede, kriz yönetimi operasyonlarının planlama ve komuta yapısı, AB ile üye devletler arasındaki yetki paylaşımı ve AB operasyonlarında karar alma usulleri açıklanacaktır. Ardından, uluslararası hukuktaki “sorumluluk” kavramının genel çerçevesi ele alınıp, AB'nin askerî misyonlarından kaynaklanabilecek olası insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin DARIO hükümleri çerçevesinde analiz edilecektir. Bu aşamada, ihlal veya ihmal eylemlerinin AB'ye atfedilebilirliği, etkin kontrol ve ikili/çoklu atfedilebilirlik kavramları bağlamında, AB'nin ne ölçüde, hangi koşullarda kim tarafından sorumlu tutulabileceği öğretisi ve yargı kararları ışığında açıklanacaktır.

2024 yılında yeniden ABD başkanlığına seçilen Donald Trump'ın; Avrupa Birliği, NATO ve Rusya-Ukrayna Savaşı'na yönelik sert ve belirsizlik içeren söylemleri, ABD ve NATO odaklı inşa edilmiş Avrupa Güvenlik Mimarisini yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Bu dönemde, Avrupa Birliği düzeyinde “stratejik özerklik” söylemi daha görünür hâle gelmiş; Almanya, Fransa, Polonya, İtalya ve İspanya gibi üye devletler savunma bütçelerini artırarak bu yöndeki yatırımlarını kayda değer biçimde genişletmiştir.

Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu tarafından Mart 2025'te başlatılan ve yaklaşık 800 milyar Euro'luk bütçesiyle dikkat çeken Readiness 2030 savunma paketiyle, AB'nin güvenlik ve savunma kapasitesini sistemli biçimde güçlendirme iradesi somutlaşmıştır. Buna paralel şekilde, 150 milyar Euro tutarındaki SAFE (*Security Action For Europe*) fonuna 18 üye ülkenin başvuruda bulunması, Avrupa'nın kolektif savunma alanındaki

mali kararlılığını pekiştirmiştir. Haziran 2025'teki NATO Zirvesi'nde, üye devletlerin 2035 yılına dek GSYH'lerinin %5'ini savunma harcamalarına ayırma taahhüdünde bulunması ise, transatlantik güvenlik ilişkilerinin yeniden dengelendiği bir döneme işaret etmektedir.

AB'nin bu doğrultuda artan askerî kapasitesi ve dış politika alanındaki aktifleşmesi, yalnızca siyasi değil, aynı zamanda uluslararası hukuki düzlemde de yeni sorumluluk alanlarını gündeme getirmiştir. 1 Haziran 2025 tarihi itibarıyla yürürlükte bulunan normatif çerçeve, yargı kararları, kurumsal belgeler ve akademik literatür temel alınarak hazırlanan bu çalışma, Avrupa Birliği'nin uluslararası hukuki sorumluluğu konusundaki güncel tartışmalara sistematik ve bütüncül bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ÖRGÜTLER HUKUKU KAPSAMINDA

ULUSÜSTÜLÜK VE AVRUPA BİRLİĞİ

I. ULUSLARARASI HUKUK SÜJESİ OLARAK ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

Uluslararası örgütler, devletlerarası ilişkileri düzenleyen hukuk dalı olan uluslararası hukukun iki temel süjesinden biridir. 1648 Vestfalya Barış Antlaşması'nı takiben ortaya çıkmış modern Avrupa devletleri arasında tesis edilen yoğun diplomatik ilişkiler günümüz anlamıyla uluslararası hukukun ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹ Uluslararası örgütlerin ilk örneğini teşkil edecek oluşumlar ise, yine bu dönemdeki diplomatik faaliyetler sonucu görülmüştür.² Uluslararası su yollarında ortaya çıkan problemleri tespit etmek ve çözüme ulaştırmak amacıyla 1815 Viyana Kongresi'nde kurulan “Ren Denizcilik Merkezi Komisyonu” modern anlamıyla kabul edilen en eski

¹ Ulusların hukuku (the law of nations), Geç Orta Çağ'ın ius gentium kavramının Francisco de Vitoria, Gentili, Grotius, Pufendorf, Wolff ve Vattel gibi yazarlarınca geliştirilmesiyle ortaya çıkmış, 1789 yılında Jeremy Bentham tarafından uluslararası hukuk olarak adlandırılmıştır. Emer de Vattel'in 1758 yılında yayımladığı “Les Droits de gens” isimli eseri ilk uluslararası hukuk kitabı olarak kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. James Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law*, 9. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 2019), s. 3-9. Seha L. Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977), s. 26.

² Diplomasi kelimesi etimolojik kökeni itibarıyla Yunanca'dan Latince'ye geçen “diplomeis” kelimesine dayanmaktadır. Kelime Latince'de “diploma” olarak kullanılmıştır. Bununla beraber, Sir Ernest Satow, diplomasi kelimesinin ilk defa 1787 yılında İngilizce'de kullanıldığını ifade etmiştir. Diplomasinin ilk örneklerinin nerede ve ne zaman ortaya çıktığı net olarak bilinmese de M.Ö. 15. yüzyılda Eski Mısır ile Ön Asya Büyük Krallıkları ve Suriye-Filistin Şehir Beylikleri arasındaki diplomatik ilişkilere dair bilgiler içeren “Amarna Mektupları” ve M.Ö. 1278 yılında Eski Mısırlılar ve Hititler arasında imzalanan Kadeş Antlaşması bu noktada özel önem arz etmektedir. Her ne kadar Yunan şehir devletleri, Roma, Bizans ve Orta Çağ Avrupası'nda diplomasi faaliyetleri yürütülmüş olsa da modern anlamda diplomasi faaliyetinin, fikrimizce, modern devletin kuruluşu ile başladığı kabul edilmelidir. Detaylı bilgi için bkz. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Volume One, s. 1024. Nasih Sarp Ergüven, “Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, no. 1 (2016), s. 3-36.

oluşumdur.³ Bunu takiben 1865 yılında Uluslararası Telgraf Birliği, 1874 yılında Evrensel Posta Birliği ve 1890 yılında Uluslararası Demiryolu Yük Taşımacılığı Birliği faaliyete geçmiştir.⁴

Devletlerin ortak amaçları doğrultusunda, belirli bir özerklik tanımak suretiyle kurdukları uluslararası örgütler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından işlevsellik kazanmıştır.⁵ Küresel bir örgüt olma amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti (*League of Nations*, MC) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (*International Labour Organization*, ILO) savaş sonrası kurulan ilk organizasyonlardır.⁶ “Milletlerarası iş birliğini geliştirmek, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak” ilkeleri kurulan MC, 1934 yılında 59 üyeye ulaşmıştır. Ne var ki ABD, Amerikan Senatosu'nun MC Antlaşmasını onaylamaması nedeniyle MC'ye katılamamıştır. Sonradan İkinci Dünya Savaşı'nın mihver devletleri Almanya, Japonya ve İtalya örgütten çekilmiş, Sovyet Rusya ise 1939 yılında üyelikten

³ Prusya, Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın katılımıyla 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi Napolyon tarafından bozulan güç dengesini yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Viyana Kongresi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen ve Avrupa Uyumu olarak isimlendirilen yüzyıllık süreçte, 1854 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen Kırım Harbi haricinde, gerçekten de Avrupa devletleri arasında bir savaş yaşanmamıştır. Viyana Kongresi sadece siyasi tarih açısından değil, diplomasi hukuku bakımından da önem arz etmektedir. Kongre sonunda imzalanan Viyana Antlaşması'nın “Viyana Kuralları” başlığı ile kabul edilen 17. Eki ile diplomasi hukukuna dair kurallar kodifiye edilerek, bu bağlamda ilk uluslararası kodifikasyon çalışması gerçekleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Henry Kissinger, *Diplomasi* (Ankara: Panama Yayıncılık, 2022) s. 68-91. Codification of the International Law Relating to Diplomatic Intercourse and Immunities Memorandum, The UN, A/CN.4/98, 1956, erişim tarihi: 5 Temmuz 2024, <legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_98.pdf>.

⁴ Jan Klabbers, "The Rise of International Organizations," in *An Introduction to International Organizations Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), s. 16-38.

⁵ Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 1996 yılında UAD' ye “bir devletin savaş yahut herhangi bir silahlı çatışmadurumunda nükleer silah kullanmasının DSÖ Anayasası dahil olmak üzere o devletin uluslararası yükümlülüklerine aykırı olup olmadığı” sorusunu yöneltmiştir. Bunun üzerine Divan, BM Şartı'nın 96. maddesinin 2. fıkrası gereğince DSÖ' nün yönelttiği bu sorunun ilgili uluslararası organizasyonun ne ölçüde faaliyet alanında yer aldığını incelemiştir. Bu konuyu ele alırken “uluslararası örgütlerin kurucu belgelerini tarafların ortak hedeflerini gerçekleştirmeyi ve belirli bir özerkliğe sahip yeni hukuk özneleri yaratmayı amaçladıklarını belirtmiştir.” *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1996, s. 66, para. 18-19.

⁶ Klabbers, *dipnot* 4, s. 19; Jan Wouters, Cedric Ryngaert, Tom Ruys, and Geert de Baere, *International Law: A European Perspective* (Oxford: Hart Publishing, 2019), s. 256; Patrick Daillier and Alain Pellet, *Droit International Public*, 8. Baskı (Paris: L.G.D.J., 2009), s. 638.

çıkartılmıştır. Bu nedenlerle başarısızlığa uğrayan MC yerini Birleşmiş Milletler'e (BM) bırakmıştır.⁷

Bu noktada, 1923 yılında kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin MC ile olan ilişkisine değinmek önem arz etmektedir. 1932 yılında MC'ye üye olan Türkiye hem üyelik öncesi hem de üyelik sonrası dönemde örgüt ile aktif bir ilişki yürütmüş,⁸ bu süreçte uluslararası sorunları yakından takip etmiştir.⁹ 1924 yılında yerleşikler sorunu (etabli), 1926 yılında Musul Sorunu, 1927 yılında Bozkurt - Lotus Davası, 1936 yılında Boğazlar sorunu ve 1939 Hatay sorunu MC'ye taşınan dış politika konularıdır. Bunlardan Musul Sorunu Türkiye'nin aleyhine sonuçlanırken, Bozkurt-Lotus Davası, Boğazlar ve Hatay sorunu Türkiye'nin lehine çözüme kavuşturulmuştur. Yerleşikler sorunu ise, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın (UDAD) kararı doğrultusunda değil, altı yıl sonra, mütekabiliyet esası ve mübadele yöntemiyle çözülmüştür.¹⁰

Musul sorununun çözümünde; Türkiye, Cemiyet'in üyesi olmamasına rağmen Lozan Antlaşması md. 3(2)' ye dayanan İngiltere devleti sorunu MC'ye götürmüştür.¹¹ Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın MC kapsamında kurulan komisyon kararının bağlayıcı olmadığı itirazı üzerine, MC Meclis'i UDAD'dan görüş talep etmiştir. Bu görüşe göre Divan, Lozan Antlaşması md. 3(2)' de yer alan "kesin geleceği bu karara bağlı" ifadesine atıf yaparak kararın bağlayıcı olduğuna ve oybirliğiyle alınması

⁷ Klabbers, *dipnot* 4, s. 20.

⁸ Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne İltihakının Tasvip Edildiği Hakkında 726 Sayılı Karar, 12 Temmuz 1932, Resmi Gazete, sayı 2148.

⁹ Baskın Oran ve Atay Akdevelioğlu, *Türk Dış Politikası*, 17. Baskı, Cilt 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 309.

¹⁰ Karar metni için bkz. *Advisory Opinion on Exchange of Greek and Turkish Populations* (Lausanne Convention VI, 30 January 1923, Article 2), 21 February 1925, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B, no. 10.

¹¹ Lozan Sulh Muahedenamesi Hakkında Kanun, 23 Ağustos 1923, Resmi Gazete, sayı 340, Düstur Kaydı: III (5) 5.

gerektiğine hükmetmiştir.¹² 16 Aralık 1925 tarihinde, MC Meclisi Türkiye'nin katılmadığı bir oturum ile Musul'un Irak'a bırakılmasını kabul etmiştir.¹³

MC nezdinde çözüme kavuşan bir diğer sorun; 2 Ağustos 1926 tarihinde Fransız Lotus gemisi ile Türk Bozkurt gemisinin Midilli adası açıklarında çarpışmasından kaynaklanmıştır. Kazada Bozkurt gemisinin batması ile sekiz kişi hayatını kaybetmiş, Lotus gemisi ise İstanbul Limanına yanaşmıştır. Türk devletinin her iki kaptanı tutuklaması üzerine Fransa devleti itiraz etmiş, nihayetinde olay Divan'a taşınmıştır. Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esad Bey'in tezini bir oy farkla benimseyen Divan'ın verdiği karar, uluslararası hukuk açısından önem arz etmektedir.¹⁴ Fransa'nın yetkisizlik itirazı üzerine Türkiye *“devletlerin herhangi bir konuda yargı yetkisini açıkça sınırlayan bir kural öngörülmediği hallerde, bu konuda yargı yetkisine sahip olduklarını ileri sürebileceğini”* beyan etmiş; bu iddia, yargılamayı Türkiye'nin lehine çevirdiği gibi, sonradan uluslararası hukuk öğretisinde ve uluslararası yargı kararlarında sıkça başvurulmuş bir sav haline gelmiştir.¹⁵

Musul ve mübadele gibi Lozan'dan kalan büyük sorunlarını çözüme kavuşturan Türkiye, MC Meclisi'nin 6 Temmuz 1932 tarihinde gerçekleştirdiği olağanüstü toplantıda, İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunanistan temsilcisinin desteği ile alınan

¹² *Advisory Opinion on Article 3, Paragraph 2, of the Treaty of Lausanne (Frontier between Turkey and Iraq)*, 21 November 1925, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B, no. 12, para. 50 - 98.

¹³ Various Resolutions Approving the Council's Decision of 16 December 1925 and Complaints against the Turkish Government, the League of Nations, R609/11/48437/25888, 1925, United Nations Library & Archives Geneva, 1926.

¹⁴ Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) md. 27(5), Fransa gibi denizci devletlerin bayrağını taşıyan gemilere kıyı devletlerinin müdahalesini önlemek üzere UDAD'ın Bozkurt davasındaki değerlendirmesinin tam tersi şekilde kodifiye edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Aslan Gündüz ve Reşat Volkan Günel, “1982 Tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi,” içinde *Milletlerarası Hukuk*, 8. Baskı (İstanbul: Beta Yayınevi, 2015), s. 221–308, özellikle s. 227; karar metni için bkz. *Judgment on the Case of the “Lotus”*, 7 September 1927, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A, no. 10.

¹⁵ Durmuş Tezcan, “Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Önemi ve Yeri,” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, no. 2 (1994), s. 271-273.

karar ile üyeliğe davet edilmiş, 12 Temmuz 1932 tarihinde TBMM'nin daveti kabul etmesiyle MC'nin üyesi olmuştur. Hatta 17 Eylül 1934 yılında yine MC Meclisi'nce yapılan toplantıda Türkiye kırk sekiz oy ile üç yıllığına MC Konseyi geçici üyeliğine seçilmiştir.¹⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrası çeşitli alanlarda farklı amaçlara özgülünen örgütlerin sayısı oldukça artmıştır. 1944 yılında Bretton-Woods'da yapılan antlaşmalarla kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ekonomik alanda faaliyet gösterirken, Kuzey Atlantik Paketi (NATO) askerî amaçlarla kurulmuştur.¹⁷ Bunun yanında Avrupa'da kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), EURATOM, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ya da Batı Avrupa Birliği gibi örgütler ise, ortak bir Avrupalılık kimliği inşa etmek gibi daha kapsayıcı hedeflerle ortaya çıkmıştır.¹⁸

Devletler tarafından uluslararası hukuka göre kurulan uluslararası örgütleri, hükûmet-dışı uluslararası örgütlerden ayırmak gerekmektedir. Hiç kuşkusuz uluslararası alanda faaliyet gösteren ve uluslararası toplumda kendine yer edinmiş Greenpeace, Amnesty International, Institute de Droit International, Uluslararası Kızılhaç Örgütü (ICRC) gibi organizasyonlar hükûmet-dışı uluslararası örgütlere örnek gösterilebilir. Bu örgütlerin faaliyetleri, uluslararası hukukta yeni kuralların kabulü yahut olanların kodifiyesi bağlamında uluslararası karar alma mekanizmalarına katılmak ve uluslararası toplumun yararını gözetmek suretiyle uluslararası hukukun uygulanmasını teyit etmek

¹⁶ Records of the Fifteenth Ordinary Session of the Assembly, the League of Nations, Official Journal Special Supplement No. 125, 1934, s. 60-61.

¹⁷ Crawford, *dipnot* 1, s. 156, Pellet ve Daillier, *dipnot* 6, s. 638.

¹⁸ Peter L. Lindseth, "Supranational Organizations", *The Oxford Handbook of International Organizations* içinde, der. Jacob Katz Cogan, Ian Hurd, and Ian Johnstone (Oxford: Oxford University Press, 2016), s. 152 - 171; Paul Craig, "Development of the EU", *European Union Law* içinde, der. Steve Peers and Catherine Barnard, 4. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 2023), s. 10 - 39; Robert Schütze, "Constitutional History: From Paris to Lisbon", *European Union Law* içinde, 3. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 2021), s. 7 - 20; Sanem Baykal ve İlke Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, 1. Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), s. 91- 104.

olarak iki alanda yoğunlaşmaktadır.¹⁹ Örneğin ICRC, başta 1949 Cenevre Sözleşmeleri olarak bilinen dört ana sözleşme ve bunların ek protokolleri ile uluslararası insancıl hukuka dair birçok antlaşmanın kabulünde ve bu hukuk dalının gelişiminde aktif bir rol üstlenmiştir.²⁰ Hatta Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK), 2018 yılında uluslararası örf adet hukukunun tespitine dair kabul ettiği taslak sonuçların şerhinde ICRC'nin insancıl hukuka dair yaptığı açıklamalar ve yayımladığı belgelerin devletlerin uygulamalarını şekillendirdiğini dolayısıyla uluslararası örf adet hukuku kurallarının oluşumuna ve tespitine katkı sağladığını ifade etmiştir.²¹

Türkiye'nin de tarafı olduğu Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi,²² Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES),²³ Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi,²⁴ Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya

¹⁹ Karsten Nowrot, "Legal Consequences of Globalization: The Status of Non-Governmental Organizations under International Law," *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 6, no. 2 (Spring 1999), s. 579-646, özellikle s. 590.

²⁰ Knut Dörmann ve Louis Maresca, "The International Committee of the Red Cross and Its Contribution to the Development of International Humanitarian Law in Specialized Instrument," *Chicago Journal of International Law*, 5, no. 1 (2004).

²¹ Draft Conclusions on Identification of Customary International Law, with Commentaries, International Law Commission, A/73/10, 2018, *Yearbook of the International Law Commission*, vol. II, Part Two.

²² Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (Paris, 23 Kasım 1972); Uygun Bulma Kanunu, 2658 sayılı, 20 Nisan 1982 tarihli, Resmi Gazete, sayı 17670, Düstur Kaydı: V (21) 300; Onaylama Kararnamesi, 8/4788 sayılı, 14 Şubat 1983 tarihli, Resmi Gazete, sayı 17959, Düstur Kaydı: V (22/1) 1633.

²³ Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES) ile I, II ve III Sayılı Ekleri (Washington D.C., 3 Mart 1973); Uygun Bulma Kanunu, 4041 sayılı, 1 Ekim 1994 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22068, Düstur Kaydı: V (34) 15; Onaylama Kararnamesi, 1996/8125 sayılı, 20 Haziran 1996 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22672, Düstur Kaydı: V (35).

²⁴ Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Rio de Janeiro, 5 Haziran 1992); Uygun Bulma Kanunu, 4177 sayılı, 3 Eylül 1996 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22746, Düstur Kaydı: V (35) 118; Onaylama Kararnamesi, 1996/8857 sayılı, 27 Aralık 1996 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22860, Düstur Kaydı: V (36) 683.

Karşı Sözleşme,²⁵ BM Çocuk Hakları Sözleşmesi²⁶ hükûmet-dışı örgütlerin kabulünde önemli bir rol üstlendiği diğer antlaşmalara örnektir.²⁷ Bununla beraber, tezin konusu gereği çalışmanın geri kalan kısmında devletlerarası uluslararası örgütler ele alınacak, aksi belirtilmedikçe hükûmetler-dışı örgütler kapsam dışı bırakılacaktır.

A. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN HUKUKİ KİŞİLİĞİ

Hukuki kişilik, herhangi bir hukuk sistemi dikkate alındığında belirli oluşumların ilgili hukuk çerçevesinde çeşitli hak ve yükümlülüklerle sahip olmasını ifade etmektedir.²⁸ Ulusal ya da uluslararası, her hukuk sisteminin kendine özgü bir kişilik kavramı ve bu kavramlar arasında hak ve yükümlülüklerle ehil olmak açısından benzerlikler vardır. Bununla beraber, uluslararası hukuk kişiliğini ulusal hukuk kişiliğinden ayıran önemli farklar bulunmaktadır.²⁹ Örneğin, uluslararası hukuk kişiliğine sahip olan oluşumlar, ulusal hukuklardaki kişilerden farklı olarak hukuk yaratma yeteneğine sahiptirler.³⁰

Uluslararası hukukta kişiliğin tespitine yönelik, ulusal hukuk sistemlerinde bu konuya dair mevcut kurallardan farklı olarak, sistematik bir antlaşma ya da örf adet hukuku kuralı bulunmamaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukukun ortaya çıkardığı hukuki kişilik kavramı, ulusal hukuklardan farklı ve zaman içinde değişebilen bir niteliğe

²⁵ İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (New York, 10 Aralık 1984); Uygun Bulma Kanunu, 3441 sayılı, 29 Nisan 1988 tarihli, Resmi Gazete, sayı 19799; Onaylama Kararnamesi, 1988/13023 sayılı, 8 Ekim 1988 tarihli, Resmi Gazete, sayı 19895.

²⁶ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (New York, 20 Kasım 1989); Uygun Bulma Kanunu, 4058 sayılı, 12 Eylül 1994 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22138; Onaylama Kararnamesi, 1994/6423 sayılı, 27 Ocak 1995 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22184, Düstur Kaydı: V (34) 1161.

²⁷ Nowrot, *dipnot* 19, s. 591-592.

²⁸ Malcolm N. Shaw, *International Law*, 8. Baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), s. 151.

²⁹ Nergiz Emir, *Uluslararası Hukukta Kişilik Kavramı ve Uluslararası Örgütlerin Kişiliğinin Sonuçları* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), s. 13.

³⁰ Crawford, *dipnot* 1, s. 115.

sahiptir. Nitekim bu değişim, uluslararası hukuk doktrininin kuramsal tartışmalarından da tespit edilmektedir.³¹

Uluslararası hukuk kişiliğinin ne anlama geldiğı ve uluslararası örgütlerin buna sahip olup olmadığı meselesi MC ve UDAD döneminde gündeme gelmemiştir.³² Uluslararası Adalet Divanı (UAD), 11.04.1949 tarihli “Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi” konulu danışma görüşünde ilk defa bu konuyu tartışmış ve önemli tespitlerde bulunmuştur.³³

Mahkeme, uluslararası örgütlerin kendilerine özgülenen amaçları gerçekleştirmeleri için uluslararası kişilik kazanmalarının kaçınılmaz olduğunu

³¹ Emir, *dipnot* 29, s. 28.

³² C.F. Amerasinghe, *Principles of the Institutional Law of International Organizations*, 2. Edition of Cambridge Studies in International and Comparative Law, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 112.

³³ *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1949.

vurgulanmış;³⁴ uluslararası hukuk kişilerini, uluslararası hukuktan doğan hak ve yükümlülüklerle sahip olma ve bu haklarını uluslararası düzeyde doğrudan koruyabilme niteliği ile tanımlamıştır.³⁵ Bununla beraber Mahkeme, bu durumun uluslararası örgütleri bir devlet yahut süper devlet (*super state*) haline getirmeyeceğini ya da devlet ile aynı hak, yükümlülük ve yetkilere sahip kılmayacağını ifade etmiştir.³⁶ Dolayısıyla, uluslararası örgütlere tanınan uluslararası hukuk kişiliği onların amaçları ve kurucu devletlerin kendisine tanıdığı yetkilerle sınırlıdır. Başka bir deyişle, uluslararası örgütler “fonksiyonel uluslararası hukuk kişiliğine” sahiptirler.³⁷

³⁴ Uluslararası kişiliğe ilişkin kriterler hususu doktrinde tartışma konusudur. Devletlere tartışmasız bir şekilde kişilik atfeden pozitivist-ortodoks uluslararası hukuk yaklaşımına rağmen, devlet olarak kabul edilecek yapıların net olarak tespit edilemediği durumlar vardır. ABD, Almanya ve İsviçre’de olduğu gibi federal devletlere bağlı federe yapıların antlaşma akdetme yetkisi olması ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Filistin, Kosova, Sahra Demokratik Arap Cumhuriyeti (Batı Sahra) gibi entitelerin uluslararası hukuktaki konumu bu belirsizliklere örnek olarak gösterilebilir. Yine antlaşma akdetme yetkisine sahip özgürlük hareketlerinin de uluslararası kişiliğe sahip olup olmadığı net değildir. Nitekim, BM Güvenlik Konseyi, Filistin Kurtuluş Örgütü’ne Güvenlik Konseyi üyesi olmayan devletlere tanıdığı gibi tartışmalara katılma hakkı tanımıştır. Her ne kadar özgürlük hareketlerinin gözlemci statüsüne sahip olması yerleşik bir uygulamaya dönüşmüşse de bunların uluslararası kişiliğe sahip olup olmadığı devletlerin uygulaması ile belirlenecektir. Bunun yanında kolonizasyon döneminde yurtlarından çıkartılan yerli halkların da bu topraklar üzerinde uluslararası hukuktan kaynaklanan birtakım haklara sahip olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 2007 yılında BMGK tarafından 144 devletin olumlu oyu ile kabul edilen Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Hakları Bildirisi dünya genelindeki yerli halklara yönelik tarihsel adaletsizlikleri kabul etmekte, bu halkların topluluk olarak varlıklarını, kültürlerini, topraklarını, kimliklerini ve haklarını korumayı amaçlamaktadır. Daha erken bir tarihte, 1992 yılında Avustralya Yüksek Mahkemesi verdiği Mabo kararında ise, Birleşik Krallık’ın terra nullius (hiçbir devlete ait olmadığı) iddiasıyla Murray Adaları üzerinde kurduğu egemenliğin artık geçerli olmadığı ifade edilmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen, yerli halkların bazı kolektif haklara sahip olmaları, onları uluslararası hukuk bağlamında tam anlamıyla birer uluslararası hukuk süjesi haline getirmemektedir. Zira yerli halklar da dahil olmak üzere, uluslararası hukuk kurallarının uygulandığı her topluluğun, bu nedenle doğrudan uluslararası kişilik kazandığı ileri sürülemez. ABAD’ın Filistin ve Batı Sahra meseleleri ile ilgili bu çalışmada değerlendirilen kararları için bkz. II. Bölüm AB Hukuku ve Uluslararası Hukuk, 3. Başlık Örf – Adet Hukuku, Brita ve Psagot kararları ve Front Polisario I-II ve Western Sahara Campaign UK kararları, s. 106-115; Shaw, *dipnot* 28, s. 155-193; Antonio Cassese, *International Law*, 2. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 71-123; Jan Klabbbers, “The Subjects of International Law.” *International Law* içinde, (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), s. 71-97; BM Yerli Halklar Hakları Bildirisi için bkz. UN General Assembly, *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, Resolution 61/295, 13 September 2007, UN Doc. A/RES/61/295; Mabo kararı için bkz. High Court of Australia, *Mabo v Queensland (No 2)* [1992] HCA23; (1992) 175 CLR 1, decided on 3 June 1992, erişim tarihi: 8 Temmuz 2024, <<https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/cases/cth/HCA/1992/23.html>>.

³⁵ Reparation Advisory Opinion, *dipnot* 33, s. 8.

³⁶ Reparation Advisory Opinion, *dipnot* 33, s. 9.

³⁷ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Gözden geçirilmiş 21. Baskı, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2021), s. 112.

Bu çerçevede, uluslararası hukuk nezdinde süje olarak kabul edilen yani sınırlı bir biçimde dahi olsa hukuki kişiliği tanınan uluslararası örgütler, uluslararası hukuk sisteminin bir parçasıdır ve bunun doğal bir sonucu olarak antlaşma yapma yetkisine, uluslararası ayrıcalık ve bağımsızlıkları haiz, uluslararası sorumluluk altına girmeye ehildirler.³⁸

B. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN TANIMI

Uluslararası örgütlerin tanımına ilişkin süregelen belirsizlik, terminolojik çeşitliliğe de yol açmış; uluslararası örgütler farklı metin ve belgelerde çeşitli ifadelerle zikredilmiştir. Uluslararası örgüt (*international organization*) kavramı ilk defa on dokuzuncu yüzyılda ortaya atılmış,³⁹ ancak yaygınlaşması 1945 sonrası dönemde Alman ve Avusturyalı hukukçular vasıtasıyla olmuştur. Potter'a göre, Walther Schücking'in⁴⁰ James Lorimer'den esinlendiği bu kavramın sonradan Cermen hukukçular arasında kabul görmesi olasıdır.⁴¹ Nitekim Schücking'in 1908 yılında yazdığı "l'organisation internationale" isimli makalesinde, uluslararası organizasyon kavramı ilk defa günümüz bağlamında kullanılmıştır. Paul S. Reinsch, 1911 yılında yazdığı monografisinde dünya çapında çok uluslu iş birliği içeren yapıları tasvir etmiş, bunları kamusal uluslararası

³⁸ Nitekim, Uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk nezdinde sorumlu olabilmeleri için hukuki kişiliklerinin tespit edilebilmesi "*conditio sine qua non*" (olmazsa olmaz) bir koşul olarak kabul edilmiştir. Emir, *dipnot* 29, s. 21.

³⁹ Uluslararası örgüt ifadesi ilk defa İskoç hukukçu James Lorimer tarafından 1867 yılında Edinburgh Kraliyet Akademisi'nde yaptığı konuşmada kullanılmıştır Pitman B. Potter, "Origin of the Term International Organization," *The American Journal of International Law*, 39, no. 4 (1945), 803–806, özellikle s. 803.

⁴⁰ 1875 yılında Almanya'da doğan Walther Schücking döneminin en önemli uluslararası hukukçularındandır. 1913 - 1914 yılında Balkan Savaşları'nın çıkış sebeplerini araştırmak üzere görevlendirilen komisyonda yer alan Schücking, Versay Antlaşması'nda Almanya'yı temsil edenler arasındadır. Bunun yanında, UDAD'da ilk Alman yargıç olarak görev yapmış, Hans Wehberg ile ünlü Milletler Cemiyeti Şartı Şerhini yazmış, yine Cemiyet'in kodifikasyon komitesinde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Christian J. Tams, "Re-Introducing Walther Schücking," *European Journal of International Law*, 22, no. 3 (2011), s. 725–739; Frank Bodendiek, "Walther Schücking and the Idea of 'International Organization,'" *European Journal of International Law*, 22, no. 3 (2011), s. 741–754.

⁴¹ Potter, *dipnot* 39, s. 805 - 806.

birlik (public international unions) olarak adlandırmıştır.⁴² Potter'ın ifade ettiğine göre, Kıta Avrupası'ndaki tartışmaların aksine, 1919 dönemi öncesinde Amerikan Kongresi tutanaklarında “uluslararası iş birliği” ifadesi dışında başka bir tabire rastlanmamıştır.⁴³ Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nı takiben hükûmetlerarası örgüt (intergovernmental organization) ya da kamusal uluslararası örgüt (public international organization) ifadelerinin de tercih edildiği görülmüştür.⁴⁴

Bununla beraber UHK, 2011 yılında yayımladığı Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddelerin (*Draft Articles on the Responsibility of International Organizations - DARIO*) 2. maddesinin (a) bendinde uluslararası örgütlerin tanımını yapmıştır. Buna göre, “uluslararası örgüt, bir antlaşma ya da uluslararası hukuka göre akdedilen başka bir belge ile kurulan ve münhasıran uluslararası hukuk

⁴² C. D. Allin, “Public International Union by Paul Reinsch,” *American Political Science Review*, 6, no. 2 (1912), s. 278–281.

⁴³ Potter, *dipnot* 39, s. 803.

⁴⁴ UHK de hükûmetlerarası örgüt ifadesini kabul etmiş ve uzun bir dönem bunu kullanmıştır. 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 1975 Evrensel Karaktere Sahip Uluslararası Örgütlerle İlişkilerinde Devletlerin Temsiline İlişkin Viyana Sözleşmesi ve 1986 Devletler ile Uluslararası Örgütler ya da Uluslararası Örgütler ile Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinde, UHK'nin bu yaklaşımı takip edilmiş ve uluslararası örgüt kavramından hükûmetlerarası örgütlerin anlaşılacağı ifade edilmiştir. UHK, 1969 Viyana Sözleşmesi'nin Taslak Maddelerine dair hazırladığı şerhte hükûmetlerarası örgüt ifadesinin, hükûmet-dışı örgütleri (*non-governmental organization, NGO*) dışlamak için bilinçli olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Bkz. Schermers, Henry G, and Niels Blokker, *International Institutional Law: Unity Within Diversity*, 5th rev. ed., (Leiden: Martinus Nijhoff, 2011), §32.

kişiliğine sahip örgüt anlamına gelir. Uluslararası örgütler devletlere ek olarak diğer kurumları da üye olarak içerebilir.”⁴⁵

C. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERDE ÜYELİK TÜRLERİ VE KURUMSAL YAPI

Uluslararası örgütün kurulması aşamasında yer alan veya sonradan kurucu belge niteliğindeki uluslararası antlaşmaya taraf olan devletler, ilgili uluslararası örgütün üyeleri olarak kabul edilir.⁴⁶ Bununla beraber UHK’nin tanımında da ifade edildiği üzere, devletlerin yanında devlet dışı yapılar da uluslararası örgütlerin üyeleri olabilir.⁴⁷ Devlet ya da devlet dışı aktörlerin üyelik için sağlaması gereken koşullar genellikle uluslararası örgütlerin kurucu belgelerinde belirtilir.

⁴⁵ Doktrinde farklı yazarlarca uluslararası örgütlere dair çeşitli tanımlar öne sürülmüştür. Örneğin, UHK’nin “Antlaşmalar Hukuku Özel Raportörü” Sir Gerald Fitzmaurice göre uluslararası örgütler “devletlerin bir antlaşma sonucu kurduğu, bir kurucu belge ve organları olan, üye devletlerden farklı bir kişiliğe sahip ve antlaşma yetkisine haiz uluslararası hukuk süjesidir.” Virally göre, uluslararası örgütler üyeleri arasında bir mutabakat ile kurulan ve amacı üyeler arası iş birliği ve ortak çıkarların korunması ve sürdürülmesi olan, sürekliliğe ve organlara sahip devletler topluluğudur. Her ne kadar Amerasinghe genel bir tanım vermemişse de uluslararası örgütlerin genellikle devletlerarası bir antlaşma yahut konvansiyon ile kurulduğunu belirtmiş, hükümet-dışı kuruluşlar ile kamusal uluslararası örgütleri birbirinden ayırmıştır. Klabbers da aynı yöntemi takip etmiş, uluslararası örgütleri iç hukuk ya da uluslararası hukuka göre kurulup kurulmadığına dayanarak tasnif etmiştir. Buna göre, iç hukuka dayanarak kurulan hükümet-dışı örgütleri uluslararası örgüt olarak kabul etmemiştir. Amerasinghe ve Klabbers’tan farklı olarak Schermers ve Blokker, uluslararası örgütlerin ayrı bir hukuki kişiliği olması gerektiğini kabul etmemişlerdir. Nitekim, bu iki yazara göre UHK yaptığı tanımda hatalı bir şekilde, ayrı bir hukuki kişiliğe sahip olmak kıstası ile yalnızca hükümetler-arası örgütleri düzenleyerek hükümet-dışı örgütleri kapsam dışı tutmak istemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Emir, *dipnot* 29, s. 79.

⁴⁶ Erdem Denk, *Uluslararası Örgütler Hukuku: Birleşmiş Milletler Sistemi*, (Ankara: Siyasal Yayınevi, 2019), s. 62.

⁴⁷ MC’ye üyelik koşulu kendi kendini yönetebilme kriteri ile sınırlandırıldığı için dominyon ve sömürgelerde üye olabiliyordu. Nitekim Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi İngiliz dominyonları MC’nin bir parçasıydı. Bunun BM dönemindeki örneği ise, Sovyetler Birliği’nin bir parçası olan Ukrayna ve Beyaz Rusya federe devlet statülerine ve bağımsız olmamalarına rağmen BM’ye tam üye olmasıdır. Cengiz Başak, *Uluslararası Örgütler*, 2. Baskı, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012), s. 118. Jan Klabbers, “Issues of Membership,” *An Introduction to International Organizations Law* içinde, (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), s. 93.

Uygulamada kurucu üyelik⁴⁸, tam üyelik⁴⁹, kısmi üyelik⁵⁰, gözlemci üyelik⁵¹ ve ortak üyelik⁵² gibi ayrımlara rastlanmaktadır.⁵³

Bu üyelik türlerini ve aralarındaki farkları sırasıyla ve kısaca açıklamak gerekirse, kendisine özel bir sonuç bağlanmadıkça hukuken bir önem arz etmeyen kurucu üyelik kavramı;⁵⁴ herhangi bir devletin, üyesi olduğu uluslararası örgütün kuruluşunda ve kurucu belgenin hazırlanmasında yer almasını ifade etmektedir. Örneğin, BM Şartı'nın 3. maddesi kurucu üyeleri şöyle tanımlamaktadır: “*Milletlerarası Teşkilatı kurmak için San Francisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansına iştirak etmiş veya 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Demecini önceden imzalamış bulunan ve işbu antlaşmayı imzalayarak 110. madde gereğince onayan devletler, Birleşmiş Milletlerin asli*

⁴⁸ Türkiye; Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurucu üyesidir. Detaylı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz,” erişim tarihi: 10 Temmuz 2024, <<https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e>>.

⁴⁹ Usulüne göre herhangi bir uluslararası organizasyonun kurucu belgesine taraf olan ve bu belgedeki şartları karşılayan her ülke, tam üyelik statüsü elde edebilir. Türkiye, Avrupa Konseyi, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, NATO'nun tam üyesidir. Detaylı bilgi için bkz. *Ibid.* Dışişleri Bakanlığı, “Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz.”

⁵⁰ 2002 yılında BM'ye üye olan İsviçre'nin, 1971 yılında Avrupa Ekonomi Komisyonu'na, hiç üyelik statüsü kazanamamış FKÖ'nün ise 1977 yılında Batı Asya Ekonomi Komisyonu'na üye olması kısmi üyelik statüsüne örnektir. Yine İsviçre, Lihtenştayn ve San Marino'nun, BM üyesi olmadığı halde, UAD Statüsüne taraf olması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Schermers, and Blokker, *dipnot* 44, § 169.

⁵¹ Macaristan, Türkmenistan, KKTC ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türk Devletleri Teşkilatı'nın gözlemci üyeleridir. Detaylı bilgi için bkz. Türk Konseyi Hakkında, Türk Devletleri Teşkilatı, erişim tarihi: 10 Temmuz 2024, <<https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda>>.

⁵² Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ve UNESCO ortak üyelik statüsünü kabul etmiştir. Buna göre Faroe Adaları, Dünya Sağlık Örgütü'nün ortak üyesiyken, Aland Adaları, Anguilla, Aruba, Cayman Adaları, Curaçao, Faroe Adaları, İngiliz Virjin Adaları, Macau, Montserrat, Yeni Kaledonya ve Saint Martin Adası UNESCO'nun ortak üyeleridir. Bkz. World Health Organization, website, erişim tarihi: 10 Temmuz 2024, <<https://www.who.int/countries>>; UNESCO website, erişim tarihi: 10 Temmuz 2024, <<https://www.unesco.org/en/countries>>.

⁵³ Gerd Droesse, *Membership in International Organizations: Paradigms of Membership Structures, Legal Implications of Membership and the Concept of International Organization*, (The Hague: T.M.C. AsserPress, 2020) s. 145-147.

⁵⁴ Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurucu belgesine göre, yeni üyelerin kabul edilebilmesi için kurucu üyelerin oybirliği gerekmektedir. René-Jean Dupuy and Hague Academy of International Law, “Manuel Sur Les Organisations Internationales: A Handbook on International Organization,” *Recueil Des Cours*, 1988, s. 61-87.

üyeleridir.”⁵⁵ Bununla beraber sonradan üyeliğe kabul edilen devletler ile kurucu devletler arasında hak ve yükümlülükler ehl olmak açısından bir fark bulunmamaktadır.⁵⁶ İlgili uluslararası örgütün sağladığı hak ve yükümlülükler ehl olma durumu yalnızca tam üyelik halinde mümkündür. Her ne kadar ilke olarak sadece devletlerin tam üye olabileceği ifade edilse de, istisnaen devlet niteliği kazanamamış topluluklar⁵⁷ ve kimi uzmanlık örgütleri⁵⁸ de tam üye statüsü kazanabilmektedir.

Kısmi üyelik, bir devletin herhangi bir uluslararası örgüte üye olmamasına rağmen, örgütün belirli organlarında bazı hak ve yetkilere sahip olduğu durumlarda söz konusu olmaktadır. BM nezdinde sıkça başvurulmuş bu yöntem; OECD, Avrupa Konseyi ve Uluslararası Enerji Ajansı gibi örgütlerde de uygulanmıştır. Ne var ki, kimi yazarlara göre bu ayırım hukuki sonuçları bakımından akademik olmaktan öteye gidememiştir.⁵⁹

Tam üyelik için öngörülen devlet olma şartı gözlemci üyelik için geçerli değildir. Nitekim gözlemci üyelik, kurucu belge niteliğindeki antlaşmaya taraf olmayan veya olamayan oluşumlar için öngörülmüş, tam üyeliğin getirdiği hak ve yükümlülükleri sağlamayan, ancak hiç üye olmayanlara göre belirli ayrıcalıklar içeren bir üyelik türüdür. Dolayısıyla tam üyelik için gerekli şartları taşımadığı kabul edilen devletler, devlet niteliği kazanamamış topluluklar, hükûmetlerarası ve hükûmet dışı örgütler, ilgili uluslararası örgütün çalışmalarını takip edebilmek adına gözlemci statüsü ile üyeliğe

⁵⁵ Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü (San Francisco, 26 Haziran 1945); Uygun Bulma Kanunu, 4801 sayılı, 24 Ağustos 1945 tarihli, Resmi Gazete, sayı 6092, Düstur Kaydı: III (26) 1382; Onaylama Kararnamesi, 24 Ağustos 1945 tarihli, Resmi Gazete, sayı 6092, Düstur Kaydı: III (26) 1382.

⁵⁶ Klabbers, *dipnot* 34, s. 90.

⁵⁷ Devlet olduğunu ilan etmeden önce Arap Devletler Birliği (*The League of Arab States*) ve Arap Para Fonu'na (*Arab Monetary Fund*) tam üye olan FKÖ bu istisnaya örnek olarak gösterilebilir. Pazarıcı, *dipnot* 37, s. 193.

⁵⁸ Örneğin, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na tam üyeyken; Afrika Birliği, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (*COMESA*), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (*SADC*) ve Güney Amerika devletlerinden oluşan And Topluluğu (*CAN*); the Common Fund for Commodities (*CFC*)'e tam üyedir. Schermers, and Blokker, *dipnot* 44, §81.

⁵⁹ Klabbers, *Issues of Membership*, *dipnot* 47, s. 100.

kabul edilmektedir.⁶⁰ 29 Kasım 2012 tarihinde BMGK tarafından yapılan oylama sonucu BM nezdinde daimi gözlemci üye statüsü kazanan Filistin, 2 Nisan 2024 tarihinde tam üyelik için yaptığı başvurunun gözden geçirilmesini talep etmiştir. BMGvK; 18 Nisan 2024 tarihinde toplanmış, 12 üyenin lehte oyuna rağmen ABD'nin veto etmesi dolayısıyla tam üyeliği BMGK'ya tavsiye eden karar tasarısı kabul edilememiştir.⁶¹ Bunun üzerine, Türkiye'nin öncülüğünde yaklaşık 80 devletin ortak sunuculuğuyla BMGK'ya yeni bir karar tasarısı sunulmuş ve 143 üye devletin lehte oyuyla kabul edilmiştir. Buna göre kararda, Filistin'in BM'ye tam üyelik için gerekli koşulları karşıladığı belirtilerek BMGvK'nın konuyu olumlu yönde yeniden değerlendirmesi tavsiyesi edilmiştir.⁶²

Son olarak, net bir tanımı bulunmayan ortak üyelik kavramının mahiyeti, örgütten örgüte farklılık göstermektedir. Genellikle bağımsızlığını ve uluslararası hukuk kişiliğini henüz tam olarak kazanmamış aktörlerin, ilgili uluslararası örgütün faaliyetlerine katılabilmesi için oluşturulan ortak üyelik kurumu, bazı örgütlerde bağımsız devletlerin tam üyeliğe geçiş öncesindeki geçici statüsünü ifade etmektedir.⁶³ Başka bir örnekte ise, Batı Avrupa Birliği (BAB) var olduğu dönemde, AB'ye üye olmayıp NATO'ya üye olan devletlere ortak üyelik statüsü tanımıştı. Nitekim Türkiye, Norveç ve İzlanda, 1992 yılında BAB'a ortak üye olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

⁶⁰ Başak, *dipnot* 47, s. 120.

⁶¹ Vetoeed Draft Resolution on Recommendation to the General Assembly that the State of Palestine be admitted to membership in the United Nations, UN Security Council, S/2024/312, 18 April 2024, erişim tarihi: 12 Temmuz 2024, <<https://www.un.org/unispal/document/recommendation-to-the-general-assembly-that-the-state-of-palestine-be-admitted-to-membership-in-the-united-nations-draft-resolution-s-2024-312/>>.

⁶² Resolution adopted by the General Assembly on the admission of new Members to the United Nations, UN General Assembly, A/RES/ES-10/23, 14 May 2024, erişim tarihi: 12 Temmuz 2024, <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/134/46/pdf/n2413446.pdf>>.

⁶³ Pazarcı, *dipnot* 37, s. 194; Schermers and Blokker, *dipnot* 44, §167.

⁶⁴ M. Bali Aykan, "Turkey and European Security and Defence Identity/Policy (ESDI/P), A Turkish View," *Journal of Contemporary European Studies* 13, no. 3 (2005), s. 335–359, özellikle s. 338.

Uluslararası örgütlerde üyelik türleri, üyelerin ilgili örgütün işleyişine katılım biçimini ve örgüt içindeki konumlarını belirlemektedir. Üyelik statülerine bağlı olarak değişen hak ve yetkiler, örgütün kurumsal yapısını ve karar alma mekanizmalarını da önemli ölçüde şekillendirmektedir. Bu bağlamda üyelik konusundan sonra, uluslararası örgütlerin organları ve bunların genel işleyiş prensiplerinin açıklanması önem taşımaktadır.

Her uluslararası örgüt, kurucu belgesinde kendisine tanınan yetkileri kullanabilmek ve özgülediği faaliyetleri gerçekleştirebilmek adına çeşitli organlara ihtiyaç duymaktadır. Organların yapılanması örgütlerin kapasitesine, faaliyet alanına, kurumsal yapısına göre farklılık gösterse de genelde üç tür organın varlığından bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, örgütün tüm üyelerinin temsil edildiği,⁶⁵ uzun aralıklarla (yılda veya iki yılda bir) toplanan, genelde bütçenin belirlenmesi ve örgütün iç işleyişine dair kararların alınması ile yetkilendirilmiş, bununla beraber örgütün tüm faaliyet alanlarında tavsiye niteliğinde karar alabilen genel yetkili organdır.⁶⁶ İkinci organ türü, daha kısa aralıklarla toplanan, icrai niteliği ağır basan, daha az üye devletin temsil edildiği, bağlayıcı karar alma yetkisine sahip özel yetkili organdır.⁶⁷ Son organ türü ise, örgütün hukuki kişiliğini temsil eden, idari işlerinden ve günlük işleyişinden sorumlu

⁶⁵ Uluslararası örgütlerin genel yetkili organlarında devlet temsilcileri genellikle hükümetlerinin hedef ve amaçları doğrultusunda temsil görevini icra ederler. Ancak istisnai olarak ILO genel yetkili organında devletlerin yanında işçi ve işverenler, temsilcinin hangi devletin vatandaşı olduğu önem arz etmeksizin, temsil edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. ILO Governing Body Meetings and Events, International Labour Organization, erişim tarihi: 13 Temmuz 2024, <<https://www.ilo.org/meetings-and-events/ilogoverning-body#top>>.

⁶⁶ Denk, *dipnot* 46, s. 58.

⁶⁷ Üye sayısı fazla olan uluslararası örgütlerin üyelerinin, icra kurulunda ne şekilde temsil edileceği problemi çeşitli yollarla çözülmeye çalışılmıştır. Örneğin BM'nin icrai organı olan Güvenlik Konseyi, 15 üyeden oluşmaktadır. BM Şartı'nın 23. maddesinde de ifade edildiği üzere, bu on beş üyenin beşi (ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya) daimi üyelerdir. Kalan on üye ise, üye devletlerin "uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına, örgütün öteki amaçlarına yönelik katkılarına ve hakça bir coğrafi dağılıma göre" iki yıllık süre ile geçici olarak seçilir. Buna göre coğrafi dağılım beş Afrika ve Asya'dan, bir Doğu Avrupa'dan, iki Latin Amerika ve Karayiplerden ve iki Batı Avrupa ve diğerleri olmak üzere gerçekleştirilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Klabbers, *Issues of Membership*, *dipnot* 47, s. 212.

olan, başında genel sekreterin⁶⁸ yer aldığı ve uluslararası örgüt görevlilerinden oluşan sekreteryaya ya da genel sekreterliktir.⁶⁹ Her ne kadar genel sekreter siyasi temsil görevine sahip olsa da, sekreteryaya örgütün bürokratik yapısını temsil etmektedir. Bu yapı içinde uluslararası örgüt görevlileri ve uluslararası memurlar özel bir öneme sahiptirler.⁷⁰

D. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN SINIFLANDIRILMASI

1907 yılında kurulan Brüksel merkezli Uluslararası Topluluklar Birliği'nin (Union of International Associations) verdiği rakamlara göre hali hazırda üç yüz farklı ülke ve bölgeden yetmiş beş bin uluslararası örgüt bulunmakta, bunların yaklaşık kırk iki bini aktif faaliyet göstermektedir.⁷¹ Dolayısıyla uluslararası örgütleri daha anlaşılabilir kılmak ve bu alanda çalışanlar için yöntem kolaylığı sağlamak üzere örgütün coğrafyası, yapısı,

⁶⁸ BM Şartı'nın 97. maddesi gereğince Güvenlik Konseyi tarafından tavsiye edilen ancak Genel Kurul tarafından atanan genel sekreterin seçiminde de zımni bir hakça coğrafi dağılım ilkesi ve kıtasal rotasyon uygulanmaktadır. Bununla beraber, bazı uluslararası örgütlerde yerleşik uygulamalara rastlanmaktadır. Örneğin, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) Direktörleri Avrupalılardan seçilirken, Dünya Bankası (WB) Başkanları ABD vatandaşlarından seçilmektedir. Gerçekten de şimdiye kadarki on iki IMF Direktörü Avrupalıyken ve on üç Dünya Bankası Başkanı ABD'liler arasından seçilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Managing Directors, International Monetary Fund, erişim tarihi: 13 Temmuz 2024, <<https://www.imf.org/en/About/senior-officials/managing-directors>>; Past Presidents, World Bank, erişim tarihi: 13 Temmuz 2024, <<https://www.worldbank.org/en/archive/history/past-presidents>>.

⁶⁹ Süleyman Sırrı Terzioğlu ve Bahadır Bümin Özarslan, *Uluslararası Örgütler Hukuku*, 1. Baskı, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), s. 114.

⁷⁰ Nitekim UAD de "Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations" Danışma Görüşünde bu görevlileri tanımlamıştır. Buna göre "paralı ya da parasız, sürekli ya da geçici olarak bir uluslararası örgüt organı tarafından onun adına birtakım yetkiler kullanmakla görevlendirilen her türlü görevli" uluslararası örgüt görevlisi olarak adlandırılmaktadır. *Ibid.*, Reparation advisory opinion, *dipnot* 33, s. 10; Pazarcı, *dipnot* 37, s. 196. Hizmetlerinin sürekliliği yönüyle, uluslararası örgüt görevlilerinden ayrılan uluslararası memurlar ile uluslararası örgüt arasındaki ilişki bir taraftan örgüt iç hukukuna göre diğer taraftan uluslararası hukuka göre düzenlenir. Bkz. Terzioğlu & Özarslan, *dipnot* 69, s. 118.

⁷¹ Yearbook of International Organizations, Union of International Associations, erişim tarihi: 15 Temmuz 2024, <<https://uia.org/yearbook>>.

amacı, yetkileri ve faaliyet alanları gibi ölçütler esas alınarak öğretilde çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır.⁷²

Uluslararası örgütleri sınıflandırırken, çalışmanın kapsamıyla daha uyumlu olması nedeniyle, Schermers ve Blokker sınıflandırması takip edilecektir. Bu bağlamda zikredilmesi gereken ilk ayırım türü, coğrafi sınırlandırmaya dayalı olarak yapılan “evrensel – bölgesel örgütler” ayırımıdır. Adından da anlaşılacağı üzere evrensel ya da açık örgütler, herhangi bir coğrafi kısıtlamaya bağlı olmadan üyeliği bütün oluşumlara açık uluslararası örgütlerdir.⁷³

Evrensel örgütlerin en net örneği BM’dir. Nitekim BM Şartı md. 4’te ifade edildiği gibi BM üyeliği, *“işbu antlaşma vecibelerini kabul edip bunları yerine getirmeğe muktedir ve istekli olduklarına Teşkilatça hükmedilen bütün diğer barışsever devletlere”* açıktır.⁷⁴ Bölgesel örgütlerde ise durum farklılık göstermektedir. Buna göre, bölgesel örgütler; evrensel nitelikteki örgütlerin aksine sınırlı bir bölge ya da amaç doğrultusunda faaliyet gösteren, dolayısıyla üyeliği yalnızca bu bölgede bulunan ya da bu amaç

⁷² Fransız hukukçu Michel Virally’nin uluslararası örgütlerin sınıflandırılmasına dair yaptığı ayırım doktrinde genel kabul görmektedir. Buna göre Virally, örgütleri bütün uluslararası topluma açık olup olmadığına, faaliyet alanının genel ya da belirli/dar olmasına ve üye devletler ve organizasyon arasındaki ilişkinin türüne göre tanımlamaktadır. Nitekim Pazarcı da benzer bir kategorizasyonu kabul etmiştir. Ancak, Schermers ve Blokker, Virally’yi ulusüstü örgütleri uluslararası örgüt olarak kabul etmediği ve sınıflandırma dışı bıraktığı için eleştirmektedir. Bu iki yazar, Virally’nin tanımının ilk iki unsurunu kabul etmiş, üçüncü unsur olarak ulusüstü ve hükümetlerarası örgüt ayırımını benimsemiştir. Detaylı bilgi için bkz. M. Virally, "Définition et classification: approche juridique," *Le droit international en devenir: Essais écrits au fil des ans* içinde, (Geneva: Graduate Institute Publications, 1990). Pazarcı, *dipnot* 37, s. 193. Schermers and Blokker, *dipnot* 44, § 40.

⁷³ Terzioğlu & Özarslan, *dipnot* 69, s. 42.

⁷⁴ BM Antlaşması md. 4(1) için bkz. Aslan Gündüz ve Reşat Volkan Günel, “Birleşmiş Milletler Antlaşması” içinde *Milletlerarası Hukuk*, 8. Baskı (İstanbul: Beta Yayınevi, 2015), s. 110-128, özellikle s. 111.

doğrultusunda hareket eden oluşumlara açık olan uluslararası örgütlerdir.⁷⁵ Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Konseyi, Türk Devletler Teşkilatı gibi kuruluşlar bölgesel örgütlere örnek gösterilebilir.

İkinci ayırım türü, genel konulu/kapsamlı ya da belirli bir konu ile ilgili olan uzman örgüt ayrımıdır. Genel konulu örgütlerin çalışma alanları belirli bir kapsam ile sınırlandırılmamıştır, dolayısıyla bu örgütler hayatın olağan akışı içinde ortaya çıkabilecek her türlü konuda faaliyet gösterebilirler. Dolayısıyla bu tür örgütlerde alanında uzman kişilerden ziyade kariyer memurları yani diplomatlar görev yapmaktadır.⁷⁶ BM, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Amerikan Devletler Birliği, Afrika Birliği belirli bir konu dahilinde faaliyet göstermeyen genel amaçlı örgütlerdendir.⁷⁷ Belirli bir konuya özgülenmiş uzman örgütler ise, yalnızca ilgili oldukları teknik alanlarda faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla bu örgütlerde kariyer memurları değil, konunun uzmanları görev yapmaktadır.⁷⁸ Dünya Meteoroloji Teşkilatı, Dünya Sağlık

⁷⁵ Çağırın, bölgesel örgütleri üç alt gruba ayırmıştır. Buna göre, ilki bölgedeki bazı devletler tarafından kurulan ve bölgenin geri kalanından farklı menfaatlere sahip olan alt bölge örgütlerdir. 2000 yılında Macaristan, Polonya, Çekya ve Slovakya (Çekoslovakya) tarafından kurulan Uluslararası Visegrad Fonu bu örgütlere örnektir. İkinci alt grup, belirli bölgenin ya da kıtanın tamamını kapsayan Afrika Birliği, Avrupa Konseyi ya da Amerikan Devletleri Örgütü gibi kıtasal örgütlerdir. Üçüncü alt grup ise, tanım ve amaç olarak bölgesel nitelikte kabul edilmeyen, ancak evrensel olarak da nitelendirilemeyen yarı evrensel ya da bölgeler üstü (*subglobal*) örgütlerdir. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) bu kategoride değerlendirilen örgütlerdir. Bu üçüncü grubun ortaya çıkmasında, bölge kavramının belirsizliği ve örgütün siyasi ve ideolojik yapısı önemli bir rol oynamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Emin Çağırın, *Uluslararası Örgütler*, 6. Baskı (Ankara: Turhan Kitabevi, 2024.)

⁷⁶ Schermers ve Blokker, *dipnot* 44, §65.

⁷⁷ Türkiye'nin BM nezdindeki Daimi Temsilcisi Sayın Büyükelçi Ahmet Yıldız, AB nezdindeki Daimi Temsilcisi Sayın Büyükelçi Faruk Kaymakçı, Avrupa Konseyi nezdindeki Daimi Temsilcisi Sayın Büyükelçi Nurdan Bayraktar Golder, NATO nezdindeki Daimi Temsilcisi Sayın Büyükelçi Zeki Levent Gümrükçü'dür. Bu kritik pozisyonlarda görev yapan tüm büyükelçiler Dışişleri Bakanlığı nezdinde uzun yıllar görev yapmış deneyimli kariyer diplomatlarıdır. Detaylı bilgi için bkz. Yurtdışı Teşkilatı, T.C. Dışişleri Bakanlığı, erişim tarihi: 18 Temmuz 2024, <<https://www.mfa.gov.tr/yurtdisi-teskilati.tr.mfa>>.

⁷⁸ *Ibid.*, Terzioğlu & Özarslan, *dipnot* 69, s. 50.

Örgütü, Gıda ve Tarım Örgütü, Uluslararası Hidrografi Örgütü uzmanlığa dayalı örgütlere örnek gösterilebilir.⁷⁹

Üçüncü ve son ayırım türü ise, iş birliğine dayalı uluslararası/hükûmetlerarası ya da bütünleşmeyi hedefleyen ulusüstü örgütler ayırımıdır. İş birliğine dayalı uluslararası örgütlerde, amaç eşitlerarası eşgüdümü sağlamaktır. Dolayısıyla üye devletlerin egemenlik yetkisi korunmakta ve nihai karar genellikle üye devletlere bırakılmaktadır.⁸⁰ Bununla beraber ulusüstü örgütlerde üye devletler, bütünleşme hedefi doğrultusunda egemenlik yetkilerini kısmen ya da tamamen örgüte devretmektedirler. Schermers ve Blokker'a göre ulusüstü örgütlerin dört temel karakteristik özelliği bulunmaktadır. İlk olarak, bu örgütler üye devletleri ve vatandaşlarını bağlayıcı kararlar alabilmektedir. İkinci olarak, söz konusu kararların alınma süreçleri üye devletlerden bağımsız işlemektedir. Üçüncü olarak, bu örgütler aldıkları kararları uygulama yetkisine ve bağımsız mali kaynaklara sahiptir. Son olarak, üye devletlerin örgütten tek taraflı olarak ayrılmaları mümkün değildir.⁸¹ Öğretide genellikle AB ulusüstü örgütlere örnek olarak gösterilse de, Schermers ve Blokker'a göre günümüzde tam anlamıyla ulusüstü niteliğe

⁷⁹ Dünya Meteoroloji Teşkilatı'nda (*WMO*) Türkiye Daimi Temsilcisi ve Avrupa Bölgesi Yönetim Grubu üyesi olarak görev yapan Volkan Mutlu Coşkun, 2019 yılında WMO Yürütme Konseyi üyeliğine seçilmiş ve hâlen görevine devam etmektedir. Sayın Coşkun, uluslararası faaliyetlerinin yanı sıra Meteoroloji Genel Müdürlüğü görevini de idame ettirmektedir. Aynı şekilde Dünya Sağlık Örgütü (*WHO*) nezdinde Türkiye'yi temsil eden Dr. Pavel Ursu, 2012 -2020 yılları arasında Uluslararası Hidrografi Örgütü Direktörü olarak görev yapan Amiral (E) Mustafa İpteş kariyer diplomatı değil alanının uzmanlarıdır. Detaylı bilgi için bkz. Genel Müdürlerimiz, T.C. Meteoroloji Genel Müdürlüğü, erişim tarihi: 18 Temmuz 2024, <<https://www.mgm.gov.tr/kurumsal/genel-mudurlerimiz.aspx>>; Amiral (E) Mustafa İpteş'in Yeniden Uluslararası Hidrografi Örgütü (IHO) Direktörü Seçilmesi Hakkında, T.C. Dışişleri Bakanlığı, erişim tarihi: 18 Temmuz 2024, <https://www.mfa.gov.tr/no_-135_-amiral-_e_-mustafa-iptes_inyeniden-uluslararasi-hidrografi-orgutu-_iho_-direktoru-secilmesi-hk_.tr.mfa>.

⁸⁰ Terzioğlu & Özarslan, *dipnot* 69, s. 52.

⁸¹ Schermers ve Blokker, *dipnot* 44, §62.

sahip hiçbir örgüt bulunmamaktadır. Yazarlar, AB’yi bu niteliğe en çok yaklaşan örgüt olarak değerlendirmektedir.⁸²

Ulusüstülük fikrinin ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Avrupa bütünleşmesi çabalarına dayanmaktadır. 1949 yılında, o zamanki adıyla Avrupa Konseyi Danışma Meclisi’nde (Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi) ilk defa böyle bir örgüt kurma fikri ortaya çıkmış, “ulusüstü düzlemde ekonomik ve teknik bir organizasyon ve eşgüdümlü bir yönetim oluşturmak” teklifi öne sürülmüştür.⁸³ Yapılan uzun müzakereler neticesinde Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşmasını, Avrupa Konseyi Danışma Meclisine sunmuş ve bu antlaşma ile kurulacak örgütün “ilk bağımsız ulusüstü organizasyon” olacağını ifade etmiştir.⁸⁴

Ulusüstülük kavramı, AB tarihinde yalnızca AKÇT Antlaşması’nda açıkça yer verilmiş, sonraki belgelerde doğrudan kullanılmamıştır.⁸⁵ Bununla birlikte, öğretide AB’yi tanımlamak için sıkça başvurulmuş bu kavram, hukuki bir statüden çok, AB’nin kendine özgü idari ve siyasi niteliğini ifade etmektedir.⁸⁶ Uzun bir süreç sonunda şekillenen bu özgün yapı, hâlen dönüşmeye ve gelişmeye devam etmektedir. Dolayısıyla Avrupa bütünleşmesi olarak adlandırılan bu sürecin evrelerini yakından incelemek, AB’nin ulusüstü karakterinin ve ulusüstülük kavramının daha iyi anlaşılmasına yardımcı

⁸² Schermers ve Blokker, 2005 tarihli bu eserlerinde ulusüstü niteliği tam anlamıyla haiz bir örgütün bulunmadığını belirtmektedir. Lizbon Antlaşması’nın yürürlüğe girmesinden önce yapılan bu değerlendirme, dönemin koşulları açısından haklı görülebilir. Ancak 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile birlikte ABA md. 50 uyarınca üye devletlere Birlik’ten çekilme hakkı tanınmış; bu hak, Birleşik Krallık’ tarafından 2020 yılında ilk kez somut biçimde kullanılmıştır.

⁸³ Avrupa Konseyi Statüsü (Avrupa Konseyinin Kurulması Hakkında İmzalanmış Olan Statü) (Londra, 5 Mayıs 1949); Uygun Bulma Kanunu, 5456 sayılı, 12 Aralık 1949 tarihli, Resmi Gazete, sayı 7382; Onaylama Kararnamesi, 17 Aralık 1949 tarihli, Resmi Gazete, sayı 7382, Düstur Kaydı: III (31) 198.

⁸⁴ Peter Hay, *Federalism and Supranational Organizations: Patterns for New Legal Structure*, (Urbana: University of Illinois Press, 1966), s. 30.

⁸⁵ AKÇT için öngörülen ulusüstü model “Avrupa Savunma Topluluğu” ve “Avrupa Politik Topluluğu” içinde öngörülmüş ve bu üç örgütün tek tüzel kişiliğe sahip olması tasarlanmıştı. Bununla beraber, 1954 yılında Fransa’nın ilgili antlaşmaları onaylamaması üzerine söz konusu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla ulusüstü ifadesi sadece AKTÇ Antlaşması’nda varlığını sürdürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Baykal & Göçmen, *dipnot* 18, s. 101.

⁸⁶ Hay, *dipnot* 84, s. 36.

olacaktır. Bu nedenle çalışmanın devamında, AB'nin ulusüstü karakteri ile hukuki kişiliği tarihsel gelişim süreci çerçevesinde ele alınacaktır.⁸⁷

II. AB'NİN ULUSÜSTÜ KARAKTERİ

A. AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ TARİHİNDE ULUSÜSTÜLÜK

1. Roma Antlaşmasından Avrupa Tek Senedine (1958 – 1987 Dönemi)

a) Kurumsal Bütünleşme

Schuman, 9 Mayıs 1950 tarihinde yayımladığı bildiride,⁸⁸ Avrupa devletleri arasında kurulacak bir topluluğun nihai amacının Avrupa federasyonunu gerçekleştirmek

⁸⁷ Avrupa bütünleşmesinin fikri ve kültürel temelleri için bkz. Tuğrul Arat, Sanem Baykal, "Avrupa'nın Günümüzdeki Temel Değerlerinin Düşünsel Köklerine ve Avrupa Bütünleşmesi Hareketindeki Yerine İlişkin Gözleme Dayalı Bir Deneme" *Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM) Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı*, der. Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay, Çağrı Erhan (Ankara, 2018), s. 27 – 47.

⁸⁸ Avrupa bütünleşmesinin temel metinlerinden birisi olarak kabul edilen Schuman Bildirisi'nin şekillenmesinde Fransız bürokrat ve koyu bir federalist olan Jean Monnet'in büyük bir etkisi olmuştur. Buna göre Monnet, Schuman'a sunduğu memorandumda Avrupa bütünleşmesinin önceki denemelerinin başarısız olduğu, dolayısıyla ekonomik bütünleşmeye dayalı bir Batı Federasyonu kurulması gerektiğini savunmuştur. Hatta Monet, üye devletlerin egemenliklerini kısmen devrettiği, kömür ve çelik alanında bağlayıcı karar alma yetkisine sahip ulusüstü bir kurumun gerekliliğini ifade etmiş, bu görüş Schuman Bildirisi ve AKTÇ'de de kendine yer bulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesi: 1957 Öncesi," *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar* içinde, der. Belgin Akçay ve İlke Göçmen, 4. Baskı, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023), s. 50. Nitekim, Avrupa Birliği, Schuman Bildirisi'nin ilan edildiği 9 Mayıs tarihini 1985 yılından bu yana Avrupa Günü olarak kutlamaktadır, fakat bu kutlanılan tek Avrupa Günü değildir. Avrupa Konseyi de kuruluş tarihi olan 5 Mayıs gününü 1964 yılından itibaren Avrupa Günü olarak adlandırmakta ve kutlamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. 5 May - Europe Day, Council of Europe, erişim tarihi: 20 Temmuz 2024, <<https://www.coe.int/en/web/portal/5-may-europe-day>>; Europe Day, European Union, erişim tarihi: 20 Temmuz 2024, <https://european-union.europa.eu/principles-countrieshistory/symbols/europe-day_en>.

olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ Nitekim, 18 Nisan 1951’de altı devlet tarafından imzalanan ve AKÇT’yi kuran Paris Antlaşması ile bu uzun soluklu hedefin ilk adımı atılmış;⁹⁰ antlaşma gereği, Yüksek Otorite, Ortak Asamble, Konsey ve Adalet Divanı olmak üzere dört kurum kurulmuştur.⁹¹ Topluluğun amaçlarının yerine getirilmesini temin etmekle sorumlu, dokuz üyeden oluşan ve devletlerden bağımsız bir şekilde faaliyet gösteren “Yüksek Otorite”, topluluğun genel çıkarları doğrultusunda ulusüstü yetkiler ile donatılmıştır.⁹² Böylelikle devletler, yalnızca kömür ve çelik piyasası ile sınırlı olsa da oy çokluğu ile bağlayıcı karar alabilen bir organ kurarak Avrupa bütünleşmesinin temelini atmış;⁹³ zaman içinde genişleyecek ve dönüşecek ulusüstü yetkilerin en ilkel halini tanımlamışlardır.⁹⁴ Nitekim Weiler’a göre, ulusüstü karaktere ve geniş bir vizyona sahip bu yeni topluluk hak ettiği değeri görmemiş; dönemin literatürü tarafından yalnızca

⁸⁹ Tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış Avrupa kıtasında federalizm ilk defa 20. yüzyılda gündeme gelmemiştir. Ortaçağ’da Avrupa’da barışı hakim kılmak için Hristiyan devletlerin bir birlik kurması gerektiği Abbe de Saint Pierre, Leonardo da Vinci ve Erasmus gibi düşünürlerce tartışılmıştır. Nitekim Fransız Devrimi’ni takiben ortaya çıkan ulus-devlet kavramı “Birleşik Avrupa” idealinin daha da güçlenmesine neden olmuş; J.J. Rousseau, Immanuel Kant, Edmund Burke, Saint Simon gibi ünlü düşünürler “Avrupa Birliği ve Avrupalı” kavramı üzerine çarpıcı eserler vermiştir. Hatta Victor Hugo’nun şu ifadeleri “Birleşik Avrupa” idealinin güçlü köklerine işaret etmektedir: “Bir gün gelecek, siz Fransa, siz Rusya, siz İtalya, siz Almanya, bu kıtanın bütün ulusları, sizi siz yapan özelliklerinizi ve size özgü zaferlerinizi kaybetmeden sizden üstün bir birliğe sıkıca bağlanacak, Avrupa kardeşliğini inşa edeceksiniz.” Detaylı bilgi için bkz. Anthony Pagden, *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Center Series, (Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 2002).

⁹⁰ AKÇT Antlaşması; Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından imzalanmıştır.

⁹¹ *Traité instituant la Communauté Européenne du Charbon et de l’Acier (CECA)*, Titre deuxième: Des institutions de la Communauté, Chapitre I-IV, 18 avril 1951.

⁹² *Ibid.*, Chapitre II, Article 8 - 19, 18 Avril 1951. Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, *dipnot* 18, s. 98.

⁹³ Hukuk doktrininden ziyade, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi doktrininde kendine geniş yer bulan “ulusüstülük” kavramı kimi yazarlarca tam anlamıyla ulusüstü, orta seviyede ulusüstü ve sınırlı anlamda ulusüstü örgütler gibi çeşitli biçimlerde sınıflandırılmıştır. Bununla beraber, hangi sınıflandırmaya tabi olursa olsun ulusüstü örgütlerin öne çıkan özelliği üye devletlerin egemenlik yetkilerini bir üst otoriteye devretmesi ve örgütün üyeleri bağlayıcı kararlar alabilmesidir. Bu bağlamda, hükümetlerarası örgütler ve bunların organlarında da ulusüstü yetkilerin varlığına rastlanılabilir. Örneğin BM Şartı’nın Güvenlik Konseyi’ne uluslararası barış ve güvenlik alanında, üye devletleri bağlayıcı kararlar almak ve bu kararları üye devletlere rağmen uygulayabilmek gibi geniş yetkiler tanımıştır. Nitekim bu yetkilerin mahiyetine bakıldığında uluslararası barış ve güvenlik alanında veto yetkisine sahip beş daimi üye dışındaki devletlerin egemenliğinin Güvenlik Konseyi’ne belli bir ölçüde devrini öngördüğü ve bu yetkilerin ulusüstü özellikler taşıdığı savunulabilir. Detaylı bilgi için bkz. Amitai Etzioni, *Political Unification Revisited: On Building Supranational Communities*, (Lanham: Lexington Books, 2001).

⁹⁴ Craig, *dipnot* 18, s. 17

“yenilikçi ve farklı bir söylem geliştirmeye çalışan” bir hükûmetlerarası örgüt olarak değerlendirilmiştir.⁹⁵

AKÇT üye devletlerinin dışişleri bakanları, 1955 yılında İtalya’nın Messina kentinde bir araya gelmiş; sonradan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) ve Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) dönüşecek olan ve Belçika Dışişleri Bakanı Paul-Henri Spaak’ın adıyla anılan “Spaak Raporu”nu kabul etmişlerdir. Bu rapor, 1957 yılında iki farklı uluslararası antlaşmaya dönüşmüş; AKÇT’ye taraf olan altı devlet tarafından Roma’da imzalanmıştır. Buna göre, AAET’nin amacı “*güçlü bir nükleer sanayinin ortaya çıkmasını sağlayarak sınai faaliyetlerin modernleşmesini dolayısıyla ekonomik refahın artmasını sağlamak*” olarak tespit edilmiş; bu bağlamda Paris Antlaşması da esas alınarak Konsey, Asamble, Komisyon ve Adalet Divanı olmak üzere dört organ görevlendirilmiştir. Bu organlardan “Konsey ve Komisyona” yerine göre oy çokluğu, nitelikli çoğunluk ya da oybirliği ile “Karar” ya da “Tüzük” adı verilen her yönüyle bağlayıcı olan ve bireyler üzerinde doğrudan uygulanabilen kararlar alma yetkisi verilmiştir, başka bir deyişle ulusüstü bir karakter tanımlanmıştır.⁹⁶

Nitekim AET Antlaşması hem AKÇT hem de AAET Antlaşması’nda öngörülen sektörel bütünleşmenin ötesine geçerek “malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşabileceği bir ortak pazar” kurmayı hedeflemiştir. Roma Antlaşması olarak da anılan bu antlaşmanın dibacesinde Avrupa halkları arasında (*among the peoples of Europe*) gittikçe daha sıkı bir birliğin (*an ever-closer union*) temellerinin atıldığı ifade edilmiştir. AAET’ye benzer şekilde; Konsey, Asamble, Komisyon ve Adalet Divanı olmak üzere dört organ görevlendirilmiş, bunlardan “Konsey ve Komisyon’a” yerine göre

⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. J. H. H. Weiler, “The Transformation of Europe,” *The Yale Law Journal*, 100, no. 8 (1991), s. 2403–2483.

⁹⁶ CECA, *dipnot* 91, Chapitre I, Article 137 – 188. AET’nin ulusüstü karakteri için bkz. Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, *dipnot* 18, s. 102.

oy çokluğu, nitelikli çoğunluk ya da oybirliği ile “Karar” ya da “Regülasyon” adı verilen bağlayıcı ve bireyler üzerinde doğrudan uygulanabilen kararlar alma yetkisi verilmiştir.⁹⁷

Ancak Antlaşma’nın imzalanmasında gösterilen bu ihtimam, Topluluk ve üye devletler arasında çıkan ulusüstü yetkilere dair krizleri tamamen engelleyememiştir. 1965 yılında Fransa’nın uyguladığı “boş sandalye politikası”, Topluluk tarihindeki önemli krizlerden biri olmuştur. Buna göre, Charles de Gaulle’ün Fransa’sı, Konsey’de nitelikli çoğunlukla alınan bağlayıcı kararlar ile milli çıkarlar arasında bir denge kurulmadıkça toplantılara katılmayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine, 1966 yılında “Lüksemburg Uzlaşısı” yayımlanmış; bildiride, *“nitelikli çoğunlukla alınacak kararların, taraflardan biri veya birkaçının hayati çıkarlarını tehlikeye attığı durumlarda Konsey üyelerinin makul bir zaman içerisinde tüm üyelerce kabul edilecek bir çözüme ulaşmaya çabalayacağı”* ifade edilmiştir.⁹⁸ Her ne kadar uzlaşısı metninde kullanılan dil muğlak olsa da uygulamada üye devletler, Roma Antlaşması’nın nitelikli çoğunlukla karar almaya izin verdiği konularda zımni bir veto hakkı kazanmıştır. Nitekim bu uygulama 1986 Avrupa Tek Senedi’nin (ATS) imzalanmasına kadar etkisini sürdürmüştür.⁹⁹

Üye devletlerin ulusüstü yetkilere karşı mesafeli tavrı, yalnızca patlak veren krizlerle değil; farklı alanlarda inşa edilen iş birliği mekanizmalarında klasik uluslararası hukuk araçlarına başvurularıyla da kendini göstermiştir. 1970’lerden itibaren ekonomi, dış politika, adalet ve içişleri alanlarında iş birliğini artırmaya çalışan üye devletler,

⁹⁷ Yukarıda da ifade edildiği üzere, üç farklı antlaşma ile kurulan bu üç örgüt benzer işlevde organlara sahiptir. Dolayısıyla, 1958 yılında “Avrupa Topluluklarında Ortak Belirli Kurumlara İlişkin Antlaşma” ile Asamble ve Adalet Divanı; 1965 yılında ise Füzyon ya da Birleşme Antlaşması olarak da anılan Brüksel Antlaşması ile Komisyon ve Konsey bu üç Topluluk için ortak olarak kabul edilmiştir. Tek bir organ üç farklı ayrı örgüt için faaliyetlerine devam etmiş, ancak bu durum örgütlerin tüzel kişiliğini etkilememiştir. Detaylı bilgi için bkz. Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 103.

⁹⁸ Council Agreement of 30 January 1966 on Cooperation between the Council of Ministers and the Commission (Luxembourg Compromise), erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/d1cfaf4d-8b5c-4334-ac1d0438f4a0d617/a9aaa0cd-4401-45ba-867f50e4e04cf272>>.

⁹⁹ Craig, *dipnot* 18, s. 10.

yöntem olarak Topluluk dışı ve hükümetlerarası mekanizmaları tercih etmişlerdir. 1969 yılı Lahey Zirvesi'nde, ekonomik ve siyasi birliğin derinleştirilmesi çağrısıyla başlayan arayış; dış politikada uyumun sağlanması için kurulan “Avrupa Siyasi İş birliği” ile neticelenmiştir.¹⁰⁰ Bununla beraber, parasal ve ekonomik birliğin nasıl sağlanacağı konusu uzun tartışmalara neden olmuş, nihayetinde bir uzlaşa sonucunda Avrupa Parasal Sistemi (*European Monetary System*) kurulmuştur.¹⁰¹

Son olarak, üye devletler adalet ve içişleri alanında uyumu ve etkileşimi artırmaya çalışmış; uluslararası terörizm başta olmak üzere çeşitli organize suçlarla mücadele etmek için 1975 yılında TREVI mekanizmasını (*Terrorisme, Radicalisme, Extrémisme et Violence Internationale*) kurmuşlardır.¹⁰² Bu iş birliği sonucunda, yargı, kolluk kuvvetleri ve vize politikalarının ortaklaştırıldığı ve sınır kontrollerinin kaldırıldığı Schengen

¹⁰⁰ Avrupa Siyasi İş Birliği mekanizması, 1970, 1974, 1981 ve 1983 yılında dış politikada eşgüdümün artırılmasına yönelik raporlar ile şekillenmiş, Avrupa Tek Senedi ile kurumsal bir yapı kazanmıştır. İşbirliğin temel amacı, üye devletlerin birbirlerine düzenli bir şekilde danışmasını ve bilgi aktarımını sağlamak ve önemli uluslararası sınamalara karşı ortak bir anlayış geliştirmek olarak tespit edilmiştir. Ayrıca üye devletlerin uygun gördüğü ölçüde dış politikadaki hamlelerin ve görüşlerin uyumlaştırılması hedeflenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. European Political Cooperation (EPC), erişim tarihi: 28 Temmuz 2024, <<https://aei.pitt.edu/45409/1/European.Political.Cooperation.pdf>>.

¹⁰¹ Lahey Zirvesi'ni takiben kabul edilen “Werner Raporu” parasal birliğin ne ölçüde gerçekleştirilebileceğini incelemiştir. Raporda, ekonomik ve parasal birliğin sağlanmasının ekonomik stabilite ve büyüme için önemli olduğu, böylelikle dünyadaki finansal dengeye katkı sağlanabileceği” tespit edilmiştir. Ancak, ekonomik ve parasal birlikten hangisinin önce gerçekleştirileceğine karar verilememiş, nihayetinde bir uzlaşma sonucu 1979 yılında Avrupa Parasal Sistemi kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Schütze, *dipnot* 18, s. 13.

¹⁰² 1972 yılında Münih'te gerçekleştirilen Olimpiyat Oyunları esnasında Kara Eylül Örgütüne mensup sekiz Filistinli militan; iki İsraili atleti öldürmüş, dokuz kişiyi de rehin almıştır. Alman polisinin zafiyeti dolayısıyla rehinelere öldürülmüş, Filistinli militanlar ise Libya'ya kaçmışlardır. Münih katliamı olarak anılan bu olay neticesinde Avrupa Topluluğu üyeleri teröre karşı iş birliğini artırma kararı almıştır. Bu amaçla kurulan TREVI, Fransız doktrininde “terörizm, radikalizm, ekstremizm ve uluslararası şiddet” kavramlarının kısaltması olarak kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. European Council, *Conclusions of the Rome European Council, 1–2 December 1975*, para. 1104, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <https://aei.pitt.edu/1407/1/rome_dec_1975.pdf>.

bölgesi ortaya çıkmış; bu bölge, 1985 yılında imzalanan Schengen Antlaşması ile kurulmuştur.¹⁰³

b) Hukuki Bütünleşme

Avrupa bütünleşmesi, yalnızca siyasi irade tarafından kabul edilen pozitif hukuk metinleri ile gerçekleştirilmemiştir; bütünleşmenin bir parçası olarak ortaya çıkan yargı mekanizması da, üye devletler kadar bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Topluluğun yargı mercii olan Avrupa Adalet Divanı, tarihi boyunca verdiği kararlar ve özellikle geliştirdiği ilkelerle Topluluğun ulusüstü yapısına dinamizm katan en önemli kurum olmayı başarmıştır. Nitekim Divan, Avrupa kurumsal bütünleşmesinin hızını kaybettiği ve sürecin zora girdiği 1960 sonrası dönemde inisiyatif almış; aşağıda değinilecek önemli kararlara imza atarak bütünleşmenin devamını sağlamıştır.¹⁰⁴

Weiler’a göre Topluluğun karakterini şekillendiren ve Divan kararlarıyla ortaya çıkan dört temel ilke vardır. Bu ilkeler; “öncelik ilkesi”, “doğrudan etki ilkesi”, “zımni yetki ilkesi” ve “insan hakları ilkesidir.”¹⁰⁵

¹⁰³ Schengen Antlaşması metni için bkz. The Schengen acquis - Convention implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at their common borders, Official Journal L 239, 22 September 2000, s. 19-62, erişim tarihi: 28 Temmuz 2024, <<https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A42000A0922%2802%29>>.

¹⁰⁴ Mark Dawson, Bruno de Witte, ve Elise Muir, *Judicial Activism at the European Court of Justice*, (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2013), s. 210-232.

¹⁰⁵ Weiler, Avrupa’nın Dönüşümü adlı ünlü makalesinde yaptığı bu sınıflandırma ile Topluluğun üye devletler ile olan ilişkisinin, federal anayasal devlet düzenine yaklaştığını tespit etmek istemiştir. Her ne kadar uluslararası hukukta anayasallaşma teorisi ve sui generis örgüt kavramına şüphe ile yaklaşılsa da bu kavramsal çerçeve Topluluğun ulusüstü yetkilerindeki dönüşümü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Weiler, *dipnot* 95, 2413 – 2419.

Divan'ın 1963 yılında verdiği *Van Gend & Loos* kararı,¹⁰⁶ Topluluğa özgün yapısını kazandıracak bu ilkelerin tartışılacağı kararlar dizisinin ilkidir. Buna göre Divan, “*üye devletlerin sınırlı alanlarda, kendileri yararına egemen yetkilerini sınırladığını ve devletlerin yanı sıra vatandaşların da süje olarak kabul edildiği yeni bir uluslararası hukuk düzeni oluşturduğunu*” tespit etmiş; bu yeni uluslararası hukuk düzeninin “*bireylere çeşitli haklar ve yükümlülükler getirdiğini*” ifade etmiştir. Divan’a göre, antlaşma ile ulaşılmak istenen ortak pazar ve “*gittikçe daha sıkı bir Birlik’in kurulması*” hedefleri, antlaşmayı “*taraf devletler arasında yalnızca karşılıklı yükümlülükler getiren klasik uluslararası antlaşmalardan*” ayırmaktadır.¹⁰⁷ Kısacası Divan, ön karar prosedürü ile sorulan soruya olumlu yanıt vererek antlaşma hükümlerinin doğrudan etkili olabileceğini ve bireylere hak ve yükümlülükler getirebileceğini tasdik ederek “doğrudan etki ilkesini” tanımlamıştır.¹⁰⁸

Divan, 1964 yılında -Van Gend & Loos’dan bir yıl sonra- verdiği *Costa* kararıyla¹⁰⁹ işbu “*yeni hukuk sisteminin*” bir diğer önemli karakteristik özelliği olan “*öncelik ilkesini*” tanımlamıştır. Buna göre Mahkeme, “*klasik uluslararası antlaşmaların*

¹⁰⁶ Hollanda menşeli bir ticaret şirketi olan Van Gend & Loose, Almanya’dan sınai faaliyetlerde yaygın olarak kullanılan “üre formaldehit” maddesini ithal etmektedir. 1960 yılında Hollanda, aldığı bir kararla ithalat vergisini %3’ten %8’e çıkarmıştır. Şirket öngörülen vergiyi ödemiş, ancak ulusal yargı mercileri önünde uygulanan verginin Roma Antlaşması’nın “üye devletlerin halihazırda uygulanmakta olan vergileri artırmayı kaçınmasını” öngören 12. maddesine aykırı olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine ulusal mahkeme, Adalet Divanına başvurarak “Antlaşma’nın, üye devlet vatandaşlarına ulusal yargı mercileri önünde koruma sağlayacak şekilde doğrudan uygulanıp uygulanamayacağını” sormuştur. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of 5 February 1963, *Van Gend & Loos*, Case 26/62, ECLI:EU:C:1963:1, s. 4-10.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 12.

¹⁰⁸ Ön karar prosedürü ile ilgili aşağıda verilen detaylı bilgi için bkz. Güncel Haliyle AB’nin Hukuki ve Kurumsal Yapısı, Avrupa Birliği Adalet Divanı, s. 61-62.

¹⁰⁹ Uyuşmazlığın taraflarından ve Edisonvolta elektrik şirketinin pay sahiplerinden olan Flaminio Costa, İtalya’nın Milano kentinde avukatlık yapmaktadır. 1962 yılında İtalyan hükûmetinin elektrik şirketlerini millileştirmesi sonucu aralarında Edisonvolta’nın da dahil olduğu birçok şirket, bu alanda tekel olarak faaliyet gösteren ENEL şirketinin kapsamına alınmıştır. ENEL’in kendisine gönderdiği elektrik faturasını ödemeyi reddeden Costa, millileştirme uygulamasının Roma Antlaşmasını ihlal ettiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine mahkeme hem Divan’a hem de İtalyan Anayasa Mahkemesi’ne başvurarak milli hukuk ve Topluluk hukukunun çatıştığını ve hangisinin öncelikli olarak uygulanması gerektiğini sormuştur. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of 15 July 1964, *Costa v ENEL*, Case 6/64, ECLI:EU:C:1964:66, s. 588 – 592.

aksine, Roma Antlaşmasının kendi hukuk sistemini inşa ettiğini, bu hukuk sisteminin üye devletlerin hukukunun bir parçası olduğunu ve ulusal mahkemelerin bu hukuku uygulamakla yükümlü olduğunu” tekrar etmiştir. Ayrıca, üye devletlerin uyuşmazlık konusu “tek taraflı ve sonraki tarihli” hukuki tasarruflarının bütünleşme hedefine ve Roma Antlaşması’nın ruhuna ve lafzına aykırı olduğunu tespit eden Divan, ulusal hukukun hiçbir şekilde antlaşmadan doğan hukuka öncelikli uygulanmayacağını ifade etmiştir.¹¹⁰

Divan, zikredilen bu iki kararla Topluluk hukukunun öncelikli ve doğrudan uygulanmasını öngörmüştür. Ne var ki, 1971 yılında verdiği ERTA¹¹¹ (*The European Agreement Concerning the Work of Crews of Vehicles Engaged in International Road Transport*) kararı, Divan’ın etki alanını pozitif hukukta kendisine çizilen sınırın ötesine taşımıştır. Divan, antlaşmalarda açıkça öngörülmemesine rağmen, Topluluğun dış ilişkilerinde çeşitli yetkilere zımnen sahip olduğunu kabul etmiştir.

Buna göre, kararda “*Topluluğun belirli bir konuda uluslararası antlaşma imzalama yetkisinin tespit edilebilmesi için, AET Antlaşması’nın buna ilişkin hükümleri yanında (113, 114 ve 238. maddeler) antlaşmanın geneline bakılması gerektiği*” savunulmuş; bu yetkinin “*antlaşmanın diğer hükümleri ve Topluluğun çıkarmaya yetkili olduğu çeşitli hukuki tasarruflardan da doğabileceği*” ifade edilmiştir. Ayrıca “*antlaşmada öngörülen ortak bir amacı gerçekleştirmek amacıyla kabul edilen ve tüm üye devletlere uygulanan kuralların varlığı halinde, üye devletler bireysel veya toplu bir şekilde hareket ederek bu kuralların uygulanmasını etkileyecek şekilde üçüncü devletlere*

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 593-594.

¹¹¹ Komisyon v Konsey (ERTA) davası, Topluluğun düzenlediği bir alanda üye devletlerin uluslararası antlaşma akdetmeleri üzerine Komisyon tarafından Divan önüne taşınmıştır. Nitekim, Türkiye de Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Yapan Taşıtlarda Çalışan Personelin Çalışmalarına İlişkin Avrupa Antlaşmasına (AETR) taraftır. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of 31 March 1971, *European Agreement on Road Transport*, Case 22/70, ECLI:EU:C:1971:32, para. 265-266.

karşı uluslararası yükümlülük altına giremeyeceği” işaret edilmiştir.”¹¹² Böylelikle Divan, bu kararıyla üye devletleri bağlayıcı yetkilerin kaynağını genişleterek ulusüstü yetkilerin sınırını bizzat belirleme gücü elde etmiştir.¹¹³

Divan, 1983 yılında verdiği “Les Verts” kararı ile Avrupa siyasi bütünleşmesinin o tarihe kadar olan en ileri noktasını belirlemiştir. Buna göre kararda, “*Topluluğun hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olduğu*” ifade edilmiş, “*Topluluk bünyesinde alınan kararların, Topluluğun temel anayasal belgesi olan Roma Antlaşmasına uygun olup olmadığına dair bir yargısal denetimin kaçınılmaz olduğu*” tespit edilmiştir.¹¹⁴

Nitekim Divan, anayasal nitelikteki kararlarının yanı sıra ortak pazara dair verdiği teknik kararlarla Topluluğun “*negatif bütünleşmesini*” sağlamış; bu durum, ulusüstü yetkilerin daha da genişlemesine neden olmuştur. Roma Antlaşması’nın temel hedeflerinden ortak pazar, taraf devletler arasında malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını öngören ve üçüncü devletlere yönelik ortak bir dış ticaret politikası takip eden bir bütünleşme aşamasıdır. Ortak pazar, hem pozitif hem de negatif bütünleşme yoluyla gerçekleştirilebilir. Pozitif bütünleşme, ulusüstü erkin aldığı kararlar doğrultusunda aktif bir uygulama ile gerçekleşirken; negatif bütünleşme, taraf devletin uygulamaması gereken tedbirlerin tespiti ve iptali ile sağlanmaktadır.¹¹⁵ Divan, önüne gelen her olay özelinde üye devletlerin bütünleşmeye engel tek taraflı uygulamalarını tespit etmiş; ortak pazarın ve dört temel serbest dolaşımın yeknesaklığına yönelik ilkeleri

¹¹² *Ibid.*, para. 274.

¹¹³ Alessandro Petti, “The Court of Justice in the Archives Project: Analysis of the ERTA Case 22/70,” *AEL 2021/08 European University Institute Academy of European Law*, (2021), s. 5–9.

¹¹⁴ Judgment of 23 April 1986, *Les Verts*, Case 294/83, ECLI:EU:C:1986:166, para. 23.

¹¹⁵ İlke Göçmen, *Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar*, İkinci Baskı, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2021), s. 40.

belirlemiştir. Buna göre, Divan'ın 1974 yılında verdiği “Casagrande”¹¹⁶ ve “Dassonville”¹¹⁷; 1979 yılında verdiği “Cassis de Dijon”¹¹⁸ kararları hâlen “iç pazarın”¹¹⁹ karakterini tanımlayan en önemli hukuki metinlerdendir.

2. Avrupa Tek Senedinden Lizbon Antlaşmasına (1987-2009 Dönemi)

a) Kurumsal Bütünleşme

1970’ler, üye devletlerin Topluluğa karşı egemenliklerini korumaya yöneldiği; iş birliğinin ulusüstü yollarla değil, klasik uluslararası hukuk araçları ile gerçekleştirildiği, dolayısıyla negatif bütünleşmenin ağırlıkta olduğu yıllardır. Bu dönemi takiben, bütünleşmeyi sürdürmek ve canlandırmak adına çeşitli çalışmalar yapılmaya ve raporlar

¹¹⁶ Almanya’da yaşayan bir İtalyan vatandaşı, ortaokulda eğitimine devam eden çocuğu için yerel hükûmetten sosyal destek talep etmiş, ancak yürürlükte olan kanun gereği Alman vatandaşı, mülteci ya da vatansız olmadığı için talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine konu mahkemeye gitmiş, bu tedbirin işçilerin serbest dolaşımına uygun olup olmadığı tartışılmıştır. Bunun üzerine Divan, Roma Antlaşmasının Topluluk kurumlarına yetki vermediği alanlarda üye devletler tarafından alınan tedbirlerin, Topluluğun yetki verdiği alanları ve buradan doğan özgürlükleri kısıtlamaması gerektiğine karar vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of 3 July 1974, *Casagrande*, Case 9-74, ECLI:EU:C:1974:74.

¹¹⁷ Fransız tacirlerden aldığı İskoç viskisini Belçika’ya ithal eden Bay Dassonville, Belçikalı otoritelerce gerekli lisansa sahip olmadığı için cezai soruşturmaya tabi tutulmuştur. Bunun üzerine konu mahkemeye taşınmış, Divan “üye devletler tarafından alınan ve Topluluk içindeki ticareti doğrudan yahut dolaylı, fiilen ya da potansiyel olarak etkilemeye elverişli kararların miktar kısıtlamasına eşdeğer etkili tedbir olarak kabul edileceğine” karar vermiştir. AB Hukukuna göre üye devletler “ithalat ve ihracata ilişkin miktar kısıtlaması ve bunlara eşdeğer etkili tedbirler” alamazlar. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of the CJEU of 11 July 1974, *Dassonville*, Case 8-74, ECLI:EU:C:1974:82.

¹¹⁸ Dassonville kararının tamamlayıcı olan Cassis de Dijon davası, Fransa’da üretilen “Cassis de Dijon” isimli likörü Almanya’ya ithal etmek isteyen ancak Alman kanununa göre Alman pazarında satış yapmak için uygun şartları taşımadığı için gerekli izni alamayan Rewe şirketi tarafından mahkeme önüne taşınmıştır. Divan, “alkol üretimi ve pazarlamasına ilişkin ortak kuralların yokluğunda üye devletlerin kendi tedbirleri alabileceğini” hatırlatmış, ancak “bir üye devlette hukuka uygun olarak üretilen ve pazarlanan alkollü içeceklerin başka bir üye devlet pazarında da serbest dolaşımdan faydalanabileceğine” ilişkin karşılıklı tanıma ilkesini geliştirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of the CJEU of 20 February 1979, *Cassis de Dijon*, Case 120/78, ECLI:EU:C:1979:42.

¹¹⁹ Ortak pazar, tek pazar ve iç pazar kavramları Avrupa bütünleşmesine dair metinlerde değişmeli olarak kullanılmıştır. 1958 yılında imzalanan Roma Antlaşması ortak pazar hedefi ortaya koyarken, 1986 yılında ilan edilen Avrupa Tek Senedi iç pazar kavramını geliştirmiştir. Nitekim 2009 yılında imzalanan Lizbon Antlaşması ortak pazar kavramını iç pazar olarak değiştirmiştir. Tek pazar kavramı ise, iç pazar ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Nitekim Divan da bu terimler arasında ayrım gözetmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Göçmen, Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar, *dipnot* 115, s. 41.

yayımlanmaya başlamıştır.¹²⁰ 1985 yılında Milano’da toplanan AB Zirvesi, Komisyon tarafından sunulan “İç Pazarın Tamamlanması Hakkında Beyaz Kitap” doğrultusunda Roma Antlaşması’nın revizyonunu görüşmek için hükûmetlerarası konferans düzenlenmesine karar vermiştir. Düzenlenen konferansta ilan edilen ve 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi, 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹²¹

Avrupa Tek Senedi’nin nihai amacı, boş sandalye krizi ile başlayan siyasi durgunluğu sonlandırmak ve bütünleşmeye ivme kazandırmaktır.¹²² Bu bağlamda, Konsey’in nitelikli çoğunlukla karar aldığı alanların sayısı artırılmış; Topluluk yasa yapım sürecine Avrupa Parlamentosu da dahil edilmiştir. Bunun yanında, Konsey’e, iç pazarı gerçekleştirmek adına üye devletlerin yasalarını uyumlaştırma tedbirini nitelikli çoğunlukla alma yetkisi verilmiştir. Böylelikle, iç pazarın tamamlanması sadece Divan’a bırakılmamış; ulusüstü tedbirlerle de desteklenmiştir. Ayrıca ATS, Topluluk tarihinde Roma Antlaşması’nda yapılan ilk kapsamlı revizyon olması dolayısıyla da önem arz etmektedir.¹²³

¹²⁰ 1975 yılında Belçika Başbakanı Leo Tindemans tarafından yayımlanan “Tindemans Raporu”, 1979 yılında Barend Biesheuvel, Edmund Dell ve Robert Marjolin tarafından yayımlanan “Üç Bilgenin Raporu” olarak da anılan “Avrupa Kurumları Raporu” ve 1984 yılında Avrupa Parlamentosunun teklif ettiği “Avrupa Birliği Taslak Maddeleri” bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Tindemans Raporu için Bkz. Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council, Bulletin of the European Communities, Supplement 1/76, 1976, erişim tarihi: 28 Temmuz 2024, <<https://aei.pitt.edu/942/>>. Üç Bilgenin Raporu için Bkz. Barend Biesheuvel, Edmund Dell, and Robert Marjolin, Report on European Institutions Presented by the Committee of Three to the European Council, October 1979, erişim tarihi: 28 Temmuz 2024, <<https://aei.pitt.edu/999/>>. Avrupa Parlamentosunun teklifi için Bkz. Resolution on Draft Treaty Establishing the European Union, European Parliament, 14 February 1984, erişim tarihi: 2 Ağustos 2024, <http://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_the_draft_treaty_establishing_the_european_union_14_february_1984-en-8e8b5a0d-dc09-4574-9607-20dbb5d05913.html>.

¹²¹ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 107.

¹²² Craig, *dipnot* 18, s. 20 – 21.

¹²³ Schütze, *dipnot* 18, s. 20 – 22.

ATS'nin yürürlüğe girmesi beklenen etkiyi yaratmış, hatta Avrupa kurumları bütünleşmenin derinleştirilmesi çağrısı yapmaya başlamıştır.¹²⁴ Bunun üzerine, iki yeni hükûmetlerarası konferans toplanmış ve Maastricht Antlaşması olarak da anılan “Avrupa Birliği Antlaşması” 1992 yılında imzalanmıştır. Maastricht Antlaşması, getirdiği kapsamlı değişikliklerle, o tarihe kadarki tüm bütünleşme sürecini AB çatısı altında üç sütunda toplamayı başarmıştır. Böylelikle, AB'nin kuruluşu, Roma Antlaşması'nda öngörülen “*Avrupa halkları arasında gittikçe yaklaşan bir birliğin kurulması*” hedefinin gerçekleştirilmesinde yeni bir dönem olarak nitelendirilmiştir.¹²⁵

Buna göre, AET, AKÇT ve AAET varlığını “Avrupa Toplulukları” (AT) sütunu altında, ulusüstü yetkilerle sürdürmeye devam etmiştir. Ulusüstü yetkilerin kapsamı genişletilmiş; “Birlik vatandaşlığı” kavramı oluşturulmuş, ortak para basmaya yetkili Avrupa Merkez Bankası kurulmuştur. Dış politikada eşgüdümü öngören “Avrupa Siyasi İş Birliği”, “Ortak Dış ve Güvenlik Politikası” (ODGP) sütunu altında kurumsallaşmış; ancak ilk sütunun aksine bu sütun, ulusüstü yetkilerle donatılmamıştır. Üçüncü ve son sütun ise, TREVI mekanizmasını düzenleyen; üye devletlerin yargı mekanizmaları, göç politikaları ve kolluk kuvvetlerinin eşgüdümünü öngören “Adalet ve İçişleri” (Aİİ) sütunudur. ODGP'de olduğu gibi, bu sütun da ulusüstü yetkilerle değil hükûmetlerarası mekanizmalarla karar alabilecek şekilde düzenlenmiştir.¹²⁶

¹²⁴ 1989 yılında Avrupa Komisyonu Başkanı Jacque Delours'un yayımladığı rapor üzerine Avrupa Birliği Zirvesi yeni bir hükûmetlerarası konferans talebinde bulunmuş, Avrupa Parlamentosu da bu çağrışı desteklemiştir. Hatta Parlamento'ya göre toplanacak konferansın gündemi geniş tutulmalı ve federal bir Avrupa Birliği'ne dönüşümü öngörmelidir. Detaylı bilgi için bkz. Resolution on the Intergovernmental Conference in the context of its strategy for European Union, European Parliament, 14 March 1990, erişim tarihi: 2 Ağustos 2024, <http://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_the_intergovernmental_conference_in_the_context_of_its_strategy_for_european_union_14_march_1990ene5c81e64-e0cf-4a1f-8c7b-b8ae945cd46d.html>

¹²⁵ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler* (Ankara: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, 2010), ABA Başlangıç kısmı, erişim tarihi: 5 Ağustos 2024, <www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>.

¹²⁶ Schütze, *dipnot* 18, s. 22-27.

Maastricht Antlaşması, yalnızca Birlik'in iç yapılanmasında değil, uluslararası siyasette de radikal değişimlerin yaşandığı bir dönemde akdedilmiştir.¹²⁷ Özellikle 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Avrupa'nın siyasi coğrafyasında önemli değişimlere yol açmış ve AT'nin genişleme politikalarının hız kazanmasına neden olmuştur.¹²⁸ 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç AT'ye üye olarak katılmış; Türkiye ile Gümrük Birliği tamamlanmıştır. Aynı dönemde Orta ve Doğu Avrupa'daki on iki yeni devlete üyelik kapısı aralanmıştır.¹²⁹ Bu kapsamlı genişleme hamlesi, Maastricht Antlaşması'nın getirdiği dönüşümlerin henüz sindirilmediği bir ortamda gerçekleştiği için, Topluluk'un kurumsal yapısında ek düzenleme ve reform ihtiyaçlarını gündeme getirmiştir.

Nitekim genişleme ve derinleşme politikalarının eşzamanlı olarak ilerlemesi, AB anayasal yapısında birtakım yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Maastricht sonrası dönemde özellikle üç temel problem göze çarpmaktadır. İlk olarak, AB'nin ulusüstü yapısının temel dayanaklarından biri olan öncelik ilkesi ve buna bağlı şekilde ortaya çıkan otonom hukuk düzeni, üye devletlerin anayasa mahkemeleri tarafından sorgulanmaya başlanmıştır.¹³⁰ Bunun yanında, üye devletlerin yetkilendirme ilkesine (*principle of*

¹²⁷ Francis Fukuyama, 1992 yılında yazdığı "Tarihin Sonu ve Son İnsan" isimli kitabında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Batı liberalizminin zaferini ilan ettiğini ve dolayısıyla tarihin diyalektik olarak ulaşabileceği son noktaya ulaştığını iddia etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Şule Şahin Ceylan, "Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, no. 10 (Güz 2006/2), s. 233-252; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: The Free Press, 1992), s. 254-265.

¹²⁸ AB, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Doğu Avrupa Devletlerini AB'ye dahil ederken kıtanın bir bütün ve özgür olması gerektiğine dair bir söylem geliştirmiştir. Dolayısıyla 2004 yılında gerçekleşecek olan "*big bang enlargement*" Avrupa kıtasının birliğin sağlanması için yapılan en önemli atılımlardandır. Nitekim 1988 yılında Rodos Adası'nda toplanan zirvede AB "Batı'nın ilke ve değerlerini teşvik etmeyi ve kıtadaki bölünmüşlüğü üstesinden gelmeyi" hedeflediğini ilan etmiştir. Stefania Bernini ve Jan Zielonka, "A Europe of Reunification," *The Cambridge History of the European Union*, cilt 1, *European Integration Outside-In* içinde, der.Mathieu Segers ve Steven van Hecke, (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), s. 135-153.

¹²⁹ Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya 2004 yılında; Bulgaristan ve Romanya ise 2007 yılında AB'ye tam üyelik statüsü kazanmışlardır. Bernini ve Ziolenka, *dipnot* 128, s. 154.

¹³⁰ Nathalie Brack, Ramona Coman ve Amandine Crespy, "Sovereignty Conflicts in the European Union," *Les Cahiers du Cevipol*, 2019/4, no. 4: s. 3-30, özellikle s. 23.

conferral) yönelik vurguları da artmıştır. İkinci sorun, Maastricht Antlaşması ile oluşturulan üç sütunlu yapıdan kaynaklanmıştır. AT sütununun ulusüstü karakterine karşılık, ODGP ve Aİİ sütunlarında klasik hükûmetlerarası mekanizmalar kullanılmaya devam etmiştir.¹³¹ Bu durum, AB hukuk düzeninin bütünlüğünü zedelerken aynı zamanda demokratik ve anayasal meşruiyet tartışmalarına yol açmıştır. Üçüncü sorun ise, ABAD'ın temel haklara yönelik yaklaşımının anayasal değil, daha çok araçsal bir nitelik taşıdığı yönündeki eleştirilerdir. Özellikle Schmidberger kararında olduğu gibi, Divan'ın temel hakları AB hukukunun önceliği ilkesini güçlendirme aracı olarak kullanması, bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir.¹³²

1992 sonrası ortaya çıkan problemleri çözebilmek adına toplanan 1994 Corfu Zirvesi ve 1995 Madrid Zirvesi, Amsterdam Antlaşması akdedilmesiyle ile neticelenmiştir. 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması, AB'nin temel değerlerinin kurucu antlaşmaya aktarılması bakımından önem arz etmektedir. AB'nin hâlen yürürlükte olan 2009 Lizbon Antlaşması'nda da kendine yer bulan olan bu değerler

¹³¹ Simon Bulmer, "Understanding the New Intergovernmentalism: Pre- and Post-Maastricht EU Studies," *The New Intergovernmentalism: States and Supranational Actors in the Post-Maastricht Era* içinde, der. Christopher J. Bickerton, Dermot Hodson, ve Uwe Puetter, (Oxford: Oxford University Press, 2015), s. 3-9.

¹³² Schmidberger kararı, Eugen Schmidberger'in Avusturya devletinin malların serbest dolaşımını haksız bir şekilde kısıtladığı iddiası üzerine verilmiştir. Buna göre uluslararası bir taşımacılık firmasının sahibi olan Schmidberger; Kuzey İtalya, Almanya ve Avusturya'yı bağlayan en önemli otoyol olan Brenner otoyolunda çevreci gruplara eylem izni veren Avusturya devletinin mallarının serbest dolaşımının kısıtlanmasından dolayı maddi olarak sorumlu olduğunu savunmuştur. Divan, Avusturya devletinin ifade ve gösteri yapma özgürlüğü gibi temel haklara dayanarak malların serbest dolaşımı gibi AT'nin temel ilkelerinden birini kısıtladığını belirtmiştir. Ayrıca Divan, AT'nin dört temel özgürlüğü olan malların, hizmetlerin, kişilerin ve paranın serbest dolaşımı ile temel haklar kaşı karşıya geldiğinde üye devlete geniş bir takdir yetkisi tanıyarak adil bir denge kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla beraber, ifade özgürlüğü hakkının icra edebilmek için haklı gerekçeler sunulması gerekirken malların serbest dolaşımı hakkının icrası için böyle bir zorunluluğa gerek olmaması, Divan'ın AT'nin dört temel özgürlüğünü, insan haklarının üzerinde konumlandığı şeklinde yorumlanmıştır. Divan; Avusturya'nın ifade ve gösteri yapma hakkını, malların serbest dolaşımı ilkesi ile nasıl dengelediğini detaylı bir biçimde incelemiş ve Avusturya eylemin daha önce bildirilmesi ve alternatif yollar gösterilmesi gibi kusursuza yakın tedbirleri dolayısıyla sorumlu bulunmamıştır. Bu bağlamda, bu iki hak kategorisi arasındaki dengenin kurulabilmesi için kusursuza yakın tedbirler alınması gerekliliği de temel haklarının kullanımı zorlaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of 12 June 2003, *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v Republik Österreich*, Case C-112/00, ECLI:EU:C:2003:333; Sacha Garben, "The 'Fundamental Freedoms' and (Other) Fundamental Rights: Towards an Integrated and Democratic Interpretation Framework," *The Internal Market 2.0* içinde, der. Sacha Garben ve Inge Govaere, (Oxford: Hart Publishing, 2020), 335-370, s. 357-359.

“özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü” olarak belirlenmiştir.¹³³

Bununla beraber, her ne kadar ODGP ve Aİİ’nin hükûmetlerarası yapısı korunsada, bu sütunlardaki bütünleşmeyi derinleştirecek değişiklikler yapılmıştır. 1985 yılında imzalanan Schengen Antlaşması’nın AB ve AT müktesebatı kapsamına alınması yahut ODGP Yüksek Temsilciliği makamının oluşturulması bu yeniliklere örnek verilebilir.¹³⁴ Ne var ki, Amsterdam Antlaşması, temel haklar ve yeni üyelerin katılımı hususlarında ihtiyaç duyulan etkili çözümleri sağlayamamıştır. Bunun üzerine, üye devletler 1999 yılında Köln’de ayrı bir zirve düzenleyerek yeni bir antlaşma çalışmalarına başlamıştır. 2001 yılında Nice’te imzalanan Nice Antlaşması başta AB Temel Haklar Şartı’nın (ABTHŞ) onaylanması olmak üzere, AB’yi yeni genişleme dalgasına hazırlayacak kurumsal reformlar öngörmüştür.¹³⁵ Ne var ki Nice Antlaşması, ABTHS’yi bağlayıcı olarak kabul etmemiş ve antlaşma bağlamında yapılan reformlar yine istenilen düzeyde olmamıştır. Ancak, antlaşmanın 23. Eki olan “Birlik’in Geleceği Hakkında Deklarasyon”, yeni reformlar yapılacağına işaret etmiştir.¹³⁶

Laeken Deklarasyonu olarak da bilinen bu deklarasyon, İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren AB’nin geldiği noktayı bir başarı hikayesi olarak nitelemektedir. Kıtada barış sağlanmış, gerçek bir tek pazar kurulmuş, 1999 yılında tek para birimine geçilmiştir. Dolayısıyla Avrupa, dünyanın en refah içerisindeki bölgeleri arasında yerini almıştır.

¹³³ Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts, European Union, OJ C 340, 10 November 1997, s. 1–14, Article1/8, erişim tarihi: 5 Ağustos 2024, <<https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11997D%2FTXT>>. AB’nin temel değerleriyle ilgili güncel bir tartışma için ayrıca bkz. *dipnot* 159.

¹³⁴ Schengen Antlaşması’nın AB Müktesebatına alınmasına dair protokol için bkz. *Ibid.*, Protocol Integrating the Schengen Acquis into the Framework of the European Union, s. 93. Yüksek Temsilcilik için bkz. *Ibid.*, md. 18–27. Ayrıca bkz. Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 118.

¹³⁵ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 121 – 123.

¹³⁶ Laeken Declaration on the Future of the European Union, Annex I, Conclusion of the Presidency, European Council, European Council Laeken, 14–15 December 2001, s. 31–38.

Bununla beraber, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 11 Eylül gibi olayların şekillendirdiği yeni dünya düzeninde, Birlik'e güncel bir vizyon ve amaç gerekmektedir. AB ve üye devletler arasındaki egemen yetkilerin sınırlandırılması sorunun açığa kavuşturulması ve tanımlanması; Birlik'in karmaşık ve bürokratik karar alma mekanizmalarının basitleştirilmesi daha demokratik ve şeffaf bir birliğin inşası ve son olarak bir AB Anayasası, yeni Birlik vizyonunun hedefleri olarak tespit edilmiştir.¹³⁷

Deklarasyonda işaret edildiği üzere kurulan konvansiyonun girişimleri neticesinde, "Avrupa için Anayasa Kuran Antlaşma" taslağı hazırlanmış; bu taslağın hükûmetlerarası konferans ile ele alınması neticesinde "Avrupa Anayasal Antlaşması" kabul edilmiştir.¹³⁸ Lizbon Antlaşması ile büyük ölçüde örtüşen bu metin, AB anayasa hukuku bağlamında Birlik'i meşgul eden konuları bir sonuca bağlamayı hedeflemiştir. Örneğin, Avrupa Anayasal Antlaşması Madde I-6, açıkça AB hukukunun üye devletlerin hukukuna öncelikli uygulanacağını belirtmiş; öncelik ilkesine anayasal bir meşruiyet kazandırmayı amaçlamıştır.¹³⁹ Ayrıca ABTHS'ye bağlayıcılık atfetmeyi hedeflemiş, Maastricht sisteminin üçüncü sütunu olan Aİİ'nin yargısal denetimini öngörmüştür.¹⁴⁰ Ne var ki, Roma'da imzalanan Avrupa Anayasal Antlaşması'nı yirmi beş üye devletten yalnızca on yedisi onaylamıştır. Bununla beraber AB'nin ilk altı kurucu devletlerinden olan Fransa ve Hollanda, Avrupa Anayasal Antlaşması'nı referandum ile halka sunmuş;¹⁴¹

¹³⁷ *Ibid.*, para. 33 – 36.

¹³⁸ Treaty Establishing a Constitution for Europe, European Union, OJ C 310, Volume 47, 16 December 2004, Document C:2004:310.

¹³⁹ *Ibid.*, Article I-6.

¹⁴⁰ *Ibid.*, Article I-9.

¹⁴¹ Fransa İçişleri Bakanlığı verilerine göre 29 Mayıs 2005 yılında yapılan referandumda seçmenlere "Avrupa için Anayasa Kuran Antlaşmanın" onaylanmasına dair yasayı kabul ediyor musunuz?" sorusu sorulmuş katılımcıların %54,67'si hayır derken, %45,33'ü evet demiştir. Benzer bir soru 1 Haziran 2005 yılında yapılan referandum ile Hollanda halkına da sorulmuş, katılımcıların %61,54'ü hayır derken, %38,46'sı evet demiştir. Les élections en France, Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <www.archives-resultats.elections.interieur.gouv.fr/resultats/referendum_2005/000/000.php>; "The Dutch Say 'Devastating No' to EU Constitution," The Guardian, 2 June 2005, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <www.theguardian.com/world/2005/jun/02/eu.politics>.

ancak Antlaşma oylamada reddedilmiştir.¹⁴² Avrupa Anayasal Antlaşması'nın reddedilmesi Birlik'in bütünleşme tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Nitekim, Birlik'in kuruluşundan beri süregelen devinim beklenmedik bir sekteye uğramıştır.

Fikrimizce, AB'nin tarihsel süreç içinde karşılaştığı çeşitli sınamalara rağmen ilerlemeye devam etmesini sağlayan temel faktör, ilk kurucu metinde belirtilen "gittikçe daha sıkı bir birliğin kurulması" hedefidir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında kıtada yaşanan iki büyük savaş sonrasında kurulan ekonomik entegrasyonun sürekliliği, bir anlamda Birlik'in bütünleşme ve derinleşme politikalarının eşzamanlı olarak sürdürülmesini zorunlu kılmıştır. Ancak, Avrupa Anayasal Antlaşması'nın Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda reddedilmesi, bütünleşme sürecinin tek yönlü ve doğrusal ilerlemediğini açıkça göstermiştir. Bu durum, Brüksel ve Strazburg merkezli AB kurumlarının ve siyasi elitlerin Birlik politikalarına yönelik toplumsal desteği yeterince sağlayamadıkları şeklinde yorumlanabilir.¹⁴³ Öte yandan, söz konusu Avrupa Anayasası'nın yirmi yedi üye

¹⁴² Fransa Parlamentosu 1 Mart 2005 tarihinde anayasaya AB'ye sonradan katılacak üye devletlerin katılım antlaşmalarının Fransız devleti tarafından onaylanıp onaylanmayacağını halka sunulacak bir referandum ile belirleneceğine dair bir hüküm eklemiştir. Bu maddenin kabulünden üç yıl sonra, 2008'de, Parlamento'nun her iki kanadında beşte üç çoğunluğa ulaşılması halinde referanduma gerek kalmaksızın bu katılım antlaşmalarının onaylanacağına dair bir fıkra daha eklenmiştir. Hiç kuşkusuz bir aday ülke olarak bu hüküm Türkiye'yi de etkileyecektir. Türkiye'nin adaylığı Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin veto politikası dolayısıyla tıkanmış durumdayken, tüm bu engellerin aşılması halinde dahi Fransız Parlamentosu'nun Türkiye'nin katılım antlaşmasını referanduma sunması halinde, bir de Fransız halkının onayını almak gerekmektedir. Nitekim, üye devletler AB ile ilgili kararlarında referanduma sıkça başvurmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin sadece AB üyesi devletleri ikna etmesi yeterli değil, bu devletlerin halkları nezdinde de olumlu bir imaj oluşturmaları gerekmektedir. Ayrıca Fransız Parlamentosu, Anayasa'nın bu hükmünü Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan'ın katılım antlaşmasının onaylanmasında işletmemiştir. Fransız Anayasası için bkz. La Constitution du 4 octobre 1958, Titre XVde l'Union européenne, Article 88-5, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <<https://www.conseilconstitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>>; Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye katılım antlaşmalarını onaylayan kanun için bkz. Loi n° 2006-1254du 13 octobre 2006 autorisant la ratification du traité relatif à l'adhésion de la République de Bulgarie et de la Roumanie à l'Union européenne, 13 Ekim 2006, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <<https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2006/10/13/MAEX0600057L/jo/texte>>; Hırvatistan'ın AB'ye katılım antlaşmasını onaylayan kanun için bkz. Loi n° 2013-99 du 28 janvier 2013 autorisant la ratification du traité relatif à l'adhésion de la République de Croatie à l'Union européenne, 28 Ocak 2013, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <<https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2013/1/28/MAEJ1234106L/jo/texte>>.

¹⁴³ Grainne de Burca, "The Drafting of a Constitution for the European Union: Europe's Madisonian Moment or a Moment of Madness?" *Washington and Lee Law Review*, 61 (2004), s. 555–583, özellikle s. 560–570.

devletten on yedisi tarafından kabul edilmesi, hatta Estonya ve Lüksemburg gibi ülkelerde referandumla halk desteğini almış olması, bazı üye devletlerde entegrasyona yönelik adımların önemli ölçüde desteklendiğini de göstermektedir.¹⁴⁴ Nitekim, Maastricht’e kadar esas tartışma, üye devletlerin ne ölçüde ulusüstü bir yapının parçası olmak istedikleri üzerineyken; Maastricht sonrasında bu denkleme üye devletlerin halkları da dahil olmuştur. Maastricht Antlaşması’nın Danimarka’da ilk oylamada reddedilmesi,¹⁴⁵ Fransa’da küçük bir farkla kabul edilmesi (le petit oui),¹⁴⁶ Nice Antlaşması’nın İrlanda’da ilk oylamada reddedilmesi¹⁴⁷ ve son olarak Anayasal Antlaşma’nın Fransa ve Hollanda’da reddedilmesi gibi örnekler, üye devletlerdeki geniş halk kitleleri ile siyasi elitlerin AB’ye bakışı arasında ciddi farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁸ Bu nedenle, Birlik’in geleceğine ilişkin en önemli meselelerden biri, AB

¹⁴⁴ Neil Walker, “The Legacy of the Lost EU Constitution,” *University of Edinburgh School of Law Research Paper Series*, no. 2018/22: s. 5–6.

¹⁴⁵ 2 Temmuz 1992 yılında Danimarka’da Maastricht Antlaşması’nın kabulüne ilişkin referandumda seçmenlerin %50.7’si hayır derken %49.3’ü evet demiştir. Antlaşmanın onaylanmaması üzerine Aralık 1992’de Avrupa Birliği Zirvesi Maastricht Antlaşması’nın Ekonomik ve Parasal Birlik, ODGP, Aİİ ve AB vatandaşlığına ilişkin rejimlere dahil olmama hakkı tanımış (opt-out), bunun üzerine 18 Mayıs 1993 yılında yapılan ikinci referandum ile Danimarka halkı %56.7 ile antlaşmanın kabulünü onaylamıştır. Detaylı bilgi için bkz. European Council, *Denmark and the Treaty of the European Union, Conclusion of the Presidency Part B*, European Council in Edinburgh, 11-12 December 1992, s. 49-59. Karen Siune, Palle Svensson ve Ole Tonsgaard, “The European Union: The Danes Said ‘No’ in 1992 but ‘Yes’ in 1995: How and Why?” *Electoral Studies*, 13, no. 2 (June 1994), s. 107-116, özellikle s. 110-116.

¹⁴⁶ 20 Eylül 1992 yılında yapılan referandumda Fransız halkı, %51,04 ile Maastricht Antlaşması’nın kabulünü onaylamıştır. Antlaşmanın az farkla kabulü aynı zamanda küçük evet (le petit oui) olarak da isimlendirilmiştir. *Les élections en France*, Ministère de l’Intérieur et des Outre-mer, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <www.archives-resultatselections.interieur.gouv.fr/resultats/referendum_1992/000/000.php>.

¹⁴⁷ 7 Haziran 2001 yılında yapılan referandum ile İrlanda halkı Nice Antlaşması’nın kabulüne %53.87 ile karşı çıkmıştır. Antlaşmanın reddedilmesindeki temel unsurlardan birisi de Nice Antlaşması’nın ortak savunma hükümlerinin uygulanmasının İrlanda’nın askerî tarafsızlığına hâlel getireceği endişesidir. Bunun üzerine, Danimarka örneğinde olduğu gibi, Sevilla’da toplanan AB Zirvesi, Nice Antlaşması’nda İrlanda özelinde belirli değişiklikler yapılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine 19 Ekim 2002’de yapılan ikinci referandum %62.89 evet oyu ile sonuçlanmış, dolayısıyla İrlanda Nice Antlaşması’nı kabul etmiştir. *National Declaration by Ireland, Annex III, Presidency Conclusion*, European Council, Seville European Council, 21-22 June 2002, s. 27-30. Birinci referandum sonuçları için bkz. “Referendum on the Twenty-fourth Amendment of the Constitution Bill, 2001 – Treaty of Nice,” erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <<https://www.referendum.ie/archive/the-nice-treaty-twenty-fourth-amendment-of-the-constitution-bill-2001/>>; İkinci referandum sonuçları için bkz. “Referendum on the Twenty-sixth Amendment of the Constitution Bill, 2002 – Treaty of Nice,” erişim tarihi: 25 Temmuz 2024, <www.referendum.ie/archive/treaty-of-nice-twenty-sixth-amendment-of-the-constitution-bill2002/>.

¹⁴⁸ Walker, *dipnot* 144, s. 5-6.

kurumlarının politikalarıyla üye devletlerin vatandaşları arasındaki algı farkının giderilmesi olacaktır.

Referandumlarla gelen beklenmedik sonuçların ardından Avrupa bütünleşmesi, siyasi ve hukuki olarak belirsiz bir hal almıştır. AB, bu belirsizliği; vatandaşların, sivil toplumun, ulusal parlamentoların, siyasi partilerin parçası olduğu katılımcı bir düşünme süreci (*reflection period*) ile aşmayı hedeflemiştir.¹⁴⁹ 2007 yılında AB Zirvesi dönem başkanı Almanya bir rapor hazırlamış, Şansölye Angela Merkel'in ifadesi ile düşünme süreci sona ermiştir.¹⁵⁰ Aynı yıl Brüksel'de toplanan zirve tarafından kabul edilen bu rapora göre, yeni bir hükûmetlerarası konferans toplanacak ve kurucu antlaşma reforma tabi tutulacaktır.¹⁵¹ Raporda, Avrupa Anayasal Antlaşması'nda uzlaşılan reformların korunması hedeflenmiş, ancak üye devletlerin kamuoyunda tepki uyandıran anayasa söyleminden özellikle kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁵² Nitekim, Fransa Eski Cumhurbaşkanı ve Avrupa Anayasal Antlaşması Taslağı'nı hazırlayan Konvansiyon Başkanı V. Giscard d'Estaing'in, Lizbon Antlaşması ile ilgili açıklamaları da bu tezi doğrulamaktadır. D'Estaing, Avrupa Anayasal Antlaşması ile Lizbon Antlaşması arasında içerikten ziyade bir yaklaşım farkı olduğunu ifade etmiş; Lizbon Antlaşması'nı hazırlayan hukukçuların, anayasal metni parçalara ayırarak var olan antlaşmalara entegre ettiğini

¹⁴⁹ 2019 yılında AB bu yöntemle vatandaşların doğrudan katılımını sağlayacak şekilde yeniden başvurmuş ve Avrupa'nın Geleceği Konferansları düzenlemiştir. AB Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen'in seçim vaadi olan bu konferanslar, 2019 – 2022 yılları arasında AB Komisyonu ve AB Parlamentosu başkanlığında yürütülmüştür. AB genelinde gerçekleştirilen organizasyon bağlamında on sekiz binden fazla tartışma ve altın beş yüzden fazla etkinlik düzenlenmiş; organizasyonu elli bine yakın aktif katılımcı ve beş milyon kadar ziyaretçi takip etmiştir. Konferanslar sonunda AB'ye, yeşil ve dijital dönüşüm, sosyal adalet, ekonomi, Covid -19 ve Rusya – Ukrayna Savaşı gibi önemli konulara dair kırk dokuz öneri içeren bir rapor sunulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 23, özel sayı: Future of Europe: Reflections from Türkiye (2024). Konferans nihai raporu için bkz. Report on the Final Outcome, Conference on the Future of Europe, May 2022, erişim tarihi: 30 Temmuz 2024, <www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20220509RES29121/20220509RES29121.pdf>.

¹⁵⁰ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 125; Brussels European Council 21/22 June 2007 Presidency Conclusions, Council of the European Union, 20 July 2007, 11177/1/07 REV 1 CONCL 2, para. 8.

¹⁵¹ *Ibid.*, Presidency Conclusions, para. 10.

¹⁵² Göçmen & Baykal, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 126.

söylemiştir. Nitekim, yapılan değişiklikleri halk düzeyinde oldukça soyut ve anlaşılmas kılan bu karmaşık yöntem, Avrupa Anayasal Antlaşması'nın kabul edilmesi önündeki engelleri aşmak için gerekli zemini sağlamıştır.¹⁵³

13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan Lizbon Antlaşması, İrlanda halkının ilk referandumda hayır oyu vermesi nedeniyle, 1 Aralık 2009 yılında yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁴ Lizbon Antlaşması ile AB'nin kurumsal yapısı büyük ölçüde değişikliğe uğramış; öncelikle AT ve AB ayrımı ortadan kalkarak Birlik, Topluluk'un yerini almıştır.¹⁵⁵ Avrupa Anayasal Antlaşması'nda vurgulanan anayasa ve millet (*the people*) kavramları silinerek ilk kurucu antlaşmada öngörülen “*Avrupa milletleri, (the peoples) arasında gittikçe yakınlaşan bir birlik kurma*” hedefine yeniden yer verilmiştir. Avrupa Anayasal Antlaşması md. I-6'da öngörülen öncelik ilkesi, Lizbon Antlaşması'na Ekli 17. Deklarasyonda bağlayıcı olmayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.¹⁵⁶ Maastricht Antlaşması ile tasarlanan sütunlu yapı ilga edilmiş, üçüncü sütun kapsamında Aİİ ile ilgili konular büyük ölçüde ulusüstü erke devredilmiştir. Bununla beraber, ikinci sütunun konusunu oluşturan ODGP'nin stratejik önemi, bu alanda istenilen düzeyde bir bütünleşmenin sağlanmasını engellemiş; yetki devrinin gerçekleşmemesi sebebiyle, öğretide bu sütunun zımnen varlığını sürdürdüğü kabul edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Detaylı bilgi için bkz. “La boîte à outils du traité de Lisbonne,” Le Monde, 26 October 2007, erişimtarihi: 30 Temmuz 2024, <https://www.lemonde.fr/idees/article/2007/10/26/la-boite-a-outils-du-traitede-lisbonne-par-valery-giscard-d-estaing_971616_3232.html>.

¹⁵⁴ Nitekim İrlanda'dan haricindeki diğer devletler referandum öngörmemiştir. Göçmen & Baykal, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 126.

¹⁵⁵ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 127; Schütze, *dipnot* 18, s. 22; Paul Craig ve Gráinne de Búrca, *EU Law: Text, Cases, and Materials*, 7. Baskı, (Oxford: Oxford University Press, 2020), s. 26; Steve Peers ve Catherine Barnard, *European Union Law*, 4. Baskı, (Oxford: Oxford University Press, 2023), s. 19.

¹⁵⁶ European Union, *Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union - Declarations Annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference Which Adopted the Treaty of Lisbon, Signed on 13 December 2007 - A. Declarations Concerning Provisions of the Treaties - 17. Declaration Concerning Primacy*, Official Journal 115, 9 May 2008.

¹⁵⁷ İkinci sütunun varlığını zımni olarak devam ettirmesi ile ilgili bilgi için bkz. Inge Govaere, “Multi Faceted Single Legal Personality and a Hidden Horizontal Pillar: EU External Relations Post-Lisbon,” *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 13 (2011), s. 87-111.

Lizbon Antlaşması'yla AB'nin temel değerleri ve hedefleri yeniden tanımlanmış;¹⁵⁸ AB ve üye devletler arasındaki yetki dağılımı düzenlenmiş¹⁵⁹ ve Birlik'in yasama usullerinde önemli değişiklikler öngörülmüştür. Ayrıca, ilk defa üye devletlerin AB'den ayrılmasına ilişkin hukuki bir altyapı oluşturulmuştur.¹⁶⁰ AB'nin demokratik meşruiyetini artırmak amacıyla hazırlanan reformlar kapsamında, ABA md. 6 uyarınca ABTHŞ bağlayıcı hâle getirilmiştir. Aynı maddenin ikinci fıkrası uyarınca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmak AB için hukuki bir yükümlülük halini almıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ ABA md.2: “Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.” Bu maddede belirtilen değerler, anayasa dibacelerinde sıralanan soyut ilkeler olmayıp hukuki sonuçlar doğurmaktadırlar. Örneğin ABİHA md. 49, bu değerlere saygı gösteren ve bunları desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devletinin üyelik başvurusunda bulunacağını ifade etmiştir. Yine ABA md. 7, madde 2.'de yer alan değerlerin ihlali halinde üye devletlere karşı bir ihlal prosedürü öngörmüştür. Son olarak ABAD'ın 2018 yılında verdiği “Portekizli Yargıçlar” (Portugaise Judges” kararında, ABA md.2’de belirtilen hukukun üstünlüğü ilkesinin ABİHA md. 19 ile somutlaştırıldığını; dolayısıyla bu değerlerin korunması için bağımsız bir yargı sisteminin gerekliliğine işaret etmiştir. AB üyesi devletler, AB hukukunun uygulanması ve yorumlanması bakımından etkin yargısal koruma (effective judicial protection) sağlamakla yükümlüdür. Detaylı bilgi için bkz. Judgment of 27 February 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses v. Tribunal de Contas*, Case C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117. Ayrıca, AB temel değerlerinin Avrupa bütünleşmesindeki rolü ve etkisi için bkz. Arat & Baykal, *dipnot* 85, s. 39 – 45.

¹⁵⁹ Yetki kategorilerine dair ABİHA hükümleri için bkz. Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABİHA md. 2-6.

¹⁶⁰ ABA md. 49 AB'ye üye olmayı düzenlerken, md. 50 AB'den çekilmeyi dair prosedürü öngörmektedir. AB tarihinde Birlik'ten çekilen ilk üye devlet “Birleşik Krallık” olmuş, bu süreç “Brexit” olarak adlandırılmıştır. 2013 yılında dönemin İngiltere Başbakanı David Cameron'un referandum vaadi üzerine başlayan süreç 31 Ocak 2020 yılında imzalanan Çekilme Antlaşması ile sona ermiştir. Bu antlaşmanın imzalanması Ticaret ve İşbirliği Antlaşması ve Kuzey İrlanda Protokolü Brexit sonrası AB ve İngiltere ilişkilerinin hukuki çerçevesini oluşturmaktadır. Brexit'in gerektirdiği hukuki değişiklikler sonrası AB Hukuku için bkz. Işıl Özkan, *Avrupa Birliği Kamu Hukuku (Brexit Sonrası Değişikliklerle)*, 3. Baskı, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, Ekim 2022). Brexit'in hukuki çerçevesi ile ilgili tartışmalar için bkz. Sanem Baykal, “AB Antlaşması 50. Maddenin İşletilmesine Giden Süreç: Brexit Referandumu Öncesi Birleşik Krallık ile Avrupa Birliği İlişkilerinin Yeniden Düzenlenmesi Girişimleri ve ”*Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı*, (2017), s. 141-166; A. Füsun Arsava, “AB'den Çıkma – Brexit'in Nedenleri ve Hukuki Çerçeve,” *Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM) Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı*, içinde, der. Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay ve Çağrı Erhan, (Ankara, 2018); İlke Göçmen, “Hukuki ve Uygulamadaki Boyutuyla Avrupa Birliği'nden Çekilme,” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20, özel sayı: Brexit (2021), s. 1-33. Ayrıca bkz. Bkz. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi 20, özel sayı: Brexit (2021).

¹⁶¹ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 6.

Tüm bu köklü değişiklikler dikkate alındığında, Avrupa bütünleşmesi sürecinde, üye devletlerin AB'nin ulusüstü erki karşısında, uluslararası hukukun tanıdığı egemenlik yetkilerinin özünü yitirdiği ileri sürülebilir.¹⁶² ATS'nin ilan tarihi olan 1986 yılından, Lizbon Antlaşması'nın imzalandığı 2007 yılına kadar kurucu antlaşmalarda toplam altı revizyon yapılmıştır. Bu dikkate alındığında, 2009 yılından beri herhangi bir değişikliğe tabi tutulmaksızın yürürlükte olan Lizbon Antlaşması ile bütünleşmenin büyük ölçüde istikrar kazandığı ve temel esaslarının belirginleştiği kabul edilebilir.

Bununla beraber, aşırı sağ ve popülist siyasi hareketlerin, üye devletlerin halkları nezdinde karşılık bulması, AB'nin karşılaştığı en ciddi güncel sınamalardandır. Milliyetçilik ve AB şüpheciliği (*euro-scepticism*) bağlamında şekillenen popülist hareketler, AB'nin temel değerlerine açıkça aykırılık teşkil etmektedir.¹⁶³ Nitekim, popülizmin teknokrasiye yönelik bir tepki olduğu dikkate alınır, AB düzeyinde alınan kararların “halktan kopuk uzman elitler tarafından mı, yoksa halkın kendisi tarafından mı alındığı” sorusu temel çatışma noktasını oluşturmaktadır.¹⁶⁴ Avrupa bütünleşmesi, başlangıcından itibaren federalist ideolojiye sahip küçük bir siyasi elit zümre tarafından şekillendirilmiştir. Benzer şekilde, AB bütünleşmesinin kritik dönemeçlerinde önemli bir rol üstlenen ABAD kararları da bütünleşmecî vizyona sahip az sayıdaki elit yargıçlar tarafından verilmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun doğrudan halk tarafından seçildiği 1979 yılından itibaren demokratik meşruiyetini artırmayı hedefleyen AB, derinleşmek ve

¹⁶² ABAD'ın şimdiki başkanı Koen Lenaerts, bu ifadeyi 1990 yılında yazdığı makalesinde üye devletlerin AT karşısındaki durumunu anlatmak için kullanmıştır. Bununla beraber, fikrimizce söz konusu özel analiz Lizbon Antlaşması ile getirilen değişiklikler sonrasındaki durumu tasvir etmek için de kullanılabilir. Koen Lenaerts, “Constitutionalism and the Many Faces of Federalism,” *The American Journal of Comparative Law*, 38, no. 2 (Spring, 1990), s. 205-263, özellikle s. 220.

¹⁶³ AB şüpheciliği ve popülizm ilişkisine dair bkz. Ebru Ece Özbey ve Özgehan Şenyuva, “‘Onlar Kalsın, Biz Gidiyoruz!’ Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin Söylemlerinde Popülizm ve Avrupa Şüpheciliği,” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20, (Ağustos 2021), s. 119-153, özellikle s. 123-132.

¹⁶⁴ Paolo Cossarini, Carlo Ruzza ve Carlo Berti, “The Impact of Populism on the European Union: ‘The People’ and the Brussels Bubble,” *The Impact of Populism on European Institutions and Civil Society* içinde, der. Carlo Ruzza, Paolo Cossarini ve Carlo Berti, *Palgrave Studies in European Political Sociology*, (Cham: Palgrave Macmillan, 2021), s. 1-21, özellikle s. 4.

genişlemesini sürdürebilmek için vatandaşların nezdindeki meşruiyetini korumak zorundadır.¹⁶⁵ Ne var ki, popülist liderlerin ülkelerindeki ekonomik ve siyasi krizlerin nedeni olarak AB'yi göstermeleri ve ulusal egemenlik temelli çözümleri savunmaları, AB'nin bu meşruiyetine zarar vermektedir. Dolayısıyla popülizm, AB'nin sadece temel değerleri açısından değil, aynı zamanda "gittikçe daha sıkı bir birlik olma" hedefine yönelik dinamiklerini de zedelediği için Birlik'in geleceğine yönelik temel bir tehdittir.

b) Hukuki Bütünleşme

Avrupa bütünleşmesinin siyasi ve hukuki olmak üzere iki ekseninde ilerlediği; siyasi bütünleşmenin tıkanıdığı dönemlerde ise AAD'nin içtihadı aracılığıyla oynadığı etkin rol, yukarıda verilen kararlar ışığında değerlendirilmiştir. ATS'nin ilanından, Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği yirmi bir yıllık süreçte de AAD, Birlik'in bütünleşmesi açısından önemli içtihatlar geliştirmiştir. Aşağıda, Maastricht Antlaşması sonrasında AB'nin anayasal düzeninde ortaya çıkan ve yukarıda siyasi boyutlarıyla ele alınan üç soruna dair Divan kararları hukuki açıdan incelenecektir. Ayrıca, önceki bölümde hukuki bütünleşme perspektifinden yapılan incelemeden farklı olarak, karşıt bir bakış açısı

¹⁶⁵ Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşının ardından, AB nezdinde genişleme konusu önem kazanmıştır. Buna göre, Arnavutluk, Bosna Hersek, Gürcistan, Karadağ, Kuzey Makedonya, Moldova, Sırbistan, Türkiye ve Ukrayna aday olmayı bekleyen devletlerdendir. Bunlardan Moldova ve Ukrayna'ya Haziran 2022, Bosna-Hersek'e Aralık 2022, Gürcistan'a Aralık 2023 tarihinde adaylık statüsü verilmiş; Kuzey Makedonya ile Mart 2022, Arnavutluk ile Haziran 2022, Moldova ve Ukrayna ile Haziran 2024 tarihinde müzakerelere başlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye Aralık 1999 tarihinde adaylık statüsü kazanmış, Ekim 2005'te ise müzakerelere başlamışken; Moldova ve Ukrayna'nın iki yıllık bir süre içinde Türkiye ve uzun bir süredir müzakerelere başlanmasını bekleyen diğer aday devletler ile aynı konuma gelmesi tüm adaylara adil davranılmadığı eleştirisini gündeme getirmiştir. Nitekim, Komisyonun 2023 AB Genişleme Politikası Raporu'nda "genişleme sürecinin tamamen her ülkenin objektif olarak kaydettiği ilerlemeye bağlı ve liyakate dayandığı; ilerlemenin aday ülkenin Kopenhag kriterlerini ne kadar karşılayabildiği ile ölçüldüğü, dolayısıyla hukukun üstünlüğü, ekonomi, demokratik kurumların işleyişi ve kamu yönetimi reformlarının genişleme politikasının temel taşları olduğu" ifade edilmiştir. Communication from the Commission on EU Enlargement Policy, European Commission, COM(2023) 690 final, 2023, s. 2, 16, erişim tarihi: 30 Temmuz 2024, <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/2023-communication-eu-enlargement-policy_en>. Moldova ve Ukrayna'nın adaylığı ile ilgili eleştiriler için bkz. Mustafa Atatorun ve Sinan Veziroğlu, "Liberal Kozmopolitizm ve Avrupa Birliği: Ukrayna ve Moldova'nın Adaylık Statüsü Üzerine Bir Eleştiri," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 23, no. 1 (Haziran 2024), s. 1-32; Roman Petrov ve Christophe Hillion, "Guest Editorial: 'Accession through war' – Ukraine's Road to the EU," *Common Market Law Review*, 59, no. 5 (2022), s. 1289-1300.

sağlamak amacıyla üye devlet mahkemelerinin kararları da karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Daha önce, üye devletler ile ulusüstü erkin egemenliği nasıl paylaşacağı sorununun yukarıda belirtilen üç problemin ilki olduğu ifade edilmiştir. AT'nin yetkilerinin genişlemesine yönelik ilk tepki Alman Anayasa Mahkemesinden gelmiştir.¹⁶⁶ Almanya'nın Maastricht Antlaşması'na taraf olmasını takiben, antlaşmayı uygun bulan kanun, Alman Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle Alman Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştür. Alman Anayasa Mahkemesi, her ne kadar uygun bulma kanununu iptal etmese de, verdiği kararda üye devletlerle ulusüstü erk arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymuş ve ilerleyen süreçte tekrarlanacak çeşitli hukuki itirazların ilk örneğini oluşturmuştur.

Mahkeme'ye göre, Alman devleti, meşruiyetini ve etkisini Alman halkından aldığı müddetçe, demokrasinin bir gereği olarak ulusüstü düzlemde teşekkül eden bir devletler birliğine katılabilir.¹⁶⁷ Ayrıca, AT'nin yetki ve görevleri, yalnızca üye devletlerin halkları tarafından, demokratik bir şekilde verilen onayla genişletilebilir.¹⁶⁸ Bu bağlamda, Alman Federal Meclisi'nin temel yetki ve işlevlerini muhafaza etmesi gerektiği gibi, Alman Anayasa Mahkemesi de AT kurumlarının kendilerine tanınan yetki ve çizilen sınırlar içerisinde hareket edip etmediğini denetleme yetkisine sahip olması gerekmektedir.¹⁶⁹

Kararın bu bölümünde, AT'nin meşruiyet kaynağını üye devletler perspektifinden belirleyen Alman Anayasa Mahkemesi, söz konusu meşruiyetin ortadan kalkması halinde

¹⁶⁶ *Judgment on the Maastricht Treaty*, German Federal Constitutional Court (BundesverfassungsgerichtB VerfG), 12 October 1993, BVerfGE 89, 155, translated from German by Armin von Bogdandy, erişim tarihi: 3 Ağustos 2024, <<https://iow.eui.eu/wpcontent/uploads/sites/18/2013/04/06-Von-Bogdandy-German-Federal-Constitutional-Court.pdf>>.

¹⁶⁷ *Ibid.*, para 2.

¹⁶⁸ *Ibid.*, para 3.

¹⁶⁹ *Ibid.*, para 4-5.

ortaya çıkabilecek sonuçlara da işaret etmiştir. Buna göre; “*kurucu antlaşmaların yorumlanması ulusüstü yetkilerde genişlemeye sebebiyet vermemelidir; aksi takdirde bu tür bir yorumun Alman devleti bakımından bağlayıcılığı ortadan kalkacaktır.*”¹⁷⁰

Alman Anayasa Mahkemesi, AT’nin metamorfoza uğrayarak genişleyen yetkilerine karşı Alman halkının egemenliğini koruma amacını taşıyan bu kararıyla, AAD’nin kompetenz-kompetenza, başka bir deyişle yetkiye sahip olma ve dağıtma ilkesi bağlamında yetkiye sahip olmadığını açıkça belirtmiştir.¹⁷¹ Benzer bir yaklaşım Fransız Anayasa Konseyi tarafından da benimsenmiştir. Fransız Anayasa Konseyi’ne göre, “*Maastricht Antlaşması’nın bazı hükümleri, Fransız milletine ait egemenlik yetkilerinin ulusüstü bir erke devredilmesini öngörmekte olup; bu yetki devrinin ancak anayasa değişikliği ve referandum yolu ile yapılması mümkündür.*”¹⁷² Bu kararın ardından yapılan referandumla Fransız halkı, küçük bir farkla (le petit oui) Maastricht Antlaşması’na taraf olmayı kabul etmiştir.¹⁷³

Ulusüstü erkin kendi egemenlik yetkilerinin sınırlarını belirlemesine yönelik bu hukuki itirazlar, AAD’nin benzer nitelikte kararlar vermesine engel teşkil etmemiştir. Bu bağlamda, 98/43 sayılı Tütün rnlerinin Reklam ve Sponsorluğuna İlişkin Hükümlerin Uyumlaştırılmasına İlişkin Direktifin iptalini talep eden “Tütün Reklamı” (*Tobacco Advertising I – II*) davasının önemini anlamak için öncelikle temel bir noktaya işaret etmek gereklidir. Avrupa Topluluğu Antlaşması (ATA) md. 100a, (şimdi ABİHA md. 114), iç pazarın kurulması ve işleyişinin iyileştirilmesi adına AT’yi uyumlaştırma

¹⁷⁰ *Ibid.*, para 6.

¹⁷¹ Neil MacCormick, “The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now”, *European Law Journal* 1, no. 3 (1995), 259-266, s. 260.

¹⁷² *Dcision n 92-308 DC du 9 avril 1992 (Maastricht I)*, Conseil constitutionnel, erişim tarihi: 3 Ağustos 2024, <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/decision/1992/92308DC.htm>>.

¹⁷³ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. *Dipnot* 146.

önlemleri alma hususunda yetkilendirmektedir. Bununla beraber, ATA md. 129/4 (şimdi ABİHA md. 152/4), kamu sağlığı alanında bu tür bir uyumlaştırmaya izin vermemektedir.

AT, 1998 yılında ATA md. 100a'ya dayanarak tütün ürünlerinin reklamının ve sponsorluğunun yasaklanmasını öngören bir direktif kabul etmiştir.¹⁷⁴ Almanya, söz konusu direktifin esas amacının iç pazarın geliştirilmesi değil, kamu sağlığının korunması olduğunu; dolayısıyla ATA md. 100a'nın hukuki dayanak olarak kullanılmasının yanlış olduğunu ileri sürerek direktifin iptalini talep etmiştir.¹⁷⁵ Bunun üzerine AAD, ATA md. 100a'daki koşulların gerçekleşmediği gerekçesiyle direktif iptal etmiş; ancak hükümdeki şartlar sağlanmış olsaydı, kamu sağlığının korunması gibi temel bir amacın varlığının ATA md. 100a'nın hukuki dayanak olarak kullanılmasına engel oluşturmayacağını belirtmiştir.¹⁷⁶ AAD, ATA'nın açık hükmüne rağmen kamu sağlığı alanında uyumlaştırma yetkisinin varlığını kabul ederek, Alman Anayasa Mahkemesi tarafından işaret edilen genişletici yorum yasağına aykırı davranmıştır.¹⁷⁷

Maastricht Antlaşması sonrası dönemde, üye devletlerle ulusüstü erkin egemenlik paylaşımına ilişkin ortaya çıkan ikinci temel sorunun, antlaşmanın oluşturduğu üç sütunlu yapıdan ve özellikle birinci sütun ile diğer iki sütun arasındaki karar alma süreçlerindeki farklılıktan kaynaklandığı belirtilmişti. Buna göre, "Topluluk sütunu" olarak adlandırılan birinci sütunda ulusüstü karar alma yöntemi benimsenmişken; ODGP ve Aİİ sütunlarda

¹⁷⁴ Direktif için bkz. Directive 98/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States relating to the advertising and sponsorship of tobacco products, OJ L 213, 30 July 1998, s. 9-12.

¹⁷⁵ Judgment of 5 October 2000, *Federal Republic of Germany v European Parliament and Council of the European Union*, Case C-376/98, ECLI:EU:C:2000:544, para. 23-24.

¹⁷⁶ *Ibid.*, para. 88.

¹⁷⁷ AT, 2003 yılında ATA md. 100 (a)'ya dayanarak tekrar aynı kapsamda bir direktif çıkartmış, Almanya bu direktifin iptalini talep etmiş, bu sefer AAD Almanya'nın talebini reddetmiştir. Alman devleti, 1992 yılında Alman AYM'sinin kararında ifade edildiği üzere, ilgili direktifi uygulamayı reddetmiştir. Bunun üzerine AT, Almanya'ya karşı "ihlal davası" açmıştır. Hem Komisyon'un Baskısı hem de AAD kararları dolayısıyla Alman Parlamentosu direktifin iç hukuka aktarılmasını öngören yasayı kabul etmiştir. Nicola Weißenborn, "Bundestag Bans Tobacco Advertising," *IRIS 2007-1:1/10*, European Audiovisual Observatory (Council of Europe), 9 Kasım 2006, erişim tarihi: 30 Temmuz 2024, <<https://merlin.obs.coe.int/article/4044>>.

klasik uluslararası hukuk yöntemleri esas alınmıştır. AAD, söz konusu farklılığı nasıl yorumladığını "Bangladeş Yardım Kararı"yla ortaya koymuştur. Bu davaya konu olan uyuşmazlığa göre, AT Konseyi, Bangladeş'e insani yardım gönderilmesi yönünde bir karar almış; bunun üzerine Komisyon tarafından bir banka hesabı açılarak, üye devletlere yardımların bu hesapta toplanacağı duyurulmuştur. AP, açılan hesapta toplanan miktara dair alınan bütçe tedbirlerinin Parlamento'nun bütçesel yetkilerini ihlal ettiği gerekçesiyle kararın iptalini talep etmiştir.¹⁷⁸

AAD ise, söz konusu yardım kararının AT Konseyi tarafından değil, üye devletlerin temsilcileri tarafından kendi hükûmetleri adına alındığını belirterek, kararın Divan'ın yargı yetkisi dışında kaldığına hükmetmiştir. Divan'a göre, üye devlet temsilcileri, ilgili kararı alırken AT Konseyi'nin üyeleri sıfatıyla değil, devletlerini temsil eden yetkililer olarak hareket etmişlerdir. Bu nedenle, ilgili karar ulusüstü hukuk çerçevesinde alınmamış olup, AT bütçesi kapsamına girmemektedir. Dolayısıyla, AP'nin bütçe yetkilerini ihlal ettiği yönündeki iddia da temelsiz kalmaktadır. Ayrıca, AT'nin insani yardım konusunda münhasır yetkiye sahip olmaması, üye devletlerin bu alanda yetkilerini bağımsız olarak kullanmalarına da engel teşkil etmez. Dolayısıyla üye devletler, ister AT organları aracılığıyla ister bu organlara başvurmadan, insani yardım konusunda icrai kararlar alma yetkisine sahiptirler.¹⁷⁹

Divan'a göre, AT'nin münhasır yetkisinde bulunmayan alanlarda, üye devletlerin Topluluk organlarını kullanmak suretiyle Topluluk hukukunun dışında kalan paralel kararlar almaları mümkündür.¹⁸⁰ Kuşkusuz bu tür yan usuller, Topluluğun bütünleşme hedefleriyle çelişmekte ve Birlik'in anayasal yapısının bütünlüğünü zedeleme riski

¹⁷⁸ Judgment of 30 June 1993, *European Parliament v. Council and Commission*, Joined Cases C-181/91 and C-248/91, ECLI:EU:C:1993:271, para. 1-8.

¹⁷⁹ *Ibid.*, para. 9-15.

¹⁸⁰ *Ibid.*, para. 16.

taşımaktadır. Ancak, söz konusu davanın sonuçlandığı dönem dikkate alındığında, Fransa Anayasa Konseyi'nin Maastricht Antlaşması'na ilişkin kararını vermiş olduğu, Alman Anayasa Mahkemesi'nin kararının ise henüz beklendiği görülmektedir. Maastricht Antlaşması bu tarihte henüz yürürlüğe girmediği için, Divan'ın ilgili kararına uygulanmamıştır. Buna rağmen, Antlaşma ile görünürlük kazanan egemenlik ve yetki krizinin ortaya çıkması, AAD'nin daha esnek bir tutum benimsemesine yol açmış olabilir. Sonuç olarak, bu karar, Avrupa Topluluğu'nun bütünleşmesi bağlamında Divan'ın dönemin koşullarına bağlı olarak yapabileceği hukuki manevralara ilişkin önemli bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim Divan, benzer bir esnekliği 2017 yılında AB-Türkiye Geri Kabul Antlaşması kararında da sergilemiştir.¹⁸¹

Maastricht sonrası ortaya çıkan sorunlardan üçüncüsü, AAD'nin, AT'nin temel serbestileri olan kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı haklarını temel insan haklarının önünde tutması ve insan haklarını bu çerçevede araçsallaştırmasıyla ilgilidir. AT Konseyi, 1994 yılında AAD'den, Topluluk'un AİHS'ye katılma yetkisinin olup olmadığı konusunda bir danışma görüşü talep etmiştir. AAD, görüşünde Topluluk'un iç hukuk ve uluslararası hukuk bağlamında yetkilendirme ilkesi çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini vurgulayarak; kurucu antlaşmanın, AT kurumlarına insan hakları ile ilgili kural koyma yahut uluslararası antlaşmalar akdetme yetkisi vermediğini belirtmiştir.¹⁸² Bununla beraber, Divan; Maastricht Antlaşması md. 235'in, AT'ye antlaşmadaki hukuki boşlukları doldurma konusunda yetki tanıdığını kabul etmiştir.¹⁸³ Ancak Divan'a göre, AİHS'ye katılmanın, AT'nin insan hakları sisteminde ve dolayısıyla kurumsal yapısında yaratacağı anayasal nitelikteki değişiklikler dikkate

¹⁸¹ Orders of the General Court in Cases T-192/16, T-193/16 and T-257/16 NF, NG and NM v European Council, General Court of the European Union, Press Release No 19/17, Luxembourg, 28 February 2017, erişim tarihi: 3 Ağustos 2024, <curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017_02/cp170019en.pdf>.

¹⁸² Opinion of 28 March 1996, *Opinion 2/94*, ECLI:EU:C:1996:140, para. 27.

¹⁸³ *Ibid.*, para. 28 – 31.

alındığında, böyle bir katılım md. 235 uyarınca değil; ancak kurucu antlaşmanın revize edilmesi yoluyla gerçekleştirilebilir.¹⁸⁴ Nitekim, bugün Lizbon Antlaşması md. 6(2)'de yer alan AB'nin AİHS'ye taraf olma yükümlülüğünün temeli, bu danışma görüşüne dayanmaktadır.

Bu görüş, Divan'ın yaklaşımındaki çelişkiyi net biçimde ortaya koymaktadır. Alman Anayasa Mahkemesi tarafından vurgulanan yetkilendirilme ilkesiyle bağlılık, Divan açısından somut olayın niteliğine göre değişkenlik göstermektedir. Divan, hem bahsi geçen danışma görüşü öncesinde hem de sonrasında; Avrupa bütünleşmesi amacının gerektirdiği hallerde, kurucu antlaşmanın lafzını ve dolayısıyla yetkilendirme ilkesi ile bağlılığı esnetmekten kaçınmamıştır. Divan'ın özellikle AİHS'ye katılım konusunda bu ilkeye sıkı biçimde bağlı kalması dikkat çekicidir ve ayrıca tartışılmayı gerektirir. AAD'nin insan haklarına yönelik içtihadı göz önüne alındığında, Divan'ın başka bir uluslararası örgütün çatısı altında değil; kendi otonom hukuk sistemi içinde insan haklarını koruma amacı güttüğü sonucuna varılabilir. Dolayısıyla otonom ve bütünleşmiş bir hukuki yapı kurmak hedefi, Divan'ın kararlarına yön veren temel saik olarak değerlendirilebilir. Nitekim Divan ve hukuk öğretisi, bu hedefi bir ideoloji olarak değil, hukuk metnlerinin teleolojik yorumuna dayanan bir amaç olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁵

Çalışmanın bu bölümünde incelenen kararların, Maastricht Antlaşması sonrası AT'nin kurumsal ve hukuki yapısındaki çelişkileri, ortaya konulmak istenen temel

¹⁸⁴ *Ibid.*, para. 35.

¹⁸⁵ Diğer yorum yöntemlerine nazaran ABAD tarafından öncelikli olarak tercih edilen teleolojik ya da amaçsal yorum, Divan'ın karakteristik yorum yöntemi haline gelmiştir. Lenaerts ve Gutierrez-Fons'a göre kurucu antlaşmaların çerçeve hükümler içermesi, buna karşılık ikincil mevzuatın son derece teknik olması nedeniyle teleolojik yorum zorunlu hâle gelmiştir. Bu yöntem, normların lafzı yerine taşıdığı amacı esas alarak, hukuki kuralların etkili bir şekilde uygulanmasını açık olmayan hükümlerinin amaç doğrultusunda tamamlanmasını ve yorumun doğuracağı sonuçların dikkate alınmasını sağlar. Ancak bu yaklaşım zaman zaman, ABAD'ın yetkilerini aştığı ve dolayısıyla AB'nin yetki alanını genişlettiği gerekçesiyle "yargısal aktivizm" eleştirilerine de maruz kalmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Koen Lenaerts ve José A. Gutiérrez-Fons, "To Say What the Law of the EU Is: Methods of Interpretation and the European Court of Justice," *EUI Working Papers*, AEL 2013/9, s. 24-29.

argümanı destekleyecek biçimde farklı boyutlarıyla yansıttığı düşünülmektedir.¹⁸⁶ Şüphesiz, Divan'ın bu çelişkileri yansıtan Pupino, Viking ve Laval gibi başka önemli içtihatları da bulunmaktadır; ancak söz konusu kararlar çalışmanın kapsamını aştığı için, incelenmeye ve derinlemesine tartışılmaya tabi tutulmayacaktır. Öte yandan, Kadı ve Opinion 2/13 gibi diğer önemli içtihatlar, AB hukukunun uluslararası hukuka yaklaşımını açıkça ortaya koyduğundan, ayrı bir bölüm olarak “AB Hukuku ve Uluslararası Hukuk” başlığı altında ele alınacaktır.

Son olarak, Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar geçen süreçte, Antlaşma herhangi bir revizyona tabi tutulmadığı için, AB'nin kurumsal yapısında esaslı bir değişiklik meydana gelmemiştir. AB'nin yüksek dış politikalarının şekillendiği ve Maastricht'te ikinci sütun olarak tasarlanan ODGP'nin kurumsal yapısının, Lizbon Antlaşması'nda da zımnen devam ettiği görüşüne yukarıda değinilmişti.¹⁸⁷ Antlaşma hükümleri gereği, üye devletlerin ODGP kapsamındaki hukuki tasarrufları ABAD'ın yargı yetkisinin dışında bırakılmıştır.¹⁸⁸ Bununla birlikte, Divan; önceki uygulamalarında olduğu gibi, amaçsal yorum yöntemini kullanarak yetki alanını genişletme eğilimindedir. Bu husus, AB'nin askerî misyonlarından doğan insan hakları sorumluluğu incelenirken yeniden ele alınacak ve güncel gelişmeler ışığında değerlendirilecektir.

¹⁸⁶ Buraya kadar olan tartışmaları sistematik bir şekilde özetlemesi bakımından bkz. Erdem Denk, “Egemenliğin Yeniden Ölçeklendirilmesi Girişimi Olarak AB” ve Haluk Günuğur, “Avrupa Birliği Hukukunun Ulusüstü (Supranasyonal) Niteliği,” *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı* içinde, der. Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay ve Çağrı Erhan, (Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2018), s. 49-59, 105-126.

¹⁸⁷ Bkz. *Dipnot* 157.

¹⁸⁸ Lizbon Antlaşması'nın ABAD'ın yargı yetkisini sınırlayan maddeleri için bkz. Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 24, ABİHA md. 275.

3. Güncel Haliyle AB'nin Kurumsal ve Hukuki Yapısı

AB'nin temel siyasi kurumları, ABA md. 13-19'da ve ABİHA'nın ilgili hükümlerinde açıkça düzenlenmiştir. Buna göre, Birlik'in kurumsal çerçevesini Avrupa Parlamentosu, AB Zirvesi (*the European Council*), Konseyi (*the Council*), Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Sayıştayını oluşturmaktadır.

a) Avrupa Parlamentosu

ABA md. 14'te düzenlenen ve AB vatandaşlarının doğrudan temsil edilmesini sağlayan Avrupa Parlamentosu (AP), Birlik'e demokratik meşruiyet kazandıran temel kurumlardan biridir. ABA md. 14 uyarınca Parlamento, başkan hariç en fazla 750 üyeden oluşmakta; üyeler Birlik vatandaşları tarafından doğrudan genel oyla beş yıllık süre için seçilmektedir.¹⁸⁹ AP'de üye sandalye dağılımı, üye devletlerin nüfuslarına göre belirlenen “azalan orantılılık” ilkesi çerçevesinde yapılmaktadır.¹⁹⁰ ABA md. 14/2'ye göre sandalye sayısında üst sınır 96, alt sınır ise 6 olarak belirlenmiştir. Buna göre, Birlik içinde nüfusu en yüksek devlet olan Almanya'dan 96 üye seçilirken; nüfusu en düşük olan Kıbrıs, Malta ve Lüksemburg alt sınır olan 6 üyeye temsil edilmektedir.¹⁹¹ Türkiye; AB'ye olası bir üyelik durumunda, Birlik içerisinde nüfusu en yüksek ülke konumuna geleceğinden, sandalye sayısı bakımından da üst sınır olan 96 sandalyeye sahip olacaktır.

¹⁸⁹ Birleşik Krallık'ın, AB'den ayrılmasının ardından Parlamento'daki sandalye sayısı 705'e düşmüş, 2024 seçimleri öncesi alınan bir kararla yeniden 720'ye yükseltilmiştir. Halihazırda Parlamento'da 720 üye görev yapmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. “2024–2029 European Parliament: How Many MEPs per Country?”, *European Parliament*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <<https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20180126STO94114/2024-2029-european-parliament-how-many-meps-per-country>>.

¹⁹⁰ Bu ilkeye göre nüfusu daha büyük olan üye devletler Avrupa Parlamentosu'na daha fazla temsilci gönderse de, büyük ülkelerden seçilen her bir milletvekili oransal olarak daha fazla vatandaş temsil etmektedir. Başka bir deyişle, büyük nüfuslu ülkelerin milletvekilleri, küçük nüfuslu ülkelerdekilere kıyasla kişi başına daha fazla vatandaşın sorumludur. “The European Parliament”, *EUR-Lex*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <<https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-european-parliament.html>>.

¹⁹¹ Bkz. 2024-2029 European Parliament, *dipnot* 189.

Bununla birlikte AP üyeleri, milliyetlerine göre değil, siyasi aidiyetleri doğrultusunda oluşturdukları gruplar içinde faaliyet göstermektedir. Böylelikle farklı üye devletlerden olup benzer görüşleri paylaşan üyeler, ortak siyasi gruplar altında birlikte çalışmaktadır. Buna göre, 2024-2029 dönemi itibarıyla AP’de, muhafazakar ve merkez sağ çizgideki Hristiyan demokratları kapsayan Avrupa Halk Partisi Grubu (*EPP*); sosyal demokrat ve ilerici görüşleri temsil eden merkez sol çizgideki Sosyalistler ve Demokratlar İlerici İttifakı Grubu (*S&D*); Avrupa entegrasyonunu destekleyen liberal çizgideki Renew Europe Grubu; çevreci politikalar ile bölgesel bağımsızlık veya otonomi taleplerini benimseyen Yeşiller/Avrupa Özgür İttifakı Grubu (*Greens/EFA*); AB’ye eleştirel yaklaşan muhafazakar çizgideki Avrupa Muhafazakarlar ve Reformcular Grubu (*ECR*); sağ popülist ve milliyetçi eğilimleri bir araya getiren Avrupa için Vatanseverler Grubu (*Patriots for Europe Group*); AB politikalarına eleştirel bakan sol, sosyalist ve komünist eğilimli Avrupa Parlamentosu Sol Grubu (*The Left - GUE/NGL*) ile ulusal egemenliği güçlü şekilde vurgulayarak AB karşıtı veya AB şüphecisi partileri içeren Egemen Uluslar Avrupası Grubu (*Europe of Sovereign Nations Group*) olmak üzere toplam sekiz siyasi grup bulunmaktadır. Herhangi bir siyasi gruba katılmayan üyeler ise Parlamento’da bağımsız üyeler (*non-attached*) olarak faaliyet göstermektedir.¹⁹²

ABA md. 14 ve ABİHA md. 223, 234 gereğince AP’nin temel yetkileri arasında yasama faaliyetlerine katılmak, Birlik’in bütçesini AB Konseyi ile birlikte kabul etmek ve Komisyonu siyasi açıdan denetlemek bulunmaktadır. Parlamento, olağan yasama usulü kapsamında AB mevzuatının çoğunun kabulünde Konsey ile ortak karar alma yetkisine sahiptir. Komisyon Başkanı’nı, Avrupa Konseyi’nin önerisi üzerine seçen Parlamento, Komisyon’un göreve başlaması için güvenoyu verir. Gerekli durumlarda ise

¹⁹² “The Political Groups of the European Parliament”, *European Parliament*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/organisation-and-rules/organisation/political-groups>>.

Komisyon'a güvensizlik oyu vererek düşürebilir. Böylelikle Parlamento, AB kurumlarının demokratik hesap verebilirliğini güvence altına almakta; Birlik'in vatandaşlar nezdindeki demokratik meşruiyetini güçlendirmekte ve demokratik katılım açısından önemli bir rol oynamaktadır.¹⁹³

b) Avrupa Birliği Zirvesi

Lizbon Antlaşması ile AB'nin resmi bir kurumu haline gelen ve ABA md. 15'te düzenlenen Avrupa Birliği Zirvesi (AB Zirvesi veya Zirve), Birlik'in en üst düzey siyasi organı olarak faaliyet göstermektedir.¹⁹⁴ AB üyesi devletlerin devlet veya hükûmet başkanları, AB Zirvesi Başkanı ve Avrupa Komisyonu Başkanı'ndan oluşan Zirve, yılda en az dört kez Brüksel'de toplanarak Birlik'in genel siyasi yönelimlerini, stratejik önceliklerini ve hedeflerini belirler. Bunun yanında, Birlik'in ODGP ile diğer dış politika alanlarındaki stratejik çıkarlarını ve hedeflerini tespit etmek, üye devletlerin ekonomik politikalarına ilişkin genel ilkeleri benimsemek ve ABA md. 7 bağlamında Birlik'in temel değerlerini ihlal eden bir üye devlete yönelik yaptırım sürecini başlatmak gibi yetkilere sahiptir.¹⁹⁵

AB Zirvesi'nin doğrudan yasama yetkisi bulunmamakla birlikte, AB Konseyi'nin işleyişine ve Parlamento'nun sandalye dağılımına ilişkin önemli kararlar Zirve tarafından alınmaktadır. Kararlar genellikle uzlaşıyla alınmakla birlikte, antlaşmalarda belirtilen durumlarda oybirliği, nitelikli çoğunluk veya basit çoğunlukla karar almak mümkündür. Zirve toplantılarının sonunda yayımlanan "sonuç bildirileri" (*presidential conclusions*) ile AB'nin siyasi gündemi ve ilgili toplantı sonucu alınan kararlar ana hatlarıyla açıklanmaktadır. Ayrıca Zirve; Komisyon Başkanı, Avrupa Merkez Bankası Başkanı ve

¹⁹³ Avrupa Parlamentosu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 172-183.

¹⁹⁴ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 205.

¹⁹⁵ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 209- 210; Steve Peers, "The EU's Political Institutions," in *European Union Law*, 4. Baskı, by Steve Peers and Catherine Barnard (Oxford: Oxford University Press, 2023), s. 40-74, özellikle s. 69-72.

AB Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi gibi üst düzey atamalarda da belirleyici rol oynamaktadır.¹⁹⁶

Son olarak AB Zirvesi Başkanı, Zirve'nin kendisi tarafından nitelikli çoğunlukla iki buçuk yıl için seçilir ve bu göreve bir kez yeniden seçilme hakkına sahiptir. Toplantılara başkanlık eden ve çalışmaları koordine eden Zirve Başkanı, AB ve Zirve'yi uluslararası ilişkilerde temsil yetkisine sahiptir.¹⁹⁷ 2024 yılında iki buçuk yıl için seçilen Antonio Costa, başkanlık görevini 2019-2024 yılları arasında bu görevi yürüten Charles Michel'den devralmıştır.¹⁹⁸

c) AB Konseyi

ABA md. 16 ve ABİHA md. 237-243'te düzenlenen AB Konseyi (Konsey), Parlamento ile birlikte AB'nin temel siyasi karar alma ve yasama organlarındanr. Üye devletlerin hükümet bakanlarından oluşan Konsey, AB karar alma ve yasama süreçlerinde üye devletlerin çıkarlarını temsil etmektedir.¹⁹⁹ AP ile eşgüdömlü olarak Birlik'in yasama faaliyetlerini yürüten Konsey'in temel görevleri arasında; AB yasalarının müzakere edilerek kabul edilmesi, üye devletlerin belirli politika alanlarındaki faaliyetlerinin koordine edilmesi, AB bütçesinin Parlamento ile birlikte onaylanması, uluslararası anlaşmaların Birlik adına müzakere edilip imzalanması ve AB ortak dış ve güvenlik politikasının şekillendirilmesi yer alır.²⁰⁰

Konsey, faaliyetlerini farklı politika ve uzmanlık alanlarına göre ayrılmış çeşitli konfigürasyonlarda yürütür. Buna göre; Genel İşler, Dış İlişkiler, Ekonomik ve Mali İşler,

¹⁹⁶ "European Council", *EUR-Lex*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:european_council>.

¹⁹⁷ S. Peers, *The EU's Political Institutions*, *dipnot* 195, s. 68-69.

¹⁹⁸ "The Role of the European Council in Nominations and Appointments", *European Council*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <www.consilium.europa.eu/en/european-council/role-nominations-appointment/>.

¹⁹⁹ S. Peers, *The EU's Political Institutions*, *dipnot* 195, s. 58.

²⁰⁰ S. Peers, *The EU's Political Institutions*, *dipnot* 195, s. 59-61; Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, *dipnot* 18, s. 204-205.

Tarım ve Balıkçılık, Adalet ve İçişleri gibi konfigürasyonlarda toplanan Konsey, problemleri uzmanlık temelinde daha etkin biçimde ele almaktadır.²⁰¹

Konsey, kararlarını genel olarak nitelikli çoğunlukla almaktadır. Nitelikli çoğunluk, üye devletlerin en az %55'ini ve AB nüfusunun en az %65'ini temsil eden devletlerin olumlu oyunu gerektiren "çifte çoğunluk" prensibine dayanır ve Konsey'in yasama faaliyetlerinin yaklaşık %80'ini kapsar. Bununla birlikte; ODGP, vergilendirme, AB'ye yeni üyelerin kabulü ve uzun vadeli bütçe gibi üye devletlerin egemenliği ilgilendiren hassas alanlarda oybirliği zorunludur. Prosedürel konularda ise basit çoğunluk (14 üye devletin olumlu oyu) yeterlidir.²⁰²

AB Zirvesi ve Komisyon'dan farklı olarak, Konsey için sürekli başkanlık sistemi öngörülmemiştir. Buna göre, Konsey başkanlığı dönüşümlü olarak altı aylık sürelerle üye devletler tarafından yürütülmektedir. 2009 yılında Lizbon Antlaşması kapsamında getirilen yeni sistemle, Konsey başkanlığını üstlenen üye devletler "trio" adı verilen üçlü gruplar halinde çalışır. Her üye devlet kendi altı aylık programını belirlerken, parçası olduğu üçlü grup içinde on sekiz ay boyunca geçerli uzun vadeli hedefleri ve ortak gündemi de planlamaktadır.²⁰³ 1 Ocak 2025'den itibaren Birlik'in trio başkanlığı; Polonya, Danimarka ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nden oluşmakta olup, dönem başkanlığı ise 1 Temmuz 2025 tarihinden itibaren altı aylık süre için Danimarka tarafından yürütülmektedir.²⁰⁴

²⁰¹ S. Peers, The EU's Political Institutions, *dipnot* 195, s. 60.

²⁰² S. Peers, The EU's Political Institutions, *dipnot* 195, s. 61-63; Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 198-204.

²⁰³ S. Peers, The EU's Political Institutions, *dipnot* 195, s. 64; Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 195-198.

²⁰⁴ "The Presidency of the Council of the EU", *European Council*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <www.consilium.europa.eu/en/council-eu/presidency-council-eu/>.

d) Avrupa Komisyonu

Görev ve yetkileri ABA md. 17-18 ve ABİHA md. 244-250’de düzenlenen Avrupa Komisyonu, AB’nin temel yürütme organıdır. AB Konseyi’nden farklı olarak siyasi bağımsızlığı kurucu antlaşmalar tarafından güvence altına alınan Komisyon, AB kurumlar dengesinde Birlik’in genel çıkarlarını temsil etmektedir.²⁰⁵ Komisyon, AB müktesebatının uygulanmasını sağlamak ve denetlemek, Birlik politikalarını koordine etmek, AB’yi dış ilişkilerde temsil etmek, AB adına uluslararası antlaşmaları müzakere etmek ve AB bütçesini yönetmek gibi önemli görevler üstlenmektedir. Aynı zamanda “Antlaşmaların Koruyucusu” (*the Guardian of the Treaties*) unvanına sahip olan Komisyon; üye devletlerle, Birlik kurum ve kuruluşların AB hukukuna uyup uymadığını denetleyerek ihlal prosedürleri başlatma; gerekli hallerde süreci ABAD’a taşıma yetkisine sahiptir. Komisyon, AB nezdinde yasama sürecini başlatma yetkisine haiz tek kurum olarak, AP ve AB Konseyi’ne yasa tekliflerini sunmakta ve yasama sürecinin koordinasyonunu sağlamaktadır.²⁰⁶

Komisyon, teorik olarak Başkan ve ODGP Yüksek Temsilcisi dahil üye devletlerin üçte ikisi kadar üyeden oluşur; ancak AB Zirvesi’nin oybirliğiyle verdiği karar doğrultusunda, hali hazırda her üye devletten bir Komisyon üyesi görev yapmaktadır. Bu nedenle mevcut Komisyon, Başkan dahil 27 üyeden oluşmaktadır.²⁰⁷ Komisyon Başkanı, AB Zirvesi tarafından nitelikli çoğunlukla önerilmekte ve AP’nin üye tam sayısının çoğunluğuyla seçilmektedir. Komisyon üyeleri ise Başkan ile mutabakat halinde, AB Konseyi tarafından üye devletlerin önerileri arasından belirlenmekte ve AP’nin toplu onayına sunulmaktadır. Parlamento’nun onayı sonrası Komisyon, AB Zirvesi tarafından

²⁰⁵ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 17; S. Peers, *The EU’s Political Institutions*, *dipnot* 195, s. 51.

²⁰⁶ S. Peers, *The EU’s Political Institutions*, *dipnot* 195, s. 49-51.

²⁰⁷ Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, *dipnot* 18, s. 183-184.

nitelikli çoğunlukla atanmaktadır.²⁰⁸ 2019 yılında AB Komisyon Başkanlığı'na seçilen Ursula Von der Leyen, 2024 yılında ikinci bir beş yıllık dönem için yeniden aynı göreve seçilmiştir.²⁰⁹

e) Avrupa Birliği Adalet Divanı

AB hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında yetkili yargı organı olan ABAD'ın yapısı, görevleri ve yetkileri ABA md.19 ve ABİHA md. 251-281'de ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

ABA md. 19 uyarınca, Birlik hukukunun tüm üye devletlerde etkili bir biçimde uygulanmasını gözetmekle görevli olan ABAD, Adalet Divanı (*Court of Justice*) ve Genel Mahkeme (*General Court*) olmak üzere iki kademeli bir mahkeme yapısına sahiptir. Adalet Divanı'nda her üye devletten bir yargıç olmak üzere yirmi yedi yargıç ve bağımsız görüş sunan on bir hukuk sözcüsü görev yapmaktadır. Genel mahkemede ise her üye devletten iki yargıç olmak üzere elli dört yargıç görev almaktadır. Yargıçlar ve hukuk sözcüleri, üye devletlerin ortak mutabakatıyla altı yıllık bir süre için atanmaktadır.²¹⁰

Genelde üç veya beş yargıçtan oluşan daireler halinde görev yapan Divan, önemli ve karmaşık davalarda on beş yargıçtan oluşan Büyük Daire (*Grand Chamber*) olarak toplanmaktadır. Divan çok istisnai hallerde ise, tüm yargıçların katılımıyla Genel Kurul halinde de toplanabilmektedir. Divan'ın yapısında yer alan Hukuk Sözcüleri (*Advocate General*), bağımsız ancak bağlayıcılığı bulunmayan ayrıntılı ve gerekçeli görüşleriyle

²⁰⁸ S. Peers, *The EU's Political Institutions*, *dipnot* 195, s. 45-49.

²⁰⁹ "About the President", *European Commission website*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <https://europa.eu/about/organisation/president/about-president_en>.

²¹⁰ Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, *dipnot* 18, s. 213-218; "Court of Justice of the European Union (CJEU)," *European Union Official Website*, erişim tarihi: 22 Mart 2025, <https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/court-justice-european-union-cjeu_en>.

dava süreçlerine katkıda bulunarak yargıçların karar alma sürecine yardımcı olmaktadır.²¹¹

AB hukukunun uygulanmasından doğan uyuşmazlıklar, ABAD nezdine beş farklı yol ile taşınabilir. Bunlardan ilki ve ABAD'ın görevlerini yerine getirmesindeki en önemli araçlardan biri, ABİHA md. 267'de düzenlenen ön karar prosedürüdür (*preliminary rulings*). Bu usul çerçevesinde, Divan; üye devlet mahkemelerinin başvurusu üzerine AB hukukunun yorumlanması veya geçerliliği hakkında ilgili mahkemeleri bağlayıcı nitelikte kararlar verir. Böylelikle ulusal mahkemelerle ABAD arasında doğrudan bir iş birliği ve diyalog mekanizması kurularak, Birlik hukukunun yeknesak yorumlanması teminat altına alınmaktadır.²¹²

Divan, ayrıca; AB hukukunu ihlal eden üye devletlere karşı Avrupa Komisyonu veya diğer üye devletler tarafından açılan ihlal davaları (*infringement proceedings*), AB kurumlarının işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetlemek amacıyla açılan iptal davaları (*actions for annulment*), AB kurumlarının harekete geçmemesi halinde başvurulacak hareketsizlik davaları (*actions for failure to act*) ve kurumların ya da çalışanlarının eylem veya ihmalleri sebebiyle zarara uğrayan gerçek veya tüzel kişilerin açtığı tazminat davaları (*actions for damages*) yoluyla Birlik hukuku üzerindeki etkin denetim yetkisini kullanmaktadır.²¹³

f) Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Sayıştayı

Avrupa Merkez Bankası (AMB), AB'nin ekonomik ve parasal birliğinin merkezi kurumlarından biri olarak faaliyet göstermekte olup, ABİHA md. 282-284 arasında düzenlenmiştir. Bağımsız ve özerk bir statüye sahip olan AMB'nin temel amacı, fiyat

²¹¹ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABİHA md. 252. ABAD'ın yapısı ve oluşumu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. *Hakim ve Savcılar İçin AB Hukuku El Kitabı*, yay. haz. Sanem Baykal ve İlke Göçmen (Ankara: Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021), s. 119-122.

²¹² Ön karar prosedürü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, *dipnot* 18, s. 496-526.

²¹³ Baykal & Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, *dipnot* 18, s. 218-222

istikrarını korumaktır. Bu doğrultuda AMB; Euro bölgesinde para politikasını belirleme, açık piyasa işlemleri yapma, döviz rezervlerini yönetme ve banknot ihracı gibi temel ekonomik yetkilere sahiptir.²¹⁴ AMB, görevlerini yerine getirirken herhangi bir AB kurumundan, üye devletten veya hükûmetten talimat alamaz ve tamamen bağımsız hareket etmektedir. Ayrıca AMB, fiyat istikrarına ek olarak genel ekonomi politikalarını desteklemek amacıyla, mali istikrarın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. AMB'nin karar alma organları; Başkan, Başkan Yardımcısı ve Euro bölgesi ülkelerinin ulusal merkez bankası başkanlarından oluşan Yönetim Konseyi ile İcra Kurulu'dur.²¹⁵

AB'nin mali yönetiminin denetiminden sorumlu bağımsız bir dış denetim organı olan Avrupa Sayıştayı, ABİHA md. 285-287 arasında düzenlenmiştir. Avrupa Sayıştayı'nın temel görevleri, AB bütçesinin gelir ve giderlerinin; yasalara uygunluk, düzenlilik ve performans açısından denetiminin gerçekleştirilmesidir. Bu çerçevede Sayıştay, Birlik kurumlarının yanı sıra AB fonlarını kullanan üye devletlerde de mali denetimler yapar ve sonuçlarını düzenli olarak AP ve Konsey'e sunduğu yıllık raporlarla paylaşır. Bu raporlar, AP'nin bütçe üzerindeki denetim işlevini yerine getirmesinde temel teşkil eder ve AB bütçesinin şeffaf, hesap verebilir ve etkin kullanımını sağlar.²¹⁶

III. AB'NİN TANIMI SORUNU VE BİR TANIM GİRİŞİMİ

A. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN AB'NİN STATÜSÜ VE NİTELİĞİ

Uluslararası hukuk bağlamında nasıl tanımlanacağı tartışmalı olan AB, siyaset bilimi öğretisinde küresel normatif bir güç olarak nitelendirilmektedir.²¹⁷ Buna göre AB, küresel politika yapım süreçlerini, kendi değerleri ve ilkeleri doğrultusunda şekillendirme

²¹⁴ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 225-228

²¹⁵ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 223-225.

²¹⁶ Baykal & Göçmen, Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, *dipnot* 18, s. 227-231.

²¹⁷ Normatif güç kavramı ile ilgili bkz. Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?" *Journal of Common Market Studies*, 40 (2002), s. 235–258. Helene Sjursen, "The EU as a Normative Power: How Can This Be?" *Journal of European Public Policy*, 13 (2006), s. 235–251. Tuomas Forsberg, "Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal-type," *Journal of Common Market Studies*, 49 (2011), s. 1183–1204, özellikle s. 1183.

amacını taşımaktadır. Bu çalışmanın konusu olan kriz yönetimi operasyonları da, esasen AB'nin uluslararası bir güç olma hedefi bağlamında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla AB, üçüncü devletler ve uluslararası örgütlerle hedefleri doğrultusunda dinamik ilişkiler yürüttüğünden, uluslararası hukukun aktif bir süjesi olarak kabul edilmelidir.

AB'nin politik, ekonomik, ticari, diplomatik vb. tüm dış eylem ve politikaları “AB Dış İlişkileri” (*EU External Relations*) kapsamında değerlendirilmektedir.²¹⁸ Bu ilişkileri düzenleyen ve AB'nin uluslararası antlaşmalar yapma yetkisi, ortak dış ticaret politikası, kalkınma iş birliği, insani yardım faaliyetleriyle ODGP kapsamındaki eylemlerini konu edinen hukuk dalı ise “AB Dış İlişkiler Hukuku” (*EU External Relations Law*) olarak adlandırılmaktadır.²¹⁹ Söz konusu hukuk disiplini, hem teorik hem de pratik açıdan AB'nin uluslararası hukuka nasıl tabi olduğunu ve aynı şekilde uluslararası hukukun AB hukuk düzenine nasıl uygulandığını incelemektedir. Bu çerçevede, AB ile uluslararası hukuk arasındaki ilişki çift yönlü bir etkileşim doğurmakta; bir yandan AB ve AB hukuk öğretisi uluslararası hukukun gelişimine katkı sağlarken, diğer yandan uluslararası hukuk da AB iç hukuk düzeni üzerinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte, gerek AB hukuku gerekse uluslararası hukuk doktrinde, bu iki hukuk sistemi arasındaki etkileşimin niteliği ve tanımı hususunda farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Yukarıda detaylıca ele alındığı üzere, ABAD'ın AB hukukunu yeni bir (uluslararası) hukuk düzeni olarak kabul etmesiyle başlayan süreç ve yıllar içinde belirginleşen ulusüstü hukuk sistemi, uluslararası hukuktan ziyade anayasallaşma bağlamında ele alınmış; AB hukuk öğretisinde bu yapı “sui generis” olarak

²¹⁸ Marise Cremona, “EU External Relations and the Law,” in *A Companion to European Union Law and International Law*, der. Dennis Patterson ve Anna Södersten (Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2016), s. 373–393, özellikle s. 373-374.

²¹⁹ Jan Wouters et al., “International Representation of the EU,” *The Law of EU External Relations: Cases, Materials, and Commentary on the EU as an International Legal Actor*, 3rd edn, (Oxford: Oxford University Press, 2021), s. 1-3; Piet Eeckhout, *EU External Relations Law*, 2. Baskı, (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 5.

tanımlanmıştır.²²⁰ AB hukuk sisteminin, diğer uluslararası organizasyonlardan farklı ve özgün olduğunu vurgulamak isteyen bu ifade “Avrupa istisnacılığı doktrini” ile bağdaştırılmıştır.²²¹ Amerikan istisnacılığının “muafiyetçilik”,²²² “çifte standartlık”²²³ ve “hukuki izolasyonculuk”²²⁴ gibi temel özelliklerine atfen tartışılan bu kavramın, AB için de sınırlı bir çerçevede geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.²²⁵

Her ne kadar Amerikan istisnacılığı ve Avrupa istisnacılığı çıkış noktası açısından benzerlik gösterse de, uygulamada önemli farklılıklar sergilemektedir. Amerikan istisnacılığı, Amerika’nın Tanrı tarafından özgürlük ve demokrasiyi yaymak ile görevlendirildiğini iddia eden açık kader (*manifest destiny*) anlayışına dayanmaktadır. Bu ideoloji, hâlen ABD’nin dış politikasını ve uluslararası hukuka bakışını etkilemeye devam

²²⁰ Ramses A. Wessel, “Studying International and European Law: Confronting Perspectives and Combining Interests,” *The Interface Between EU and International Law: Contemporary Reflections* içinde, der.Inge Govaere ve Sacha Garben, (Oxford: Hart Publishing, 2019), s. 6; Bruno de Witte, “EU Law: Is it International Law?” *European Union Law* içinde, der.Catherine Barnard ve Steve Peers, 4th ed, (Oxford: Oxford University Press, 2023), s. 193, 201; Martina Licková, “European Exceptionalism in International Law,” *European Journal of International Law*, 19, no. 3 (2008), s. 463–490, özellikle s. 466.

²²¹ *Ibid.*, Lickova, s. 463. Georg Nolte ve Helmut Philipp Aust, “European Exceptionalism?” *Global Constitutionalism*, 2, no. 3 (2013), s. 407–436, özellikle s. 408 vd.; Anu Bradford ve Eric A. Posner, “Universal Exceptionalism in International Law,” *Harvard International Law Journal*, 52, no. 1 (2011), s. 3–54, özellikle s. 14–25. Gráinne de Búrca, “The Road Not Taken: The European Union as a Global Human Rights Actor,” *American Journal of International Law*, 105, no. 4 (2011), s. 649–692, özellikle s. 690.

²²² Muafiyetçilik, bir devletin uluslararası antlaşma ve gelişmeleri, kendi vatandaşları veya uygulamalarına istisna tanıdığı ölçüde desteklemesidir. Örneğin, ABD’nin kendi vatandaşlarına dair çeşitli garantiler elde etmesine rağmen UCM Tüzüğü’nü ihtiva eden Roma Statüsü’nü onaylamaması, Kyoto Protokolü yahut Kara Mayınları Antlaşması’na taraf olmaması bu bağlamda ele alınmıştır. Nitekim AB de çok taraflı uluslararası antlaşmalarda “ayrılma maddeleri” (*disconnecting clause*) koydurmak suretiyle uluslararası antlaşmanın hukuki rejiminden istisna tutulmayı talep etmiştir. Buna göre, üye devletlerin taraf olduğu bir uluslararası antlaşmanın öngördüğü hukuki rejim AB hukukunda düzenlenmişse, uluslararası antlaşma değil AB hukuku kuralları uygulanacaktır. *Ibid.*, Nolte & Aust, s. 413, Lickova, *dipnot* 220, s. 484–489.

²²³ Çifte standartlık ise uluslararası hukukun tüm süjeleri için geçerli olan kuralların bazı uluslararası aktörlere aynı çerçevede uygulanmamasına işaret etmektedir. Örneğin ABD, önleyici meşru müdafaa kavramının uygulanmasında uluslararası hukuku istismar edecek derecede çifte standartlı davranmıştır. Nitekim AB’nin mültecilere ve insan hakları ihlallerine yönelik tutumu da bu bağlamda değerlendirilmiştir. *Ibid.*, Nolte & Aust, s. 415.

²²⁴ Son olarak Hukuki izolasyonculuk, bir devletin mahkemelerinin diğer liberal-demokratik devletlerin yargı kararlarına yönelik gösterdiği reddedici tutumdur. Nitekim Amerikan yargıçlarının, bu bağlamda soyutlamacı bir yaklaşım ile uluslararası ve yabancı hukuk doktrinine başvurmadan kaçındığı tespit edilmiştir. *Ibid.*, Nolte & Aust s. 429.

²²⁵ *Ibid.*, Nolte & Aust s. 431 – 435.

etmektedir.²²⁶ AB'nin normatif bir güç olma hedefi bağlamında kendi değer ve ilkelerini yaymak ve uluslararası standartların belirlenmesinde model olmak istemesi de neo-kolonyalist bir yaklaşım olarak ele alınabilir.²²⁷ Ancak AB bu süreçte ABD'nin aksine sert değil, yumuşak güç yöntemlerini kullanmayı tercih etmektedir. Ayrıca, Avrupa istisnacılığı; bir üstünlük iddiasından ziyade, Birlik'in kurumsal yapısı ve işlevsel farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç itibarıyla AB, her devlet veya uluslararası aktör gibi küresel sistem içerisinde varlığını sürdürmek zorunda olan jeopolitik bir kurumdur. Avrupa kıtasına mücavir coğrafyalarda yaşanacak herhangi bir istikrarsızlık, kaçınılmaz olarak bu bölgelerde yaşayan insanların kendilerine yakın ve ekonomik açıdan gelişmiş gördükleri AB üyesi devletlere yönelmelerine yol açmaktadır. AB'nin ekonomik gücü ve siyasi istikrarı göz önüne alındığında, normatif anlamda bir Avrupa istisnacılığının varlığından söz edilebilir. Bu istisnacılığın AB'nin uluslararası hukuka yaklaşımını da etkilediği açıktır; ancak bu etkinin, Amerikan istisnacılığına kıyasla daha yumuşak ve daha yapıcı olduğu kanaatindeyiz.²²⁸

²²⁶ Gökhan Ereli, *The Impact of American Exceptionalism on U.S. Foreign Policy*, Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), 2018, s. 40–53, erişim tarihi: 5 Ağustos 2024, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Q8szk1ewRhOBcnruW9fMLA&no=1eedW_Q8OxEV0rpxV--15w>.

²²⁷ *Ibid.*, Wessel, *dipnot* 220, s. 75.

²²⁸ Bu noktada, Inge Govaere tarafından ileri sürülen “balon” alegorisi, Avrupa Birliği'nin sui generis hukuk düzenini tanımlamak bakımından dikkate değerdir. Govaere'ye göre AB hukuku, uluslararası hukuk ile anayasa hukuku arasında konumlanan bir “balon” olarak tasvir edilebilir. Avrupa bütünleşmesi sürecinde ulusüstü yetkilerin sürekli genişlemesi, balona hava üflenmesi gibi AB hukukunun hacmini artırmakta; böylece AB hukuk düzeni iki hukuk sistemi arasında giderek daha fazla sıkışmaktadır. Dolayısıyla AB hukukunun genişlemeye devam etmesi halinde, balonun şişmesi de devam edecek ve bu durum hukuk düzeninin kırılganlığını ve çatışma riskini artıracaktır. Govaere'ye göre, balonun patlamasını önlemek ve AB hukukunun bütünlüğünü korumak için, hukuk sisteminin esnekliği artırılmalı ve uluslararası hukukla daha uyumlu hâle getirilerek doğrudan çatışmadan kaçınılmalıdır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Inge Govaere, “Interconnecting Legal Systems and the Autonomous EU Legal Order: ABalloon Dynamic,” *The Interface Between EU and International Law: Contemporary Reflections* içinde, der.Inge Govaere ve Sacha Garben, (Oxford: Hart Publishing, 2019), s. 19 - 43.

AB'nin iç hukuk düzeni açısından oldukça kabul edilebilir olan “otonomi iddiası” ve “sui generis sınıflandırması”, AB'nin karmaşık dış ilişkilerini açıklamak için yeterli değildir.²²⁹ Nitekim, uluslararası hukuk perspektifinden AB “otonom hukuki *rejim* (*self-contained*), bölgesel ekonomik bütünleşme örgütü ya da klasik bir uluslararası örgüt” olmak üzere üç ayrı kavramsal çerçevede değerlendirilmektedir.²³⁰ Bu konu, 2006 yılında UHK tarafından, Martin Koskenniemi'nin başkanlığında çıkartılan “Uluslararası Hukukun Fragmentasyonu” raporunda detaylıca ele alınmıştır.²³¹ Bu raporda, otonom hukuki rejimler tanımlanmış; bunların kısmi bağımsız yapıları kabul edilmiş ve AB hukuku da bu kapsamda değerlendirilmiştir.²³²

Ne var ki, “uzmanlık gerektiren ve kısmi otonom hâle gelmiş kuralların, hukuki kurumların ve uygulama alanlarının ortaya çıkmasıyla beraber uluslararası toplumun fragmentasyonunun arttığı; önceden genel uluslararası hukuk kurallarına tabi olan alanların artık “ticaret hukuku”, “insan hakları hukuku” “çevre hukuku” ya da “Avrupa hukuku” olarak kendi ilke ve kurumları ile düzenlendiği” belirtilmiştir. Dolayısıyla, “bu

²²⁹ Jed Odermatt, “The European Union in International Law,” *International Law and the European Union* içinde, (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), s. 9–32.

²³⁰ *Ibid.*, Odermatt, s. 7; *Ibid.*, Wessel, *dipnot* 220, s. 78 vd.

²³¹ Detaylı bilgi için bkz. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Martti Koskenniemi, International Law Commission, A/CN.4/L.682, 13 April 2006, erişim tarihi: 5 Ağustos 2024, <https://legal.un.org/ilc/documentation/english/cn4_1702.pdf>.

²³² Otonom rejimlerin kapsamlarına göre üç farklı şekilde tanımlandığını ifade eden UHK, Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddelerin Şerhine atıf yaparak, raporda UDAD ve UAD kararlarına da yer vermiştir. Buna göre, dar anlamıyla otonom rejim, genel kurallara öncelikli uygulanan ve bir ihlalin varlığı halinde kendisine başvurulmuş ve devletin sorumluluğuna ilişkin ikincil kurallar öngören hukuki rejim olarak tanımlanmıştır. Geniş anlamı ile otonom rejim kavramı ise, bir konuya ilişkin herhangi bir problemi genel hukuktan farklı düzenleyen alt kurallar bütünü olarak ifade edilmiştir. UAD, 1980 yılında verdiği Tahran Rehineler kararı ile diplomasi hukukunun kabul eden devlet nezdindeki sorumluluklarına ve bu sorumlulukların ihlali halinde kabul eden devletin alabileceği tedbirlere değinerek dar anlamıyla otonom rejim kavramını kabul etmiştir. UDAD ise 1923 yılında verdiği Wimbledon kararı ile Versay Antlaşmasında Kiel Kanalı'na ilişkin öngörülen rejimin, su yollarına ilişkin kurallara bir istisna teşkil ettiğini, genel hukuktan ayrıldığını dolayısıyla otonom bir rejim oluşturduğunu tespit etmiş ve otonom rejim kavramını geniş anlamıyla ele almıştır. Ayrıca Komisyon, üçüncü bir tanım ortaya koymuş ve bu tanımın UDAD'ın kabul ettiği kavramın da ötesine geçtiğini belirtmiştir. Komisyon'un üçüncü tanımına göre otonom rejimlerin ayırıcı özelliği, ilgili alana özgü idari ve yorum kuralları ve teknikleriyle evrensel düzeyde işlevsel bir uzmanlaşma yahut amaçsal bir bütünleşme öngörmesidir. *Ibid.*, s. 65 - 73.

şekilde bir uzmanlaşmanın uluslararası hukukun genel ilke ve uygulamaları açısından genel bir nosyon kaybına sebep olabileceği” vurgulanmıştır.²³³

Son olarak, raporda AB hukukunun ABAD’ın ileri sürdüğü gibi yeni bir hukuk düzeni olmadığı, aksine uluslararası hukuka nazaran uygulanacak *lex specialis*in güçlü bir formu olduğu sonucuna varılmıştır.²³⁴ Buna karşılık, uluslararası hukuku yalnızca devletler arası ilişkilere uygulanan hukuk dalı olarak değerlendiren ABAD,²³⁵ hem AB’nin ulusüstü yapısı hem de doğrudan etki ilkesinin ilk defa kullanıldığı gerekçelerine dayanarak yeni bir uluslararası hukuk düzeninin ortaya çıktığını iddia etmiştir.²³⁶

Uluslararası hukuk tarihi incelendiğinde, ABAD’ın değil, UHK’nin nitelendirmesinin gerçeğe daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, UHK raporundaki “otonom hukuki rejim” tanımı da AB’nin somut özelliklerinden hareketle, tümevarımsal bir yöntemle oluşturulmuş görünmektedir. Dolayısıyla ilgili tanım da AB’nin uluslararası hukuk bağlamındaki yeri konusunda netlik sağlamaktan uzaktır. Bu sebeple, bu bölümün son kısmında, Aristotelesçi tanım teorisi dikkate alınarak AB’nin hukuki açıdan tam tanımına (*perfect definition ya da hadd-i tam*) ulaşılmaya çalışacaktır. Adı geçen tanım teorisine göre, tanım konusunun cinsi (*genus*) ile tanım konusunu

²³³ *Ibid.*, s. 11.

²³⁴ Weiler, Avrupa’nın Dönüşümü isimli makalesinde AB üyesi devletler arasında çıkacak uyumsuzluklarda “uluslararası hukukun öngördüğü ve devletin sorumluluğuna ilişkin olan karşılıklılık ilkesi ve karşı önlem gibi mekanizmaların uygulanmayacağını” savunarak AB Hukuk sisteminin gerçek manasıyla otonom bir hukuki rejim olduğunu ve yeni bir düzen ortaya koyduğunu” savunmuş ve ABAD’ın yaygın söylemini tekrarlamıştır. Ne var ki, Simma ve Pulkowski AB Hukukunun bu çatışmaları çözmeye elvermediği durumda uluslararası hukukun uygulanabileceğine dair teorik düzlemde iki istisna tespit etmiş ve AB’nin tamamıyla otonom bir rejim olmadığı fikrini öne sürmüşlerdir. Detaylı bilgi için bkz. *Ibid.*, Weiler, *dipnot* 95, s. 2422 ; Odermatt, *dipnot* 229, s. 9. Bruno Simma ve Dirk Pulkowski, “Of Planets and the Universe: Self-Contained Regimes in International Law,” *European Journal of International Law*, 17, no. 3 (2006), s. 483–529, özellikle s. 516-520.

²³⁵ Ole Spiermann, “The Other Side of the Story: An Unpopular Essay on the Making of the European Community Legal Order,” *European Journal of International Law*, 10, no. 4 (1999), s. 763–789, özellikle s. 766.

²³⁶ Bu konuyla ilgili yukarıda yapılan değerlendirmeler için bkz. Avrupa Bütünleşmesi Tarihinde Ulusüstülük, Roma Antlaşmasından Avrupa Tek Senedine (1958 – 1987 Dönemi), Hukuk Bütünleşme, s. 31 – 32.

diğerlerinden ayıran niteliğinin (*difference ya da fasl*) bir araya gelmesi ile tam tanım ortaya çıkmaktadır.²³⁷

B. ARİSTOTELESÇİ TANIM TEORİSİ IŞIĞINDA AB’NİN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ YERİ

1. AB’nin Cinsinin (*Genus*) İncelenmesi

Hans Kelsen, saf hukuk teorisini geliştirirken Immanuel Kant’ın epistemolojik yaklaşımlarından ilham almıştır. Kant’a göre ideaların bilgisine erişemeyen bilim, insan duyusunun algılayabildiği fenomen dünyası ile sınırlı kalmalıdır. Kelsen de, buna benzer bir şekilde, hukukun dini ve siyasi öğelerden bağımsız olarak yalnızca pozitif hukuk kuralları ile ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir.²³⁸ Kelsen’e göre, devlet hukukun somutlaşmış halidir; dolayısıyla ikisi arasında ayırım yapılamaz. Hukuk düzenleri, her normun daha üst bir norma dayandığı hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu yapının en tepesinde “temel norm” olarak adlandırılan ve diğer bütün normların geçerliliğini sağlayan anayasa bulunmaktadır.²³⁹ Saf hukuk teorisi olarak adlandırılan bu yaklaşım, Kelsen’in uluslararası hukuku algılama biçimini de şekillendirmiştir.²⁴⁰

²³⁷ Aristotelesçi tanım teorisine göre, bir varlığı doğru ve eksiksiz biçimde tanımlayabilmek için iki temel unsurun belirlenmesi gerekir: cins (*genus*) ve ayırt edici nitelik (*difference ya da fasl*). “Cins”, tanımlanacak varlığın ait olduğu daha genel kategoriye işaret ederken; “ayırt edici nitelik” ise o varlığı aynı cinse ait diğer unsurlardan farklılaştıran, ona özgü özelliği ortaya koyar. Bu yaklaşım, özellikle varlıkların sınıflandırılmasında mantıksal bir tutarlılık sağlar ve tanımlanan şeyin mahiyetini bütüncül biçimde açıklamayı amaçlar. Klasik örnekte, insan “düşünen ve konuşan hayvan” (*animal rationale ya da hayvan-ı natik*) olarak tanımlanır. Burada “hayvan” insanın ait olduğu geniş kategoriyi, yani cins’i oluştururken; “düşünmek ve konuşmak” insanı diğer hayvan türlerinden ayıran özgül niteliği, yani ayırt edici özelliği ifade eder. Böylece Aristoteles, insanın ne olduğunu hem cins bağlamı hem de özgün yönüyle birlikte tanımlamış olur. Bu yöntem, yalnızca doğa bilimlerinde değil; siyaset, etik ve hukuk gibi normatif alanlarda da soyut kavramların tanımlanmasında kullanılabilecek güçlü bir mantıksal araç sunar. Aristoteles tanım teorisi hakkında detaylı analiz ve bilgi için bkz. İsmail Köz, “Aristoteles Mantığı ile Felsefe-Bilim İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (AÜİFD), Cilt XLIII, no. 2 (2002), s. 355-374.

²³⁸ Vecdi Aral, “Kelsen’in Hukuk Anlayışı,” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34, no. 1-4 (1968), s. 513-552, özellikle s. 514-516; Muvaffak Akbay, “Kelsen’in Hukuk ve Devlet Teorisi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 4, no. 1 (1947), s. 29-47, özellikle s. 29-31.

²³⁹ *Ibid.*, Aral, s. 537 – 543; Akbay, s. 34.

²⁴⁰ Kelsen’in uluslararası hukuka dair görüşleri için bkz. François Rigaux, “Kelsen ve Uluslararası Hukuk,” çev. Elif Başkaracaoğlu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 65, no. 1 (2007), s. 377-412.

Buna göre, üye devletlerin AB hukukuna aykırı olan hukuki tasarruflarının, geçerliliğini yitirmesi; kurucu antlaşmaların, Kelsenci anlamda bir temel norm niteliği taşıdığına işaret etmektedir.²⁴¹ Ne var ki bu ilke, yalnızca AB'nin münhasır yahut katmanlı yetki ilkesine sahip olduğu hallerde uygulanabilir olup, üye devletlerin yetkili olduğu alanlarda gündeme gelmemektedir. Bu yönüyle AB hukuku, Kelsenci manada bir anayasal düzen teşkil etmemekte; dolayısıyla devlet sayılmamaktadır.

Uluslararası örgütler, uluslararası hukukun tanımlanmış bir diğer süjesidir. Bu bağlamda UHK'nin DARIO md. 2 (a) tanımına göre AB, bir uluslararası örgüttür.²⁴² Schermers ve Blokkers'in sınıflandırmasına göre ise AB, ulusüstü bir uluslararası örgüt niteliğindedir. Dolayısıyla, Aristotelesçi kategoriye göre AB'nin cinsi (*genus*) ulusüstü örgüttür. Ancak, tam tanıma erişebilmek için AB'yi diğer uluslararası örgütlerden ayıran nitelikleri incelemek gerekmektedir. Bu noktada, Weiler tarafından AB'nin önemli karakteristik özellikleri olarak tespit edilen doğrudan etki, öncelik, zımni yetki ilkelerinin gerçekten de AB'nin ayırıcı niteliği olup olmadığını sınaama zorunluluğu doğmuştur.

2. AB'nin Ayırt Edici Özelliklerinin (*Fast*) İncelenmesi

a) Doğrudan Etki İlkesi

Doğrudan etki ilkesi, uluslararası hukukta sınırlı bir ölçüde kabul edilmiştir. AB hukukundan farklı olarak, uluslararası hukukta doğrudan etkinin tanınıp tanınmayacağına ilişkin takdir, ulusal mahkemelere bırakılmıştır.²⁴³ Bununla beraber, devletler doğrudan etki yaratacak nitelikte antlaşmalar akdetmekte serbesttir. Uluslararası yargı kararları

²⁴¹ Dominik Hanf ve Elise Muir'in ifadeleri ile quasi-constitution halini almıştır. Detaylı bilgi için bkz. D. Hanf ve E. Muir, "Le droit de l'Union européenne et le multilinguisme," in *Langue et construction européenne*, der. D. Hanf, E. Muir ve K. Malacek (Cahiers du Collège d'Europe, Bruxelles, 2010), s. 23.

²⁴² Uluslararası örgütlerin tanımı problemi, bu yukarıda detaylıca ele alınmıştır. Bu konudaki tartışma ve değerlendirmeler için bkz. sf. 14 - 16.

²⁴³ André Nollkaemper, *National Courts and the International Rule of Law* (Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2012), s. 124.

incelendiğinde, 1909 yılında Orta Amerika Adalet Divanı'nın (OAAD) verdiği "Diaz v. Guatemala Kararı"²⁴⁴ ve 1928 yılında UDAD'ın verdiği "Danzig Mahkemelerinin Yargı Yetkisine İlişkin Danışma Görüşü"²⁴⁵ açıkça doğrudan etki ilkesini tanımıştır. Nitekim, II. Dünya Savaşı'nı takiben ABD tarafından kurulan askerî mahkemelerin verdiği kararlarda da doğrudan etki ilkesi kabul edilmiştir.²⁴⁶ Bunun yanında, 1946 yılında Uluslararası Nürnberg Askerî Mahkemeleri'nin (UNAM) "Göring" kararında "uluslararası hukuka karşı işlenen suçların bizzat uluslararası sorumluluğa sahip bireyler tarafından işlendiği ve uluslararası hukuk kurallarının yürürlük kazanabilmesi için bu bireylerin cezalandırılması gerektiği" ifade edilmiştir.²⁴⁷ Ancak, bu örneklerde doğrudan etki, AB'deki gibi genel geçer bir ilke olarak değil; ilgili antlaşmaların doğası ve yorumu elverdiği ölçüde uygulanmıştır. Bununla beraber, BM Şartı md. 25 gereğince Bölüm VII bağlamında alınan BMGvK kararları ve AİHS başta olmak üzere çeşitli insan hakları sözleşmeleri, uluslararası hukukta doğrudan etki ilkesinin prensip olarak uygulandığı örneklerdendir.²⁴⁸

b) Öncelik İlkesi

Öğreti ve Weiler, AB hukuk düzeninin anayasallaşma sürecine katkıda bulunan ve AB'yi diğer uluslararası örgütlerden ayıran bir diğer temel ilkenin, 1964 yılında Costa v

²⁴⁴ Karara erişmek için bkz. "Dr. Pedro Andres Fornos Diaz v. The Government of the Republic of Guatemala," *The American Journal of International Law*, 3, no. 3 (1909), s. 737-747.

²⁴⁵ *Advisory Opinion on Jurisdiction of the Courts of Danzig*, 3 March 1928, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B, no. 15

²⁴⁶ II. Dünya Savaşı suçlularının yargılandığı mahkemelerde "savaş hukuku kural ve teamüllerin hükümet yetkilileri ve askerî personel kadar bireyleri de bağladığı, uluslararası yükümlülüklerin yalnızca devlet denilen soyut yapılara uygulanabileceğinin bir safasatadan ibaret olduğu" tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal ("Blue Series"), Volume I*. International Military Tribunal, 1945, s. 223. Erişim: 3 Ağustos 2024, <https://www.loc.gov/item/2011525338_NT_Vol-I/>; *United States v. Friedrich Flick*, Opinion and Judgment, Military Tribunal II, 22 December 1947, Case No. 5, Nuremberg, Germany, s. 1191-1993, erişim tarihi: 3 Ağustos 2024, <<https://www.legal-tools.org/doc/861416/>>; Ayrıca bkz. Spiermann, *dipnot* 204, s. 5.

²⁴⁷ *U.S., France, U.K. and U.S.S.R. v. Göring and Others*, Judgment, International Military Tribunal (IMT), 1 October 1946, Nuremberg, Germany, s. 53-56, erişim tarihi: 3 Ağustos 2024, <<https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/>>.

²⁴⁸ Nollkaemper, *dipnot* 243, s. 100 ve s. 128-130.

Enel kararında tanımlanan öncelik ilkesi olduğunu işaret etmiştir.²⁴⁹ Birlik hukukunun üye devletlerin hukukuna öncelikle uygulanması gerekliliğini ifade eden bu ilke, uluslararası hukukta farklı biçimlerde yer almaktadır.²⁵⁰ Buna göre UDAD, UNAM, UAD ve Avrupa Serbest Ticaret Mahkemesi (ASTM) gibi uluslararası yargı mekanizmalarının çeşitli kararlarında kabul ettiği öncelik ilkesi, uluslararası bir antlaşmanın tarafı olan devletler arasındaki uyuşmazlıklarda antlaşma hükümlerinin ulusal hukuka öncelikli uygulanacağını düzenlemektedir.²⁵¹ Ulusal mahkemeler, AB hukukunda olduğu gibi, uluslararası hukukun öncelikle uygulanacağı ilkesine direnç göstermiştir. Ne var ki, 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969 VAHS); öncelik prensibini, ahde vefa (*pacta sunt servanda*) ilkesini düzenlediği md. 26 ve bir antlaşmayı icra etmeme gerekçesi olarak iç hukukun hükümlerine başvurulamayacağını ifade ettiği md. 27’de kodifiye etmiştir.²⁵²

c) Zımni Yetki İlkesi

ABAD, 1971 yılında verdiği ERTA kararı ile AB’nin üçüncü karakteristik özelliği olarak nitelendirilen zımni yetki ilkesini kabul etmiştir. ERTA kararı, AB’nin bir uluslararası antlaşmayı müzakereye yetkili olup olmadığını tartışması bakımından önemlidir. AB Komisyonu bunun AB yetkileri dahilinde bulunduğunu savunurken AB Konseyi ise “yetkilendirilme ilkesine” aykırı olduğunu ve dolayısıyla üye devletlerin

²⁴⁹ Bruno de Witte, “Agreement or Constitution?” *Reforming the Treaty on European Union* içinde, der. J. A. Winter et al., (The Hague: Kluwer Law International, 1996), s. 12.

²⁵⁰ Federal hukuk sistemlerinin zorunlu bir parçası olan öncelik kavramı, 1789 yılında yürürlüğe giren ABD Anayasası’nda yer almıştır. Buna göre Birleşik Devletler’in yetkisi altında yapılmış yahut yapılacak tüm uluslararası antlaşmaların eyalet hukukuna öncelikle uygulanacağı beyan edilmiştir. 1824 yılında ABD Yüksek Mahkemesi’nde görülen bir davada görüş beyan eden Baş Yargıç Marshall, uluslararası antlaşmaların da federe devletlerin yasalarına öncelikli uygulandığını ifade etmiştir. Buna göre, federe devletlerin yasaları federal yasalar gibi uluslararası antlaşmalara da aykırı olamaz.

²⁵¹ UDAD kararları için bkz. *Convention Respecting Reciprocal Emigration*, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B, no. 17 (1930), s. 32. *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory*, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A/B, no. 44 (1932), s. 24. UNAM kararı için bkz. *Ibid.*, Göring kararı, *dipnot* 215, s. 53 - 56. UAD kararları için bkz. *Applicability of the Obligation to Arbitrate under the United Nations Headquarters Agreement*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1988, para. 57.

²⁵² Nollkaemper, *dipnot* 243, s. 286.

yetkisinin varlığını öne sürmüştür. ABAD ise, AB'nin kurucu antlaşma tarafından öngörülen bir hedefe ulaşmak için gerekli olan dış yetkileri kullanabileceğini ve bu yetkilerin antlaşmalardan zımni olarak çıkarılabileceğini kabul etmiştir. Başka bir deyişle, kurucu antlaşmaların yetki vermediği konularda AB, mahkeme kararıyla yetki genişlemesi yaşamıştır.

Zımni yetki ilkesi yalnızca AB hukukunda değil, daha geniş anlamda uluslararası hukukta da önemli bir yer edinmiştir. Bu bağlamda, söz konusu ilkenin kökeninin büyük ölçüde ABD anayasa hukukuna dayandığı ve oradan uluslararası hukuka sirayet ettiği görülmektedir.²⁵³ Nitekim UDAD 1926 tarihli “İşverenin Kişisel Çalışmasını Düzenleme Yetkisi” danışma görüşüyle²⁵⁴ UAD'ın 1949 yılında verdiği “Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi” danışma görüşünde zımni yetki doktrininin açıkça benimsemiştir.²⁵⁵ Hatta, 11 Eylül saldırıları sonrası BMGvK, başta 1373 sayılı Karar olmak üzere kabul ettiği bağlayıcı kararlarla terörle mücadelede devletlere geniş yükümlülükler getirmiştir. Bu kararlar, 11 Eylül öncesine nazaran BMGK'nın yetki

²⁵³ Buna göre, Yargıç Marshall McCulloch v Maryland davasında, Birleşik Devletler hükûmetinin yetkilerinin sınırlı olduğuna işaret etmiştir. Bu yüzden, anayasanın gerçekleştirmek için gerekli olan yetkilerin anayasanın ruhuna ve lafzına uygun olması, yasak olmaması ve yalnızca bu amaca için icra edilmesi şartıyla kullanılabilmesi gerektiğini belirtmiştir. Karar için bkz. *M'Culloch v. State of Maryland*, 17 U.S. (4 Wheat.) 316 (1819), s. 421, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <<https://www.loc.gov/item/usrep017316/>>. Ayrıca bkz. A. Gadkowski, “The Doctrine of Implied Powers of International Organizations in the Case Law of International Tribunals,” *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Im. Adam Mickiewicza*, 6 (2016), s. 45–59, özellikle s. 45.

²⁵⁴ UDAD bu görüşünde, sözleşmecî tarafların antlaşma ile ILO'ya işçilerin korunması ve insani çalışma koşullarının sağlanması amacıyla alınacak önlemler konusunda çok geniş yetkiler tanıdığını, dolayısıyla bu amacı gerçekleştirmek için alınacak önlemlere engel olmak gibi bir amaçlarının olduğu kabulünün makul olmadığını belirtmiştir. Bununla beraber, UAD de, Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi Danışma Görüşünde” bu karara atıf yaparak zımni yetkiler doktrinin UDAD tarafından uygulandığını tespit etmiştir. Gadkowski, *dipnot* 253, s. 48; *Competence of the ILO to Regulate Incidentally the Personal Work of the Employer*, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B, no. 13, 1926, s. 18.

²⁵⁵ UAD 1949 yılında verdiği bu danışma görüşünde, BM'nin kendisine atfedilen görevleri yerine getirirken Şart'ta öngörülmemiş dahi olsa, gerekli yetkilere zımnen sahip olduğunun kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. *Reparation Advisory Opinion*, *dipnot* 33, s. 12.

alanını oldukça genişletmiş; devletlerin egemenliğini zedelediği ve bireyleri anayasal korumalardan mahrum bıraktığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.²⁵⁶

3. Sonuç: AB'nin Ayırıcı Niteliği ve Tam Tanımı

Sonuç olarak, Weiler'ın tespit ettiği dört karakteristik özellik; yalnızca AB'ye ve AB hukukuna özgü olmayıp; Avrupa Konseyi, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (ASTB) gibi uluslararası örgütlerde ve uluslararası hukukta da bulunmaktadır. Yukarıda, AB'nin ulusüstü bir örgüt olduğu ifade edilmişti. O halde, tam tanıma ulaşabilmek için ulusüstü özelliklere sahip bir örgüt ile karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Nitekim, BM Şartı bağlamında uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında BMGvK'ya ulusüstü yetkiler verildiği dikkate alınırsa, BMGvK kararlarının uygulanması AB hukuku ile kıyas açısından elverişlidir. İfade edildiği üzere BMGvK kararları, doğrudan etki ve öncelik ilkelerine sahiptir. Bunun yanında UAD, BM organlarının zımni yetkisini kabul etmiş, hatta BMGvK da barış ve güvenliğin korunması bağlamında bundan yararlanmıştır. Ayrıca BM Şartı gereğince BM, insan hakları ilkesi ile bağlıdır. Bu bağlamda, söz konusu dört karakteristik özelliğin AB'yi BM'den ve diğer uluslararası örgütlerden farklılaştırmadığı anlaşılmaktadır.

Fikrimizce, AB'yi farklı kılan asıl unsur; federal bir entiteye dönüştüğü bütünleşme süreci içinde olmasıdır. Her ne kadar, Afrika Birliği, Mercosur, ASEAN gibi uluslararası örgütler sınırlı çerçevede bütünleşme öngörmüş olsa da, AB'de olduğu gibi belirli bir derinliğe ulaşamamış; nitekim böyle bir hedefleri de yoktur. Bu yüzden AB, bunlardan farklı olarak federal bir yapıya dönüşme sürecindedir. Uluslararası hukuk, devletleri ve uluslararası örgütleri ayrı ayrı tanımlamıştır; ancak bu iki yapı arasında yer alabilecek

²⁵⁶ Fionnuala Ní Aoláin, "The Ever-Expanding Legislative Supremacy of the Security Council in Counterterrorism," *9/11 and the Rise of Global Anti-Terrorism Law: How the UN Security Council Rules the World* içinde, der. Arianna Vidaschi ve Kim Lane Scheppele, *Global Law Series*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), s. 34-55, özellikle s. 44.

geçiş formlarına dair açık bir tanım getirmemiştir. Bu boşluğun nedeni, geçmişte benzer bir dönüşüm sürecine girmiş bir örneğin bulunmaması olabilir.

Dolayısıyla, Aristotelesçi tanım teorisi bağlamında AB için kullanılabilir olan ayırıcı nitelik, bütünleşme sürecidir. Nihayetinde AB'nin cinsi ile ayırıcı niteliği birleştirildiğinde ulaşılan tam tanım “bütünleşme sürecinde olan ulusüstü örgüttür.” Bununla beraber, Avrupa bütünleşmesi tamamlanırsa hukuki olarak ulaşılabilecek nokta büyük ölçüde uluslararası hukukun devlet tanımı ile örtüşecektir. Dolayısıyla uluslararası örgütten devletleşmeye doğru ilerleyen AB hukuku bu sürecin bir ara formudur.

İKİNCİ BÖLÜM

AB HUKUKU VE ULUSLARARASI HUKUK

I. AB KURUCU METİNLERİNDE ULUSLARARASI HUKUK

AB; ODGP, OGSP, komşuluk politikası, ticaret politikası, çevre, kalkınma iş birliği ve insani yardım gibi birçok alanda uluslararası düzeyde faaliyet göstermektedir. Bu kapsamda, AB'nin dış ilişkiler alanındaki yetki ve işleyişini tespit eden hükümler, başka bir söyleyişle AB Dış İlişkiler Hukuku'nun temel kuralları, ABA ve ABİHA'da düzenlenmiştir. Stratejik önemleri nedeniyle ODGP, OGSP ve komşuluk politikası, doğrudan ABA'da ele alınırken; dış ilişkilerin diğer alanlarına ilişkin düzenlemeler ise ABİHA kapsamında yer almaktadır. Bu normatif çerçeve, aynı zamanda AB hukukunun uluslararası hukukla olan ilişkisini de belirlemektedir.

ABA md. 3(5), AB'nin amaçları arasında *“Birleşmiş Milletler Şartı’nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulması ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunmayı”* ifade etmiştir.²⁵⁷ Bunun yanında, AB'nin dış ilişkilerine dair genel bir çerçeve çizen ABA md. 21 *“Birlik’in, uluslararası alandaki eylemlerinin ... Birleşmiş Milletler Şartı’nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygıya”* dayandığını,²⁵⁸ AB'nin *“Birleşmiş Milletler Şartı’nın amaç ve*

²⁵⁷ ABA md. 3(5)'in normatif gücü ve AB hukukundaki sonuçlarında dair detaylı bir analiz için bkz. Eva Kassoti ve Ramses A. Wessel, “The Normative Effect of Article 3(5) TEU: Observance and Development of International Law by the European Union,” *Interacciones entre el derecho de la Unión Europea y el derecho internacional público* içinde, der.Paula García Andrade, (Madrid: Tirant lo Blanch, 2023), s. 19-46.

²⁵⁸ Ayrıca AB Hukuku doktrininde, Birlik hukukunun uluslararası hukuka nasıl katkıda bulunduğu dair azımsanmayacak sayıda eser kaleme alınmıştır. Buna göre yazarlarca, Birlik'in imzaladığı antlaşmaların, uluslararası sorunlara dair takındığı tavır ve tekrarladığı davranışların devletlerin tanınması, uluslararası örgütlerin sorumluluğu, uluslararası antlaşmalar hukuku ve uluslararası deniz hukuku gibi alanların gelişimine katkı sağladığı ifade edilmiştir. Bkz. Frank Hoffmeister, “The Contribution of EU Practice to International Law,” *Developments in EU External Relations Law* içinde, der. Marise Cremona, (Oxford: Oxford University Press, 2008), s. 37, Jed Odermatt, *International Law and the European Union*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2021; Jan Klabbers, “Europe’s Counter-terrorism Law(s), Outlines of a Critical Approach,” *Beyond the Established Legal Orders: Policy Interconnections between the EU and the Rest of the World* içinde, der.Malcolm Evans ve Panos Koutrakos, (London: Hart Publishing, 2011), s. 205; Jan Wouters, Frank Hoffmeister ve Ruys , *The United Nations and the European Union: An Ever Stronger Partnership*, (The Hague: T.M.C. Asser Press, 2006).

*ilkelerine uygun olarak, barışı korumak, çatışmaları önlemek ve uluslararası güvenliği güçlendirmeyi” hedeflediğini belirtmiştir.*²⁵⁹

AB hukukunun uluslararası hukukla olan genel ilişkisini ortaya koyan normatif çerçevenin yanı sıra; AB’ye uluslararası antlaşma yapma yetkisi tanıyan ABİHA md. 216, bu antlaşmaların müzakere ve akdedilme usullerini belirleyen ABİHA md. 218 ve AB üyesi devletlerin üyelik öncesi uluslararası yükümlülüklerini korumayı amaçlayan ABİHA md. 351 her iki hukuk düzeni arasında doğrudan bağlantı kuran üç temel düzenleme olarak dikkat çekmektedir:

Bunlardan ilki, AB’ye uluslararası antlaşma akdetme yetkisi veren ABİHA md. 216’dır. Buna göre, AB “(i) *Antlaşmalar’da öngörüldüğünde veya (ii) bir anlaşmanın akdedilmesi, Birlik’in politikaları çerçevesinde, Antlaşmalar’da belirlenen hedeflerden birine ulaşılması için gerekli olduğunda veya (iii) Birlik’in hukuken bağlayıcı bir tasarrufunda öngörüldüğünde veya (iv) Birlik’in ortak kurallarını etkileme ya da kapsamalarını değiştirme ihtimali taşıdığında*” uluslararası antlaşmalar akdetme yetkisini haizdir. Bu dört hal, esasen ABAD’ın önceki içtihatlarıyla şekillenmiş olup, söz konusu maddeyle birlikte antlaşmalar düzeyinde kodifiye edilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasıysa, “*Birlik tarafından akdedilen (uluslararası) antlaşmaların, Birlik kurumları ve üye devletler için bağlayıcı*” olduğuna işaret etmiştir.²⁶⁰

İkinci bağlantı hükmü ABİHA md. 218’dir. AB’nin uluslararası antlaşmaları müzakere etme ve akdetme usullerini oldukça detaylı bir şekilde düzenleyen bu madde, ABİHA md. 216(1)’de olduğu gibi, ABAD içtihatlarının kodifiye edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle maddenin son fıkrası, AB’nin taraf olmayı düşündüğü uluslararası bir antlaşmanın AB hukukuna uygunluğunun ABAD tarafından önceden incelenmesini

²⁵⁹ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 21(1) ve (2).

²⁶⁰ *Ibid.*, ABİHA md. 216.

düzenlemektedir. ABAD'ın uygun görüş vermediği uluslararası antlaşmalara AB'nin taraf olabilmesi için ya ilgili uluslararası antlaşmada ya da kurucu antlaşmalarda değişiklik yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla, 1969 VAHS bağlamında uluslararası bir antlaşmaya taraf olduktan sonra iç hukukun hükümlerine dayanarak antlaşmayı uygulamamak geçerli bir sebep olmadığından; bu önleme mekanizması ile AB'yi olası bir uluslararası sorumluluktan korumak hedeflenmiştir.²⁶¹

Üçüncü bağlantı hükmü ise ABİHA md. 351'dir. Bu madde, AB üyesi devletlerin AB üyeliği dolayısıyla doğabilecek uluslararası sorumluluğunu önlemeyi hedeflemiştir. Hükme göre “(Kurucu) Antlaşmalardaki hükümler, bir veya daha fazla üye devlet ile bir veya daha fazla üçüncü ülke arasında, 1 Ocak 1958'den önce veya daha sonra katılan devletler için katılım tarihlerinden önce akdedilmiş anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükler hâle” getirmeyecektir.²⁶² Böylece, AB üyesi devletlerin üyelik öncesinde imzaladığı uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerine, AB üyeliği nedeniyle zarar gelmesi önlenmektedir.²⁶³ Ancak üye devletler, md. 351/2 uyarınca üyelik öncesi tarafı oldukları antlaşmaların, AB'nin kurucu antlaşmaları ile bağdaşmaması halinde tespit edilen uyumsuzlukları gidermek ile yükümlüdür.

Lizbon Antlaşması'nın uluslararası hukuka dair öngördüğü hükümler, genel ilkeleri ve uluslararası antlaşmalar hukukunun usule ilişkin boyutlarını düzenlemekten

²⁶¹ ABİHA md. 218(11)'de ABAD'a tanınan görüş verme yetkisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Inge Govaere, “Setting the International Scene: EU External Competence and Procedures Post-Lisbon Revisited in the Light of ECJ Opinion 1/13,” *Common Market Law Review*, 52, no. 5 (2015), s. 1277-1307, özellikle s. 1299-1305.

²⁶² Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABİHA md. 351.

²⁶³ Divan, Birlik'in kurulmasından önce üye devletlerin üçüncü devletlerle imzaladığı antlaşmaları daraltıcı yorumlanmak koşulu ile Birlik hukukunun bir parçası olarak kabul etmiştir. 1950 yılında kabul edilen ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olarak bilinen “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi” bu hükmün uygulama alanına girmektedir. Birlik'in taraf olmadığı, ancak üye devletlerin tarafı olduğu bu antlaşma, Divan tarafından insan hakları alanındaki boşlukları gidermek için kullanılmıştır. Divanın kısıtlayıcı yorumuna örnek olarak bkz. Judgment of 5 November 2002, *Open: Skies*, Joined Cases C-466/98, C-467/98, C-468/98, C-469/98, C-471/98, C-472/98, C-475/98, C476/98, ECLI:EU:C:2002:628.

öteye gitmemiştir. Dolayısıyla, bu antlaşmaların iç hukuktaki yeri, doğrudan uygulanabilirliği ve örf adet hukuku gibi belli başlı konularda normatif bir boşluğa yol açmıştır.²⁶⁴ Bu boşluğu içtihatları ile gidermeye çalışan ABAD, AB hukukunun otonom yapısı itibarıyla bu hukuku uluslararası hukuktan ayırtırmayı ve öncelemeyi tercih etmiştir.²⁶⁵

II. ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

A. UYGULANACAK HUKUKİ REJİM

1969 VAHS md. 2/1 (a)'ya göre "antlaşma", ister tek bir belgede isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve kendine mahsus ismi ne olursa olsun, devletler arasında yazılı olarak akdedilmiş ve uluslararası hukuka tabi olan uluslararası anlaşma anlamına gelir.²⁶⁶ 1969 VAHS md. 1 ve 3, sözleşmenin yalnızca devletler arasında akdedilen antlaşmalara uygulanacağını açıkça belirtmiştir.²⁶⁷ Özellikle VAHS md. 3'te devletlerle diğer uluslararası hukuk sükeleri arasında veya bu diğer sükelerin kendi aralarında yaptıkları antlaşmalar açıkça kapsam dışında tutulmuştur. Ancak bu durum, “*bunların (a) hukuki gücünü, (b) bu sözleşmede derpiş edilip de bu gibi antlaşmaların bu Sözleşmeden bağımsız olarak milletlerarası hukuka göre tabi olduğu herhangi bir kuralın bu antlaşmalara uygulanmasını, (c) devletlerin milletlerarası hukukun diğer kişilerinin de*

²⁶⁴ Jan Klabbers, "Straddling the Fence: The EU and International Law," *The Oxford Handbook of European Union Law* içinde, der.Damian Chalmers ve Anthony Arnall, *Oxford Handbooks*, (Oxford: Oxford Academic, 2015), s. 3.

²⁶⁵ Jan Willem van Rossem, "The EU at Crossroads: A Constitutional Inquiry into the Way International Law Is Received within the EU Legal Order," *International Law As Law of the European Union* içinde, der.Enzo Cannizzaro, Paolo Palchetti ve Ramses A. Wessel, *Studies in EU External Relations*, cilt 5, (Leiden: Martinus Nijhoff, 2012), s. 67.

²⁶⁶ Gündüz & Günel, *dipnot* 14, s. 67-87, özellikle s. 67.

²⁶⁷ *Yearbook of the International Law Commission*, Volume II, International Law Commission, A/CN.4/SER. A/1966/Add. 1, 1966, s. 187, erişim tarihi: 5 Ağustos 2024, <https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1966_v2.pdf>.

tarafı oldukları milletlerarası anlaşmalarla düzenlenen kendi aralarındaki münasebetlerine bu Sözleşmenin uygulanmasını” etkilemeyecektir.²⁶⁸

Her ne kadar madde 3, sözleşmenin kapsamına girmeyecek antlaşmaları tasdik ettiyse de, (a) bendinde bunların hukuki gücünü kabul etmiştir. Bunun yanında (c) bendinde ise uluslararası örgütlerin de tarafı olduğu karma antlaşmalar tamamen dışlanmamış; bunlara ilişkin bir istisna öngörülmüştür. Bu istisnaya göre, 1969 VAHS, antlaşmanın tarafı olan uluslararası örgüt ve devlet yahut başka bir uluslararası örgüt arasındaki ilişkilere uygulanmazken; antlaşmaya taraf olan iki devlet arasındaki ilişkilere uygulanmaya devam edecektir.²⁶⁹ Nitekim bu hüküm, AB’nin ve üye devletlerin aynı anda tarafı oldukları antlaşmaların hukuki rejiminin tespiti bakımından önemlidir.

1969 VAHS’nin hazırlık sürecinde, uluslararası örgütlerin akdettiği antlaşmaların sözleşme kapsamına alınıp alınmayacağı tartışılmış; ancak bu örgütlerin antlaşma yapma yetkisinin sınırları konusunda uzlaşamadığı için, konunun ayrı bir çalışmada ele alınmasına karar verilmiştir.²⁷⁰ Konuyu 1971 yılında gündemine alan UHK’nin hazırladığı taslak metin, 1986 yılında düzenlenen Viyana Konferansı’nda “1986 Viyana Devletlerle Uluslararası Örgütler veya Uluslararası Örgütler ile Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi” başlığıyla kabul edilmiş ve imzaya açılmıştır. Yürürlüğe girmesi için otuz beş devlet tarafından onaylanması gereken 1986 VAHS, imzaya açıldığı tarihten günümüze kadar yalnızca otuz üç devlet tarafından

²⁶⁸ Gündüz & Günel, *dipnot* 14, s. 67.

²⁶⁹ Yves le Bouthillier ve Jean-François Bonin, "1969 Vienna Convention: Article 3 International agreements not within the scope of the present Convention," *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary* içinde, der.Olivier Corten ve Pierre Klein, *Oxford Commentaries on International Law*, (Oxford: Oxford Academic, 2011), s. 54.

²⁷⁰ Philippe Gautier, "1969 Vienna Convention: Article 1 Scope of the present Convention," *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary* içinde, der.Olivier Corten ve Pierre Klein, *Oxford Commentaries on International Law*, (Oxford: Oxford Academic, 2011), s. 20-21.

onaylandığı için henüz yürürlük kazanmamıştır.²⁷¹ Uluslararası örgütlerin de taraf olabilmesine imkan tanıyan sözleşme, AB tarafından imzalanmamıştır.²⁷² Bununla beraber, 1969 VAHS'nin hükümleri, büyük ölçüde uluslararası örgütlere uyarlanarak 1986 VAHS'ye aktarıldığından, bu sözleşmenin uluslararası örf adet hukukunu yansıttığı ölçüde AB açısından da bağlayıcı olduğu ifade edilebilir.

1986 VAHS md. 1'e göre bu sözleşme, bir veya birden fazla devletle bir veya birden fazla uluslararası örgüt ya da uluslararası örgütler arasındaki antlaşmalara uygulanmaktadır. Nitekim, md. 2'de öngörülen ve 1969 VAHS'deki unsurları aynen aktaran antlaşma tanımına göre "antlaşma", yalnızca devletler arasında imzalanan metinleri değil, aynı zamanda bir veya daha fazla devletle bir veya daha fazla uluslararası örgüt yahut uluslararası örgütler arasında yazılı olarak akdedilen uluslararası anlaşmaları da kapsamaktadır.²⁷³ Öte yandan, sözleşmenin uygulanmayacağı antlaşmaları tespit eden md. 3 ise, devletler ve uluslararası örgütler dışındaki uluslararası hukuk süjelerinin tarafı olduğu antlaşmaları kapsam dışı bırakmıştır.²⁷⁴

²⁷¹ 1986 VAHS, İngilizce metni için bkz. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations, 1986, erişim tarihi: 10 Ağustos 2024, <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf>.

²⁷² 1986 VAHS'yi imzalayan uluslararası örgütler bunlardır: BM, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), BM Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), DSÖ, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO), Dünya Posta Birliği (UPU), ILO, IMO, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı (INTERPOL), Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), WMO. Detaylı bilgi için bkz. UN Treaty Collection, Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or International Organizations, erişim tarihi: 10 Ağustos 2024, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII3&chapter=23&clang=_en>.

²⁷³ Madde metni için bkz. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations, 1986, Article 2, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf>. Nitekim, ABAD uluslararası hukukun antlaşmalara ilişkin tanımını şöyle tekrarlamıştır: "AET Antlaşması md. 228/1, ikinci alt paragrafı bir anlaşmadan bahsederken bu ifadeyi, resmi adı her ne olursa olsun uluslararası hukuka tabi birimlerin giriştiği ve bağlayıcılığı olan her türlü taahhüdü belirtmek için genel anlamda kullanmaktadır." Opinion of 11 November 1975, *Opinion 1/75*, ECLI:EU:C:1975:145, s. 1359 – 1360; Judgment of 9 August 1994, *France v. Commission*, Case C-327/91, ECLI:EU:C:1994:305.

²⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. 1986 VAHS metni, *dipnot* 271, md 3.

Sonuç olarak, 1969 ve 1986 VAHS'nin hükümleri, uluslararası örf adet hukukunu yansıttığı ölçüde AB'nin tarafı olduğu antlaşmalara uygulanacaktır. Nitekim ABAD da benzer bir yorum yöntemini benimsemektedir. Bununla beraber, Divan'ın içtihadında 1986 VAHS'ye açıkça atıf yapan yalnızca iki HS görüşü tespit edilmiş, başka herhangi bir karar ya da görüşe rastlanmamıştır.²⁷⁵ ABİHA md. 218 ve AB'nin uluslararası antlaşmaları akdetme süreci, AB hukukunun iç problemi olduğundan bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.²⁷⁶ Bununla birlikte, uluslararası antlaşmaların AB hukukunda doğurduğu sonuçları değerlendirmek amacıyla; doğrudan etki ilkesi, AB ile üye devletlerin birlikte tarafı olduğu karma antlaşmaların hukuki rejimi ve uygun yorum ilkesi, Divan'ın içtihadı kapsamında ele alınacaktır.

B. DOĞRUDAN ETKİ İLKESİ

1970'li yıllarda, uluslararası hukuka göre akdedilen antlaşmaların Birlik hukukunun bir parçasını oluşturduğunu kabul eden ABAD, çeşitli kararlarında bu antlaşmaların AB hukukunun birincil ve ikincil kaynakları arasında yer aldığını tespit etmiştir.²⁷⁷ Divan'ın bu içtihadı, VAHS md. 26'da kodifiye edilen ahde vefa ilkesinin (*pacta sunt servanda*) bir yansıması olarak ABİHA md. 216 (2) ile anayasal bir değer kazanmıştır. Ancak, AB'nin tarafı olduğu her bağlayıcı antlaşma, bireyler açısından ulusal mahkemeler önünde talep edebilecekleri haklar yaratmamaktadır.

²⁷⁵ İlgili kararlar için bkz. Opinion of AG Kokott in Case C-66/18, *Commission v Hungary*, EU:C:2020:172, delivered on 5 March 2020; Opinion of AG Alber in Case C-233/02, *France v Commission*, EU:C:2003:503, delivered on 25 September 2003, para. 50-53.

²⁷⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İlke Göçmen, *Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), s. 270-302.

²⁷⁷ Judgment of 2 March 1999, *Kingdom of Spain v. Commission*, Case C-179/97, ECLI:EU:C:1999:109; Judgment of 16 June 1998, *Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz*, Case C-162/96, ECLI:EU:C:1998:293, para. 45; Judgment of 3 September 2008, *Kadi and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission*, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, ECLI:EU:C:2008:461, para. 307.

Nitekim yalnızca doğrudan etkili hükümler, ulusal mahkemeler önünde ileri sürülebilmekte, AB tasarruflarının hukuka uygunluk denetimine temel teşkil etmekte ve haksız fiil sorumluluğuna yol açmaktadır.²⁷⁸ Dolayısıyla, bu problem uluslararası hukuk tasarruflarının AB hukukuna nasıl aktarılacağı ile ilgilidir. Her ne kadar ABAD ve AB hukuku öğretisi “uluslararası hukuka arkadaşça yaklaşım” (*völkerrechtsfreundlich*) söylemini öne çıkarsa da, uluslararası hukukun AB hukukunda doğrudan uygulanabilir olmadığına dair genel bir kabul vardır.²⁷⁹ Nitekim ABAD içtihadı da, uluslararası antlaşmaların doğrudan etki kazanabilmesi için belirli şartlar öngörmüştür.²⁸⁰

1. International Fruit Company kararı

ABAD’ın 1972 yılında verdiği International Fruit Company kararı (IFC kararı), 1 Ocak 1948 yılında yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması hükümlerinin (GATT) AB hukukunda doğrudan etkili olup olmadığını tespit etmiştir.²⁸¹ Buna göre, AB kabul ettiği çeşitli tüzükler ile bazı tarım ürünlerine ithalat kısıtlamaları getirmiş, International Fruit Company ise bu kısıtlamaların ATA md. 177’ye (şimdi ABA

²⁷⁸ Göçmen, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut, *dipnot* 276, s. 611.

²⁷⁹ Klabbers, Straddling the Fence: The EU and International Law *dipnot* 264, s. 3.

²⁸⁰ Lenaerts’e göre birbirlerinin yerine sıkça kullanılan doğrudan uygulanabilirlik ve doğrudan etki ilkeleri birbirleri ile bağlantılı, ancak farklı kavramlardır. Buna göre, AB’nin bir uluslararası antlaşma ile bağlı olduğu hallerde, antlaşmanın uygulanabilmesi için ek hukuki tedbirler gerekiyorsa bu antlaşma doğrudan uygulanabilir değildir. Dolayısıyla, doğrudan uygulanabilir bir antlaşmanın sonuç doğurması için ek tedbirlere ihtiyaç duymaması gerekir. Doğrudan etki ise, doğrudan uygulanabilir bir antlaşmanın açık, kesin ve koşulsuz hükümleri için geçerlidir. Bu şartları taşıyan hükümler, doğrudan etki ilkesi bağlamında bireyler tarafından talep edilebilir haklar doğurmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Koen Lenaerts, "Direct applicability and direct effect of agreements in the EU Legal Order," *The European Union in the World* içinde, der. Inge Govaere, Peter Van Elsuwege, Stanislas Adam ve Erwan Lannon, (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014), s. 45-64, özellikle s. 46.

²⁸¹ 1948 yılında yürürlüğe giren ve kapsam olarak mal ticaretini esas alan GATT, kurulması planlanan Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) Şartı’nın ABD Kongresinde onaylanmaması dolayısıyla herhangi bir uluslararası örgüt bağlamında akdedilmemiştir. Uzun bir dönem bağımsız bir antlaşma olarak uygulanan GATT, 1995 yılında imzalanan “DTÖ’nün Kurulmasına Dair Marakeş Antlaşması” (DTÖ Antlaşması) ile ikame edilmiştir. Uluslararası mal ticareti yanında, hizmet ticareti ve ticarete ilişkin fikri mülkiyet hakları (TRIPS) konularını da düzenleyen DTÖ Antlaşması, GATT’a göre daha kapsamlı ve kurumsal karar alma ve uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına sahiptir. Modern ticaretin ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilen DTÖ’nün küresel ticaretin serbestleştirilmesine etkinlik kazandırması öngörülmüştür. Prof. Ülkü Halatçı Ulusoy’un DTÖ ile ilgili detaylı eseri için bkz. Ülkü Halatçı Ulusoy, *Dünya Ticaret Örgütü’nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1. Baskı, Eylül 2009),

md. 351) aykırı olduğunu, dolayısıyla AB'nin GATT yükümlülüklerini etkileyecek önlemler almaya yetkili olmadığını öne sürmüştür. Ayrıca ilgili tüzükler bağlamında öngörülen kısıtlamaların, GATT md. XI'i ihlal ettiğini ifade etmiştir.²⁸²

Buna göre, ABAD; AB'nin bir uluslararası hukuk kuralı ile bağlı olması ve söz konusu kuralın doğrudan etkili nitelik taşıması halinde, Birlik hukukunun geçerliliğinin bu kurala dayanarak denetlenebileceğine işaret etmiştir.²⁸³ Nitekim AB'nin GATT hükümleri ile bağlı olduğunu kabul eden Divan,²⁸⁴ GATT'ın taraf devletlere geniş takdir yetkisi tanıyan esnek ve istisnai hükümler içerdiğini, dolayısıyla doğrudan etkili olmadığını belirtmiştir.²⁸⁵ ABAD, bu yaklaşımını daha sonraki çeşitli kararlarında yinelemiştir²⁸⁶ ve hatta aynı değerlendirmeyi DTÖ Antlaşması'na da teşmil etmiştir.²⁸⁷

2. Bresciani ve Kupferberg kararları

Divan, 1976 yılında verdiği Bresciani kararında, AB'nin Afrika, Karayip ve Pasifik devletleriyle ekonomik iş birliği ve kalkınmayı teşvik etmek amacıyla 1963 imzaladığı Yaoundé Sözleşmeleri'nin doğrudan etkililiği sorununa dair IFC karardan

²⁸² Judgment of 13 May 1971, *NV International Fruit Company and Others v. Commission of the European Communities*, Joined Cases 41 to 44-70, ECLI:EU:C:1971:53, s. 1224.

²⁸³ *Ibid.*, para. 7- 8.

²⁸⁴ *Ibid.*, para. 18.

²⁸⁵ *Ibid.*, para. 27.

²⁸⁶ ABAD'ın GATT ile ilgili diğer kararları için bkz. Judgment of 24 October 1973, *Carl Schlüter v. Hauptzollamt Lörrach*, Case 9/73, ECLI:EU:C:1973:11; Judgment of 16 March 1983, *SIOT v. Ministero delle Finanze*, Case 266/81, ECLI:EU:C:1983:77; Judgment of 16 March 1983, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. SPI and SAMI*, Joined Cases 267/81, 268/81, and 269/81, ECLI:EU:C:1983:78. Bununla beraber işaret etmek gerekir ki, ABAD Fediol III ve Nakajima kararları ile bu içtihadına bir istisna tanımış, GATT hükümlerinin hukuka uygunluk denetimi ve haksız fiil sorumluluğuna ilişkin hallerde uygulanabileceğine karar vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Eeckhout, *dipnot* 219, s. 343 – 350; Göçmen, Göçmen, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut, *dipnot* 276, *dipnot* 276, s. 633 – 641.

²⁸⁷ ABAD'ın DTÖ Antlaşması ile ilgili kararları için bkz. Judgment of 23 November 1999, *Portugal v. Council*, Case C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574; Judgment of 14 December 2000, *Dior and Others*, Joined Cases C-300/98 and C-392/98, ECLI:EU:C:2000:688; Judgment of 12 July 2001, *T. Port v. Council*, Case T-2/99, ECLI:EU:T:2001:18; Judgment of 9 October 2001, *the Netherlands v. European Parliament and Council*, Case C-377/98, ECLI:EU:C:2001:52; Judgment of 1 March 2005, *Van Parys*, Case C-377/02, ECLI:EU:C:2005:12. Detaylı bir inceleme için bkz. Göçmen, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut, *dipnot* 276, *dipnot* 276, s. 614 – 659.

farklı bir sonuca varmıştır. Senegal'den sıgır derisi ithal eden Bresciani, bu derilerin muayene edilmesi için İtalyan hükûmetine ödediği ücretin Yaoundé Sözleşmeleri'ne aykırı olduğunu iddia etmiştir.²⁸⁸ Buna göre, Yaoundé Sözleşmeleri md. 2(1),AB'nin, sözleşmeye taraf devletlere uygulanacak gümrük vergileri ve bunlara eş etkili harçların kaldırmasını öngörmektedir.²⁸⁹ Sözleşmelerin, bağımsızlıklarını yeni kazanan Afrika devletlerinin kalkınmasını teşvik etmeyi amaçladığını vurgulayan Divan, metnin lafzı ve ruhunu da göz önüne alarak, md. 2(1)'in doğrudan etkili olduğuna karar vermiştir.²⁹⁰

Nitekim ABAD'ın görüşlerini benimsediği HS Trabuchhi, dört yıl ara ile verilen bu iki kararın farklı sonuçlara ulaşmasının gerekçesini görüşünde ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. HS Trabuchhi'ye göre, *“AB hukuku ve uluslararası hukukun farklılığı dolayısıyla doğrudan etki kavramının uygulanması her iki sistemde çeşitlilik gösterdiğinden, bu kavramın AB hukukundaki uygulamasının kıyasen uluslararası hukuka genişletilmesi doğru değildir. Nitekim Divan da, haklı olarak, IFC davasında bu farkı gözetmiştir. Son olarak Yaoundé Sözleşmeleri, AET'nin kurduğu sistemin mükemmel bir devamı olduğundan, IFC davasında gözetilen ayırım, bu dava için geçerli olmayacaktır.”*²⁹¹

Yukarıda zikredilen iki davada geliştirdiği içtihadını serbest ticaret ve ortaklık antlaşmalarına da tatbik eden ABAD, 1982 yılında verdiği Kupferberg kararı ile doğrudan etkililik hususundaki en kapsamlı değerlendirmeyi yapmıştır.²⁹² Buna göre, Divan; Portekiz ile yapılan serbest ticaret antlaşmasında öngörülen vergi ayrımcılığı yasağının,

²⁸⁸ Judgment of 5 February 1976, *Conceria Daniele Bresciani v. Amministrazione Italiana delle Finanze*, Case 87/75, ECLI:EU:C:1976:18, s. 132 – 134.

²⁸⁹ *Ibid.*, para. 19.

²⁹⁰ *Ibid.*, para. 21 – 26.

²⁹¹ Opinion of Advocate General Trabucchi, delivered on 14 January 1976, *Bresciani*, Case 87/75, ECLI:EU:C:1976:3, para 5.

²⁹² *Ibid.*, Eeckhout, *dipnot* 219, s. 334; Göçmen, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut, *dipnot* 276, s. 616.

bireylere mahkeme önünde talep edebilecekleri bir hak doğurup doğurmadığını tartışmıştır. Karar, AB'nin tarafı olduğu bir uluslararası antlaşmanın, AB hukukunun bir parçası olduğuna ilişkin tespitin hatırlatılmasıyla başlamış; bu tür antlaşmaların uygulanmasının üye devletlerin yetki alanına girdiği durumlarda dahi, doğuracakları hukuki sonuçların AB hukuku çerçevesinde belirleneceğine işaret edilmiştir.²⁹³ Mahkeme, bir uluslararası antlaşmanın doğrudan etkili olup olmadığının, öncelikle ilgili antlaşma hükümlerinde düzenlenip düzenlenmediğine bakılarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş; böyle bir düzenleme bulunmaması halinde ise kararın kendisi tarafından verileceğini ifade etmiştir.²⁹⁴ Uluslararası antlaşmalarda bu hususun çoğunlukla açıkça düzenlenmemesi nedeniyle, doğrudan etkililik değerlendirmesi çoğu zaman ABAD'a bırakılmıştır.²⁹⁵

Divan'ın benimsediği yaklaşıma göre, öncelikle antlaşmanın doğası ve yapısının, ulusal mahkemeler önünde sonuç doğurmaya engel teşkil edip etmediği belirlenmelidir. Eğer böyle bir engel bulunmuyorsa, bu kez belirli bir hükmün doğrudan etkili olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu aşamada, ilgili hüküm antlaşmanın amacı ve bağlamı kapsamında ele alınmalı; hükmün açık, kesin ve koşulsuz olduğuna kanaat getirildiği takdirde doğrudan etkililik tanınmalıdır.²⁹⁶

Bu değerlendirmeler ışığında, AB – Portekiz serbest ticaret antlaşması hükümlerinin doğrudan etkili olduğu ve mahkeme önünde talep edilebilen haklar doğurduğu karara bağlanmıştır.²⁹⁷

²⁹³ Judgment of 26 October 1982, *Hauptzollamt Mainz v. C.A. Kupferberg & Cie KG a.A.*, Case 104/81, ECLI:EU:C:1982:362, para. 11 -14.

²⁹⁴ *Ibid.*, para. 17.

²⁹⁵ Eeckhout, *dipnot* 219, s. 335.

²⁹⁶ *Hauptzollamt Mainz v. C.A. Kupferberg & Cie KG a.A.*, Case 104/81, *dipnot* 293, para. 22 - 23.

²⁹⁷ *Ibid.*, para. 24 – 27.

3. Demirel ve Sevince kararları

Bu bağlamda, Divan'ın AB - Türkiye Ortaklık Antlaşması hükümlerinin doğrudan etkililiğine ilişkin temel kararlarına değinmek önem arz etmektedir. Bu kararların ilki, 1987 yılında verilmiş Demirel kararıdır.²⁹⁸ Aile birleşimi amacıyla Almanya'daki eşinin yanına gelen Meryem Demirel, vizesi bittikten sonra ülkede kalmaya devam etmiş; ancak ikamet ettiği şehir idaresi tarafından ülkeden ayrılması istenmiştir. Demirel, Stuttgart İdare Mahkemesi'nde kararın iptali için dava açmış ve uyuşmazlık ABAD önüne gelmiştir. Kupferberg kararında belirttiği kriterleri AB – Türkiye Ortaklık Antlaşması md. 12 ve Katma Protokol md. 36'ya tatbik eden Divan, bu iki hükmün, yeterince açık ve kesin olmadığı gerekçesiyle, işçilerin serbest dolaşımı bağlamında doğrudan etkili olmadığını belirtmiştir.²⁹⁹

Öte yandan, Ek Protokol md. 36 çerçevesinde, işçilerin serbest dolaşımına ilişkin ayrıntılı kuralları belirleme yetkisinin münhasıran Ortaklık Konseyi'ne verildiği belirtilmiştir. Ne var ki, Konsey'in bu konuda aldığı tek karar olan Karar 1/80'in aile birleşimini kapsamadığı tespit edilmiştir.³⁰⁰ Ayrıca, Ortaklık Antlaşması md. 7'nin de genel bir iş birliği yükümlülüğü öngördüğü, bu nedenle bireylere doğrudan uygulanabilir haklar tanımadığı belirtilmiştir.³⁰¹ Sonuç olarak ABAD, AB- Türkiye Ortaklık Antlaşması md. 7, 12 ve Ek Protokol md. 36'nın doğrudan etkili olmadığı kanaatine varmıştır.

Demirel kararının ardından Divan, 1990 tarihli Sevince kararıyla doğrudan etkililik testini bu kez AB - Türkiye Ortaklık Konseyi kararları bağlamında incelemiştir.³⁰² Söz konusu karar, Demirel içtihadında eksikliği vurgulanan Ortaklık

²⁹⁸ Judgment of 30 September 1987, *Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd*, Case 12/86, ECLI:EU:C:1987:400.

²⁹⁹ *Ibid.*, para 23.

³⁰⁰ *Ibid.*, para 22.

³⁰¹ *Ibid.*, para 24.

³⁰² Judgment of 20 September 1990, *S. Z. Sevince v. Staatssecretaris van Justitie*, Case C-192/89, ECLI:EU:C:1990:322. Göçmen, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut, *dipnot* 276, s. 625.

Konseyi kararlarının artık mevcut ve uygulanabilir olması nedeniyle, önceki değerlendirmelerin ötesine geçmiştir.

Davaya konu olan uyuşmazlığa göre, 11 Eylül 1980 tarihinde, ikamet iznini yenilemek için Hollanda devletine başvuran Sevince'nin talebi, ailevi sebeplerin ortadan kalkması nedeniyle kabul edilmemiştir. Karara itiraz eden Sevince, itirazın kesin olarak reddedildiği 1986 yılına kadar geçici izin ile çalışmaya devam etmiştir. 1987 yılında, AB – Türkiye Ortaklık Konseyi'nin tarafından çıkarılan Karar 2/76 md. 2/1(b) ve Karar 1/80 md. 6(1)'i gerekçe göstererek Hollanda'da belirli bir süre yasal olarak çalıştığı savıyla yeniden ikamet izni başvurusunda bulunmuştur. Bu başvurunun da reddi üzerine uyuşmazlık yargıya intikal etmiştir.

Ortaklık Antlaşması ve Konsey kararlarının AB müktesebatının bir parçası olduğunu belirten Divan, AET Antlaşması md. 177 (şimdi ABİHA md. 267) bağlamında bu düzenlemeleri yorumlamaya yetkili olduğuna karar vermiştir.³⁰³ Uluslararası bir antlaşma hükmünün doğrudan etkililiğinin kabulü için bu hükmün açık, kesin ve koşulsuz olması bir yükümlülük öngörmesi gerektiği içtihadını tekrar eden ABAD, aynı kriterlerin Ortaklık Konseyi kararları için de geçerli olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴ Bu bağlamda, yukarıda zikredilen hükümlerin, AB üyesi devletlerde belirli bir süre yasal olarak çalışan Türk işçilere açık, kesin ve koşulsuz bir şekilde haklar tanıdığını belirterek bu maddelerin doğrudan etkili olduğuna işaret etmiştir. Ne var ki, Sevince'nin başvurusu geçici izin ile çalıştığı sürenin ikamet izni için yasal zemin teşkil etmeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁰⁵

ABAD, zaman içinde Avrupa'daki Türk işçilerin AB-Türkiye Ortaklık Antlaşması'ndan doğan haklarına dair kapsamlı bir içtihat geliştirmiştir. Bu içtihat bağlamında, Türk işçilerin ve ailelerinin ikamet ve çalışma hakları, çalışma koşulları,

³⁰³ *Ibid.*, para. 9 -12.

³⁰⁴ *Ibid.*, para. 15.

³⁰⁵ *Ibid.*, para. 27-33.

sosyal güvenlik hakları, bunlara ilişkin usuli prosedürler ve Türk işçilerine uygulanacak dil sınavı gibi konular ele alınmıştır.³⁰⁶

Öğretide, AB'nin tarafı olduğu çok taraflı uluslararası antlaşma hükümleri ile iki taraflı uluslararası antlaşma hükümlerinin doğrudan etkililiği konusunda ayırım yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu görüş bağlamında Maresceau, iki taraflı uluslararası antlaşmaların doğası ve mantığı gereği doğrudan etkili olması gerektiğine işaret etmiştir. Nitekim, GATT ve DTÖ Antlaşması'nın amacı ve doğası gereği doğrudan etki doğurmaya elverişli olmadığını ifade eden Divan, iki taraflı uluslararası antlaşmalara dair böyle bir içtihat geliştirmemiştir. Bu noktada Divan, antlaşma hükümlerinin açık, kesin ve koşulsuz olup olmadığına göre karar vermektedir. Sonuç olarak, bu görüşe göre iki taraflı bir antlaşmanın amacı ve doğası, bu antlaşmaların doğrudan etkililiğinin tespitinde önem arz etmemektedir.³⁰⁷

C.KARMA ANTLAŞMALAR

HS Hogan'ın ifadesiyle, *“AB ve üye devletlerin birlikte tarafı olduğu karma antlaşmalar ve bunların hukuki sonuçlarının tespiti, AB hukukunun en sorunlu konularındandır.”*³⁰⁸

AB'nin bir antlaşmaya tek başına taraf olup olamayacağı, Lizbon Antlaşması md. 2-6 bağlamında düzenlenen münhasır ve paylaşımlı yetki türleri çerçevesinde belirlenmektedir.³⁰⁹ Bu konuyu kapsamlı biçimde ele alan Alan Rosas, karma antlaşmaların birbirinden farklılık arz ettiğini belirtmiş ve üç kategori tespit etmiştir. Bu bağlamda, karma antlaşmalar öncelikle sözleşmecî taraf sayısına göre tasnif edilebilir. AB ve üye devletlerle yalnızca bir devlet arasında akdedilen ticaret, iş birliği yahut ortaklık antlaşmaları “iki taraflı karma antlaşmalar” olarak isimlendirilirken, birden fazla üçüncü devletin taraf olduğu benzer nitelikteki antlaşmalar “çok taraflı karma antlaşma olarak” nitelendirilmektedir.

³⁰⁶ ABAD'ın, tespit edebildiğimiz AB – Türkiye Ortaklık Antlaşması bağlamında verdiği tüm kararlar için bkz. Judgment of 6 June 1995, *Bozkurt v. Staatssecretaris van Justitie*, Case C-434/93, ECLI:EU:C:1995:168; Judgment of 10 September 1996, *Taşlan-Met, S. Altun-Baser, E. Andal-Bugdayci v. Bestuur van de Sociale Verzekeringsbank and Others*, Case C-277/94, ECLI:EU:C:1996:315; Judgment of 23 January 1997, *Tetik v. Land Berlin*, Case C-171/95, ECLI:EU:C:1997:3; Judgment of 29 May 1997, *Eker v. Land Baden-Württemberg*, Case C-386/95, ECLI:EU:C:1997:257; Judgment of 5 June 1997, *Kol v. Land Berlin*, Case C-285/95, ECLI:EU:C:1997:280; Judgment of 30 September 1997, *Günaydin v. Freistaat Bayern*, Case C-36/96, ECLI:EU:C:1997:445; Judgment of 30 September 1997, *Ertanir v. Land Hessen*, Case C-98/96, ECLI:EU:C:1997:446; Judgment of 26 November 1998, *Birdenv. Stadtgemeinde Bremen*, Case C-1/97, ECLI:EU:C:1998:568; Judgment of 4 May 1999, *Sürül v. Bundesanstalt für Arbeit*, Case C-262/96, ECLI:EU:C:1999:22; Judgment of 14 March 2000, *Kocak and Örs v. Landesversicherungsanstalt Oberfranken und Mittelfranken and Bundesknappschaft*, Joined Cases C-102/98 and C-211/98, ECLI:EU:C:1999:488; Judgment of 10 February 2000, *Nazli v. Stadt Nürnberg*, Case C-340/97, ECLI:EU:C:2000:77; Judgment of 11 May 2000, *The Queen v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Abdulnasir Savas*, Case C-37/98, ECLI:EU:C:2000:224; Judgment of 8 May 2003, *Gemeinsam Zajedno v. Bundesminister für Wirtschaft und Arbeit and Others*, Case C-171/01, ECLI:EU:C:2003:260; Judgment of 11 November 2004, *Cetinkaya v. Land Baden-Württemberg*, Case C-467/02, ECLI:EU:C:2004:70; Judgment of 7 July 2005, *Gürol v. Bezirksregierung Köln*, Case C-374/03, ECLI:EU:C:2005:435; Judgment of 7 July 2005, *Aydinli v. Land Baden-Württemberg*, Case C-373/03, ECLI:EU:C:2005:434; Judgment of 7 July 2005, *Dogan v. Sicherheitsdirektion für das Bundesland Vorarlberg*, Case C-383/03, ECLI:EU:C:2005:436; Judgment of 16 February 2006, *Torun v. Stadt Augsburg*, Case C-502/04, ECLI:EU:C:2006:112; Judgment of 26 October 2006, *Güzeli v. Oberbürgermeister der Stadt Aachen*, Case C-4/05, ECLI:EU:C:2006:67; Judgment of 18 July 2007, *Derin v. Landkreis Darmstadt-Dieburg*, Case C-325/05, ECLI:EU:C:2007:442; Judgment of 4 October 2007, *Polat v. Stadt Rüsselsheim*, Case C-349/06, ECLI:EU:C:2007:581; Judgment of 24 January 2008, *Payir and Others v. Secretary of State for the Home Department*, Case C-294/06, ECLI:EU:C:2008:36; Order of 25 July 2008, *Real Sociedad de Fútbol and Kahveci v. Consejo Superior de Deportes and Real Federación Española de Fútbol*, Case C-152/08, ECLI:EU:C:2008:45; Judgment of 25 September 2008, *Hakan Er v. Wetteraukreis*, Case C-453/07, ECLI:EU:C:2008:52; Judgment of 18 December 2008, *İbrahim Altun v. Stadt Böblingen*, Case C-337/07, ECLI:EU:C:2008:744; Judgment of 19 February 2009, *Soysal and Savatli v. Bundesrepublik Deutschland*, Case C-228/06, ECLI:EU:C:2009:101; Judgment of 21 January 2010, *Ümit Bekleyen v. Land Berlin*, Case C-462/08, ECLI:EU:C:2010:30; Judgment of 4 February 2010, *Genc v. Land Berlin*, Case C-14/09, ECLI:EU:C:2010:57; Judgment of 9 December 2010, *Toprak and Oguz v. Staatssecretaris van Justitie*, Joined Cases C-300/09 and C-301/09, ECLI:EU:C:2010:75; Judgment of 22 December 2010, *Land Baden-Württemberg v. Bozkurt*, Case C-303/08, ECLI:EU:C:2010:800; Judgment of 21 July 2011, *Oguz v. Secretary of State for the Home Department*, Case C-186/10, ECLI:EU:C:2011:509; Judgment of 29 September 2011, *Unal v. Staatssecretaris van Justitie*, Case C-187/10, ECLI:EU:C:2011:623; Judgment of 29 March 2012, *Tayfun Kahveci and Osman Inan v. Staatssecretaris van Justitie*, Joined Cases C-7/10 and C-9/10, ECLI:EU:C:2012:180; Judgment of 19 July 2012, *Nathaya Dülger v. Wetteraukreis*, Case C-451/11, ECLI:EU:C:2012:50; Judgment of 8 November 2012, *Atilla Gülbahce v. Freie und Hansestadt Hamburg*, Case C-268/11, ECLI:EU:C:2012:695; Judgment of 7 November 2013, *C. Demir v. Staatssecretaris van Justitie*, Case C-225/12, ECLI:EU:C:2013:725; Judgment of 10 July 2014, *Naime Dogan v. Bundesrepublik Deutschland*, Case C-138/13, ECLI:EU:C:2014:2066; Judgment of 11 September 2014, *Essent Energie Productie BV v. Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid*, Case C-91/13, ECLI:EU:C:2014:2206; Judgment of 12 April 2016, *Caner Genc v. Integrationsministeriet*, Case C-561/14, ECLI:EU:C:2016:247; Judgment of 21 December 2016, *Sidika Ucar and Recep Kilic v. Land Berlin*, Joined Cases C-508/15 and C-509/15, ECLI:EU:C:2016:986; Judgment of 16 February 2017, *Agro Foreign Trade & Agency Ltd v. Petersime NV*, Case C-507/15, ECLI:EU:C:2017:129; Judgment of 29 March 2017, *Furkan Tekdemir v. Kreis Bergstraße*, Case C-652/15, ECLI:EU:C:2017:239; Judgment of 16 February 2017, *Agro Foreign Trade & Agency Ltd v. Petersime NV*, Case C-507/15, ECLI:EU:C:2017:129; Judgment of 11 July 2018, *CX*, Case C-629/16, ECLI:EU:C:2018:556; Judgment of 7 August 2018, *Nefiye Yön v. Landeshauptstadt Stuttgart*, Case C-123/17, ECLI:EU:C:2018:632; Judgment of 15 May 2019, *M. Çoban v. UWW*, Case C-677/17, ECLI:EU:C:2019:408; Judgment of 10 July 2019, *A.*, Case C-89/18, ECLI:EU:C:2019:58; Judgment of 3 October 2019, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid v. A and Others*, Case C-70/18, ECLI:EU:C:2019:82; Judgment of 3 June 2021, *BY and Others v. Stadt Duisburg*, Case C-194/20, ECLI:EU:C:2021:436; Judgment of 2 September 2021, *B v. Udlændingenævnet*, Case C-379/20, ECLI:EU:C:2021:660; Judgment of 22 December 2022, *Udlændingenævnet (Examen linguistique imposé aux étrangers)*, Case C-279/21,

İkinci tasnif, paylaşımlı yetkinin mahiyetine ilişkindir. Akdedilmesi planlanan uluslararası bir antlaşmanın belirli hükümleri münhasır olarak üye devletlerin yetki alanındaysa, AB'nin bu antlaşmaya tek başına taraf olması mümkün değildir. Bu gibi durumlarda “birlikte varolan paylaşımlı yetkiler” (*coexistent shared competence*) icra edilmektedir. Bununla beraber, AB'nin yetki alanının tüm antlaşmayı kapsadığı; ancak üye devletlerin katılımının tamamen dışlanmadığı hallerde yarışan paylaşımlı yetkiler söz konusudur.

Karma antlaşmalara ilişkin üçüncü ve son tasnif, antlaşmanın niteliğinin zorunlu ya da ihtiyari olarak belirlenmesiyle ilgilidir. Eğer antlaşma, yalnızca birlikte var olan yetkileri içeriyorsa, AB'nin tek başına taraf olması hukuken mümkün değildir; dolayısıyla böyle bir antlaşma “zorunlu karma antlaşma” olarak nitelendirilir. Buna karşılık, yarışan paylaşımlı yetkilerin söz konusu olduğu durumlarda, antlaşmanın AB tarafından mı yoksa AB ve üye devletler tarafından birlikte mi imzalanacağına karar verme yetkisi AB Konseyi'ne aittir. Bu hallerde akdedilen antlaşmalar “ihtiyari karma antlaşma” olarak sınıflandırılır.³¹⁰ Konsey, paylaşımlı yetkileri AB adına kullanmayı tercih ederse, AB

ECLI:EU:C:2022:1019; Judgment of 9 February 2023, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid and Others (Retrait du droit de séjour d'un travailleur ture)*, Case C-402/21, ECLI:EU:C:2023:77.

³⁰⁷ Lenaerts, Direct applicability and direct effect of agreements in the EU Legal Order, *dipnot* 280, s. 59. Maresceau'nun görüşleri için bkz. Marc Maresceau, "The Court of Justice and Bilateral Agreements," *La Cour de Justice et La Construction de l'Europe: Analyses et Perspectives de Soixante Ans de Jurisprudence = The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-Law* içinde, der.Alan Rosas et al., (The Hague: Asser Institute Springer, 2013), s. 693-717.

³⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz. View of AG Hogan in *Opinion 1/19, Istanbul Convention*, EU:C:2021:198, delivered on 11 March 2021, para 1. Karma Antlaşmalar ile ilgili güncel çalışmalar için bkz. Panos Koutrakos ve Christophe Hillion, *Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World*, (Oxford: Hart Publishing, 2010); Merijn Chamon ve Inge Govaere, *EU External Relations Law Post-Lisbon: The Law and Practice of Facultative Mixity*, (Leiden: Brill, 2020); Nicolas Levrat, Dzmityr Kaspárovich, Christine Kaddous ve Ramses A. Wessel, *The EU and its Member States' Joint Participation in International Agreements*, (Oxford: Hart Publishing, 2022).

³⁰⁹ Inge Govaere, "Chapter 2 'Facultative' and 'Functional' Mixity Consonant with the Principle of Partial and Imperfect Conferral," *EU External Relations Post-Lisbon* içinde, der.Merijn Chamon ve Inge Govaere, (Leiden: Brill | Nijhoff, 2020), s. 21.

³¹⁰ Allan Rosas, "Chapter 1 Mixity Past, Present and Future: Some Observations," *EU External Relations Post-Lisbon* içinde, der.Merijn Chamon ve Inge Govaere, (Leiden: Brill | Nijhoff, 2020), s. 13.

antlaşmaya tek başına taraf olur ve antlaşma karma nitelik kazanmaz. Ancak Konsey bu yetkilerin ortaklaşa kullanılması gerektiğine karar verirse, AB ile üye devletler birlikte hareket eder ve antlaşma karma niteliğe haiz olur.³¹¹

Üye devletlerin hükûmetlerini temsil eden ve öncelikle onların çıkarlarını gözetan AB Konseyi'nin, AB'nin bir uluslararası antlaşmaya üye devletleri de bağlayıcı şekilde taraf olup olamayacağını belirleme yetkisi, Maastricht sonrası dönemde yaşanan ulusüstü yapı-üye devlet gerilimini hatırlatmaktadır. Nitekim, HS Kokott, aşağıda ele alınacak Antarctic MPA davasına ilişkin görüşünde, “*AB Konseyi'nin, Komisyon'u üye devletlerin uluslararası eylemlerini engellemek için mümkün olan her tedbiri almakla suçladığını; Komisyon'un ise Konsey'i, üye devletlerin AB ile birlikte uluslararası antlaşmalara katılması için ısrarlı bir şekilde hukuki dayanak aramakla itham ettiğini*” belirtmiştir.³¹²

Bu bağlamda, Govaere; karma antlaşmaların imzalanmasına dair yetkilendirmenin dar bir alanda tartışıldığına işaret ederek “işlevsel karma antlaşma” kavramını ortaya koymuştur. Govaere'ye göre, AB ve üye devletler yetkilerini icra ederken uluslararası hukukun gereklerini de göz önünde bulundurmalıdır. Nitekim, ABA ve ABİHA'da öngörülen kısmi yetki paylaşımı hem çeşitli açılardan kusurludur hem de üçüncü devletler ve uluslararası hukuk bakımından bağlayıcı değildir. Bu nedenle bir üye devlet, kendisine AB hukukunda yalnızca sınırlı yetki verilmiş bir alanda dahi, iç hukukuna bakılmaksızın üçüncü devletlerle ve uluslararası örgütlerle antlaşmalar yapabilir. Ancak bu devletin iç hukuk bakımından yetkisiz olması, uluslararası sorumluluğun doğmasına engel teşkil etmez.³¹³ Bu değerlendirmeler ışığında, Govaere;

³¹¹ Gesa Kübek, “Facing and Embracing the Consequences of Mixity: Opinion 1/19, Istanbul Convention,” *Common Market Law Review*, 59, no. 5 (2022), s. 1465–1500, özellikle s. 1470.

³¹² Opinion of AG Kokott in Joined Cases C-626/15 and C-659/16, *European Commission v Council of the European Union*, EU:C:2018:362, delivered on 31 May 2018, para. 75.

³¹³ Govaere, Chapter 2 ‘Facultative’ and ‘Functional’ Mixity Consonant with the Principle of Partial and Imperfect Conferral, *dipnot* 309, s. 23- 25.

AB'nin yalnızca iç hukuk zorunluluklarına veya siyasi tercihlere göre değil, aynı zamanda uluslararası hukukla uyumlu biçimde hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası hukuk ile AB hukukunu daha da yakınlaştırmayı hedefleyen bu yaklaşım, Antarctic MPA kararında Divan tarafından da uygulanmıştır. Bununla beraber, konuya ilişkin içtihat tam anlamıyla istikrar kazanmadığından, uygulamada belirli tutarsızlıklar görülmektedir.³¹⁴

1. Antarctic MPA kararı

Antarktika kıtasını barış ve bilime adanmış doğal koruma alanı olarak güvence altına alan Antarktika Antlaşması Sistemi (AAS); 1959 tarihli Antarktika Antlaşması, 1972 tarihli Antarktik Ayı Balıklarının Koruma Sözleşmesi (CCAS), 1980 tarihli Deniz Canlı Kaynaklarının Korunması Hususunda Sözleşme (CCAMLR veya Kanberra Sözleşmesi) ve 1991 tarihli Antarktika Antlaşması Çevre Koruma Protokolünden (Madrid Protokolü) oluşmaktadır.³¹⁵

Antarktika Antlaşması md. IX, yalnızca devletlerin katılımını öngördüğünden AB bu antlaşmaya taraf olamamıştır. Bununla beraber; dokuz üye devlet istişari taraf, on bir üye devlet ise istişari olmayan taraf statüsünde antlaşmaya katılmıştır. Öte yandan Kanberra Sözleşmesi, bölgesel ekonomik bütünleşme örgütlerinin, üye devletlerinin de taraf olması şartıyla sözleşmeye katılmasına izin verdiğinden AB, 1981 yılında bu

Divan'ın bu konudaki içtihadı için bkz. Opinion of 16 May 2017, *Opinion 2/15 Free Trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore*, EU:C:2017:376.; Opinion of 14 February 2017, *Opinion 3/15 Marrakesh Treaty*, EU:C:2017:114. Case C-389/15, Judgment of 25 October 2017, *Commission v. Council (Revised Lisbon Agreement)*, Case C-389/15, EU:C:2017:798; Judgment of 5 December 2017, *COTIF I*, Case C-600/14, EU:C:2017:935; Judgment of 27 March 2019, *COTIF II*, Case C-620/16, EU:C:2019:256; Judgment of 20 November 2018, *Commission v. Council (Antarctica MPAs)*, Joined Cases C-626/15 and C-659/16, EU:C:2018:925.

³¹⁵ Kemal Başlar, “Antarktika Antlaşmalar Sistemi (1961–2001): 40 Yılın Ardından Antarktika'nın Hukuki Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, no. 2 (2003), s. 77–99, özellikle s. 79–87.

sözleşmeye taraf olmuştur.³¹⁶ Halihazırda AB ile birlikte on bir üye devlet de bu sözleşmeye katılmıştır.³¹⁷

Kanberra Sözleşmesi ile kurulan Antarktika Deniz Canlı Kaynaklarının Korunması Komisyonu (CCAMLR), 2011 yılında bölgedeki deniz ekosistemini korumak amacıyla deniz koruma alanları oluşturma kararı almıştır. AB Komisyonu, CCAMLR'nin yıllık toplantılarında AB'nin bu konudaki tutumunu belirlemek adına AB Konseyi'ne çeşitli hazırlık belgeleri sunmuştur. Konunun AB'nin münhasır yetkisi olan “Ortak Balıkçılık Politikası” (OBP) ile ilgili olduğunu savunan AB Komisyonu, CCAMLR'de AB'yi tek başına temsil etmeye yetkili olduğunu iddia etmiştir. AB Konseyi ise bunun ortak balıkçılık politikası değil, paylaşımlı yetki alanına giren çevre politikası ile ilgili olduğunu dolayısıyla AB ve üye devletlerin bu belgeleri birlikte sunması gerektiğini ifade etmiştir. Nihayetinde uyuşmazlık ABAD önüne taşınmıştır.³¹⁸

Tarafların iddialarını değerlendiren Divan'a göre, öncelikle, AB'nin uyuşmazlığa konu olan yetkilerinin kapsamı incelenmeli, ardından CCAMLR'ye sunulacak hazırlık belgesinin amacı tespit edilmeli ve bu amaca uygun hukuki dayanak belirlenmelidir.³¹⁹ Bu bağlamda, ABİHA md. 3(1)(d) uyarınca AB'nin münhasır yetkisi altında düzenlenen OBP, deniz biyolojik kaynaklarının korunmasına dair tedbirlerin alınmasını kapsamaktadır.³²⁰ Canberra Sözleşmesi'nin temel amacının Antarktika deniz ekosistemini korumak olduğunu belirten Divan, uyuşmazlık konusu belgelerin de deniz koruma alanları oluşturma kararı çerçevesinde hazırlandığına işaret etmiştir. Her ne kadar

³¹⁶ Council Decision 81/691/EEC of 4 September 1981, OJ 1981 L 252, s. 26, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31981D0691>>.

³¹⁷ Bkz. Parties, Antarctic Treaty Secretariat, erişim tarihi: 12 Ağustos 2024, <<https://www.ats.aq/devAS/Parties?lang=e>>.

³¹⁸ Antartica MPAs, *dipnot 314*, para. 26-40.

³¹⁹ *Ibid.*, para. 75-79.

³²⁰ *Ibid.*, para. 81-85.

belgelerde balıkçılık faaliyetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin hükümler bulunsa da, bu tedbirlerin çevre koruma hedefiyle bağlantılı olduğuna kanaat getirmiştir. Ancak, AB Komisyonu'nun sunduğu hazırlık belgelerinin; AB'nin münhasır yetkisi olan OBP kapsamında değil, ABİHA md. 4(2)(e)'de düzenlenen ve paylaşımlı yetki olan çevre koruma politikası ile ilgili olduğuna karar vermiştir.³²¹

AB Komisyonu'nun ikinci iddiası, AB'nin ABİHA md. 3(2) bağlamında ortak kuralları etkileyebilecek yahut onların kapsamını değiştirebilecek uluslararası antlaşmaların akdedilmesinde münhasır yetki sahibi olduğuna ilişkindir. Komisyon'a göre bu yetki, AB'nin tarafı olduğu antlaşmalarla kurulan organların aldığı kararlar için de geçerlidir. Dolayısıyla CCAMLR çerçevesinde alınacak kararlar, yürürlükte olan tüzüklerin uygulamasını etkileyeceğinden, AB Komisyonu bu kararların alınmasında münhasır yetkili olmalı ve tek başına hareket etmelidir.³²²

Divan, Komisyon'un bu yaklaşımını tasdik etmiş, ABİHA md. 3(2)'de öngörülen yetkinin amacının üye devletlerin üçüncü devletlerle tek taraflı ya da kolektif olarak AB'nin ortak kurallarını etkileyebilecek yükümlülükler üstlenmesini engellemek olduğunu açıklamıştır. Bununla beraber AB Komisyonu'nun sunduğu gerekçelendirme, CCAMLR bağlamında alınacak tedbirlerin ortak kuralları nasıl etkileyeceğine dair yeterli kanıt sunmadığı için geçerli kabul edilmemiştir.³²³ Nitekim AB Komisyonu'nun etkileneceğini öne sürdüğü ortak kurallar, çevre koruma politikalarından ziyade, OBP ile ilgilidir.

Son olarak Divan, paylaşımlı yetkinin dış ilişkiler alanında her zaman ortak hareket etmeyi zorunlu kılmadığını; ancak AB'nin yetkilerini kullanırken uluslararası

³²¹ *Ibid.*, para. 86-103.

³²² *Ibid.*, para. 104 -105.

³²³ *Ibid.*, para. 110 -116.

hukuku da dikkate almakla yükümlü olduğunu hatırlatmıştır. Kanberra Antlaşması, bölgesel ekonomik bütünleşme örgütlerinin taraf olması için öncelikle üye devletlerin taraf olması zorunluluğunu öngörmüştür. Dolayısıyla, AAS'nin ve Kanberra Antlaşması'nın kendine özgü yapısı dikkate alındığında AB'nin bu bağlamda üye devletleri dışlayarak tek başına karar alması uluslararası hukuka aykırı olacaktır.

Nitekim Kanberra Sözleşmesi md. 5, bu sözleşmeye taraf olup Antarktika Antlaşması'na taraf olamayanların, istisari taraflara yüklenen sorumlulukları da kabul edeceğini ve bu bağlamda verilen önerileri dikkate alacağını öngörmektedir. Antarktika Antlaşması'na istisari taraf olan bazı AB üyesi devletlerin varlığı dikkate alındığında AB'nin CCAMLR kapsamında tek başına hareket etmesi, bu devletlerin hak ve yükümlülüklerine zarar verebilir; 5. maddenin ihlaline yol açabilir ve nihayetinde Antarktika Antlaşması Sistemi'nin bütünlüğünü zayıflatabilir.³²⁴ Sonuç olarak Divan, deniz koruma alanlarına ilişkin kararların alınmasında AB Komisyonu'nun tek başına hareket etme yetkisine sahip olmadığına karar vermiştir.

2. Opinion 1/19 İstanbul Sözleşmesi

ABAD, bu görüşünde AB'nin 2011 tarihli “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”ne (İstanbul Sözleşmesi) taraf olmasını ve sözleşmenin niteliğini ele almıştır. AB ve üye devletler, İstanbul Sözleşmesi'nin karma yapısı gereğince sözleşmeye birlikte taraf olma kararı almış; böylece AB, sözleşmeyi tüm üye devletlerin imzalamasının ardından 2017 yılında imzalamıştır.³²⁵ İstanbul Sözleşmesi'nin ceza hukukuna ilişkin hükümleri, üye

³²⁴ *Ibid.*, para. 125 – 135.

³²⁵ AB Konseyi'nin İstanbul Sözleşmesi'ni imzalama kararları için bkz. Council Decision (EU) 2017/865 of 11 May 2017, Official Journal of the European Union, OJ 2017, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32017D0865>>; Council Decision 2017/866 of 11 May 2017, Official Journal of the European Union, OJ 2017, L 131/13, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017D0866>>.

devletlerin münhasır yetki alanına girmektedir. Buna karşılık, sığınma, geri gönderme yasağının uygulanması ve yargısal iş birliği gibi konular, AB'nin münhasır yetkisi kapsamındadır. Bu nedenle sözleşme, AB ve üye devletlerin birlikte taraf olmalarını gerektiren nadir örneklerden biri olup, zorunlu karma antlaşma niteliği taşımaktadır. Ne var ki, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Polonya ve Slovakya sözleşmeyi onaylamamıştır. Hatta Bulgaristan Anayasa Mahkemesi, sözleşmeyi anayasaya aykırı bulmuş; Slovakya, Macaristan ve Polonya Parlamentoları ise hükûmetlerine antlaşmayı onaylamama çağrısında bulunmuştur.³²⁶

Sözleşmenin AB tarafından onaylanması yönündeki Komisyon ve Parlamento talepleri, AB Konseyi tarafından üye devletler arasında uzlaşa sağlanmadığı (*common accord*) gerekçesiyle uzun bir süre yanıtsız bırakılmıştır.³²⁷ Bunun üzerine AB Parlamentosu konuyu ABAD önüne taşımış ve görüş talep etmiştir. AB Parlamentosu, antlaşmanın hukuki temelini ne olması gerektiğine, İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanması ve onaylanması kararlarının iki ayrı hukuki karar olarak kabul edilip edilemeyeceğine ve AB Konseyi'nde uzlaşa sağlanamadığı takdirde AB'nin antlaşmaya taraf olmasının kurucu antlaşmalarla uyumlu olup olmadığına dair üç soru yöneltmiştir.³²⁸

Değerlendirmesine üçüncü sorudan başlayan Divan, öğretide “eksik karma antlaşma” olarak nitelendirilen ve yalnızca AB ile bazı üye devletler tarafından akdedilen

³²⁶ Kübek, *dipnot* 311, s. 1466.

³²⁷ ABA md. 16 bağlamında, AB Konseyi basit çoğunluk, nitelikli çoğunluk ve oybirliği olmak üzere üç şekilde karar alabilir. Dolayısıyla, uzlaşa ile karar alma kurucu antlaşmalarla düzenlenen bir yöntem değildir. Uzlaşa ile oybirliğini de birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Buna göre oybirliği, üye devletlere veto yetkisine başvurmadan çekimser kalma hakkı tanırken; uzlaşa yönteminde tüm üye devletlerin rızasının alınması gereklidir. Detaylı bilgi için bkz. Opinion of 6 October 2021, *Opinion 1/19 Istanbul Convention*, EU:C:2021:198, para. 245-249 ve 274.

³²⁸ *Ibid.*, para. 90-191.

antlaşmaların hukukiliğini ele almıştır.³²⁹ Divan, AB ile üye devletlerin onay süreçlerinin birbirinden bağımsız olduğuna işaret etmiş; önceki içtihadından farklı olarak, eksik karma antlaşmaların kurucu antlaşmalara aykırılık teşkil etmediğine hükmetmiştir.³³⁰ Bu çerçevede, söz konusu üye devletler İstanbul Sözleşmesi’ni onaylamasa dahi, AB tek başına bu sözleşmeye taraf olabilecektir.

Ancak Divan’ın öngördüğü bu pragmatik çözüm, uluslararası hukuku göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Nitekim VAHS md. 27 ve 46 bağlamında iç hukuk kuralları, uluslararası yükümlülüklerin ihlali için gerekçe olarak ileri sürülemez.³³¹ AB, İstanbul Sözleşmesi’ne herhangi bir çekince koymaksızın taraf olduğu takdirde, sözleşmenin tüm hükümleriyle bağlı hâle gelecek; yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda ise uluslararası sorumluluğu gündeme gelecektir. Bununla beraber, sorunun AB hukukuna yönelik boyutu bu kadar açık değildir. Nitekim AB; ABA md. 5(2)’de düzenlenen yetkilendirilme ilkesi gereğince İstanbul Sözleşmesi’nin üye devletlerin münhasır yetkisi altında olan hükümleri için üye devletleri bağlayıcı karar alma yetkisine sahip değildir. Aksi halde alınacak kararlar samimi işbirliği ilkesine (*principle of sincere cooperation*) aykırı olacak ve *ultra vires* işlem niteliği taşıyacaktır. Ayrıca AB hukuku açısından üye devletlerin yerine getirmediği yükümlülüklerden kaynaklanan uluslararası sorumluluğun kime ait olacağı da hukuki bir boşluk teşkil etmektedir.³³²

³²⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Guillaume Van der Loo ve Ramses A. Wessel, “The Non-Ratification of Mixed Agreements, Legal Consequences and Solutions,” *Common Market Law Review*, 54 (2017), s. 735 – 770, özellikle s. 735; Gesa Kübek, “The Non-Ratification Scenario: Legal and Practical Responses to Mixed Treaty Rejection by Member States,” *European Foreign Affairs Review*, 23 (2018), s. 21 – 40, özellikle s. 21.

³³⁰ Opinion 1/19, *dipnot* 327, para. 261-263. Detaylı bilgi için bkz. Joni Heliskoski ve Janek Kübek, “Typology of Mixed Agreements Revisited,” *The EU and its Member States’ Joint Participation in International Agreements* içinde, der.Nicolas Levrat, Dzmitry Kaspiarovich, Christine Kaddous ve Ramses A. Wessel, (Oxford: Hart Publishing, 2022), s. 27 vd.

³³¹ Kübek, *dipnot* 311, s. 1482.

³³² Kübek, *dipnot* 311, s. 1483.

Divan, eksik karma antlaşmaların uygulanmasından doğabilecek uluslararası sorumluluğu değerlendirmekten kaçınmıştır. Divan'a göre, ABİHA md. 218(11) kapsamında öngörülen danışma görüşü mekanizmasının amacı, AB'nin akdetmek istediği uluslararası bir antlaşmanın uluslararası hukuka uygunluğunu değil, yalnızca AB hukukuna uygunluğunu değerlendirmektir. Ayrıca Divan, sözleşmenin gerektiği şekilde uygulanmaması sonucunda doğabilecek olası bir uluslararası sorumluluk riskinin, AB Konseyi'nin sözleşmeyi akdetmesine engel teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir.³³³

Zorunlu ve ihtiyari karma antlaşmalar arasındaki ayrıma dikkat çeken Kübek, bu antlaşmaların akdedilme sürecine tüm üye devletlerin katılmaması durumunda doğabilecek sonuçların da farklılık göstereceğini belirtmiştir.³³⁴ İhtiyari karma antlaşmalar söz konusu olduğunda, AB hukuku, ortaya çıkabilecek uluslararası sorumluluğu bertaraf edecek mekanizmalara sahipken, aynı güvence zorunlu karma antlaşmalar için geçerli değildir. Divan, Opinion 1/19'da, kurucu antlaşmalara uygun bulunduğu eksik karma antlaşmalar kavramını değerlendirmiş; ancak bu kavramı zorunlu ve ihtiyari karma antlaşmalar bağlamında ele almamıştır. Bu çerçevede İstanbul Sözleşmesi'ni de ihtiyari bir karma antlaşmaymış gibi değerlendirmiş; ancak sözleşmenin uygulanmamasından doğabilecek uluslararası sorumluluk boyutunu göz ardı etmiştir. İfade etmek gerekir ki, karma bir antlaşmanın tüm üye devletlerce onaylanmaması halinde, AB'nin uluslararası sorumluluğunun doğması ihtimal dahilindedir. İstanbul Sözleşmesi bakımından uygulama eksikliği maddi bir tazminat sorumluluğuna neden olmasa da, nihayetinde AB taahhüt ettiği yükümlülöklere uygun davranmamış olacaktır. Divan'ın açtığı bu yorum yolu, AB'ye antlaşmaya taraf olmak konusunda geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır. AB, bu yetki çerçevesinde uluslararası sorumluluğu göze alarak

³³³ Opinion 1/19, *dipnot* 327, para. 272.

³³⁴ Kübek, *dipnot* 311, s. 1484.

sözleşmeyi eksik karma antlaşma olarak akdedebilir veya siyasi çözüm arayışıyla süreci askıda tutmayı tercih edebilir.³³⁵

Divan'ın Opinion 1/19'da benimsediği çözüm, AB hukukunda geçerli olmakla birlikte, uluslararası hukuk açısından doğabilecek sorunları gidermemektedir. Bununla beraber Divan'ın uluslararası sorumluluğa dair yaklaşımı, AB'nin "*uluslararası hukuka titizlikle uyacağını*" öngören ABA md. 3(5) ve Antarctic MPA kararında vurgulanan işlevsel karma antlaşma yaklaşımı ile çelişmektedir. Nitekim Antarctic MPA kararında uluslararası hukuk, AB'nin karma nitelikli uluslararası eylemlerinin hukuka uygunluğunu denetlemek için esas alınırken; Opinion 1/19 kararında, İstanbul Sözleşmesi'nin akdedilme biçiminin yol açacağı uluslararası sonuçlar yargısal inceleme dışında bırakılmıştır.

D. UYGUN YORUM İLKESİ

Uluslararası antlaşmalar bahsini sonlandırmadan önce uygun yorum ilkesine de (*principle of consistent interpretation*) kısaca değinmek önem arz etmektedir. Uygun yorum ilkesi, normlar hiyerarşisinin olduğu her sistemin doğal bir sonucudur. Bu yorum yöntemi, sistemdeki normların birbiri ile uyumlu yorumlanmasını öngören sistematik yorumdan farklıdır. Bu bağlamda alt norm; üst norma ve normların ortaya koyduğu değerlere uygun şekilde yorumlanmalıdır. Uygun yorum türlerine örnek olarak; anayasaya, uluslararası hukuka, karşılaştırmalı hukuka, öğretiyeye ve son olarak AB hukukuna uygun yorum zikredilebilir.³³⁶ Uluslararası hukuka uygun yorum ilkesi, ulusal yargı organlarının ulusal hukuku, devletin uluslararası yükümlülükleri doğrultusunda

³³⁵ Kübek, *dipnot* 311, s. 1485.

³³⁶ Bertil Emrah Oder, "Anayasa Yargısında Temel Hak ve Özgürlüklerin Yorumu: Düzenleme Biçimleri, Kanıtlama ve Somutlaştırma Sorunları - 2001 Anayasa Değişiklikleri Sonrasına İlişkin Gözlemler," *Kamu Hukukçuları Platformu Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması* içinde, der. Dr. Ozan Ergül, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği, Eylül 2013), s. 121 – 213, özellikle s. 122.

yorumlamasını gerektirmektedir. Nitekim bu ilke, birçok ulusal mahkeme tarafından yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.³³⁷ Türk Anayasa Mahkemesi de çeşitli kararlarında, 1982 Anayasası'nın, Türkiye'nin tarafı olduğu antlaşmalara uygun yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.³³⁸

AB'nin tarafı olduğu uluslararası antlaşmaların AB hukukundaki yeri dikkate alındığında, aynı ilkenin bu hukuk sistemi için de geçerli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, AB'nin tarafı olduğu uluslararası antlaşmalar; AB hukuk sisteminde birincil hukukun altında, ikincil hukukun üstünde yer almaktadır. Dolayısıyla ABAD, ikincil hukukun yorumlanmasında uluslararası antlaşmalara uygun bir yorum faaliyeti yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası antlaşmaların doğrudan etkili hükümlerinin uygulanması problem teşkil etmediğinden, bu ilke genelde doğrudan uygulanabilir veya doğrudan etkili olmayan antlaşmaların yorumlanmasında kullanılmaktadır.³³⁹

Bu çerçevede Divan; GATT, DTÖ ve BMDHS'ye yönelik kapsamlı bir içtihat geliştirmiştir.³⁴⁰ 1996 yılında verdiği *Commission v Germany* kararında uygun yorum ilkesini kapsamlı bir şekilde değerlendiren Divan; 1999 yılında verdiği *BEUC v*

³³⁷ Nollkaemper, *dipnot* 211, s. 147 – 158.

³³⁸ Türk Anayasa Mahkemesi ve ulusal mahkemelerde uluslararası antlaşmaların yorumlanmasına ilişkin güncel bir çalışma için bkz. Hilal Nur Şarbak, *Uluslararası Hukukta Yorum ve Uluslararası Hukukun Ulusal Mahkemelerde Yorumlanması*, Yüksek Lisans Tezi, s. 185-210, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=BTzaH7a7on0VJHpsVUY9fA&no=QuuOJSTSsXXYw9HHsFm-A>>.

³³⁹ Eeckhout, *dipnot* 219, s. 356.

³⁴⁰ Judgment of 26 April 1972, *Interfood GmbH v Hauptzollamt Hamburg-Ericus*, Case 92/71, ECLI:EU:C:1972:30; Judgment of 18 April 1991, *Brown Boveri & Cie AG v Hauptzollamt Mannheim*, Case C-79/89, ECLI:EU:C:1991:153; Judgment of 2 May 1995, *NTN Corporation and Koyo Seiko Co. Ltd v Council of the European Union*, Joined Cases T-163/94 and T-165/94, ECLI:EU:T:1995:83; Judgment of 16 June 1998, *Hermès International v FHT Marketing Choice BV*, Case C-53/96, ECLI:EU:C:1998:292; Judgment of 16 November 2004, *Anheuser-Busch Inc. v Budějovický Budvar, národní podnik*, Case C-245/02, ECLI:EU:C:2004:717; Judgment of 7 December 2006, *Sociedad General de Autores y Editores de España (SGAE) v Rafael Hoteles SA*, Case C-306/05, ECLI:EU:C:2006:764; Judgment of 7 June 2007, *Řízení Letového Provozu ČR, s. p. v Bundesamt für Finanzen*, Case C-335/05, ECLI:EU:C:2007:321; Judgment of 6 July 2010, *Monsanto Technology LLC v Cefetra BV and Others*, Case C-428/08, ECLI:EU:C:2010:402.

Commission kararında bu ilkenin, AB'nin hukuki tasarruflarının yargısal denetimine temel teşkil edeceğini belirtmiştir. 2004 yılında verdiği Anhesuer – Busch kararında ise üye devletlerin hukuklarının da AB'nin tarafı olduğu uluslararası antlaşmalara uygun yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.³⁴¹ Bu kapsamda yalnızca Divan'ın Commission v Germany kararında, uluslararası hukuka uygun yorum ilkesini tespit ettiği kısım ele alınacaktır.

AB Komisyonu, GATT bağlamında imzalanan Uluslararası Süt Ürünleri Antlaşması'ndan ve buna dair AB ikincil hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle, 1994 yılında Almanya'ya karşı ihlal davası açmıştır. Tarafların iddialarını değerlendirirken uygun yorum ilkesini ele alan Divan; ikincil AB hukukunun birden fazla yoruma açık olması halinde, bu yorumlardan kurucu antlaşmalara mümkün olan en uygun olanının tercih edilmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Divan'a göre, AB tarafından akdedilen uluslararası antlaşmaların ikincil hukuka kıyasla önceliği dikkate alındığında, ikincil hukuk normları da uluslararası antlaşmalara mümkün olan en uygun şekilde yorumlanmalıdır.³⁴² AB Komisyonu'nu haklı bulan Divan, Almanya'nın AB'nin süt ürünlerine dair mevzuatını Uluslararası Süt Ürünleri Antlaşması'nın amacına uygun bir şekilde yorumlamadığı gerekçesiyle ilgili AB tasarrufunu ihlal ettiğine kanaat getirmiştir.³⁴³

³⁴¹ Göçmen, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut, *dipnot* 276, s. 662 – 676.

³⁴² Judgment of 10 September 1996, *Commission v Germany*, Case C-61/94, ECLI:EU:C:1996:313, para. 52.

³⁴³ *Ibid.*, para. 53 – 58.

III. ÖRF – ADET HUKUKU

A. GENEL OLARAK

UAD Statüsü md. 38, uluslararası hukukun kaynaklarını; uluslararası antlaşmalar, uluslararası örf adet hukuku ve hukukun genel ilkeleri olarak tespit etmiştir. Uluslararası antlaşmaların AB hukukundaki yeri, doğrudan etki ilkesinin uygulanması bağlamında ele alınmıştı. ABİHA md. 216(2), uluslararası antlaşmaların bağlayıcılığına dair açık bir hüküm öngörmüş; ancak uluslararası örf adet hukuku ve hukukun genel ilkelerinin durumu, esasen ABAD’ın içtihatları ile şekillenmiştir.

UHK’nin hazırladığı “Uluslararası Örf Adet Hukukunun Tespitine İlişkin Taslak Sonuçlar” md. 3’e göre, bir uluslararası örf adet hukuku kuralının varlığını ve içeriğini tespit etmek için, hukuk olarak kabul edilen (*opinio juris*) genel bir uygulamanın (*general practice*) olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir.³⁴⁴ Bu bağlamda, 1961 VDİS, 1969 VAHS, 1982 BMDHS, 1986 VAHS uluslararası örf adet hukukunu yansıtan kodifikasyon çalışmalarıdır.³⁴⁵

Tridimas ve Konstantinidis’in tespitine göre, ABAD önünde görülen davalarda uluslararası örf adet hukuku kurallarına ve VAHS’ye toplam 297 atıf yapılmıştır.³⁴⁶ Buna göre Divan, uluslararası örf adet hukukunu AB müktesebatının bir parçası olarak değerlendirmiş; Birlik yetkilerinin, AB’nin tarafı olmadığı ancak örf adet hukuku kurallarını kodifiye eden uluslararası antlaşmaların da gözetilerek icra edilmesi

³⁴⁴ Draft conclusions on identification of customary international law, International Law Commission, A/73/10, 2018, Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/1_13_2018.pdf>

³⁴⁵ *Ibid.*, s. 143 vd.

³⁴⁶ Takis Tridimas ve Mark Konstantinidis, “Customary International Law in the Case Law of the CJEU: In Search of Consistency,” *The European Union and the Interpretation of Customary International Law* içinde, der.Panos Merkouris, Ramses A. Wessel ve Ivo Tarik de Vries-Zou, *CLEER Papers 2024/1*, (The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2024), s. 31 – 59, özellikle s. 34.

gerektiğine işaret etmiştir.³⁴⁷ Ne var ki, Divan'ın uluslararası örf adet hukukunu nasıl tespit ettiği, yorumladığı ve ne ölçüde uyguladığı tutarsızlık arz etmektedir.³⁴⁸ Divan kararları incelendiğinde, uyuşmazlık konusu örf adet hukukuna dair kapsamlı bir değerlendirme yapmaktan genellikle kaçınıldığı görülmektedir. Kimi kararlarda ilgili kuralın uluslararası örf adet hukuku kuralı olduğu açıkça belirtilirken;³⁴⁹ kimi kararlarda ise bu tartışmaya girilmeden, kuralın kodifiye edildiği antlaşmalara atıf yapmak ile yetinilmiştir.³⁵⁰ Uluslararası hukuk kuralının varlığı ve içeriğine ilişkin kapsamlı değerlendirmelerden genellikle kaçınan Divan, çoğunlukla uluslararası mahkemelerin içtihatları ve uluslararası hukukun yazılı kaynaklarıyla yetinmektedir.³⁵¹ Bununla beraber, Hukuk Sözcülerinin mahkeme kararı öncesinde sundukları görüşler, uluslararası örf adet hukuku kurallarının tespiti ve yorumlanmasında kapsamlı ve tutarlı bir uluslararası hukuk perspektifi ortaya koymaktadır.³⁵²

³⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Judgment of 25 January 1979, *Racke*, Case 98/78, ECLI:EU:C:1979:14, para. 45; Judgment of 24 November 1992; *Poulsen and Diva Navigation*, Case C-286/90, ECLI:EU:C:1992:45, para. 9-10; Judgment of 24 November 1993, *Mondiet*, Case C-405/92, ECLI:EU:C:1993:906. para. 13 15.

³⁴⁸ Eva Kassoti, "Interpreting Customary International Law: The View from the Court of Justice of the European Union," *The European Union and the Interpretation of Customary International Law* içinde, der. Panos Merkouris, Ramses A. Wessel ve Ivo Tarik de Vries-Zou, *CLEER Papers 2024/1*, (The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2024), s. 11-31, özellikle s. 13.

³⁴⁹ *Mondiet* case, *dipnot* 347, para. 12 -13; *Poulsen and Diva Navigation*, *dipnot* 347, para. 9; Judgment of 22 January 1997, *Opel Austria GmbH v Council of the European Union*, Case T-115/94, ECLI:EU:T:1997:3, para. 78; Judgment of 3 June 2008, *Intertanko and Others v Secretary of State for Transport*, Case C-308/06, ECLI:EU:C:2008:312, para. 48 -51; Judgment of 25 February 2010, *Brita GmbH v Hauptzollamt Hamburg-Hafen*, Case C-386/08, ECLI:EU:C:2010:91, para. 41 – 42; Judgment of 6 May 2010, *Axel Walz v Clickair SA*, Case C-63/09, ECLI:EU:C:2010:251, para. 27; Judgment of 21 December 2011, *Air Transport Association of America and Others v Secretary of State for Energy and Climate Change (ATAA)*, Case C-366/10, ECLI:EU:C:2011:864 para. 103 – 104.

³⁵⁰ Opinion of 14 December 1991, *Opinion I/91*, ECLI:EU:C:1991:490 para. 14; ECJ, Judgment of 2 March 1999, *El-Yassini v Secretary of State for Home Department*, Case C-416/96, ECLI:EU:C:1999:107, para. 47.

³⁵¹ Kassoti, *Interpreting Customary International Law: The View from the Court of Justice of the European Union*, *dipnot* 348, s. 21.

³⁵² Kassoti, *Interpreting Customary International Law: The View from the Court of Justice of the European Union*, *dipnot* 348, s. 16.

VAHS md. 2,³⁵³ 18,³⁵⁴ 26,³⁵⁵ 31³⁵⁶ ve 34;³⁵⁷ Divan'ın uluslararası hukuku ilgilendiren uyuşmazlıklarda sıklıkla atıf yaptığı uluslararası örf adet hukuku kurallarıdır. Uluslararası antlaşmaların yorumlanmasında örf adet hukukuna başvuran Divan, bu kuralların doğrudan etkili olduğunu da kabul etmiştir. Bu durum, örf-adet hukuku kurallarına dayanılarak mahkemeler önünde AB'nin hukuki tasarruflarının geçersizliğinin ileri sürülebileceği anlamına gelmektedir. Nitekim, uluslararası antlaşmaların doğrudan etkililiği için öngörülen kategorik şartlar, örf adet hukuku bakımından geçerli değildir.³⁵⁸

ATAA kararında, teamül kurallarının doğrudan etkililiği için iki koşul öngörülmüştür. Bunlardan birincisi, *“uyuşmazlık konusu kuralın, AB'nin bu kurala aykırı olduğu iddia edilen hukuki tasarrufu kabul etmeye dair yetkisini sınavacak”* kapasiteye sahip olmasıdır. İkincisi ise, *“geçersizliği öne sürülen hukuki tasarrufun, bireylerin AB hukukundan kaynaklanan haklarını etkilemesi yahut yükümlülüklerini genişletmesidir.”*³⁵⁹ Ancak Divan, uluslararası örf adet kurallarının, uluslararası antlaşmalar kadar açık ve kesin olmadığı gerekçesiyle denetim kapsamını dar tutmayı tercih etmiştir. Bu çerçevede yargı denetimi, AB'nin uyuşmazlık konusu örf adet hukukunun uygulanmasında esaslı hataya düşüp düşmediği ile sınırlıdır.³⁶⁰

³⁵³ France v Commission, *dipnot* 273, para. 25.

³⁵⁴ Opel Austria case, *dipnot* 349, para. 90-91.

³⁵⁵ Judgment of 6 October 2020, *Commission v Hungary*, Case C-66/18, ECLI:EU:C:2020:792. para. 92,

³⁵⁶ Divan'ın VAHS md. 31'i nasıl uyguladığına dair detaylı bir analiz için bkz. Tridimas & Konstantinidis, *dipnot* 346, s. 42 – 47.

³⁵⁷ Brita case, *dipnot* 349, para. 44.

³⁵⁸ Tridimas & Konstantinidis, *dipnot* 346, s. 51; Koen Lenaerts, “Direct Applicability and Direct Effect of International Law in the EU Legal Order,” *The European Union in the World* içinde, (Leiden: Brill | Nijhoff, 2014), s. 45 – 64, özellikle 59 – 61.

³⁵⁹ ATAA case, *dipnot* 349, para. 107.

³⁶⁰ Racke case, *dipnot* 349, para 52.

Uluslararası hukukun uzun süredir gündeminde olan karmaşık meseleler, kimi zaman AB hukuku ile bağlantılı olduğu ölçüde Divan'ın önüne taşınmaktadır.³⁶¹ Örneğin, Kıbrıs sorunu çerçevesinde bugüne kadar dört karar verilmiştir.³⁶² Bu bağlamda Divan, örf adet hukukunun tespit edilmesi ve yorumlanmasına dair genel olarak benimsemiş olduğu kaçınmacı yaklaşımını bu davalarda da sürdürmüştür.³⁶³ Nitekim Racke kararında ortaya koyduğu “esaslı hata testi”, Divan’a, uyuşmazlık konusu uluslararası hukuku kuralını, uygun bir ifade ile “kimseyi incitmeden” yorumlama kabiliyeti vermektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, Divan'ın uluslararası örf adet hukukunu nasıl ele aldığı, üç önemli uyuşmazlık bağlamında verdiği kararlar ile incelenecektir. Söz konusu kararlardan ilki, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde patlak veren silahlı çatışmalarla bağlantılı olarak 1992 yılında verilen ve esaslı hata testinin geliştirildiği Racke

³⁶¹ Filistin meselesini ele aldığı davalar için bkz. Brita case, *dipnot* 349; Judgment of 12 November 2019, *Organisation juive européenne and Vignoble Psagot Ltd v Ministre de l'Économie et des Finances*, Case C-363/18, ECLI:EU:C:2019:954; Hırvatistan ve Slovenya arasındaki sınır problemini ele aldığı dava için bkz. Judgment of 31 January 2020, *Slovenia v Croatia*, Case C-457/18, ECLI:EU:C:2020:65; Fas – Batı Sahra meselesini ele aldığı davalar için bkz. Judgment of 10 December 2015, *Front Polisario v Council (Front Polisario I GC)*, Case T-512/12, ECLI:EU:T:2015:953; Judgment of 21 December 2016, *Council v Front Polisario (Front Polisario CJ)*, Case C-104/16 P, ECLI:EU:C:2016:97; Judgment of 27 February 2018, *Western Sahara Campaign UK v Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs and Secretary of State for Environment, Food and Rural Affairs*, Case C-266/16, ECLI:EU:C:2018:118; Judgment of 29 September 2021, *Front Polisario v Council (Front Polisario II GC)*, Joined Cases T344/19, T-356/19 and T-272/19, ECLI:EU:T:2021:640. Kosova sorununu ele aldığı dava için bkz. Judgment of 17 January 2023, *Spain v Commission*, Case C-632/20 P, ECLI:EU:C:2023:28.

³⁶² Divan'ın Kıbrıs problemini ele aldığı davalar için bkz. Judgment of 5 July 1994, *The Queen v Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S. P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and others (Anastasiou I)*, Case C-432/92, ECLI:EU:C:1994:277; Judgment of 4 July 2000, *Regina v Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S.P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and Others (Anastasiou II)*, Case C-219/98, ECLI:EU:C:2000:360; Judgment of 30 September 2003, *Regina on the application of S.P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and Others v Minister of Agriculture, Fisheries and Food (Anastasiou III)*; Judgment of 28 April 2009, *Meletis Apostolides v David Charles Orams and Linda Elizabeth Orams*, Case C-420/07, ECLI:EU:C:2009:271. Hoffmeister'in Kıbrıs sorununa dair monografisi için ayrıca bkz. Frank Hoffmeister, *Legal Aspects of the Cyprus Problem, Annan Plan and EU Accession*, (Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006).

³⁶³ Uluslararası Hukuk Derneği (ILA) tarafından “Ulusal Mahkemelerin Uluslararası Hukukla Etkileşimine Dair İlkeler” raporunda, ulusal mahkemelerin uluslararası hukuk kurallarını tam ve etkili uygulamaktan kaçınmak için çeşitli yöntemlere başvurduğunu tespit etmiştir. Nitekim Divan da çeşitli kararlarında, önündeki uyuşmazlığın uluslararası hukuka yansıyan boyutunu derinlemesine ele almaktan imtina etmekte dolayısıyla bu uyuşmazlığa uygulanacak örf adet hukuku kuralının tespitinden kaçınmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Principles on the Engagement of Domestic Courts with International Law, Preliminary Report, International Law Association Study Group, para. 39–40, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <https://www.ila-hq.org/en_GB/documents/preliminary-report>.

kararıdır.³⁶⁴ Ardından, Filistin – İsrail uyuşmazlığına ve buna dair uluslararası hukuk kurallarına ilişkin olarak verilen Brita ve Psagot kararlarıyla, Divan'ın bu iki karar arasında değişen tutumu analiz edilecektir. Son olarak, AB – Fas arasında imzalanan tarım ve deniz ürünlerine ilişkin antlaşmanın, self-determinasyon ilkesi bağlamında Batı Sahra'yı kapsayıp kapsamayacağına ilişkin Front Polisario I - II kararları ile bu kısım nihayete erdirilecektir.

1. Racke kararı

Adı geçen kararda, AB'nin VAHS md. 54 vd. düzenlenen “uluslararası antlaşmaları askıya alma yahut sona erdirmeye” dair hükümlerini uygularken uluslararası örf adet hukukuyla nasıl ve ne ölçüde bağlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, 1980 yılında AB ve Yugoslavya arasında imzalanan iş birliği antlaşması; bu ülkedeki silahlı çatışmaların uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği, AB ile olan ekonomik ilişkilerde köklü değişikliğe sebep olduğu ve Yugoslavya devletinin 4 Ekim tarihli ateşkes antlaşmasına uymadığı gerekçesiyle, 11 Kasım 1991 tarihli, 3300/91 sayılı AB Konseyi Tüzüğü ile askıya alınmıştır.³⁶⁵

Yugoslavya'nın Kosova bölgesinden Almanya'ya şarap ithal eden Racke şirketi, 1990 – 1992 yılları arasında tedarik edip depoladığı ürünlerin serbest dolaşıma girmesi amacıyla 7 Mayıs 1992 tarihinde beyanda bulunmuş; Yugoslavya menşeli ürünlere uygulanan tercihli gümrük tarifesinin kendisine de uygulanmasını talep etmiştir.³⁶⁶ Ancak Mainz Gümrük İdaresi, bu ürünlerin Sırbistan'dan ithal edildiği gerekçesiyle, Yugoslavya

³⁶⁴ BM'nin kurulmasıyla birlikte, “savaş” kavramı hukuki metinlerde kaçınılan bir ifade haline gelmiştir. Nitekim BM Şartı'nda “savaş” sözcüğü yalnızca II. Dünya Savaşı'na atıf yapan hükümlerde ve Şart'ın dibacesinde “*gelecek kuşakları savaş belasından korumaya azimli...*” şeklinde geçmektedir. Şart'ın genelinde savaş kelimesi yerine, “güç kullanma,” “barış ihlali,” “kuvvet kullanma yasağı” gibi kavramlar tercih edilmiştir. Bkz. Aslan Gündüz ve Reşat Volkan Günel, “Birleşmiş Milletler Antlaşması” içinde *Milletlerarası Hukuk*, 8. Baskı (İstanbul: Beta Yayınevi, 2015), s. 110-128.

³⁶⁵ Racke case, *dipnot* 349, para 9.

³⁶⁶ *Ibid.*, para. 15.

menşeli ürünlere tatbik edilen değil, üçüncü devlet menşeli ürünlere uygulanan standart gümrük tarifesi uygulamıştır.³⁶⁷ Bunun üzerine Racke, AB – Yugoslavya İş Birliği Antlaşması’nın askıya alınması kararının uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia ederek uyuşmazlığı yargıya taşımıştır.

Divan, ilk olarak AB’nin uluslararası örf adet hukuku ve dolayısıyla şartlarda köklü değişiklik nedeniyle bir antlaşmanın sona erdirilmesi yahut askıya alınmasına dair teamül kuralları (*rebus sic stantibus*) ile bağlı olduğunu tespit etmiştir.³⁶⁸ Söz konusu uyuşmazlığın, örf adet kurallarının doğrudan etkililiğiyle ilgili olmadığını belirten Mahkeme, davacı tarafından öne sürülen bu kuralın, VAHS md. 26’da yer alan ahde vefa ilkesinin bir istisnasını teşkil ettiğini belirtmiştir.³⁶⁹ Bu çerçevede UAD’nin Gabčíkovo–Nagymaros kararına atıfta bulunarak, söz konusu istisnanın yalnızca olağanüstü

³⁶⁷ *Ibid.*, para. 16.

³⁶⁸ *Ibid.*, para. 45 – 46. 1969 tarihli VAHS md. 62’de kodifiye edilen ve Latince bir deyim olan *rebus sic stantibus*, “koşullar bu şekilde devam ettiği sürece” anlamına gelmektedir. Uluslararası hukukta, bir antlaşmanın akdedilmesine neden olan şartlarda esaslı ve öngörülemeyen bir değişiklik meydana gelmesihisinde, söz konusu antlaşmanın sona erdirilmesi, askıya alınması veya hükümlerinin yeniden müzakereye açılması, *rebus sic stantibus* ilkesi çerçevesinde gündeme gelebilir. Uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliğinde olan *rebus sic stantibus* ilkesine başvuran Osmanlı Hükûmeti, I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte, yabancı devletlere tanınan ekonomik ve hukuki ayrıcalıkların devletin egemenliğine aykırı hâle geldiğini ve antlaşmaların akdedildiği koşulların artık geçerli olmadığını ileri sürerek bu ayrıcalıkları tek taraflı olarak sona erdirmiştir. Benzer şekilde, Türkiye Cumhuriyeti de 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanması sürecinde bu ilkeyi gerekçe göstermiştir. Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye, Boğazlar Bölgesi’nin silahsızlandırılmasını ve bir uluslararası komisyonun denetimini kabul etmişti. Ancak 1930’lu yıllarda Avrupa’daki siyasi ve askeri dengelerin değişmesi, Almanya ve İtalya’nın tehdit oluşturması ve MC’nin bu gelişmeler karşısında etkisiz kalması gibi gerekçeler ile antlaşmanın gözden geçirilmesini talep etmiş, bunun üzerine Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu konuyla ilgili yazılmış detaylı bir monografi için bkz. Damla Akkaya, *Uluslararası Andlaşmalarda Şartların Esaslı Değişimi: Rebus Sic Stantibus İlkesi* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021),

³⁶⁹ *Ibid.*, para. 47 – 49.

durumlarda uygulanabileceğini vurgulamıştır.³⁷⁰ Bununla birlikte, uyuşmazlığa konu olan kuralların karmaşıklığı ve belirsiz niteliği dikkate alınarak inceleme, AB Konseyi'nin bu kuralları uygularken esaslı bir hata yapıp yapmadığının tespitiyle sınırlandırılmıştır.³⁷¹

Mahkeme, kararında *rebus sic stantibus* ilkesinin düzenlendiği VAHS md. 62(1)'in uygulanması için gerekli olan iki temel koşulu tespit ederek değerlendirmesine devam etmiştir. Buna göre birinci koşul, köklü değişiklikten önceki şartların tarafların antlaşma ile bağlanma iradesinin temelini oluşturmasıdır. İkinci koşul ise ortaya çıkan değişikliğin, antlaşma ile getirilen yükümlülüklerin kapsamını köklü biçimde değiştirmesidir. Divan'a göre, AB–Yugoslavya İş Birliği Antlaşması md. 1'de belirtilen amacın gerçekleşmesi için Yugoslavya'da barışın korunması ve iş birliğini gerçekleştirecek sağlıklı kurumların varlığı zorunludur. Dolayısıyla, söz konusu koşulların ortadan kalkması, tarafların antlaşmayla bağlanma iradesinin temelini oluşturan şartlarda köklü değişiklik meydana getirmiştir.³⁷² Bu gerekçeyle Mahkeme, Yugoslavya'daki çatışmaların antlaşmanın akdedildiği koşullarda köklü bir değişiklik oluşturduğuna ilişkin AB Konseyi'nin tespitinde esaslı bir hata bulunmadığı sonucuna varmıştır.³⁷³

³⁷⁰ Uluslararası antlaşmalar hukuku, uluslararası sorumluluk, sınıraşan sular ve devletlerin ardıllığı gibi çeşitli boyutlara sahip olan Gabcikovo-Nagymaros davası, çevre hukukunun uluslararası düzeyde yargısal incelemeye tabi tutulduğu ilk davalardandır. Macaristan ile o dönemdeki Çekoslovakya arasında 1977 yılında imzalanan ve Tuna Nehri üzerinde barajlar yapılmasını öngören antlaşma, çevresel kaygıların artması ve siyasi koşulların değişmesi üzerine Macaristan'ın projeyi askıya alması ve 1992 yılında tek taraflı olarak feshettiğini ilan etmesiyle uluslararası bir uyuşmazlığa dönüşmüştür. Buna karşılık Slovakya, projenin kendi topraklarında kalan kısmını "C Varyantı" adı verilen alternatif bir planla hayata geçirmiş ve Gabcikovo Barajı'nı inşa ederek Tuna Nehri'nin doğal akışını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bunun üzerine uyuşmazlık 1993 yılında UAD'ye taşınmıştır. Divan, 1997 tarihli kararında hem Macaristan'ın andlaşmayı tek taraflı feshetmesini hem de Slovakya'nın C Varyantı'nı devreye sokmasını uluslararası hukuka aykırı bulmuştur. Macaristan, fesih kararını haklı göstermek amacıyla "rebus sic stantibus" ilkesine dayanarak antlaşmanın yapıldığı zamanki koşullarda esaslı değişiklikler meydana geldiğini iddia etmiş; soğuk savaşın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve uluslararası çevre hukukunda yaşanan normatif gelişmelerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak Divan, bu gerekçelerin antlaşmanın temelini oluşturan ekonomik ve teknik nitelikteki amaçları ortadan kaldıracak ölçüde bir değişiklik teşkil etmediğini belirterek, "rebus sic stantibus" ilkesinin uygulanamayacağı sonucuna varmıştır. Davayla ilgili detaylı bilgi için bkz. Şule Anlar Güneş, "Gabcikovo-Nagymaros Davası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 55, no. 2 (2006), s. 91–116.

³⁷¹ *Ibid.*, para. 52.

³⁷² *Ibid.*, para. 54 – 55.

³⁷³ *Ibid.*, para. 56.

Divan, değerlendirmesinin son bölümünde AB Konseyi'nin, bir antlaşmanın sona erdirilmesi veya askıya alınmasına ilişkin VAHS md. 65'te öngörülen usule uymadığını tespit etmiştir. Ancak bu prosedürlerin uluslararası örf ve adet hukuku niteliği taşımadığını gerekçesiyle, AB Konseyi'nin bunlara uymamış olmasının, askıya alma kararının geçerliliğini etkilemeyeceği vurgulanmıştır. Böylelikle Divan, AB Konseyi'nin Yugoslavya ile yapılan İş Birliği Antlaşması'nı askıya alma kararının uluslararası hukuka aykırı olmadığına karar vermiştir.

2. Brita ve Psagot kararları

Divan'ın 2010 yılında verdiği Brita kararı, uluslararası örf adet hukuku kurallarının AB hukukunda uygulanma şeklini ele almak açısından zikredilmeye değerdir. AB, Avrupa - Akdeniz Ortaklığı (EuroMed) bağlamında 1995 yılında İsrail ile 1997 yılında ise FKÖ ile geçici ortaklık antlaşması akdetmiştir.³⁷⁴ Buna göre, AB – FKÖ Geçici Ortaklık Antlaşması, Batı Şeria ve Gazze'yi Filistin Ulusal Yönetimi'nin yetki alanı olarak kabul etmiş ve bu bölgeden gelecek ürünlere tercihli tarife uygulanmasını öngörmüştür.³⁷⁵ AB – İsrail Ortaklık Antlaşması ise benzer şekilde, İsrail'den gelen

³⁷⁴ AB'nin FKÖ ve İsrail ile olan ortaklık antlaşmaları için bkz. Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the State of Israel, of the other part, OJ L 147, 21 June 2000, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <<https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02000A0621%2801%2920130701>>; Euro-Mediterranean Interim Association Agreement on trade and cooperation between the European Community, of the one part, and the Palestine Liberation Organization (PLO) for the benefit of the Palestinian Authority of the West Bank and the Gaza Strip, of the other part and Protocols, OJ L187, 16 July 1997, erişim tarihi: 17 Ağustos 2024, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A21997A0716%2801%29>>.

³⁷⁵ AB'nin uluslararası hukuk tarafından henüz tanınmamış ya da sınırlı tanınan aktörlerle yürüttüğü sözleşme ilişkiler bağlamında, Kosova ile imzalanan İstikrar ve Ortaklık Antlaşması (SAA) ile FKÖ ile akdedilen Geçici Ortaklık Antlaşması arasında gerek hukuki dayanak gerekse siyasi tutum açısından dikkat çekici farklılıklar bulunmaktadır. Her iki aktör de uluslararası alanda tam anlamıyla tanınmamış olmasına rağmen, AB'nin Kosova ile gerçekleştirdiğı SAA, ABİHA md. 217 ile ABA md. 31(1) ve 37 maddelerine açıkça dayanan, tam teşekküllü ve kurumsal bir ortaklık antlaşması niteliğindedir. Bu antlaşma, Balkanlar'daki diğer devletlerle yürütölen İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin bir parçası olarak, Kosova'nın AB entegrasyonuna yönelik somut bir adım teşkil etmektedir. Bununla birlikte, FKÖ ile 1997 yılında imzalanan Geçici Ortaklık Antlaşması, yalnızca sınırlı ekonomik iş birliğini hedefleyen geçici ve siyasi nitelikte bir düzenleme olup, AB Antlaşmalarında ortaklık antlaşmalarına hukuki temel teşkil eden ABİHA md. 217 uygulanmamıştır. Her ne kadar FKÖ ile imzalanan antlaşmanın başlığında “ortaklık” terimi yer alsa da, bu terim hukuki bir karşılık doğurmamış; antlaşma, Avrupa-Akdeniz Ortaklık Antlaşması'na geçiş süreci için bir ara formöl olarak tasarlanmıştır. Bu bağlamda, Kosova'ya tanınan tam kurumsal ortaklık statüsünün FKÖ'ye tanınmaması, AB'nin dış ilişkilerinin siyasi konjonktüre ve tarafların bölgesel konumlarına göre şekillendiğini göstermektedir. AB – Kosova İstikrar ve Ortaklık Antlaşması ve konuyla ilgili detaylı bir analiz için bkz. Peter Van Elsuwege, “Legal Creativity in EU External Relations: The Stabilization and Association Agreement Between the EU and Kosovo”, *European Foreign Affairs Review* 22, no. 3 (2017), s. 393–410.

ürünlere tercihli tarife uygulanmasını kabul etmiştir.³⁷⁶ İsrail menşeli Soda-Club’ın Batı Şeria’da ürettiği içecekleri ithal eden Brita, Alman Gümrük Otoritesi’nden bu ürünlere AB – İsrail Ortaklık Antlaşması bağlamında tercihli tarife uygulanmasını talep etmiş, Alman gümrüğü ise bu ürünlerin menşei doğrulamak için İsrail gümrüğü ile iletişime geçmiştir. Bunun üzerine İsrailli yetkililer, ürünlerin kendi yetki alanlarında üretildiğini beyan etmişlerdir. Alman gümrüğünün, bu yetki alanının Batı Şeria, Gazze Şeridi, Doğu Kudüs yahut Golan Tepelerini kapsayıp kapsamadığına dair sorusu yanıtsız kalmış; bunun üzerine tercihli tarife talebi reddedilmiştir. Uyuşmazlık yargı mercilerine, oradan da ABAD’a taşınmıştır.³⁷⁷

Divan, VAHS’nin AB ve tüm üye devletler için bağlayıcı olmadığını; ancak antlaşmanın bazı hükümlerinin uluslararası örf adet hukuku kurallarını yansıttığını ifade etmiştir. Uluslararası örf adet hukuku kurallarının AB müktesebatının bir parçası olduğunu hatırlatan Divan, VAHS’de düzenlenen yorum kurallarının uluslararası AB – İsrail Ortaklık Antlaşması’na uygulanacağını tespit etmiştir.³⁷⁸ Bu bağlamda, antlaşmanın iyi niyetle yorumlanmasını öngören VAHS md. 31 ile, uluslararası antlaşmaların yalnızca tarafları açısından sonuç doğuracağı ilkesini (*pacta tertiis nec nocent nec prosunt*)

³⁷⁶ UAD’nin İsrail’in İşgal Altındaki Filistin Topraklarındaki (Doğu Kudüs Dahil) Politika ve Uygulamalarının Hukuki Sonuçları başlıklı 19 Temmuz 2024 tarihli danışma görüşü, İsrail’in Filistin topraklarındaki uygulamalarının uluslararası hukuka açıkça aykırı olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Divan, İsrail’in ihlal ettiği bazı yükümlülüklerin erga omnes niteliği taşıdığını, yani tüm devletleri ilgilendirdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Divan, tüm devletlerin İsrail Devleti ile işgal altındaki topraklar arasında açık bir ayırım yapmasını, işgal altındaki topraklara ilişkin herhangi bir ekonomik veya diplomatik ilişkiyi reddetmesini ve bu hukuka aykırı durumun sona erdirilmesi için BM ile iş birliği yapmasını zorunlu kılmıştır. Divan’ın bu görüşü doğrultusunda, Avrupa Birliği üye devletlerinin AB-İsrail ilişkilerinden ve ortaklık antlaşmasından doğan hukuki sorumluluklarını yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir. Özellikle işgal altındaki topraklarda bulunan yasa dışı Yahudi yerleşim birimleriyle ticari ilişkilerin sonlandırılması, bu yerleşimlerden gelen ürünlerin ticaretinin yasaklanması ve AB iç pazarına girişlerinin engellenmesi, İsrail’in işgal uygulamasına destek sağlayan yatırımların durdurulması ve bu yasa dışı faaliyetlerin sürdürülmesini kolaylaştıracak teknoloji, silah ve hizmetlerin İsrail’e satılmaması yönünde adımlar atılması gerekmektedir. Benzer bir görüş için bkz. Yussef Al Tamimi, “Implications of the ICJ Advisory Opinion for the EU-Israel Association Agreement”, *EJIL: Talk!*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <<https://ejiltalk.org/implications-of-the-icj-advisory-opinion-for-the-eu-israel-association-agreement/>>. UAD danışma görüşü için bkz. *Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem*, Advisory Opinion, ICJ Reports 2024.

³⁷⁷ Brita case, *dipnot* 349, para. 30-36.

³⁷⁸ *Ibid.*, para. 41.

kodifiye eden md. 34'ün dikkate alınması gerektiğine işaret etmiştir.³⁷⁹ Buna göre, AB – İsrail Ortaklık Antlaşması md. 83'ün, İsrail gümrüğünün Batı Şeria'dan gelen ürünler üzerinde yetkili olduğu şeklinde yorumlanması; Filistin gümrüğüne, AB-FKÖ Ortaklık Antlaşması'ndan kaynaklanan yetkilerden feragat etme yükümlülüğü yüklemekle aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla böyle bir yorum, VAHS md. 34'ü ve burada kodifiye edilen pacta tertiis nec nocent nec prosunt ilkesini ihlal etmektedir.³⁸⁰ Sonuç olarak Divan, Batı Şeria'dan gelen ürünlerin AB – İsrail Ortaklık Antlaşması kapsamında değil, AB – FKÖ Ortaklık Antlaşması kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir.³⁸¹

VAHS md. 34, açıkça bir antlaşmanın rızası olmadan üçüncü bir devlet için haklar veya yükümlülükler doğuramayacağını öngörmektedir. Antlaşma metninin lafzı, üçüncü tarafları değil, yalnızca üçüncü devletleri kapsamaktadır. Nitekim Divan da bu hükmü lafzi sınırlarının ötesinde yorumladığının farkındadır ve bu yaklaşımını sonraki kararlarında da sürdürmüştür.³⁸² Uluslararası hukuk öğretisinde, uluslararası antlaşmaların üçüncü taraflara uygulanıp uygulanmayacağı tartışmalı bir husustur.³⁸³ Dolayısıyla Divan, antlaşma lafzını geniş yorumladığı için eleştirilmiştir.³⁸⁴ Divan'a yöneltilen bir diğer eleştiri ise, uluslararası hukukun ve siyasi problemlerin kapsamına girmeden verdiği bu kararın, AB'nin normatif güç olma hedefiyle bağdaşmadığı yönündedir.³⁸⁵ Bununla beraber, söz konusu karar, uluslararası hukuk ve AB hukuku arasındaki etkileşimin, ABA md. 3(5)'te öngörülen “uluslararası hukukun

³⁷⁹ *Ibid.*, para. 43 – 45.

³⁸⁰ *Ibid.*, para. 52.

³⁸¹ *Ibid.*, para. 53.

³⁸² *Front Polisario v Council (Case T-272/19)*, *dipnot* 361, para. 317.

³⁸³ Malgosia Fitzmaurice, “Third Parties and the Law of Treaties,” *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 6, no. 1 (2002), s. 37-127.

³⁸⁴ Helmut Aust, Alejandro Rodiles ve Peter Staubach, “Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation,” *Leiden Journal of International Law*, 27 (2014), s. 75–112, özellikle s. 103.

³⁸⁵ Guy Harpaz ve Esther Robinson, “The Interface between Trade, Law and Politics and the Erosion of Normative Power Europe: Comment on Brita,” *European Law Review*, 35 (2010), s. 551, özellikle s. 566.

geliştirilmesine katkıda bulunma” hedefi bağlamında olumlu bir örneğini teşkil etmektedir. Divan, geliştirdiği içtihatlarla uluslararası hukuk kurallarının yorumlanmasında bir referans noktası teşkil etmektedir. Bu husus, Front Populário I – II kararları tartışılırken yeniden ele alınacaktır.

Brita kararında Filistin – İsrail uyuşmazlığını değerlendirmekten kaçınan Divan, 2019 yılında verdiği Psagot kararında AB tüketici hukukunu yorumlarken uluslararası hukuka dair daha aktif bir tutum sergilemiştir.³⁸⁶ Buna göre, uluslararası insancıl hukuk ve self-determinasyon hakkı göz önünde bulundurulmuş, İsrail’in Filistin topraklarındaki varlığı açıkça işgal olarak nitelendirilmiştir.³⁸⁷

AB Komisyonu, 2015 yılında yayımladığı bir bildiriyle İsrail’in Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Golan Tepelerini işgal ettiğini; dolayısıyla bu bölgelerin İsrail’in bir parçası olmadığını ifade etmiştir. Gıda malzemelerinin etiketlenmesine dair AB mevzuatı gereğince, tüketiciyi yanıltmamak için işgal altındaki bölgelerde üretilen ürünlerin menşinin açıkça yazılması gerektiğini de ayrıca belirtmiştir.³⁸⁸ Hukuken bağlayıcı olmamasına rağmen, Fransa Ekonomi ve Maliye Bakanlığı bir genelge ile bu bildiriye iç hukuka aktarmış ve bu bölgelerden gelen ürünlerin menşinin açıkça yazılmasını zorunlu

³⁸⁶ Psagot case, *dipnot* 361.

³⁸⁷ Dava ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Eva Kassoti ve Stefano Saluzzo, “The CJEU’s Judgment in Organisation juive européenne and Vignoble Psagot: Some Introductory Remarks,” *European Papers*, 4, no. 3 (2019), s. 753-761; Sandra Hummelbrunner, “Contextualisation of Psagot in Light of Other CJEU Case Law on Occupied Territories,” *European Papers*, 4, no. 3 (2019), s. 779-789; The CJEU’s Judgment in Organisation juive européenne and Vignoble Psagot: Some Introductory Remarks, Eva Kassoti and Stefano Saluzzo.

Interpretative Notice on indication of origin of goods from the territories occupied by [the State of] Israel since June 1967, European Parliament, OJ 2015 C 375, s. 4; erişim tarihi: 22 Ağustos 2024 <https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/dpal/dv/4a_interpretativenoticeindicatonorigin/4a_interpretativenoticeindicationoriginen.pdf>.

kılmıştır.³⁸⁹ Bunun üzerine konu, Avrupa Yahudiler Derneği ve Psagot Ltd. tarafından yargıya taşınmıştır.

Divan, kararına devlet (state) ve bölge (territory), ayrımını değerlendirerek başlamıştır. Buna göre, bir bölge her ne kadar bir devletin uluslararası sorumluluğunda bulunsu da, uluslararası hukuk bu yapılara ayrı bir statü tanımaktadır. Dolayısıyla uyumsuzluk bağlamında, devlet, ülke ve bölge kavramları arasında bir fark gözetilmemiştir.³⁹⁰ Mahkeme, UAD'nin "İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları" (Duvar) danışma görüşüne atıf yaparak, Batı Şeria'yı Filistin halkının self-determinasyon hakkını icra ettiği bir bölge olarak tanımlamış; Golan Tepeleri'nin ise Suriye Arap Cumhuriyeti'ne ait olduğunu vurgulamıştır.³⁹¹ Karara göre, İsrail'in bu bölgelerde egemen değil işgalci konumda olduğu dikkate alındığında, buradan gelen ürünlere İsrail menşeli ibaresinin yazılması, tüketici için yanıltıcı niteliktedir.³⁹² ABA md. 3(5)'e atıf yapan Divan, İsrail'in işgal altındaki bölgelerde kurduğu yerleşim birimlerinin uluslararası insancıl hukuka aykırı olduğunu ve bu politikanın BM ve AB tarafından şiddetle kınandığını belirtmiştir.³⁹³ Dolayısıyla, Batı Şeria yahut Golan Tepeleri'nde üretilen bir ürünün yalnızca üretim yerini belirtmek yeterli değildir. Etiket üzerinde açıkça "Batı Şeria – Filistin" yahut "Batı Şeria-İsrail Yerleşimi" şeklinde, hangi kesimde üretildiğinin de gösterilmesi gerekmektedir. Böylelikle tüketici, satın almak

³⁸⁹ Avis aux opérateurs économiques relatifs à l'indication de l'origine des marchandises issues des territoires occupés par [l'État d']Israël depuis juin 1967, ministre français de l'Économie et des Finances, 24 novembre 2016, Journal officiel de la République française (JORF) 2016, No 273, texte No 81, erişim tarihi: 22 Ağustos 2024, <<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033464109>>.

³⁹⁰ Psagot, *dipnot* 361, para. 28-32.

³⁹¹ *Ibid.*, para. 35.

³⁹² *Ibid.*, para. 37.

³⁹³ *Ibid.*, para. 48.

istediği ürünün uluslararası insancıl hukuku ihlal eden bir yerleşim biriminde üretilip üretilmediği hakkında bilgi sahibi olabilecektir.³⁹⁴

3. Front Polisario I-II ve Western Sahara Campaign UK kararları

Bu kısımda incelenecek kararların üçü de Fas – Batı Sahra sorununa ilişkindir. Kısa zaman aralıklarıyla verilen bu kararlar, içtihadın devinimini takip edebilmek açısından sonuçlandıkları tarihe göre incelenecektir. Bu bağlamda sırasıyla; önce 2016 yılında verilen Front Polisario I, ardından 2018 yılında verilen Western Sahara Campaign UK ve son olarak 2021 yılında verilen Front Polisario II kararları sırasıyla ele alınacaktır.

Batı Sahra sorunu, eski bir İspanyol kolonisi olan bölgenin, BM tarafından 1963 yılında kendi kendini yönetemeyen bölgeler listesine (*list of non-self-governing territories*) eklenmesine dayanmaktadır.³⁹⁵ BM Genel Kurulu, 1966 yılında aldığı kararla İspanya'yı, yerel halkın özgürce self-determinasyon hakkını kullanabilmesi için bir referandum düzenlemeye davet etmiştir.³⁹⁶ Moritanya ve Fas'ın bölge üzerinde hak iddiaları üzerine Genel Kurul, UAD'den danışma görüşü talep etmiştir. UAD, 1975 yılında verdiği Batı Sahra danışma görüşünde, Moritanya ve Fas'ın Batı Sahra ile self-determinasyon hakkının kullanılmasını etkileyecek nitelikte bir hukuki bağı olmadığını belirtmiştir.³⁹⁷ Bunun üzerine Fas, Moritanya ve yerel bir bağımsızlık örgütü olan Polisario Cephesi arasında silahlı çatışmalar başlamıştır. 1979 yılında Moritanya'nın çatışmalardan çekilmesiyle birlikte Fas, bölgeyi ilhak etme kararı almıştır. Bununla

³⁹⁴ *Ibid.*, para. 49 – 52.

³⁹⁵ Letter dated 29 January 2002 from the Under-Secretary-General for Legal Affairs, the Legal Counsel, addressed to the President of the Security Council, United Nations Security Council, UN Doc. S/2002/161, 12 February 2002, erişim tarihi: 22 Ağustos 2024, <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/249/87/pdf/n0224987.pdf>>.

³⁹⁶ Resolution 2229 (XXI) the Question of Ifni and Spanish Sahara, UN General Assembly, A/RES/2229 (XXI), 20 December 1966, erişim tarihi: 22 Ağustos 2024, <<https://digitallibrary.un.org/record/203287? v=pdf>>.

³⁹⁷ *Western Sahara*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1975, para. 54-59.

beraber, BM Genel Kurul kararları de facto durumu defalarca kınamış, Fas'ın bölgedeki varlığını açıkça işgal olarak değerlendirmiştir.³⁹⁸ BM Genel Kurulu ayrıca, Polisario Cephesi'ni, BMGvK kararları ile self-determinasyon hakkı tasdik edilen Batı Sahra halkının resmi temsilcisi olarak kabul etmiştir.³⁹⁹

AB, EuroMed Ortaklığı kapsamında FKÖ ve İsrail ile olduğu gibi, 1996 yılında Fas Krallığı ile de bir ortaklık antlaşması imzalamıştır. Ortaklık Antlaşması'nda öngörülen tarım ve balık ürünlerine dair tedbirlerin karşılıklı olarak serbestleştirilmesi hedefi doğrultusunda, 2010 yılında ayrıca bir "Serbestleştirme Antlaşması" akdedilmiştir.⁴⁰⁰ Serbestleştirme Antlaşması'nın imzalanmasını takiben, 2012 yılında Polisario Cephesi, ABAD önünde açtığı davada, söz konusu antlaşmanın hem AB hukukuna hem de uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüş ve antlaşmanın iptalini talep etmiştir. Genel Mahkeme (GM) önünde görülen ilk davada, davacı tarafından öne sürülen tüm talepler reddedilmiş ve AB'nin üçüncü bir devlet ile ihtilaflı bir bölgede uygulanabilecek bir antlaşma yapmasına yönelik mutlak bir yasağın mevcut olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁰¹ Bununla birlikte GM, AB'nin ihtilaflı bir bölgede geçerli olan bir ticaret antlaşması imzalarken iki yükümlülüğü olduğunu belirtmiştir. Buna göre, ihraç edilecek ürünlerin üretimi bölge halkına zarar vermeyecek şekilde yapılmalı ve bölge halkının temel haklarını koruyacak önlemler alınmalıdır. Bu değerlendirmeler ışığında

³⁹⁸ Resolution 34/37, Question of Western Sahara, General Assembly, UN Doc. A/RES/34/37, 21 November 1979, para. 5. erişim tarihi: 22 Ağustos 2024, <<https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/376/64/pdf/nr037664.pdf>>; Resolution 35/19 of, Question of Western Sahara, General Assembly, UN Doc. A/RES/35/19, 11 November 1980 para. 3, erişim tarihi: 22 Ağustos 2024, <<https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/390/38/pdf/nr039038.pdf>>.

³⁹⁹ *Ibid.*, General Assembly Resolution 34/37, para. 7.

⁴⁰⁰ Agreement in the form of an Exchange of Letters between the European Union and the Kingdom of Morocco concerning reciprocal liberalisation measures on agricultural products, processed agricultural products, fish and fishery products, the replacement of Protocols No 1, 2 and 3 and their Annexes and amendments to the Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Kingdom of Morocco, of the other part, signed in Brussels on 13 December 2010, OJ 2012 L 241, erişim tarihi: 22 Ağustos 2024, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22012A0907%2801%29>>.

⁴⁰¹ Front Polisario I GC, *dipnot* 361, para. 45.

GM, AB'nin bu yükümlülüklerle riayet etmediği gerekçesiyle Serbestleştirme Antlaşması'nı onaylayan kararın iptaline hükmetmiştir.⁴⁰²

AB Konseyi, GM'nin kararını Adalet Divanı (AD) nezdinde temyiz etmiştir.⁴⁰³ Temyiz kararında, GM'nin Serbestleştirme Antlaşması'nın Batı Sahra'da uygulanabilir olduğu tespitin doğru olmadığı ifade edilmiştir. AD; BM kararları, self-determinasyon ilkesi, VAHS md. 29 ve 34 bağlamında Batı Sahra'nın ayrı bir statüye sahip olduğunu belirtmiş, bu nedenle uyuşmazlık konusu antlaşmanın bu bölgeyi kapsayacak şekilde uygulanamayacağına hükmetmiştir.⁴⁰⁴ Batı Sahra halkını üçüncü taraf olarak kabul eden AD, AB'nin bölge halkını etkileyecek bir antlaşma akdetmesi halinde, bu halkın rıza göstermesi gerektiği yönünde bir içtihat geliştirmiştir.⁴⁰⁵ Kararda, Batı Sahra'nın Serbestleştirme Antlaşması kapsamında değerlendirilmemesi, AD' ye manevra alanı sağlamıştır. Zira antlaşma Batı Sahra'da uygulanmadığı için, Front Polisario'nun da bu hukuki tasarruftan etkilenmesi mümkün olmamış; böylece davacı tarafın dava açma yetkisi ortadan kalkmıştır.⁴⁰⁶

Her ne kadar ABAD davayı usulden reddetmiş olsa da, esas yönünden yaptığı saptamalar, AB kurumlarının gelecekteki dış politika uygulamaları açısından önem taşımaktadır. AB – Fas Ortaklık Antlaşması md. 94, Serbestleştirme Antlaşması'nın da coğrafi kapsamını belirlemektedir. İlgili hükme göre, bu antlaşmalar “Fas Krallığı topraklarını” kapsayacak şekilde uygulanır. Nitekim Batı Sahra'ya ilişkin herhangi bir çekince veya özel hüküm getirilmemiştir. Bu durum, Fas'ın antlaşmayı de facto şekilde

⁴⁰² *Ibid.*, para. 47 -48.

⁴⁰³ Genel Mahkeme'nin verdiği kararın analizi için bkz. “The Front Polisario v. Council Case: The General Court, Völkerrechtsfreundlichkeit and the External Aspect of European Integration (First Part),” *European Papers*, 2, no. 1 (2017), s. 339-356.

⁴⁰⁴ Front Polisario I GC, *dipnot* 361, para. 87 – 92.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, para. 106.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, para. 130 - 134.

Batı Sahra'ya teşmil edeceği ve AB Komisyonu ile Konseyi'nin de bunu zımni biçimde kabul ettikleri şeklinde yorumlanabilir.⁴⁰⁷

İlk davada GM de bu görüşü benimsemiş; ancak temyizde AD buna karşı çıkmıştır. Rasi'nin kanısına göre AD aktivist bir tutum sergileyerek self-determinasyon ilkesine öncelik tanımış, AB ve Fas'ın Serbestleştirme Antlaşması'nı Batı Sahra'da *de facto* uygulamasına engel olmuştur.⁴⁰⁸ Bu görüşe katılmayan Kassoti, AB Komisyonu ve Konseyi'nin de facto uygulamaya dair zımni rızalarının, VAHS md. 31(3)(b) çerçevesinde “sonraki uygulama” olarak kabul edilmesi gerektiğini; ancak AD'nin buna yeterince önem atfetmediğini öne sürmüştür.⁴⁰⁹ Kassoti ayrıca, VAHS md. 31(3)(c)'de yer alan “antlaşmayı bağlamına göre yorumlama” ilkesinin, md. 31(3)(b)'ye öncelenerek uygulanmasının, VAHS'ye aykırı olduğunu ifade etmiştir. AD'nin VAHS md. 31'in uygulaması ile aşırı bağlı kaldığına işaret eden Kassoti'ye göre, AD uluslararası hukukun ilkelerine dair seçici bir tutum sergilemiştir.⁴¹⁰ Nitekim Odermatt da AD'nin uluslararası hukuku ve ilkelerini araçsallaştırdığını belirterek Kassoti'nin eleştirilerini desteklemiştir.⁴¹¹

AB ve Fas Krallığı arasında 2006 yılında imzalanan Balıkçılık Ortaklık Antlaşması ve buna ek olarak düzenlenen 2013 tarihli Protokol'ün Batı Sahra'yı kapsayıp kapsamayacağı meselesi, Western Sahara Campaing UK isimli sivil toplum örgütü

⁴⁰⁷ Aurora Rasi, “Front Polisario: A Step Forward in Judicial Review of International Agreements by the Court of Justice?” *European Papers*, 2, no. 3 (2017), s. 967-975, özellikle s. 973.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, s. 974 - 975

⁴⁰⁹ VAHS md. 31/3'e göre bir antlaşmanın yorumlanmasında; (a) antlaşmanın yorumlanması yahut hükümlerinin uygulanmasına ilişkin olarak taraflar arasında sonradan imzalanmış bir antlaşma, (b) antlaşmanın uygulanmasında, antlaşmanın yorumlanmasına ilişkin tarafların mutabakatını ortaya koyan herhangi bir sonraki uygulama, (c) taraflar arasındaki ilişkilerde geçerli olan ilgili uluslararası hukuk kuralları dikkate alınmalıdır.

⁴¹⁰ Kassoti'nin eleştirileri için bkz. Eva Kassoti, “Between Sollen and Sein: The CJEU's Reliance on International Law in the Interpretation of Economic Agreements Covering Occupied Territories,” *Leiden Journal of International Law*, 33, no. 2 (2020), s. 371–389, özellikle s. 377-383.

⁴¹¹ Jed Odermatt, “Council of the European Union v. Front Populaire Pour La Libération de La Saguia-El Hamra et Du Rio de Oro (Front Polisario),” *American Journal of International Law*, 111, no. 3 (2017), s. 731–738, özellikle s. 737.

tarafından 2016 yılında İngiliz mahkemeleri önüne taşınmıştır.⁴¹² Bu davada, uyuşmazlık konusu antlaşmalar, Front Polisario I'den farklı olarak ön karar prosedürü ile yargı denetimine tabi tutulmuştur.⁴¹³ Divan, öncelikle Balıkçılık Ortaklık Antlaşması ve 2013 Protokolü'nün Batı Sahra'ya "bitişik sularda" uygulanıp uygulanmayacağına VAHS md. 31 ve BMDHS hükümleri uyarınca tespit edilmesi gerektiğine karar vermiştir.⁴¹⁴ Nihayetinde Front Polisario I içtihadı ile tutarlı bir şekilde, Balıkçılık Ortaklık Antlaşması'ndaki Fas toprakları kavramının Batı Sahra'yı içine almayacağına, dolayısıyla bu antlaşma ve 2013 Protokolü'nün Batı Sahra'ya bitişik sularda da uygulanamayacağına işaret edilmiştir.⁴¹⁵ Aksi takdirde böyle bir uygulamanın, self-determinasyon ilkesi ve VAHS md. 34' e aykırılık teşkil edeceği belirtilmiştir.

Kassoti, ABAD'ın Western Sahara Campaign UK kararında, Front Polisario'daki yorum yöntemlerini uyguladığını söyleyerek benzer eleştirileri bu davaya da yöneltmiştir. Bununla birlikte, Kassoti'nin dikkat çektiği önemli bir sorun da Divan'ın uluslararası hukuku nasıl araştırdığı meselesidir. Kassoti'ye göre bir uyuşmazlıkta uygulanacak uluslararası hukuk kuralının ne olduğunun belirlenmesi ile bu kuralın nasıl uygulanacağını tayini farklı aşamalardır. Dolayısıyla önce anlamın tespitine dair yorum yapılmalı, ardından uygulama problemi çözülmelidir.⁴¹⁶ Ne var ki Kassoti, Divan'ın

⁴¹² Western Sahara Campaign UK, Batı Sahra halkının self-determinasyon hakkını kullanmasını sağlamak ve temel haklarını desteklemen için lobicilik faaliyeti yürüten sivil toplum örgütüdür. Detaylı bilgi için bkz. *Western Sahara Campaign UK*, erişim tarihi: 25 Ağustos 2024, <<https://www.westernsaharacampaignuk.com/>>.

⁴¹³ Western Sahara Campaign UK, *dipnot* 361.

⁴¹⁴ *Ibid.*, para. 55 - 58.

⁴¹⁵ *Ibid.*, para. 57 - 83.

⁴¹⁶ Bu konu ile ilgili kaynaklar için bkz. Joost Pauwelyn, *Conflict of Norms in Public International Law: How WTO Law Relates to Other Rules of International Law*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 245; Georg Schwarzenberger, "Myths and Realities of Treaty Interpretation: Articles 27–29 of the Vienna Draft Convention on the Law of Treaties," *Current Legal Problems*, 22, no. 1 (1969), s. 205 227, özellikle s. 212; Report on the Law of Treaties by J.L. Report on the Law of Treaties by J.L. Brierly, Special Rapporteur, International Law Commission, UN Doc. A/CN.4/23, Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. II, s. 243–248, erişim tarihi: 22 Ağustos 2024, <https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_23.pdf>.

“yapılmaması gereken yapılmış olamaz” ilkesi çerçevesinde hareket ettiğini; kuralın anlamının, doğuracağı hukuki sonuçlara göre belirlendiğini ifade etmiştir. Başka bir deyişle, hukuk kuralının lafzına verilen anlam AB’nin uluslararası hukuku ihlal ettiği sonucunu doğurursa, Divan tekrar başa dönerek bu sonucu doğurmayacak yeni bir yorum üretmeye çalışmaktadır. Böylelikle hukuk kuralının uygulanmasının hukuki sonuçları, kuralın gerçek anlamının önüne geçmektedir.⁴¹⁷

Bu bağlamda değinilecek son karar, 2019 yılında AB ile Fas Krallığı arasında imzalanan “AB – Fas Ortaklık Antlaşması’nın 1 ve 4. Protokollerinin Değiştirilmesine İlişkin Mektup Teatisi Biçiminde Antlaşma ve Sürdürülebilirlik Balıkçılık Ortaklık Antlaşması’nın” Polisario Cephesi tarafından yargı önüne taşınması sonucu 2021 yılında GM’nin verdiği Front Polisario II kararıdır. Bu davada da uyuşmazlık, daha önce incelenen kararlarla benzer şekilde, Batı Sahra’da halkın rızası alınmaksızın uluslararası antlaşmaların uygulanmasının uluslararası hukuka aykırılığı iddiasına dayanmaktadır.⁴¹⁸ GM, bu sefer antlaşma hükümlerinden Batı Sahra’nın da uygulama alanına dahil edildiğinin açıkça tespit edildiğini belirtmiştir.⁴¹⁹ Dolayısıyla böyle bir antlaşmanın akdedilebilmesi için Batı Sahra halkının açık ve doğal rızasının alınması gerektiği,⁴²⁰ ancak AB Kurumları’nın yürüttüğü danışma faaliyetlerinin yeterli olmadığı⁴²¹ ve sonuçta bu rızanın alınmadığı ifade edilmiştir. Antlaşmaların onaylanmasına ilişkin kararın iptaline hükmeden GM, olası bir temyiz sürecinin sonuna kadar iptal kararının uygulanmasını ertelemiştir.⁴²² Nitekim, AB Komisyonu davayı temyiz etmiş ve AD önüne

⁴¹⁷ Kassoti, *Between Sollen and Sein: The CJEU’s Reliance on International Law in the Interpretation of Economic Agreements Covering Occupied Territories*, *dipnot* 410, s. 383 - 388.

⁴¹⁸ Front Polisario II GC, *dipnot* 361.

⁴¹⁹ *Ibid.*, para. 107-123.

⁴²⁰ *Ibid.*, para. 342-343.

⁴²¹ *Ibid.*, para. 360-361.

⁴²² *Ibid.*, para. 392-396.

taşımıştır. Temyizin sonuçlanmasıyla birlikte Front Polisario davalarında toplam dördüncü karar verilmiş olacaktır.

IV. HUKUKUN GENEL İLKELERİ

A. ULUSLARARASI HUKUKUN GENEL İLKELERİ

Hukukun genel ilkelerinin, uluslararası hukukun kaynakları arasında yer aldığı kabulü, MC ve UDAD öncesi döneme dayanmaktadır. Her ne kadar uluslararası hukukun kaynakları ilk defa sistematik bir şekilde UDAD Statüsü’nde düzenlenmiş olsa da, 19. yüzyılda ortaya çıkan uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde hukukun genel ilkelerine sıklıkla başvurulmuştur. 1899 yılında II Nolu Kara Savaşlarının Yasa ve Teamüllerine Dair Sözleşme’de yer alan “Martens Kaydı”⁴²³ ile 1907 tarihli Uluslararası Ganaim Mahkemesi’nin Kurulmasına İlişkin Sözleşme’nin 7. maddesi bu bağlamda önem arz etmektedir.⁴²⁴ 1911 yılında Namibya’nın Walvis Koyu’ndaki Birleşik Krallık ve Almanya arasında görülen tahkim davasında, Mahkeme hukukun genel ilkelerine atıf yaparak

⁴²³ “Sözleşmeciler, savaş hukukuna ilişkin daha eksiksiz bir yasa çıkarılincaya kadar, kabul ettikleri düzenleyici hükümlerde bulunmayan hallerde, halkların ve savaşan tarafların, medeni milletler arasındaki muameleler, insanlık yasalarından ve kamu vicdanının gereklerinden kaynaklanan uluslararası hukuk ilkelerinin korunması ve hükmü altında kalacaklarını beyan ederler.” Detaylı bilgi için bkz. Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899, erişim tarihi: 27 Ağustos 2024, <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899>>.

⁴²⁴ Mahkemenin önüne gelen uyuşmazlıklarda izleyeceğini yöntemi öngören bu hükme göre; öncelikle taraflar arasında geçerli bir antlaşma varsa, bu antlaşma, böyle bir antlaşma yoksa uluslararası hukuk kuralları, eğer bu tür genel bilinen kurallar da yoksa hakkaniyet ve hukukun genel ilkeleri uygulanacaktır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Emin Büyük, “Uluslararası Hukuk Komisyonunun ‘Hukukun Genel İlkeleri’ Çalışması ve Güncel Gelişmelere Dair Bir Değerlendirme,” *Public and Private International Law Bulletin*, 42, no. 1 (2022), s. 403-453, özellikle s.15.

bunları uluslararası hukukun ilkeleri ile eşdeğer kabul etmiştir.⁴²⁵ Nitekim bu dava, uluslararası hukuk ilkelerine atıfla çözüme kavuşturulan tek uyuşmazlık değildir.⁴²⁶

Bu ilkelerin uluslararası hukuktaki yeri ve mahiyeti, MC Şartı'nı hazırlayan komite tarafından da tartışılmış; Belçikalı hukukçu Baron Descamps'ın görüşü doğrultusunda “medeni milletler tarafından kabul edilen umumi hukuk prensipleri” olarak tanımlanmıştır.⁴²⁷ Nitekim bu ifade, UAD Statüsü md. 38'e de olduğu haliyle aktarılmıştır. Bu bağlamda, hukukun genel ilkeleri, uluslararası hukukun şekli kaynaklarındandır.

UHK, 2018 yılında hukukun genel ilkeleri konusunu çalışma programına almış; beş yıllık bir sürecin ardından, 2023 yılında gerçekleştirilen yetmiş dördüncü oturumda “Hukukun Genel İlkelerine Dair Taslak Sonuçları” ilk okumada kabul etmiştir.⁴²⁸ Bu çalışmayla UHK, hukukun genel ilkeleri kavramını uluslararası hukuku da dikkate alarak yeniden tanımlamıştır.

Öncelikle, bir ilkenin hukukun genel ilkesi olarak adlandırılabilmesi için, milletler topluluğu (*community of nations*) tarafından kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴²⁹ Böylece daha önce kullanılan medeni milletler ifadesi, kolonyal döneme ait olduğu ve

⁴²⁵ *Walfish Bay Boundary (Germany/Great Britain)*, Award of 1911, 11 *Reports of International Arbitral Awards* (RIAA) 263, s. 294.

⁴²⁶ UDAD öncesi dönem uyuşmazlıklarında hukukun genel ilkelerine atıfla karar bağlanan davalara örnek olarak, 1870 tarihli Buenos Aires Limanının Kapatılması, 1872 tarihli Alabama Talepleri, 1902 tarihli The Pious Fund Davası, 1912 tarihli Rus Tazminat Faizi Uyuşmazlığı davaları sıralanabilir. Bu konuda oldukça detaylı bir çalışma için bkz. M.E. Büyük, *dipnot* 424, sf. 418 – 419; dipnotlar 71 – 74.

⁴²⁷ Beynelmîlel Daimi Adalet Divanı Tesisine Dair Karar, Divan Nizamnamesinin İmza Protokolü, Divanın Hakk-ı Kazasının Mecburi Olarak Kabulüne Dair İhtiyari Hüküm (İhtirazi Kayıtlar Kanun Metnindedir) Milletler Cemiyeti Misakının Ondördüncü Maddesiyle İstihdaf Edilen Beynelmîlel Adalet Divanı Nizamnamesi, Beynelmîlel Daimi Adalet Divanı Statüsünün Tadili (Protokol), 14.09.1929 Protokolüne Zeyil, Amerika Birleşik Hükûmetlerinin Beynelmîlel Daimi Adalet Divanı'nın imza Protokolüne İltihali (Protokol); Uygun Bulma Kanunu, 2774 sayılı, 6 Ekim 1935 tarihli, Resmi Gazete, sayı 3032, Düstur Kaydı: III (16) 623; Onaylama Kararnamesi, 19 Haziran 1935 tarihli, Resmi Gazete, sayı 3032, Düstur Kaydı: III (16) 1347 (623), md. 38.

⁴²⁸ General Principles of Law, Chapter IV, Report of the International Law Commission, International Law Commission, UN Doc. A/78/10, 14 August 2023, s. 10 – 35, erişim tarihi: 27 Ağustos 2024, <https://legal.un.org/ilc/reports/2023/english/a_78_10_advance.pdf>.

⁴²⁹ *Ibid.*, Conclusion 1, s. 13.

çağ dışı kaldığı gerekçesiyle terk edilmiştir. Bunun yanında hukukun genel ilkelerinin, ulusal hukuk ve uluslararası hukuktan türetilenler olmak üzere iki kategoriden oluştuğu kabul edilmiştir.⁴³⁰ Nitekim UAD Statüsü md. 38’de yer alan geleneksel yaklaşım, bu ilkelerin yalnızca “medeni milletlerin hukukundan”, yani ulusal hukuklardan türediği varsayımına dayanıyordu. Ancak UHK’nin yeni yaklaşımıyla, uluslararası hukuka özgü genel ilkelerin de bulunduğu kabul edilmiştir.⁴³¹ Öğretide oldukça tartışmalı olan bu konu, UHK üyelerini ikiye bölmüş;⁴³² buna rağmen, bizim de katıldığımız görüşe göre, yeni sınıflandırma, birçok yazar tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁴³³

Gerçekten de, UAD Statüsü md. 38’de yer alan geleneksel yaklaşım, sömürgeci bir bilgi üretim şeklinin uluslararası hukukta da kurumsallaştığını göstermekte; “medeni milletler” gibi kavramlar, hukuki eşitlik iddiasına rağmen Batı dışı toplumların haklarını dışlayıcı bir söylem üretmektedir. UHK’nin 2023 tarihli yeni yaklaşımı, bu kolonyal mirası dönüştürme çabası olarak görülebilir. Nitekim "milletler topluluğu" kavramı, daha kapsayıcı ve çok-merkezli bir hukuk anlayışını yansıtmaktadır. Yeni sınıflandırma yalnızca bir terim değişikliği değil; aynı zamanda farklı hukuk sistemlerinin ve değer dünyalarının uluslararası hukuka katkısını tanıma iradesidir. Ancak belirtmek gerekir ki, terminolojik düzeyde böyle bir dönüşüm çabası söz konusu olsa da, kolonyal uygulamalar hâlen varlığını sürdürmektedir.

⁴³⁰ *Ibid.*, Conclusion 7, s. 22-25.

⁴³¹ M.E. Büyük, *dipnot* 424, s. 436; Eirik Bjorge, “General Principles of Law Formed Within the International Legal System,” *International and Comparative Law Quarterly*, 72, no. 4 (2023), s. 845-867, özellikle s. 846 – 849; Charles Chernor Jalloh, “The International Law Commission’s Seventy Fourth (2023) Session: General Principles of Law and Other Topics,” *American Journal of International Law*, 118, no. 1 (2024), s. 120–144, özellikle s.124-125.

⁴³² Detaylı tartışma için bkz. M.E. Büyük, *dipnot* 424, s. 430 – 436.

⁴³³ M.E. Büyük, *dipnot* 424, s. 436; Bjorge, *dipnot* 431, s. 846 – 849; Jalloh, *dipnot* 431, s. 124-125.

Taslak sonuçlarda her iki kategorideki ilkelerin varlığı ve içeriğinin tespiti için belirli kıstaslar öngörülmüştür. Buna göre, ulusal hukuktan türetilen ilkelerin tespiti için bunların çeşitli hukuk sistemlerinde ortak olarak kabul edilmiş ve uluslararası hukuka aktarılmış olması gerekmektedir.⁴³⁴ Uluslararası hukuktan türetilen bir hukuk genel ilkesinin varlığını ve içeriğini tespit etmek için ise, milletler topluluğun ilgili ilkeyi uluslararası hukuk sisteminin içkin bir parçası olarak benimsemeleri gerekmektedir. Taslak sonuçların şerhine göre, içkin ifadesi; uluslararası hukuk sistemine özgü olan, bu sistemin temel özelliklerini düzenleyen ve yansıtan olarak anlaşılmalıdır. Nitekim UHK üyeleri, tartışmalar esnasında “devletlerin egemen eşitliği, toprak bütünlüğü, uti possidetis juris, iç işlerine müdahale etmeme, uluslararası mahkemelerin yargı yetkisine rıza ilkesi ve insan onuruna saygı gibi ilkeleri” uluslararası hukukun içkin ilkeleri olarak nitelemiştir.⁴³⁵

Hukukun genel ilkelerinin başta UAD olmak üzere uluslararası ve ulusal mahkeme kararlarından ve doktrinden yararlanılarak tespit edilebileceğini ifade eden UHK, bu ilkelerle uluslararası hukukun diğer kaynakları arasında bir hiyerarşi olmadığı sonucuna varmıştır. Son olarak, hukukun genel ilkelerinin uluslararası hukuktaki işlevine dair bir tespit yapan çalışma metni; bu ilkelerin hukuk boşluklarının doldurulmasında, uluslararası hukukun bütünlüğünün korunmasında, diğer uluslararası hukuk kurallarının yorumlanmasında ve tamamlanmasında önem arz ettiğini tespit etmiştir.⁴³⁶

⁴³⁴ Bir ilkenin çeşitli hukuk sistemlerindeki varlığının tespitine dair bir yöntem öngören UHK, dünyanın farklı bölgelerindeki hukuk sistemlerini, kanunları ve yargı kararlarını içerecek karşılaştırmalı bir analiz yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Bkz ILC General Principles of Law Report, *dipnot* 431, s. 17-20.

⁴³⁵ *Ibid.*, s. 22, *dipnot* 34.

⁴³⁶ *Ibid.*, s. 33-35.

B. AB HUKUKUNUN GENEL İLKELERİ

Hukukun genel ilkeleri, AB hukuk sisteminin de kaynakları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, sistemin özgün doğası nedeniyle birlikte uygulanan farklı türde genel ilkeler, zaman zaman kavramsal karışıklıklara yol açmaktadır. Nitekim AB hukukunda; üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan genel ilkeler, uluslararası hukukun genel ilkeleri, AB hukukunun genel ilkeleri ve hukukun genel ilkeleri olmak üzere dört tür genel ilke olduğu kabul edilmektedir.⁴³⁷

AB kurucu antlaşmalarında hukukun genel ilkelerine açıkça atıf yapılan iki hüküm bulunmaktadır. ABA md. 6(3), AİHS ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel hakların, AB hukukunun genel ilkelerinin bir parçasını teşkil ettiğini belirtmiştir.⁴³⁸ AB'nin sözleşme dışı ve sözleşmeden doğan sorumluluğunu düzenleyen ABİHA md. 340 ise, zararların tazmininde üye devletlerin hukuklarında ortak olan genel ilkelerin esas alınacağını öngörmüştür. Ne var ki bu iki hüküm, AB hukuk sisteminde hukukun genel ilkelerinin yeri ve nasıl uygulanacağı konusunda yeterli açıklık sağlamamaktadır. Nitekim genel ilkelerin kavramsal belirsizliği, ABAD'ın kararlarına ve kullandığı terminolojiye de yansımıştır.⁴³⁹ 1970'li yıllara kadar, hukukun genel ilkelerinin ne olduğu ve bunların AB hukukuna nasıl uygulanacağı net biçimde ortaya konulamamıştır. Ancak, Internationale Handelsgesellschaft ve Ruckdeschel kararları bu

⁴³⁷ Samantha Besson, "General Principles and Customary Law in the EU Legal Order," *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives* içinde, der.Stefan Vogenauer ve Stephen Weatherill, (Oxford: Hart Publishing, 2017), s. 105 - 111.

⁴³⁸ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 6(3).

⁴³⁹ Divan; genel ilkeler, temel ilkeler, önemli ilkeler, kapsayıcı ilkeler, hukukun temel ilkeleri gibi farklı terimler kullanmaktadır. Örnek olarak bkz. Judgment of 24 January 2012, *Maribel Dominguez v Centre informatique du Centre Ouest Atlantique and Préfet de la région Centre*, Case C-282/10, ECLI:EU:C:2012:33 para. 16; Judgment of 6 November 2018, *Stadt Wuppertal v Maria Elisabeth Bauer and Volker Willmeroth v Martina Broßonn*, Joined Cases C-569/16 and C-570/16, ECLI:EU:C:2018:871, para. 80 – 84. Päivi J. Neuvonen ve Katja S. Ziegler, "Chapter 1: General Principles in the EU Legal Order: Past, Present and Future Directions," *Research Handbook on General Principles in EU Law* içinde, der.Katja S. Ziegler, Päivi J. Neuvonen ve Violeta Moreno-Lax, (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2022), s. 9.

açından bir dönüm noktası teşkil etmiş; ilerleyen süreçte orantılılık, meşru beklenti, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi gibi temel ilkelerin tespitiyle kapsamlı bir içtihat gelişmiştir.⁴⁴⁰

AB hukuku bağlamında hukukun genel ilkeleri; AB kurumları ile üye devletlerin eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetlemek, hukuki kesinlik ve güvenliği sağlamak, temel hakları güvence altına almak ve AB hukukunun bütünlüğü ile tutarlılığını korumak gibi amaçlara hizmet etmektedir. Bu işlevleri bakımından, hukukun genel ilkeleriyle AB hukukunun genel ilkeleri benzerlik göstermektedir. Her ikisi de hukukun yorumlanması, boşlukların doldurulması ve sistematik bütünlüğün sağlanmasına katkı sunar. Ne var ki, hukukun genel ilkeleri AB hukukunda bağlayıcı değilken; AB hukukunun ve uluslararası hukukun genel ilkeleri yapısı itibarıyla bağlayıcı karaktere sahiptir.⁴⁴¹ Bu ilkeler arasındaki etkileşim, AB hukukunun diğer hukuk sistemleriyle olan etkileşimi tespit etmek açısından da önemlidir.⁴⁴²

İfade etmek gerekir ki, hukukun genel ilkeleri hâlen kavramsal olarak belirsizlik arz etmektedir. Bu noktada, UHK'nin ulusal hukuktan ve hukuk sisteminin kendi doğasından türeyen ilkeler ayrımı zikretmeye değerdir. Her ne kadar öğretilerde AB hukukunun, uluslararası hukukun veya ulusal hukukun genel ilkeleri şeklinde ayrımlar yapılmış olsa da, bu ilkeler kaynak itibarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim UHK Taslak Sonuçları, uluslararası hukukun ilkelerinin ulusal ve uluslararası hukuktan türetildiğini kabul etmiştir. ABA md. 6/3'te temel haklara dair ilkelerin, üye devletlerin

⁴⁴⁰ Paul Craig, "Chapter 2: General Principles of Law: Treaty, Historical, and Normative Foundations," *Research Handbook on General Principles in EU Law* içinde, der. Katja S. Ziegler, Päivi J. Neuvonen ve Violeta Moreno-Lax, (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2022), s. 25, 36-37.

⁴⁴¹ Alexander Orakhelashvili, "Chapter 4: The Use of Substantive International Law by the EU Judiciary," *Research Handbook on General Principles in EU Law* içinde, der. Katja S. Ziegler, Päivi J. Neuvonen ve Violeta Moreno-Lax, (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2022), s. 64.

⁴⁴² Neuvonen & Ziegler, *dipnot* 439, s. 8.

ortak anayasal geleneklerinden kaynaklandığı açıkça belirtilmiştir. Bu ifade, AB hukuku açısından da benzer bir sınıflandırmanın geçerli olduğunu göstermektedir.

Ayrıca AB üyesi olan Batı Avrupa devletlerinin, UAD Şartı md. 38(3)'te zikredilen medeni milletler arasında yer aldığı konusunda şüphe bulunmamaktadır. Bu bağlamda, geleneksel görüşe göre AB hukukunun ve uluslararası hukukun ulusal hukuktan türeyen ilkelerinin kaynakları kapsam itibarıyla aynıdır. Dolayısıyla uluslararası hukukun, ulusal hukukun ve AB hukukunun; ulusal hukuktan türeyen ilkeleri kavramları girift bir bütünlük oluşturmaktadır. Ancak her sistemin pratik gerekleri nedeniyle kendi doğasından türeyen bazı farklılıklar ortaya çıkabilir.

Bu noktada, UHK'nin sadece medeni milletler değil, milletler topluluğunun uluslararası hukuka kaynaklık edeceğine dair yeni yaklaşımını hatırlamak önemlidir. Sonuç itibarıyla, uluslararası hukukun ulusal hukuktan kaynaklanan ilkeleri, AB hukukunun ulusal hukuktan kaynaklanan ilkelerine göre daha geniş kapsamlı, genel geçer ve az sayıda olmalıdır. Hatta tüm ulusal hukuk sistemlerini dikkate aldığı varsayıldığında, uluslararası hukukun genel ilkelerinin evrensellik ve kapsayıcılık bakımından hukukun genel ilkelerine en çok yaklaşan ilke türü olduğu savunulabilir. Dolayısıyla hukukun genel ilkeleri, uluslararası hukukun genel ilkeleri, AB hukukunun genel ilkeleri ve ulusal hukukun genel ilkeleri arasında kapsayıcılık ve özsellik bakımından hiyerarşik bir yapı bulunduğu ileri sürülebilir. Buna göre, tüm hukuk sistemlerinden ve hatta doğal hukuktan kaynaklanan hukukun evrensel ilkeleri, bu yapı içinde en soyut ve genel geçer konumdadır. Bu ilkeleri sırasıyla; uluslararası hukukun, AB hukukunun ve ulusal hukuk sistemlerinin ulusal kaynaklı genel ilkeleri izlemektedir.

Sonuç itibarıyla, ulusal, uluslararası ve AB hukukunun genel ilkeleri arasında hem kaynak hem işlev bakımından belirli benzerlikler ve etkileşimler söz konusudur. Bu ilkeler; hukuki boşlukların giderilmesi, normatif tutarlılığın sağlanması ve temel hakların

korunması gibi işlevlerle hukuk düzenlerine yön verir. Bununla birlikte, bu ilkelerin içeriği, kapsamı ve uygulama biçimi her hukuk sistemi bağlamında farklılık arz edebilir. Özellikle uluslararası hukukun genel ilkeleri, AB hukuk sisteminde hem yorum aracı hem de normatif referans noktası olarak zaman zaman başvurulmuş kaynaklardır. Bu çerçevede, bir sonraki bölümde, uluslararası hukukun genel ilkelerinin Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın içtihadındaki yansımaları, seçilmiş kararlar üzerinden ele alınacaktır.

C. DİVAN KARARLARINDA HUKUKUN GENEL İLKELERİ

1. Intertanko Kararı

Divan'a, 2006 yılında ön karar prosedürü kapsamında, denizlerde gemilerden kaynaklı kirliliğe dair 2005/35/EC sayılı tüzüğün, bütün üye devletlerin taraf olduğu 1973 tarihli Denizlerin Gemilerden Kirlenmesini Önleme Uluslararası Sözleşmesi'ne (MARPOL 73/78) uygun olup olmadığına ilişkin dört soru yöneltilmiştir.⁴⁴³ MARPOL'e Birlik'in taraf olmadığını, dolayısıyla sözleşmenin sadece üye devletler için bağlayıcı olduğunu ifade eden Mahkeme, yine de ilgili tüzüğün yorumlanmasında sözleşmenin dikkate alınması gerektiğini belirtmiş; ancak bu yükümlülüğü, uluslararası hukukun genel ilkesi olan iyi niyet ilkesine dayandırmıştır.⁴⁴⁴ Bunun yanında Divan, MARPOL'ün ve 1982 BMDHS'nin çeşitli hükümlerinin dolayısıyla Birliği bağladığı iddiasını, 1982 Sözleşmesi'nin doğrudan uygulanabilir olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁴⁴⁵

2. Van Duyn – Wood Pulp kararları

Hollanda vatandaşı Van Duyn, 1973 yılında Scientology Kilisesi'nde çalışmak üzere Birleşik Krallık topraklarına girmek istemiş; ancak ülkeye girişine izin

⁴⁴³ Judgment of the CJEU of 3 June 2008, *Intertanko*, C-308/06, ECLI:EU:C:2008:312.

⁴⁴⁴ *Intertanko*, para. 52.

⁴⁴⁵ *Intertanko*, para. 64.

verilmemiştir. Kilise'yi sahte bir felsefi tarikat olarak nitelendiren Birleşik Krallık Hükûmeti, bu hareketin parçası olan bireyleri ailelerine ve topluma yabancılaştırdığını, bunların kişiliğine ve iyilik hâline tehdit oluşturduğunu, dogmatik ilkelere dayalı otoriter bir tutum sergilediğini ve çocukları ideolojik olarak şartlandığını ifade etmiş; bu gerekçelere dayanarak Kilise'nin faaliyetlerinin kamu düzenine aykırı olduğuna kanaat getirmiştir. Bu bağlamda Kiliseyle olan irtibatı dolayısıyla ülkeye girişi engellenen Van Duyn, uyuşmazlığı yargı önüne taşımıştır.⁴⁴⁶

İngiliz Yüksek Mahkemesi, Divan'a AET Antlaşması'nın kişilerin serbest dolaşımını düzenleyen 48. maddesi ile 25 Şubat tarihli 64/221 sayılı direktifin doğrudan etkili olup olmadığını sormuştur. Divan'ın AB direktiflerinin doğrudan etkililiğini ilk defa kabul ettiği bu karar, uluslararası hukukun genel ilkelerine yapılan atıf bakımından da önem arz etmektedir. Divan, vakıaları değerlendirirken bir devletin vatandaşlarının ülkeye girişini veya o ülkede ikametini engelleyemeyeceğini ifade etmiş, bunun uluslararası hukukun bir ilkesi olduğuna işaret etmiştir. Bu ilke uyarınca bir üye devlet, kamu düzeni ve güvenliği gibi gerekçelerle başka bir üye devletin vatandaşlarının serbest dolaşım hakkına kısıtlama getirebilirken, benzer bir kısıtlamayı kendi vatandaşlarına uygulayamaz. Nitekim, AET Antlaşması'nın uygulanmasında da uluslararası hukukun bu ilkesinin gözetilmesi gerektiğini belirten Divan, Van Duyn'a uygulanan kısıtlamayı AB hukukuna uygun bulmuştur.⁴⁴⁷

Wood Pulp kararına konu gelişme, AB Komisyonu'nun 19 Aralık 1984 tarihinde, ABD merkezli kağıt hamuru üreticisi şirketlerin fiyatları anlaşarak belirledikleri ve bu nedenle rekabet kurallarını ihlal ettikleri gerekçesiyle para cezası öngören bir karar kabul etmesiyle ortaya çıkmıştır. İlgili şirketler, söz konusu kararı uluslararası hukuka aykırı

⁴⁴⁶ Judgment of 4 December 1974, *Yvonne van Duyn v Home Office*, Case 41/74, ECLI:EU:C:1974:133, s. 1339-1346.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, para. 22.

olduğu iddiasıyla yargıya taşımıştır. Ancak Divan, öne sürülen iddiaların yeterince temellendirilmediğini belirterek, uluslararası hukukun genel ilkelerini uyuşmazlığa doğrudan uygulamamış; bunun yerine kurucu antlaşmanın rekabete ilişkin 85. maddesini bu bağlamda değerlendirmiştir.⁴⁴⁸

Öğretide, bu kararla birlikte Divan'ın AB hukukunun uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak yorumlanması gerektiğini zımnen kabul ettiğine işaret edilmiştir.⁴⁴⁹ Davacılar, ABD mevzuatına göre ihracat kartelleri kurmanın serbest olduğunu ve uyuşmazlık konusu şirketlerin bu çerçevede faaliyet gösterdiğini; ancak AB rekabet uygulamalarının ABD merkezli şirketlerin uluslararası ticaretini olumsuz etkilediğini öne sürmüştür. Bu bağlamda, AB rekabet uygulamalarının, uluslararası hukukun müdahale etmeme ilkesi ile bir devletin kendi yetkilerini kullanırken başka bir devletin egemenliğine saygı duyması ve aşırıya kaçmamasını öngören önemli zarar vermeme ilkesini ihlal ettiği ileri sürülmüştür.

Divan değerlendirmesine, AB'nin rekabet kurallarını uygulama yetkisinin uluslararası hukukun mülkilik (*territoriality*) ilkesinden kaynaklandığını belirterek başlamış; ardından, AB'nin kendi hukukunu uygulamasının, ihracat kartelleri kurmaya izin veren ABD mevzuatıyla çelişmediğini ifade etmiştir. Ayrıca, OECD üyesi devletler arasında rekabetle ilgili iş birliğine yönelik 25 Ekim 1979 tarihli tavsiye kararı bağlamında AB Komisyonu'nun ABD yetkilileriyle istişarede bulunduğu ve bu yetkililerin yargı yetkisi çatışmasına dair bir beyanda bulunmadığı belirtilmiştir. Bu

⁴⁴⁸ Judgment of 31 March 1993, *Ahlström Osakeyhtiö and others v Commission (The Wood Pulp Case)*, Joined Cases C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 and C-125/85 to C-129/85, ECLI:EU:C:1993:120, [1993] ECR I-1307, para. 59-65.

⁴⁴⁹ Eeckhout, *dipnot* 219, s. 384.

doğrultuda Divan, davacılar tarafından öne sürülen ilkelerin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır.⁴⁵⁰

3. Opel Austria

Opel Austria GmbH tarafından açılan bu dava, 20 Aralık 1993 tarihli 3697/93 sayılı AB Konseyi Tüzüğü'nün iptaline ilişkindir. Avusturya hukukuna göre kurulmuş olan Opel Austria GmbH, ABD merkezli General Motors Corp.'un tali kuruluşudur. Avusturya Hükûmeti, üretim kapasitesini genişletmek isteyen General Motors'a, yatırımlarını Avusturya'da yapması hâlinde kamu desteği vermeyi teklif etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde, 26 Nisan 1991'de General Motors'a yardımların sağlanacağı bildirilmiştir.

Ancak AB Konseyi, kamu yardımlarının AB–Avusturya Serbest Ticaret Antlaşması'na ve rekabet kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle, Opel Austria tarafından üretilen ürünlere yukarıda zikredilen tüzük çerçevesinde ek bir gümrük vergisi öngörmüştür.⁴⁵¹ Bunun üzerine Opel Austria, ek vergilerin 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) Antlaşması'na aykırı olduğunu iddia ederek uyuşmazlığı ABAD önüne taşımıştır.⁴⁵²

Opel Austria, antlaşmayı imzalayan tarafların, yürürlüğe girmeden önce antlaşmanın konu ve amacını ortadan kaldıracak hareketlerden kaçınma yükümlülüğü bulunduğuna işaret etmiş; öngörülen ek vergilerin, iyi niyet ilkesini ihlal ettiğini öne

⁴⁵⁰ The Wood Pulp Case, *dipnot* 448, para. 128-147.

⁴⁵¹ Opel Austria, *dipnot* 349, para. 1 - 24.

⁴⁵² AB'ye 1995 yılında tam üye olan Avusturya kararın alındığı süreçte Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) üyesidir. AB ile EFTA arasındaki hukuki ilişkiler ise, 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Ekonomik Alanı Antlaşmasına göre düzenlenmektedir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için. “The European Economic Area”, *EFTA website*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <<https://www.efta.int/eea-relations-eu/qa-about-eea-agreement#c2EEA-Lex>>.

sürmüştür.⁴⁵³ Gerçekten de ilgili tüzük, AEA Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden yalnızca birkaç gün önce, 20 Aralık 1993 tarihinde kabul edilmiştir.

Değerlendirmesine, uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olan iyi niyet ilkesinin, VAHS md. 18'de kodifiye edildiğini belirterek başlayan Divan; bu ilkenin, meşru beklentilerin korunması ilkesinin tamamlayıcısı ve doğal bir sonucu olduğunu tespit etmiştir. Ne var ki, bu ilkenin niteliğine dair bir tartışma yapılmamış; yalnızca Divan'ın içtihadı çerçevesinde, meşru beklentilerin korunması ilkesinin AB hukukunun bir parçasını oluşturduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla herhangi bir kurum tarafından meşru bir beklenti içerisine sokulan ekonomik bir operatörün, bu ilke temelinde AB kurumlarının kabul ettiği bir hukuki tasarrufun iptalini isteyebileceği sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁵⁴

AB hukukunun genel ilkesi olarak kabul edilen meşru beklentiler ilkesi, AB kurumları ve üye devletler açısından bağlayıcıdır.⁴⁵⁵ Ancak UAD ve uluslararası hukuk öğretisi, bu ilkenin uluslararası hukuk bakımından aynı bağlayıcılığı taşımadığı görüşündedir. Öğretide, meşru beklentiler ilkesinin kökenine dair iki ayrı yaklaşım bulunmaktadır. Birinci görüş, bu ilkenin ulusal hukuklardan kaynaklandığını ve uluslararası hukukta uygulanabilmesi için genel bir hukuk ilkesi statüsüne sahip olması gerektiğini savunurken; ikinci görüş, VAHS'nin md. 18'de ifade edilen iyi niyet ilkesinin bir yansıması olduğunu ve dolayısıyla uluslararası hukukta uygulanmasında bir engel bulunmadığını öne sürmektedir.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Opel Austria, *dipnot* 349, para. 89.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, para. 90 - 93.

⁴⁵⁵ Paul Craig, *EU Administrative Law*, 2nd edn, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 600.

⁴⁵⁶ Rahmi Kopar, *Stability and Legitimate Expectations in International Energy Investments*, (New York: Hart Publishing, 2021), s. 104-120.

Her iki yaklaşım da kendi içinde güçlü argümanlara sahip olmakla birlikte, meşru beklentiler ilkesinin uluslararası hukukun genel ilkesi olarak kabul edilmesi farklı açılardan tartışmalıdır.⁴⁵⁷ Örneğin bu ilkeye dayanarak bir devletin geçmiş beyanlarına yahut devletlerarası müzakerelerde verdiği sözlere hukuki sonuçlar atfedilmesi, devlet egemenliğinin önemli ölçüde kısıtlanmasına yol açabilir.⁴⁵⁸

Söz konusu tartışmalar bağlamında UAD, 2018 yılında verdiği Bolivya ve Şili Arasında Pasifik Okyanusu'na Erişim Müzakereleri Yürütme Yükümlülüğü kararında her iki görüşü de dikkate alan bir yaklaşım benimsemiştir. Buna göre, meşru beklentiler ilkesinin uluslararası hukukun genel bir ilkesi olmadığı açıkça belirtilmiş; bununla birlikte, bu ilkenin uluslararası yatırım ve tahkim hukukundaki yeri kabul edilmiştir.⁴⁵⁹

Uluslararası yatırım ve tahkim hukukunda, yabancı yatırımcıyı ev sahibi devletin keyfî uygulamalarından korumayı amaçlayan meşru beklentiler ilkesi, adil ve eşit muamele ilkesi (*fair and equitable treatment*) kapsamında önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir.⁴⁶⁰ Nitekim, uluslararası yatırım hukukunda karşılaşılabilecek riskler dikkate alındığında, bu ilkenin yatırımcı açısından taşıdığı önem tartışmasızdır. Ancak, UAD'nin, meşru beklentiler ilkesini uluslararası hukukun alt dalı olan uluslararası yatırım

⁴⁵⁷ Alexander Brown, "Justifying Compensation for Frustrated Legitimate Expectations," *Law and Philosophy*, 30, no. 6 (November 2011), s. 699–728; Chester Brown, "The Protection of Legitimate Expectations as a 'General Principle of Law': Some Preliminary Thoughts," *Transnational Dispute Management*, 6, no. 1 (2009); Nitish Monebhurrin, "Gold Reserve Inc. v. Bolivarian Republic of Venezuela: Enshrining Legitimate Expectations as a General Principle of International Law?" *Journal of International Arbitration*, 32, no. 5 (2015), s. 551-562; Elizabeth Snodgrass, "Protecting Investors' Legitimate Expectations: Recognizing and Delimiting a General Principle," *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*, 21, no. 1: s. 1–58.

⁴⁵⁸ Detaylı bir tartışma için bkz. Halil Rahman Basaran, "The Protection of Legitimate Expectations in International Law," *San Diego International Law Journal*, 25, no. 1 (2024), s. 77–100.

⁴⁵⁹ *Obligation to Negotiate Access to the Pacific Ocean (Bolivia v. Chile)*, Judgment, I.C.J. Reports 2018, p. 162.

⁴⁶⁰ Kopar, *dipnot* 456, s. 104 -107

hukuku açısından uygulanabilir bir genel ilke olarak kabul etmesi, uluslararası hukukun fragmente olduğuna dair zımni bir kabule işaret etmektedir.⁴⁶¹

V. AB HUKUKUNUN ÖZERKLİĞİ

A. GENEL OLARAK

AB hukukunun özerk yapısı, çalışmanın ilk bölümünde anayasallaşma çerçevesinde detaylıca ele alınmıştı. Anayasallaşma kavramı, temelde, sınırlı bir alanda ulusüstü yetkilerle donatılmış bir uluslararası örgütün federalleşme sürecinde geçirdiği başkalaşımı ifade etmektedir. Altı üye devlet tarafından 1958 yılında kurulan AB; bugün yirmi yedi üye ve dokuz aday devletin parçası olduğu, yaklaşık dört yüz elli milyon vatandaşı olan, gümrük birliği, iç pazarda uygulanacak rekabet hukuku, ortak para ve ticaret politikası alanında münhasır yetkili bir ulusüstü örgüttür. Dolayısıyla, bu büyüklükte bir yapının kendine özgü ve özerk bir hukuk sistemi geliştirmesi oldukça doğaldır. Anayasallaşma, AB hukukunun üye devletlerden bağımsızlaşarak ve onlara tahakküm ederek iç hukukta özerk hâle gelmesine delalet etmektedir.

İkinci bölümün buraya kadar olan kısmında, AB kurucu antlaşmaları ve ABAD kararları çerçevesinde uluslararası hukukun AB hukukundaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu başlık altında ise, AB hukukunun dış özerkliği bağlamında AB hukuk sisteminin uluslararası hukuktan bağımsızlığını ortaya koyan kararlar ele alınacaktır. BMGvK kararlarının AB hukukundaki yerini tartışan Kadı I–II davalarında, AB hukuku ile uluslararası hukuk temel hakların korunması konusunda açık bir biçimde karşı karşıya gelmiştir. Nitekim Divan, AB’nin AİHS’ye taraf olması ve başka bir uluslararası mahkemenin yargı yetkisine girmesi konularında da ciddi bir direnç göstermektedir. Bu

⁴⁶¹ Başaran, *dipnot* 458, s. 95 – 98.

bölüm, son olarak 1/17 sayılı danışma görüşü çerçevesindeki değerlendirmelerle tamamlanacaktır.

B. DİVAN KARARLARINDA AB HUKUKUNUN ÖZERKLİĞİ VE ULUSLARARASI HUKUK

AB hukukunun özerkliği; Divan'ın uluslararası hukuk ve ulusal hukuklardan bağımsız bir şekilde, kendi belirlediği çerçeve içerisinde (*self-referential*) AB hukukunun yorumlanması ve geçerliliğinin tespitinde nihai yetkili olması anlamına gelir.⁴⁶² AB hukukunun bağımsız bir hukuk kaynağı olduğu ve bu kaynağın yorumlanmasında yalnızca Divan'ın yetkili olduğu yönündeki görüş, Divan'ın en eski ve yerleşik içtihatlarındandır. Divan'ın erken dönem kararlarında, AB hukukunun uluslararası hukuktan farklı olduğu ifade edilmekle birlikte, esas olarak iç özerklik tesis edilmeye çalışılmış; üye devletlerin egemenliğinin sınırlandırıldığı ve onları bağlayan bir hukuk sistemi kurulduğu vurgulanmıştır.

Bununla birlikte AB'nin uluslararası bir aktör olarak etkisini artırma çabasıyla birlikte dış özerkliğe yapılan vurgu da artmıştır. Kurucu antlaşmalarda yer alan temel değerler sistemi ve yetki paylaşımı gibi hususlarda AB hukukunu, uluslararası ve ulusal hukukun müdahalesinden korumak isteyen Divan, bu hukuk sisteminin bağımsız ve kendi kendine yeten karakterini meşruiyet kaynağı olarak görmeye başlamıştır.⁴⁶³ Bu anlayışa göre, uluslararası hukuk ancak AB hukuk sisteminin belirlediği çerçeve içinde etki doğurabilir.⁴⁶⁴

⁴⁶² Christina Eckes, "The Autonomy of the EU Legal Order," *Europe and the World: A Law Review*, 4, no. 1 (2020), s. 1 – 19, özellikle s. 3-5.

⁴⁶³ Opinion of 18 December 2014, *Opinion 2/13 - Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights (ECHR)*, ECLI:EU:C:2014:2454, para. 178.

⁴⁶⁴ Jed Odermatt, "When a Fence Becomes a Cage: The Principle of Autonomy in EU External Relations Law," *EUI Working Papers*, 2016/07, s. 11.

Divan'ın bu tutumu, kimi çevrelerce AB'nin konumunu korumaya yönelik gayrimeşru bir hukuki otarşı kurma çabası olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir.⁴⁶⁵ Aşağıda detaylı biçimde ele alınacağı üzere, Divan'ın özerklik ısrarı zaman zaman AB'nin uluslararası eylemlerine engel teşkil etmektedir. Ancak, Eckes'e göre bu haklı bir yaklaşımdır. UDAD, Bozkurt-Lotus kararında devletlerin bağımsızlığının ilke olarak sınırlandırılmayacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁶ Nitekim, devlet egemenliği; onların hukuk düzenlerinin özerkliğine delalet eder. Başka bir deyişle, egemen bir devletin hukuk sisteminin özerkliğini tanımak için ek bir gerekçe aramaya gerek yoktur. Ancak AB uluslararası hukuka göre egemen bir devlet olmadığından, AB hukuku da *ipso facto* özerk kabul edilmez. Bu nedenle Divan, AB hukukunun uluslararası hukuk tarafından tanınmayan özerkliğini, kendi içtihadı yoluyla tesis etmeye çalışmaktadır.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Piet Eeckhout, "Opinion 2/13 on EU Accession to the ECHR and Judicial Dialogue: Autonomy or Autarky," *Fordham International Law Journal*, 38, no. 4 (2015), s. 955 – 922.

⁴⁶⁶ UDAD, Bozkurt-Lotus davasında verdiği kararda devlet egemenliğini merkeze alan bir ilkeyi benimsemiş ve uluslararası hukukta açıkça yasaklanmamış olan bir eylemin devletler bakımından serbest olduğunu ifade etmiştir. Divan, uluslararası hukukun devletlerin açık iradesiyle şekillendiğini, dolayısıyla devletlerin yetkilerinin ancak yine bu iradeyle sınırlandırılabilceğini vurgulamıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin, açık denizlerde meydana gelen bir kaza sonucu vatandaşlarının ölümüne neden olan bir Fransız kaptan hakkında ceza yargılaması yürütmesinin uluslararası hukuka aykırı olmadığı sonucuna varılmıştır. Divan'ın daha sonra "Lotus İlkesi" olarak bu ilkesi, zamanla 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi çok taraflı antlaşmalarla sınırlandırılmıştır. Söz konusu düzenlemeler, açık denizde meydana gelen kazalarda yalnızca bayrak devleti veya failin vatandaşı olduğu devletin cezai yargı yetkisine sahip olduğunu belirterek Lotus kararındaki geniş yetki anlayışını daraltmıştır. Bu yönüyle Bozkurt-Lotus kararı, hem genç Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik iddiasını uluslararası düzeyde tescilleyen bir içtihat olarak önem taşımakta hem de devletlerarası yetki çatışmalarının sınırlarını belirlemede dönemin hukuk anlayışını yansıtan simgesel bir karar niteliği taşımaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Durmuş Tezcan, "Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Önemi ve Yeri," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, no. 2 (1994), s. 271-273; Barış Çiftçi, "Bozkurt-Lotus Davası'nın Hukuki Değerlendirmesi ve Türkiye İçin Önemi", *Journal of Political Administrative and Local Studies (JPAL)*, Cilt 6, no. 1 (2023), s. 43-55.

⁴⁶⁷ Eckes, Between Sollen and Sein: The CJEU's Reliance on International Law in the Interpretation of Economic Agreements Covering Occupied Territories, *dipnot* 462, s. 8.

1. Mox Plant kararı (BMDHS)

2006 yılında karara bağlanan Mox Plant davası, bir üye devletin ABİHA md. 344'ü ihlal ettiği gerekçesiyle Divan önüne taşınan tek uyuşmazlıktır.⁴⁶⁸ Ayrıca, bu dava AB hukukunun özerkliğini ele alan önemli kararlar dizisinin de ilkidir.⁴⁶⁹ Davaya konu olan uyuşmazlık, İngiliz Hükûmeti'nin sahibi olduğu British Nuclear Fuel Ltd. (şimdi Great British Nuclear) şirketinin, İrlanda Cumhuriyeti'nin ısrarla karşı çıkmasına rağmen İrlanda Denizi kıyısına MOX nükleer tesisi kurma girişimiyle başlamıştır. İrlanda devleti, bu tesise uluslararası hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış ve iki ayrı uluslararası tahkim merciine başvurmuştur.

İlk olarak, 1992 tarihli Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi (OSPAR) çerçevesinde tahkim mahkemesi kurulmasını talep etmiş; kurulan mahkeme, İrlanda'nın iddialarını reddetmiştir.⁴⁷⁰ Bunun yanında, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nden (UDHM) ihtiyati tedbir kararı talep etmiş ve BMDHS'nin XVII. Ek'i kapsamında İrlanda Denizi çevresinin korunması ile radyoaktif maddelerin taşınmasına ilişkin hükümler uyarınca dava açmıştır.⁴⁷¹ AB Komisyonu, 15 Mayıs 2003

⁴⁶⁸ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, md. 344; Andres Delgado Casteleiro, "The Exclusive Jurisdiction of the Court and International Courts: Commission v Ireland (Mox Plant)," *EU External Relations Law: The Cases in Context* içinde, der. Graham Butler ve Ramses A. Wessel, (Oxford: Hart Publishing, 2022), s. 501-510, özellikle s. 505.

⁴⁶⁹ Judgment of 21 September 2005, *Yassin Abdullah Kadi v Council and Commission (Kadi I GC)*, Case T-315/01, ECLI:EU:T:2005:332; Judgment of 3 September 2008, *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission (Kadi II CJ)*, Joined Cases C-402/05 P and C 415/05 P, ECLI:EU:C:2008:46; Judgment of 30 September 2010, *Yassin Abdullah Kadi v Commission (Kadi II GC)*, Case T-85/09, ECLI:EU:T:2010:418; Judgment of 18 July 2013, *Commission and Others v Yassin Abdullah Kadi (Kadi II CJ)*, Joined Cases C-584/10 P, C-593/10 P, and C-595/10 P, ECLI:EU:C:2013:518; Opinion of 8 March 2011, *Opinion 1/09 - Agreement on the creation of a unified patent litigation system*, ECLI:EU:C:2011:12; Opinion 2/13, *dipnot* 463; Judgment of 6 March 2018, *Achmea*, Case C-284/16, ECLI:EU:C:2018:158; Opinion of 30 April 2019, *Opinion 1/17 CETA EU Canada*, ECLI:EU:C:2019:341.

⁴⁷⁰ 1992 yılında imzaya açılan OSPAR'a AB'nin yanında; Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İsveç, İsviçre, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz ve İspanya taraf olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. "Contracting Parties", OSPAR Commission, erişim tarihi: 27 Mayıs 2025, <<https://www.ospar.org/organisation/contracting-parties>>.

⁴⁷¹ Judgment of 30 May 2006, *Commission v Ireland*, Case C-459/03, ECLI:EU:C:2006:345, para. 30 - 48.

tarihinde, bu uluslararası tahkim süreçlerinin AB hukukuna aykırı olduğuna dair İrlanda'ya bir bildiri göndermiş; Ekim 2003'te ise, İrlanda'nın ABİHA md. 344'ü ihlal ettiği gerekçesiyle konuyu Divan'a taşımıştır.

Divan'ın değerlendirmesine geçmeden önce belirtmek gerekir ki, AB 1994 yılında yürürlüğe giren BMDHS'yi 1984 yılında imzalamıştır. Bu bağlamda BMDHS, AB açısından karma antlaşma niteliğindedir. Nitekim Divan, karma antlaşmaların, AB'nin tek başına imzaladığı antlaşmalarla aynı hukuki statüye sahip olduğunu belirtmiştir. Uyuşmazlığın, deniz çevresinin korunması gibi paylaşımlı yetki kapsamına girdiğini tespit eden Divan, yetkinin türünün değil, varlığının esas olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷² Divan'a göre AB'nin sözleşmeye taraf olurken yaptığı yetki beyanı, deniz çevresine ilişkin yetkilerin AB'ye devredildiğini açıkça göstermektedir.⁴⁷³ Dolayısıyla İrlanda'nın uluslararası tahkim mekanizmalarına başvurduğu BMDHS hükümleri, AB hukukunun bir parçası haline gelmiştir.⁴⁷⁴

Mahkeme, herhangi bir uluslararası antlaşmanın, kurucu antlaşmalarda öngörülen yetki paylaşımı ve AB hukukunun özerkliği ilkesine hâlel getiremeyeceğini vurgulamış; ABA md. 19/1 uyarınca, AB hukukunun bütünlüğünü koruma görev ve yetkisinin yalnızca kendisinde olduğunu tespit etmiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca, BMDHS'nin bu uyuşmazlığa ilişkin hükümlerinin AB hukukunun bir parçası olduğuna tekrar işaret eden Divan, bunların başka bir mahkeme tarafından yorumlanmasının ABİHA md. 344'ü ihlal ettiğine karar vermiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷² *Ibid.*, para. 84 - 93.

⁴⁷³ *Ibid.*, para. 94 - 105.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, para. 121 - 123.

⁴⁷⁵ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 25; *Ibid.*, para. 123.

⁴⁷⁶ *Ibid.*, para. 123-129.

Divan'ın bu yaklaşımı üzerine karşı bir argüman geliştiren İrlanda; BMDHS'nin uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümlerinin de AB hukukunun bir parçası olduğunu, dolayısıyla UDHM önünde açılan davanın AB hukukuna aykırı olmadığını savunmuştur. Ancak bu itiraz, *“bir uluslararası antlaşmanın, AB üye devletleri arasındaki uyuşmazlıklarda Divan'ın münhasır yetkisini bertaraf edemeyeceği”* gerekçesiyle reddedilmiştir.⁴⁷⁷

Tüm hukuki sürece rağmen 2001 yılında faaliyete giren MOX Plant, Japonya'da yaşanan Fukushima nükleer kazası sonrasında 2012 yılında tamamen devre dışı bırakılmıştır.⁴⁷⁸

2. Kadı I - II kararları (BM)

ABD, 11 Eylül saldırılarının ardından küresel düzlemde terörle mücadele ilan etmiş; başta BM olmak üzere uluslararası hukuk mekanizmalarını bu doğrultuda kendi lehine kullanmaktan çekinmemiştir. Hatta, başta önleyici meşru müdafaa olmak üzere, uluslararası toplum tarafından kabul görmemiş bazı doktrinleri gerektiğinde tek başına uygulayacağını beyan etmiştir. ABD'nin güvenlik söylemine dayalı olarak sürdürdüğü tek taraflı askerî müdahaleler ile uluslararası hukuka yönelik istisnacı yaklaşımı, uluslararası hukukun temel ilkelerinde ciddi bir erozyona yol açmış ve bu hukuk düzeninin meşruiyetini sarsmıştır.⁴⁷⁹

BMGvK'nin terörle mücadele bağlamında verdiği kararların AB hukukunda uygulanma şeklini konu alan Kadı uyuşmazlığı, GM ve AD tarafından 2005, 2008, 2010

⁴⁷⁷ *Ibid.*, para. 130-132.

⁴⁷⁸ “Sellafield Mox Plant to Close,” The Guardian, 3 Ağustos 2011, erişim tarihi: 27 Ağustos 2024, <www.theguardian.com/environment/2011/aug/03/sellafield-mox-plant-close?CMP=share_btn_url>.

⁴⁷⁹ Helen Duffy, *The 'War on Terror' and the Framework of International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 443-452.

ve 2013 yıllarında verilen dört ayrı kararla değerlendirilmiştir.⁴⁸⁰ Öğretide geniş yankı uyandıran bu kararlar, AB hukukunun özerkliği ilkesi esas alınarak, uluslararası hukukun bağlayıcı tasarruflarına rağmen temel hakların korunmasının öncelendiği örnekler arasında yer almaktadır.⁴⁸¹

a) Kadı I

Yaklaşık on beş yıla yayılan Kadı uyuşmazlığı, 11 Eylül saldırılarından önceye dayanmaktadır. BMGvK, 1998 yılında Nairobi ve Darüsselam'daki ABD Büyükelçiliklerine yönelik saldırıların ardından, Taliban rejiminden Usame bin Ladin'i teslim etmesini istemiştir. Taliban rejiminin ABD makamları ve BM ile iş birliği yapmayı reddetmesi üzerine, 1267 sayılı BMGvK kararı ile tüm devletlere Taliban ile bağlantılı malvarlıklarına el konulması çağrısı yapılmıştır.⁴⁸² Aynı kararla yaptırım uygulanacak

⁴⁸⁰ Kadı I GC, Kadı I CJ, Kadı II GC, Kadı II CJ, *dipnot* 469.

⁴⁸¹ Deirdre Curtin ve Christina Eckes, "The Kadi Case: Mapping the Boundaries between the Executive and the Judiciary in Europe," *International Organizations Law Review*, 5, no. 2 (2008), s. 365–369; Jean d'Aspremont ve François Dopagne, "Kadi: The ECJ's Reminder of the Elementary Divide between Legal Orders," *International Organizations Law Review*, 5, no. 2 (2008), s. 371 – 379; Ramses A. Wessel, "The Kadi Case: Towards a More Substantive Hierarchy in International Law?" *International Organizations Law Review*, 5, no. 2 (2008), s. 323–327; Enzo Cannizzaro, "Security Council Resolutions and EC Fundamental Rights: Some Remarks on the ECJ Decision in the Kadi Case," *Yearbook of European Law*, 28, no. 1 (2009), s. 593–600, özellikle s. 597-600; Samantha Besson, "European Legal Pluralism after Kadi," *European Constitutional Law Review*, 5, no. 2 (2009), s. 237–264; Martin Scheinin, "Is the ECJ Ruling in Kadi Incompatible with International Law?" *Yearbook of European Law*, 28, no. 1 (2009), s. 637–653; Christian Tomuschat, "The Kadi Case: What Relationship is there between the Universal Legal Order under the Auspices of the United Nations and the EU Legal Order?" *Yearbook of European Law*, 28, no. 1 (2009), s. 654–663, özellikle s. 658–663; Katja S. Ziegler, "Strengthening the Rule of Law, but Fragmenting International Law: The Kadi Decision of the ECJ from the Perspective of Human Rights," *Human Rights Law Review*, 9, no. 2 (2009), s. 288–304; Türküler Isiksel, "Fundamental Rights in the EU after Kadi and Al Barakaat," *European Law Journal*, 16, no. 5 (2010), s. 551–577; Christina Eckes, "Protecting Supremacy from External Influences: A Precondition for a European Constitutional Legal Order?" *European Law Journal*, 18, no. 2 (2012), s. 230–250; Juliane Kokott ve Christoph Sobotta, "The Kadi Case – Constitutional Core Values and International Law - Finding the Balance?" *European Journal of International Law*, 23, no. 4 (2012), s. 1015–1024.

⁴⁸² Karar için bkz. UN Security Council, Resolution 1267, 15 October 1999, UN Doc. S/RES/1267 (1999).

kişilerin belirlenmesi ve yaptırımların denetlenmesiyle görevlendirilmiş “Yaptırımlar Komitesi” (Komite) kurulmuştur.⁴⁸³

Komite, 19 Ekim 2001 tarihinde Suudi Arabistan vatandaşı Yasin Abdullah Kadı’nın, El-Kaide ile ilişkili olduğu gerekçesiyle, BM üyesi devletlerce malvarlığının dondurulmasını talep etmiştir.⁴⁸⁴ AB Konseyi de BMGvK’nin öngördüğü bu tedbirleri içeren tüzükleri kabul etmiş ve Kadı’nın AB sınırları içindeki tüm malvarlığına el konulmuştur.⁴⁸⁵ Kadı, 2005 yılında GM nezdinde, el koyma tedbirinin süresinin ve itiraz yollarının açıkça gösterilmediğini ileri sürerek bu tüzüklerin iptali için dava açmıştır. Başvurusunda, mülkiyet hakkı, dinlenilme hakkı ve etkili yargısal denetim gibi temel haklarının ihlal edildiğini iddia etmiştir.⁴⁸⁶

GM, uyuşmazlığı uluslararası hukukun genel geçer argümanları ışığında değerlendirmiş; VAHS md. 27, BM Şartı md. 25 ve 103’e atıf yaparak AB üyesi devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerinin öncelikli olduğunu tespit etmiştir. AB hukukunun bu bağlamdaki yerini ABİHA md. 351 uyarınca ele alan GM, AB hukukunun, üye devletlerin 1958’den önce taraf oldukları uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerine hâlel getirmeyeceğini; dolayısıyla BMGvK kararlarının, AB üyesi devletler açısından bağlayıcı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁷ Sonuç olarak, AB’nin BM Şartı’na doğrudan taraf olmamakla birlikte, üye devletlerin Şart’tan

⁴⁸³ BMGvK Komitesi olarak faaliyetine devam etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. UN Security Council, *Other Committees Supporting Mandatory Measures*, erişim tarihi: 24 Mart 2025, <<https://main.un.org/securitycouncil/en/content/repertoire/sanctions-and-other-committees>>.

⁴⁸⁴ BMGvK’nin kararları için bkz. UN Security Council, Resolutions 1267 (15 October 1999), 1333 (19 December 2000), 1390 (16 January 2002), 1452 (20 December 2002), 1455 (17 January 2003), UN Docs. S/RES/1267(1999), S/RES/1333(2000), S/RES/1390(2002), S/RES/1452(2002) ve S/RES/1455(2003).

⁴⁸⁵ Avrupa Topluluğu’nun ilgili tüzükleri için bkz. Regulation (EC) No 337/2000, Regulation (EC) No 467/2001, Regulation (EC) No 2199/2001, Regulation (EC) No 881/2002, Regulation No (EC) 561/2003

⁴⁸⁶ Kadı I GC, *dipnot* 469, para. 10 - 58.

⁴⁸⁷ *Ibid.*, para. 176 - 190.

kaynaklanan yükümlülüklerine engel teşkil etmemesi ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla icra ettikleri yetkileri devraldığı ölçüde, bunların yerine getirilmesiyle sorumlu olduğu kabul edilmiştir.⁴⁸⁸

GM, BMGvK kararlarının yargısal denetimi konusunu ele almış, bu kararların yerindeliğini denetleyemeyeceğini; yargı yetkisinin, yalnızca kararların usul hukuku bakımından iç hukuka uygun şekilde aktarılıp aktarılmadığını incelemekle sınırlı olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸⁹ Ancak, VAHS md. 53 ve 64 uyarınca, BMGvK kararlarının jus cogens niteliğindeki örf ve âdet kurallarına aykırılığı durumunda denetim yetkisini saklı tutmuştur.⁴⁹⁰ Nitekim, evrensel insan haklarının jus cogens nitelikte olduğunu, Kadı'nın temel hakların ihlaline ilişkin iddialarının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. GM, mülkiyet hakkı ve orantılılık ilkesi, dinlenilme hakkı ve etkili yargısal denetim haklarına ilişkin yaptığı değerlendirmede, bunların ihlal edilmediği sonucuna ulaşarak davayı reddetmiştir.⁴⁹¹

AD, Kadı'nın temyiz başvurusu üzerine oldukça uzun bir değerlendirme yapmış; 2008 yılında, GM kararını bozarak tam tersi yönde karar vermiştir. Buna göre, AB'nin hukukun üstünlüğüne dayalı bir kurum olduğunu hatırlatan AD, uluslararası antlaşmaların kurucu antlaşmalarda öngörülen yetki dağılımına ve AB hukukunun özerkliğine hâlel getiremeyeceğini tekrar etmiştir. Bu çerçevede, temel hakların, AB hukukunun genel ilkeleri arasında yer aldığını ve AB'nin tüm hukuki işlem ve eylemlerinin bu ilkelere uygun olması gerektiğini belirtmiştir.

AD, uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin, AB hukukunun temel anayasal ilkelerine öncelikli uygulanamayacağını ve AB yargısının bunları

⁴⁸⁸ *Ibid.*, para. 192 - 204.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, para. 212 - 218.

⁴⁹⁰ *Ibid.*, para. 219 - 231.

⁴⁹¹ *Ibid.*, para. 232 - 294.

denetleme yetkisine sahip olduğunu vurgulamıştır. BMGvK kararı ile bu kararı iç hukuka aktaran AB tasarruflarını birbirinden ayıran AD, yalnızca AB tasarruflarının yargı denetimine tabi olduğuna işaret etmiştir. Bu bakış açısından hareketle, AD, AB kurumlarının BMGK kararını iç hukuk hâline getiren düzenlemelerinin, AB hukuk sistemine aykırılığının tespiti hâlinde, bu durumun BM Şartı'nın önceliğini ihlâl etmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁹² Buna göre BM Şartı'nın önceliği, yalnızca AB ikincil hukuku ile sınırlı olup, birincil hukuk ve temel haklar gibi anayasal ilkelere genişletilemez.⁴⁹³

Tüm bu değerlendirmeler ışığında AD, GM'nin uluslararası hukukun ilkelerine dayanarak BMGvK kararını iç hukuka aktaran AB tasarruflarını, jus cogens kurallara uygunluğu dışında, yargı denetiminden bağışık tutmasının hatalı olduğuna karar vermiştir.⁴⁹⁴ Uyuşmazlığı esastan inceleyen AD, Kadı'nın dinlenilme hakkı, etkili yargı denetimi hakkı ve mülkiyet haklarının ihlâl edildiğini belirterek ilgili AB tasarruflarının iptaline karar vermiştir.⁴⁹⁵

b) Kadı II

3 Eylül 2008 tarihinde verilen Kadı I kararından yalnızca beş gün sonra, 8 Eylül 2008'de, Fransa'nın BM Daimî Temsilciliği, AB adına Yaptırımlar Komitesi'nden, Kadı'nın yaptırım listesine dâhil edilme gerekçesinin Komite'nin internet sitesinde yayımlanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Yaptırımlar Komitesi Başkanı, Kadı'ya

⁴⁹² Kadı I CJ, *dipnot* 469, para. 278 - 289.

⁴⁹³ *Ibid.*, para. 307 - 308.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, para. 327.

⁴⁹⁵ *Ibid.*, 331 -376.

iletilmek üzere Fransa Daimî Temsilciliğine bir mektup göndermiş ve Kadı'nın listede yer alma nedenlerini detaylı biçimde açıklamıştır.⁴⁹⁶

Söz konusu gerekçeleri Kadı'ya ileten AB Komisyonu, 28 Kasım 2008 tarihinde 881/2002 sayılı Tüzüğü, yüz birinci kez değiştiren 1190/2008 sayılı Tüzüğü kabul etmiş ve Kadı'yı yaptırım listesinde tutmaya devam etmiştir.⁴⁹⁷ Bunun üzerine Kadı, ilgili tüzüğün iptali istemiyle GM önünde yeni bir dava açmıştır.

Kadı I kararında ortaya konulan içtihadı takip eden GM, ilgili tüzüğün yargısal denetiminin yapılması gerektiğini belirtmiş; etkin yargısal koruma, savunma hakkı ve orantılılık ilkesinin ihlal edildiğine kanaat getirerek düzenlemenin iptaline karar vermiştir.⁴⁹⁸ Bunun üzerine AB Komisyonu, AB Konseyi ve on iki üye devletin katılımıyla temyiz yoluna başvurularak uyuşmazlık ikinci kez AD önüne taşınmıştır. Müdahil taraflardan AB Konseyi ve İrlanda'nın, ilgili AB tüzüğüne yargı bağımsızlığı tanınması gerektiği yönündeki itirazını değerlendiren AD, bu meselenin daha önce karara bağlandığını belirterek ilk temyiz gerekçesini reddetmiştir.⁴⁹⁹

İkinci ve üçüncü temyiz gerekçeleri çerçevesinde, BMGvK kararlarına yönelik yargı denetiminin, uluslararası barış ve güvenliğin korunması hedefi gözetilerek yürütülmesi ve bu nedenle söz konusu denetimin insan haklarıyla dengelenmesi gerektiği

⁴⁹⁶ Yaptırımlar Komitesi'nin beyanına göre "Yasin Abdullah Kadı, Usame bin Ladin tarafından kurulan ve sonradan El Kaide bünyesine katılan Muvaffak Vakfı'nın yöneticilerinden olduğunu kabul etmiştir. Kadı; 1992 yılında El Kaide'nin kurucularından olan Vail Hamza Abdülfettah Cüleydan tavsiyesi ile Şefik bin Muhammed Al-Ayadi'yi Muvaffak Vakfı'nın Avrupa'daki ofislerinde istihdam edilmek üzere işe almıştır. Tunus İslami Cephesi'nin önde gelenlerinden olan Al-Ayadi, 1990'ların başında paramiliter eğitim almak için Afganistan'a gitmiş, ardından Tunusluların benzer eğitimlerden geçmesini sağlamak adına Usame bin Ladin ile iki defa bir araya gelmiştir. Bunun yanında, 1990'ların ortalarında Muvaffak Vakfı'nın, köktendinci terörist faaliyetlere mali destek sağladığı ve Arnavutluk'tan Bosna Hersek'e silahkaçakçılığına karıştığı tespit edilmiştir. Kadı, aynı zamanda, Suudi Arabistan'daki bir ABD tesisine yönelik saldırının planlandığı ve şu anda kapalı olan Saraybosna merkezli Depositna Bankasının büyük ortaklarından. Ayrıca Arnavutluk'taki radikal grupların finansmanını sağlayan ve Kadı'ya ait olan şirketlere, Usame bin Ladin tarafından para aktarıldığı da bilinmektedir." *Ibid.*, Kadı II GC, *dipnot* 428, para. 50.

⁴⁹⁷ Kadı II GC, *dipnot* 469, para. 49 - 70.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, para. 192 - 195.

⁴⁹⁹ Kadı II CJ, *dipnot* 469, para. 59 - 69.

ileri sürülmüştür. Nitekim başvuruçular, Kadı'ya uygulanan yaptırımların Yaptırımlar Komitesi tarafından gerekçeli biçimde açıklandığını ve BM düzeyinde yapılan reformların, Kadı'nın temel haklarının korunmasına katkı sunduğunu da belirtmiştir.⁵⁰⁰

AD, bu doğrultuda hukuki denetimin kapsamına ilişkin öne sürülen itirazları kabul etmemiş; AB Mahkemelerinin, tüm AB tasarruflarını, AB hukuk düzeninin parçası olan temel haklar bağlamında tam yargı denetimine tabi tutmakla yükümlü olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede, savunma hakkı bağlamında özellikle dinlenilme hakkı, dava dosyasına erişim hakkı ve etkin yargısal koruma hakkının uyumsuzluk kapsamında inceleneceğine karar vermiştir.⁵⁰¹

AD, Yaptırımlar Komitesi tarafından iletilen gerekçenin tek başına yeterli olmadığını; bu gerekçelere karşı savunma imkânı tanınmasının da zorunlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yalnızca listeden çıkarılmanın etkin yargısal koruma sağlamaya yeterli olmayacağını, bunun yerine bir mahkeme tarafından, listeye alınmanın en baştan hukuka aykırı olduğunun ilan edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰² Yaptırımlar Komitesi tarafından sunulan gerekçeleri tek tek değerlendiren AD, bunların destekleyici bulgularla ispat edilip edilmediğini de incelemiş; öne sürülen gerekçelerin Kadı'nın yaptırım listesinde kalması için yeterli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle AD, ilgili AB tasarrufunu iptal etmiştir.⁵⁰³

⁵⁰⁰ *Ibid.*, para. 70 - 84.

⁵⁰¹ *Ibid.*, para. 97 - 100.

⁵⁰² *Ibid.*, para. 134.

⁵⁰³ Kadı'nın yöneticisi olduğu Muvaffak Vakfı'nın Usame bin Ladin ve El Kaide ile bağlantılı olup olmadığını değerlendiren AD, vakfın terör örgütü ile olan iltisakının yeterince temellendirilmediğini, dolayısıyla böyle bir iddianın Kadı'yı yaptırım listesinde tutmak için tek başına yeterli olmadığını belirtmiştir. AD; Al-Ayadi, Bosna-Hersek'teki köktendinci gruplara sağlanan lojistik ve mali destek ile Depositna Bankası ile ilgili iddiaların ayrıntılı olarak açıklandığı kabul etmiş, ancak bunları doğrulayacak yeterli kanıt olmadığı gerekçesiyle yaptırım kararına dayanak oluşturamayacağına karar vermiştir. *Ibid.*, para. 151 - 165.

c) Değerlendirme

Kadı I – II kararları, AB hukuku ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkinin kapsamlı biçimde ortaya konulması bakımından önemlidir. Bununla beraber, Kadı I’ de Genel Mahkeme ve Adalet Divanı arasındaki yaklaşım farkına işaret etmek gereklidir. Kadı I kararında GM; uluslararası hukuka dair monist bir yaklaşım benimsemişken, AD düalist bir tutum sergilemiştir.

Her ne kadar bu farklılık göze çarpsa da, ABAD içtihadı dikkate alındığında GM ve AD’nin bu tür konularda farklı hukuki perspektifler benimsemeleri doğaldır. Kanımızca, Divan’ın yargı yetkisine ilişkin çok sayıda kararında GM’nin daha muhafazakâr, AD’nin ise daha yenilikçi bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. AD, bu yönüyle zaman zaman yoğun eleştirilere de maruz kalmıştır. Aslında her iki kararda da temel hakların ihlal edilip edilmediği değerlendirilmiştir. Ancak GM bu değerlendirmeyi, uluslararası hukuk sistemi içinde kalarak, temel hakların jus cogens niteliğine dayanarak temellendirmiş; AD ise yeni bir yorumla, AB hukukunun anayasal ilkelerine öncelik tanımıştır.

Kadı uyuşmazlığının niteliği; AD’ye, AB hukukunun özerkliği ilkesini pekiştirme imkanı tanımıştır. ABAD, genel olarak uluslararası hukuk ile AB hukuku arasındaki çatışmaları uygun yorum ilkesi yoluyla yumuşatmaya çalışmaktadır. Ancak Kadı olayında, BMGvK’nın Kadı’nın malvarlığına el koyma yönündeki spesifik ve açık yükümlülüğü, bu ilkenin uygulanmasına olanak vermemiştir. Bu bağlamda, ya GM’nin yaptığı gibi temel hakların ihlali pahasına uluslararası hukuk yükümlülükleri uygulanacak ya da AD’nin tercih ettiği şekilde, bu yükümlülükler ihlal edilerek temel haklara öncelik tanınacak ve ilgili tasarruflar iptal edilecekti. İkinci yolu tercih eden AD, BMGvK’nın uluslararası barış ve güvenliği sağlama yetkisini zedelediği ve uluslararası hukuka sadakat ilkesini (*fidelity to public international law*) ihlal ettiği gerekçesiyle

eleştirilmiştir.⁵⁰⁴ Bununla birlikte, Kadı kararı, AB'nin terörle küresel mücadele kapsamında bireylere uygulanan yaptırımların hukuki meşruiyetini sorgulayan ve aynı zamanda bir reform çağrısı niteliği taşıyan bir karar olarak da değerlendirilebilir. Zira BMGvK kararlarıyla doğrudan bireyleri hedef alan yaptırımlar, ilgili kişiler açısından telafisi güç sonuçlar doğurmaktadır.

ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından yürüttüğü tek taraflı ve keyfi uluslararası eylemler dikkate alındığında, bu tür yaptırımların bağlayıcı nitelikte olsalar dahi yargısal denetime tabi tutulmaları zorunluluk arz etmektedir. Kuşkusuz, AB gibi normatif temellere dayanan bir aktörün böyle bir denetimi gerçekleştirmesi, herhangi bir devletin tek başına yaratacağı etkiden çok daha güçlüdür.

Gerçekten de Kadı I kararının ardından BM düzeyinde reform süreci hız kazanmıştır. 2008 yılında listelerdeki kişilerin periyodik olarak gözden geçirilmesi zorunlu hâle getirilmiş,⁵⁰⁵ 2009 yılında bireylerin itirazlarını değerlendirmek üzere Ombudsmanlık kurumu tesis edilmiş,⁵⁰⁶ 2011 yılında ise Ombudsman'ın bireyleri listeden çıkarmaya yönelik yetkisi genişletilmiştir.⁵⁰⁷

Son olarak AB ile BM arasındaki bu hukuki gerilimin, BM Ombudsmanı Yargıç Kimberly Prost'un tavsiyesi üzerine Yaptırımlar Komitesi'nin 5 Ekim 2012 tarihinde Yasin Abdullah Kadı'yı listeden çıkartması ile çözüldüğünü belirtmek gerekir. Kadı uyuşmazlığı sürecinde ortaya çıkan bu kurumlar, sadece somut uyuşmazlığın çözümüne değil, aynı zamanda uluslararası sistemde bireylerin temel haklarının daha etkin korunmasına da katkı sunmuştur. Ancak Yaptırımlar Komitesi, bu gerilimi yumuşatacak

⁵⁰⁴ Jan Klabbers, *Treaty Conflict and the European Union*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), s. 219, G. de Búrca, 'The European Court of Justice and the International Legal Order after Kadi' (2010) 51 Harvard International Law Journal 1.

⁵⁰⁵ UN Security Council, *Resolution 1989*, 17 June 2011, UN Doc. S/RES/1989 (2011).

⁵⁰⁶ UN Security Council, *Resolution 1904*, 17 December 2009, UN Doc. S/RES/1904 (2009).

⁵⁰⁷ UN Security Council, *Resolution 1989*, 17 June 2011, UN Doc. S/RES/1989 (2011).

adımları atmaktan imtina etmiş olsaydı, AB, uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerini ihlâl etmeyi sürdürecekti.⁵⁰⁸

3. Opinion 2/13 (AİHS)

a) Genel olarak

ABAD'ın 18 Aralık 2014 tarihli “2/13 Sayılı Görüşü”, AB hukukunun özerkliği ilkesi bağlamında verilmiş en dikkat çekici kararlardan biridir. Bu görüş, AB'nin, AİHS'ye taraf olmasını öngören “Taslak Katılım Antlaşmasının” (TKA) kurucu antlaşmalara uygun olup olmadığını değerlendirmektedir.

Her ne kadar AB'nin AİHS'ye taraf olması yönündeki düşünce, bütünleşmenin başladığı yıllara kadar uzansa da, bu konu 1990'lı yıllardan itibaren daha yoğun biçimde gündeme gelmiştir. Nitekim Divan, 1994 yılında verdiği görüşte, AB'nin AİHS'ye taraf olma girişimini, sözleşmeyi akdetmeye yetkisi bulunmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁵⁰⁹ Nice Antlaşması ile ABTHŞ kabulü, 2005 yılında AİHM'in verdiği Bosphorus kararı ve nihayet 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, AİHS'ye katılım meselesini

⁵⁰⁸ AD tarafından verilen her iki Kadı kararında yargıç olarak görev yapmış ve 2015'ten beri ABAD Başkanlığını sürdüren Koen Lenaerts'in değerlendirmesi için bkz. Koen Lenaerts, “The Kadi Saga and the Rule of Law within the EU,” *SMU Law Review*, 67, no. 4 (2014), s. 707. ABAD'ın, fikrimizce, en yetkin hukuk sözcülerinden olan Juliane Kokott'un görüşleri ve Türkçe çevirisi için bkz. Juliane Kokott ve Christoph Sobotta, “Kadı Davası: Temel Anayasal Değerler ve Milletlerarası Hukuk Arasında Bir Denge Sağlanabilir mi?” çev. Celalettin Korkmaz, *Ankara Barosu Dergisi*, 2016, sayı 1, s. 332-347.

⁵⁰⁹ İlgili karar için bkz. Opinion of 28 March 1996, Opinion 2/94 – Accession of the Community to the European Convention on Human Rights (ECHR), ECLI:EU:C:1996:140.

yeniden gündeme taşımıştır.⁵¹⁰ Nitekim, ABA md. 6(2) ve Lizbon Antlaşmasının 8. Protokolü, AB'ye böyle bir katılımın hukuki çerçevesini sağlarken; AİHS md. 59(2) Avrupa Konseyi bakımından gerekli altyapıyı öngörmektedir.⁵¹¹

Bu doğrultuda, 2003 yılında, AİHS'ye taraf kırk yedi devlet ve AB Komisyonu arasında iki yılı aşkın süre devam eden müzakereler sonucunda TKA ortaya çıkmıştır. Taraflar, AB'nin katılımına engel teşkil edebilecek başlıca hususları uzlaşılı yoluyla çözümlemişlerdir. AB üyesi devletlerin tamamı aynı zamanda Avrupa Konseyi üyesi olup AİHS'ye taraftır. Bu durum dikkate alındığında, AİHS'ye katılım meselesini Avrupa devletlerinin iç işi olarak nitelendirmek hatalı olmayacaktır. Nitekim müzakere masasında yer alan devletlerin yarısından fazlası AB üyesidir. Bu çerçevede, AB'nin yönelttiği çekincelerin muhatabının da yine kendisi olduğu söylenebilir.

Müzakerelerin sonunda, hem üye devletler, hem de davaya ilişkin görüş sunan HS Kokott, AB'nin AİHS'ye katılımının gerçekleşeceğini öngörmekteydi. Bu iyimser hava, dönemin doktrinine de açık biçimde yansımıştır. Ne var ki ABAD, 18 Aralık 2014 tarihli 2/13 Sayılı Görüşü'nde, Taslak Katılım Antlaşmasının AB'nin kurucu antlaşmalarına uygun olmadığını tespit ederek, AB'nin AİHS'ye katılımını bir kez daha engellemiştir.

⁵¹⁰ Bosphorus davası, Yugoslavya'ya yönelik BMGvK yaptırımlarının AB hukukuna aktarılmasıyla ortaya çıkan ve uluslararası yükümlülüklerle temel hakların korunması arasındaki çatışmayı somutlaştıran önemli bir davadır. Türk şirketi Bosphorus Havayolları, Yugoslavya merkezli JAT'tan kiraladığı bir uçağı bakım için Dublin'e indirmiş, ancak uçak, AB'nin BMGvK'nin 820 sayılı kararına dayanarak çıkardığı 990/93 sayılı Konsey Tüzüğü uyarınca "Yugoslavya bağlantılı" olduğu gerekçesiyle İrlanda makamlarınca alıkonulmuştur. Şirket, bu işlemin mülkiyet hakkını ihlal ettiğini ileri sürerek İrlanda'da yargı yoluna gitmiş; dava, nihayetinde ABAD'a taşınmıştır. ABAD, bu müdahalenin tüzüğe uygun ve orantılı olduğunu belirterek kamu yararını önceliklendirmiştir. Şirket bunun üzerine AİHM'e başvurmuştur. AİHM, bu davada ilk kez geliştirdiği ve uyguladığı Bosphorus karinesi kapsamında bir değerlendirme yapmıştır. Bu karineye göre, bir devlet sadece AB üyeliğinden doğan bağlayıcı bir yükümlülüğü yerine getiriyorsa ve AB hukuku temel haklara AİHS ile "eşdeğer düzeyde" (equivalent protection) bir koruma sağlıyorsa, o devletin eylemleri kural olarak AİHS'e aykırı sayılmaz. Ancak bu karine "açıkça yetersizlik" (*manifest deficiency*) testine tabidir; yani somut olayda temel hakların korunması ciddi biçimde eksikse, karine çürütülebilir. AİHM, Bosphorus kararında her ne kadar AB'nin temel haklar sistemini AİHS ile eşdeğer bulmuş ve ihlal tespiti yapmamışsa da, ilk kez bu karineyi açıkça formüle etmiş ve sınırlarını belirlemiştir. Böylece karar, AB hukukunun özerkliği ile AİHS sistemi arasındaki kırılğan dengeyi yansıtan emsal niteliğinde bir içtihat olarak yerleşmiştir. Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz. Zeynep Elibil, "The Bosphorus Case: A Critical Analysis of the European Court of Justice and the European Court of Human Rights Decisions", *İÜHFM*, C. LXXI, no. 1 (2013), s. 295 330.

⁵¹¹ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, dipnot 125, ABA md. 6(2): "*Birlik, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ne katılır*"; İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'nin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılanmasına İlişkin 11 No.lu Protokol (Strazburg, 4 Kasım 1950), Uygun Bulma Kanunu, 4255 Sayılı, Resmi Gazete, sayı 22996, tarih 22.05.1997, Düstur Kaydı: V (36) 153; Onaylama Kararnamesi, 1997/9506 Sayılı, Resmi Gazete, sayı 23025, tarih 20.06.1997, Düstur Kaydı: V (36) 1516, md. 59(2): "*Avrupa Birliği bu Sözleşme'ye katılabilir.*"

b) Opinion 2/13

Divan değerlendirmesine, AB'nin uluslararası hukukta bir devlet olarak nitelendirilmediğini belirterek başlamış; AB kurucu antlaşmalarının, sıradan uluslararası antlaşmalardan farklı olarak, özgün bir hukuk düzeni yarattığı yönündeki yerleşik içtihadını yinelemiştir. Bu bağlamda, AB'nin AİHS'ye katılımını değerlendirirken kendi anayasal yapısının ve kurucu ilkelerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Lizbon Antlaşması'nın 8 No'lu Protokolü'nde ifade edildiği üzere, bu katılımın ABİHA md. 344 ile üye devletlerin AİHS karşısındaki konumunu veya AB'nin yetkilerini etkilememesi gerekmektedir. Divan'a göre, AB hukukunun bağımsız bir kaynak olan kurucu antlaşmalardan doğması; öncelik, doğrudan etkililik, temel hakların korunması ilkeleri ile “gittikçe yaklaşan bir birlik olma hedefi” AB hukukunun karakteristik özellikleridir.⁵¹²

Divan tarafından yapılan değerlendirmede, AB ve kurumlarının AİHM denetimine tabi tutulmasının, AB hukukunun özerkliği ilkesine aykırılık oluşturacağı belirtilmiş; böyle bir katılımın yalnızca, AB'nin yetki sınırlarına riayet edildiği ve AB hukukunun özerkliğine zarar verilmediği ölçüde kabul edilebilir olacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, AB ve kurumlarının AİHM içtihatlarıyla bağlı hâle gelecek olması; buna karşın ABAD'ın AİHS'ye ilişkin yorumlarının bağlayıcılık taşımayacak olması, özerklik ilkesi açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca, AB hukukunun bağımsız niteliğini koruyabilmek adına AİHS md. 53 ile ABTHŞ md. 53 arasında tutarlı ve uyumlu bir yorum geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Nitekim AİHS md. 53, devletlere daha yüksek koruma standartları belirleme yetkisi verirken, ABTHŞ md. 53, Şart'ta yer alan hiçbir hükmün temel hakları kısıtlayacak veya olumsuz etkileyecek şekilde yorumlanamayacağını öngörmektedir.⁵¹³

⁵¹² Opinion 2/13, *dipnot* 463, para. 166 - 177.

⁵¹³ *Ibid.*, *dipnot* 463, para. 170–171; 185–189.

İlk bakışta, bu iki hüküm birbiriyle benzer içerikleri yansıtıyor gibi görünse de bu noktada Divan'ın 2013 tarihli Melloni kararına atıfta bulunmak gerekir.⁵¹⁴ Anılan kararda, ABTHŞ'nin uygulanmasına ilişkin olarak; üye devletlerin temel hakların korunmasına dair kendi iç hukuk standartlarını uygulamaları hâlinde, bu standartların AB hukukunca öngörülen koruma seviyesinin altına inmemesi ve aynı zamanda AB hukukunun etkililiği, birliği ve önceliği gibi temel ilkeleri zedelememesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵¹⁵ Bu bağlamda, AİHS md. 53'ün taraf devletlere tanıdığı takdir yetkisi, "AB – AİHS – Üye Devletler" üçgeninde hangi normun öncelikle uygulanacağına ilişkin bir belirsizlik yaratmaktadır. Nitekim Divan'a göre, TKA bu tür bir eşgüdümü sağlayacak hükümlere yer vermemektedir.⁵¹⁶

AB hukukunun temel taşlarından biri olan karşılıklı güven ilkesine atıfla Divan, TKA'nın bu ilkenin ihlalini önleyecek düzenlemeler içermediğini ifade etmiş; üye devletlerin AB hukukunu uygularken, diğer üye devletlerin temel haklara saygı gösterdiği varsayımıyla hareket etmek zorunda olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede, bir üye

⁵¹⁴ Melloni kararı, AB ceza hukuku sisteminde karşılıklı tanıma ilkesinin, üye devletlerin ulusal temel hak standartları karşısındaki üstünlüğünü açıkça ortaya koyan önemli bir içtihatır. Uyuşmazlık, İtalyan vatandaşı Melloni'nin, zimmete para geçirme suçundan giyaben yargılanarak 10 yıl hapis cezasına çarptırılmasına ilişkindir. Yargılama sırasında avukatları tarafından temsil edilen Melloni, duruşmalara katılmama yönünde bilinçli bir tercih yapmıştır. Kararın kesinleşmesinin ardından İtalya tarafından 2004 yılında çıkarılan Avrupa Tutuklama Emri (EAW) kapsamında İspanya'dan iadesi talep edilmiştir. İspanyol mahkemeleri iade talebini kabul etmiş, ancak Melloni bu karara karşı, yokluğunda yargılandığı için İspanya Anayasası'nın 24(2). maddesi uyarınca yeniden yargılanma hakkına sahip olması gerektiğini savunarak İspanya Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, önceki içtihatları uyarınca Melloni'nin yeniden yargılanma hakkına sahip olması gerektiğini kabul etmekle birlikte, bu yaklaşımın Avrupa Tutuklama Emri'ni düzenleyen 2009/299/JHA sayılı Çerçeve Karar'ın 4a(1). maddesiyle çelişip çelişmediğini belirlemek üzere ABAD'a ön inceleme başvurusunda, bulunmuştur. ABAD, ilk olarak bu çerçeve kararın usul hükümleri içerdiğini ve yürürlüğe girdiği andan itibaren derhal uygulanabilir olduğunu belirtmiştir. Ardından Divan, 4a(1) maddesinin açık ve sınırlı şartlar dışında, yoklukta verilen mahkûmiyet kararlarına ilişkin olarak iadenin yeniden yargılanma şartına bağlanamayacağını kesin bir şekilde ifade etmiştir. Melloni'nin yargılamaya katılma hakkından kendi rızasıyla feragat ettiği ve avukatları tarafından etkili şekilde temsil edildiği göz önüne alındığında, İspanya'nın onu iade etmesi gerektiğine karar vermiştir. Kararın en kritik yönü, ABAD'ın AB hukukunun bir alanda kapsamlı bir biçimde hak düzenlemesi getirmesi hâlinde, üye devletlerin ulusal anayasa hükümlerine dayanarak daha yüksek bir temel hak standardı uygulayamayacaklarını açıkça ortaya koymasıdır. ABAD'a göre, AB normlarının yeknesaklığı ve önceliği, karşılıklı güven ve tanıma mekanizmalarının işlemesi için zorunludur. Bu bağlamda, AB tarafından tam anlamıyla düzenlenen alanlarda, üye devletlerin ulusal anayasal düzenlemeleriyle farklı veya daha ileri bir koruma öngörmesi mümkün değildir. Melloni kararı, böylece, özellikle ceza adaleti alanında AB hukukunun üstünlüğünü pekiştirmiş ve ulusal temel hak koruma standartlarının sınırlarını çizmiştir. Karar için bkz. Judgment of 26 February 2013, *Melloni*, C-399/11, ECLI:EU:C:2013:107.

⁵¹⁵ *Ibid.*, para. 58 - 60.

⁵¹⁶ Opinion 2/13, *dipnot* 463, para. 179 - 190.

devletin başka bir üye devletin AİHS'ye uygun davranıp davranmadığını denetlemesi, hem karşılıklı güven ilkesini hem de AB hukukunun özerkliğini zedeleyecektir.⁵¹⁷ Ayrıca, bir ulusal mahkemenin ön karar prosedürünü işletmeksizin doğrudan AİHM'ye başvuruda bulunması da yine aynı özerklik ilkesine aykırılık teşkil edecektir.⁵¹⁸

ABİHA md. 344'e ilişkin değerlendirmesinde Divan, TKA'nın bu hâliyle uygulanmasının anılan maddeye aykırılık oluşturduğunu belirtmiştir. Yukarıda da açıklandığı üzere, bu hüküm; AB üyesi devletlerin kendi aralarındaki hukuki uyuşmazlıkları ABAD dışındaki bir yargı merciine taşımalarına izin vermemektedir. AB'nin AİHS'ye taraf olmasıyla birlikte, Sözleşme AB hukukunun bir parçası hâline geleceğinden, ABAD hem üye devletler arasındaki hem de üye devletlerle AB arasındaki Sözleşme'nin yorumuna veya uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıklarda münhasır yetkili olacaktır. Bununla birlikte, AİHS md. 33'ün, tarafların AİHM'ye başvuruda bulunmasını düzenlemesi nedeniyle, AB ve üye devletler de AİHM önünde taraf sıfatı kazanabilecektir. Dolayısıyla bu düzenleme doğrudan ABİHA md. 344'e aykırılık teşkil etmektedir.⁵¹⁹

Son olarak, ABA md. 24(1) ve ABİHA md. 275 çerçevesinde ABAD'ın ODGP'ye ilişkin yargı yetkisinin sınırlandırıldığı hususu daha önce ifade edilmişti. Divan, bu bağlamda, AB'nin AİHS'ye taraf olması durumunda AİHM'nin yetkisi dışında kalan bir alanda da yargısal denetim yürütmesinin, AB hukukunun özerkliği ilkesine açıkça aykırı olacağını belirtmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁷ *Ibid.*, para. 190 - 195.

⁵¹⁸ *Ibid.*, para. 196 - 200.

⁵¹⁹ *Ibid.*, para. 201 - 214.

⁵²⁰ *Ibid.*, para. 249 – 257.

c) Güncel Gelişmeler Işığında AB'nin AİHS'ye Katılımı

AB hukukunun özerkliği ilkesini oldukça katı bir şekilde yorumlayan Opinion 2/13, öğretide kapsamlı tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda kimi yazarlar, AB'nin AİHS'ye taraf olmasının temel hakların korunmasını güçlendireceğine ve demokratik meşruiyetini artıracığına işaret ederek, Divan'ın kısıtlayıcı yaklaşımını eleştirmiştir. Diğer bazı yazarlar ise, AB hukukunun özerkliği ilkesine dair yapılan tespitleri isabetli bulmuş ve sürecin yeniden ele alınması gerektiğini savunmuştur.⁵²¹

Fikrimizce, Opinion 2/13 kararı, Divan'ın AB hukukunun özerkliğine ilişkin yerleşik içtihadıyla uyumludur. Nitekim Divan, özerklik ilkesi çerçevesinde yaptığı değerlendirmelerde büyük ölçüde haklıdır. Bununla birlikte, ABAD'ın, AB hukukunun özerkliğinden taviz vermeksizin; temel hakların denetiminde ulusüstü yetkilerle donatılmış AİHM tarafından hangi usul ve sınırlar dâhilinde denetime tabi tutulabileceği hâlen belirsizliğini korumaktadır.

Avrupa Konseyi çatısı altında oluşturulan ve AB temsilcilerinin de katılım sağladığı 46+1 Grubu, Taslak Katılım Anlaşması'nı Divan'ın Opinion 2/13 kararında ortaya koyduğu çekinceler ışığında gözden geçirmek amacıyla 2020 yılında müzakerelere yeniden başlamıştır. Grup, 2023 yılında, katılım sürecinin yapılandırılmasında dört ana başlık etrafında yürütülen müzakerelerde üç başlıkta uzlaşıya varıldığını açıklamıştır.⁵²² İlk başlık kapsamında; AB'nin AİHM nezdinde taraf olacağı bireysel başvurularda uygulanacak usul kuralları değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, bireysel başvuruya konu olan işlem ve eylemlerde AB'nin davalı konumda nasıl temsil edileceği, usul işlemlerinde

⁵²¹ Detaylı bir değerlendirme için bkz. Daniel Halberstam, "It's the Autonomy, Stupid! A Modest Defense of Opinion 2/13 on EU Accession to the ECHR, and the Way Forward," *Public Law and Legal Theory Research Paper Series* No. 432 (February 2015).

⁵²² Council of Europe, *Report to the CDDH: 46+1 Group on the Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights*, 46+1(2023)35 Final, 30 March 2023, s. 2–3.

hangi kurallara tabi olacağı ve AB iç hukuku ile AİHS sisteminin nasıl uyumlaştırılacağı gibi konular ele alınmıştır.⁵²³

İkinci başlık, AB'nin doğrudan taraf olabileceği veya taraf devlet sıfatıyla yer alacağı davalarda yetki, temsil ve prosedürlerin nasıl işleyeceğine odaklanmıştır. Bu bağlamda, AB'nin AİHM'den danışma görüşü talep etmesi ya da diğer devletlerle taraf olduğu devletlerarası başvurulara katılımı gibi durumlarda hangi usullerin uygulanacağı düzenlenmiştir.⁵²⁴

Üçüncü başlık ise, AB hukukunun temel ilkelerinden biri olan karşılıklı güven ilkesi ile AİHS yükümlülükleri arasında ortaya çıkabilecek potansiyel çelişkileri konu edinmektedir. Özellikle, AB üyesi devletlerin birbirlerine yönelik tanıma ve güven esasına dayalı yükümlülükleri ile bireysel başvurulara açık olma zorunluluğu arasındaki normatif gerilim, bu başlık altında kapsamlı biçimde tartışılmıştır. Bu doğrultuda, üye devletlerin hem AB içi yükümlülüklerine sadık kalmaları hem de AİHS'nin öngördüğü insan hakları standartlarını ihlal etmemelerini temin edecek kurumsal ve hukuki koordinasyon mekanizmalarına ilişkin çözüm önerilerine yer verilmiştir.⁵²⁵

Dördüncü ve son başlık ise, AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) bağlamında gerçekleştirdiği işlem ve eylemlerin AİHM denetimiyle nasıl bağdaştırılabileceği sorununa ilişkindir. Ancak, bu başlıktaki görüş ayrılıkları giderilemediğinden, AB tarafı bu konunun katılım anlaşması kapsamı dışında tutulmasını

⁵²³ Council of Europe, *Final Consolidated Version of the Draft Accession Instruments*, 46+1(2023)36, 17 March 2023, s. 4-9; ayrıca bkz. Uğur Samancı, "AB'nin AİHS'ye Katılımına İlişkin 2023 Taslağı", *İzmir Barosu Dergisi* 89, no. 3 (2024), s. 12-16.

⁵²⁴ *Ibid.* md. 4-5; Samancı, s. 22-25.

⁵²⁵ *Ibid.*, md. 6; ayrıca bkz. Demi-Lee Franklin ve Vassilis P. Tzevelekos, "The 2023 Draft Agreement on the EU Accession to the ECHR: Possible 'Gaps' and 'Cracks' in the Co-respondent Mechanism", *European Papers* 9, no. 2 (2024): s. 745 - 750.

tercih etmiş; söz konusu meselelerin AB iç hukuk sistemi çerçevesinde çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir.⁵²⁶

Bu bağlamda Divan'ın 10 Eylül 2024 tarihinde verdiği KS ve KD kararı, AB'nin AİHS'e taraf olabilmesi bağlamında önem arz etmektedir. Nitekim HS Capeta'nın ifadeleriyle, “[Kendisi tarafından] önerilen görüş, AB hukuk düzeninin özerkliğini korumaya yönelik anayasal gereklilikleri karşılayacaktır. [Divan'ın yargı yetkisinin genişlemesi ile] ODGP kapsamında kabul edilen tasarrufların temel hakları ihlal edip etmediği konusunda ulusal mahkemeler arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların, AB hukuk düzeni dışında bir mahkeme tarafından karara bağlanması gibi bir durumun önüne geçilecektir. Böylelikle, temel hak ihlallerine ilişkin bir dava AİHM'ye intikal etmeden önce, AB mahkemeleri tarafından incelenecek; bir anlamda, Strazburg'a giden her trenin önce Lüksemburg'da durması gerekecektir.”⁵²⁷

VI. GENEL DEĞERLENDİRME

Mahkeme'nin erken dönemde verdiği kararlar ve ABİHA md. 216, Birlik hukuku ve uluslararası hukuk arasındaki ilişkinin monist olduğu yönünde güçlü bir kanı uyandırmaktadır. Ne var ki, Birlik ile üye devletler arasındaki yetki paylaşımı; Birlik hukukunun önceliği ve özerkliği ilkeleri ile ABAD'ın, uluslararası hukukun Birlik hukukundaki yerine dair çelişkili kararları bu kanaatle çelişmektedir.

⁵²⁶ Council of Europe, *Report to the CDDH*, 46+1(2023)35 Final, s. 3-4; ayrıca bkz. Samancı, *dipnot* 423, s. 17-19.

⁵²⁷ Opinion of Advocate General Capeta, delivered on 23 November 2023, *KS, KD v Council of the European Union, European Commission, European External Action Service (EEAS)*, Joined Cases C 29/22 P and C-44/22 P, ECLI:EU:C:2023:901, para. 150.

Öte yandan, düalist modelin de bu ilişkiyi açıklamakta yetersiz kaldığı ortadadır. Nitekim öğretide, bu karmaşanın nasıl adlandırıldığına ikincil öneme sahip olduğu,⁵²⁸ uluslararası hukukun “Birlik hukukuna dönüşerek” (*unionisation veya europeanisation*) entegre olduğu yönünde bir görüş benimsenmiştir.⁵²⁹ Bu teze göre, uluslararası hukuk Birlik hukukunun parçası hâline geldikten sonra kendine özgü bir yapı kazanmaktadır. Esasında, üye devletlerin anayasa hukuku tarafından düzenlenen iç hukuk – uluslararası hukuk ilişkisi, artık iç hukuk – AB hukuku – uluslararası hukuk üçgeni içinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası hukukun üye devletlerce nasıl iktibas edileceği hususu, doğrudan AB hukuku tarafından belirlenmektedir.⁵³⁰

Ne var ki, bu yaklaşım da eleştiriye açıktır. Zira uluslararası hukuk ile ulusal hukuk arasındaki ilişkinin mahiyeti, her iki perspektife göre farklılık göstermektedir. Uluslararası hukuk açısından bir devletin iç hukukunu, uluslararası yükümlülükler karşısında nasıl konumlandığı önem taşımaz. Uluslararası hukuk, devletin yükümlülüklerine riayet edip etmediğiyle ilgilenir. Buna karşılık, ulusal hukuk bakımından iç hukukun konumlandırılması egemenlik yetkisinin bir tezahürüdür. Monizm-düalizm tartışması da esasen bu düzlemde şekillenmektedir. Kanımızca, uluslararası hukukun Türk hukukuna aktarılması ve Türk anayasa hukukundaki yeri, AB hukukundaki kadar karmaşıktır.

⁵²⁸ F.C. Mayer, “European Law as a Door Opener for Public International Law?” *Droit international et diversité des cultures juridiques - International Law and Diversity of Legal Cultures* içinde, der.Société Française pour le Droit International (S.F.D.I.), (Paris: Pedone, 2008), s. 241–255, özellikle s. 253.

⁵²⁹ Christine Kaddous, “Effect of International Agreements in the EU Legal Order”, *EU Foreign Relations Law: Constitutional Fundamental* içinde, der.Marise Cremona ve Bruno De Witte, (Oxford: Hart Publishing, 2008), s. 291–312; Francis G. Jacobs, “Direct Effect and Interpretation of International Agreements in the Recent Case Law of the European Court of Justice”, *Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape* içinde, der.Alan Dashwood ve Marc Maresceau, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), s. 13–33; Jan Wouters, André Nollkaemper ve Erika de Wet, *The Europeanisation of International Law: The Status of International Law in the EU and its Member States*, (The Hague: TMC Asser Press, 2008); Raas Holdgaard, *External Relations Law of the European Community: Legal Reasoning and Legal Discourses*, (Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2008), s. 185–194; Anne Peters “The Position of International Law Within the European Community Legal Order,” *German Yearbook of International Law*, 40 (1997), s. 9 -77, özellikle s. 34–35.

⁵³⁰ *Ibid.*, Wouters, Nollkaemper & Wet, s. 7 - 11.

Türk hukuk sistemine bakıldığında, 1982 Anayasası'nın farklı maddelerinde -2, 15, 16, 42, 90 ve 92. Maddelerde- uluslararası hukuka açıkça atıf yapıldığı görülmektedir.⁵³¹ Nitekim Anayasa'nın 90. maddesinin düzenleniş biçimi, anayasa hukukçuları arasında ciddi tartışmalara yol açmıştır. İlginçtir ki, birbirinden farklı görüşleri savunan yazarlar, dayanak olarak aynı maddeye başvurmaktadır.⁵³² Buna göre, *“milletlerarası antlaşmaları uygun bulma”* başlıklı maddenin ilk dört fıkrası uluslararası antlaşmalara taraf olmak için takip edilmesi gereken usul kurallarını tespit etmektedir. Beşinci ve son fıkra ise *“usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmaları kanun hükmünde”* kabul etmiş, *“bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağını”* ifade etmiştir. 2004 yılında yapılan değişiklikle *“usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşmaların esas alınacağı”* belirtilmiştir. Türkiye'nin AB'ye uyum süreci kapsamında kabul edilen bu değişiklik, Madde 90'ın orijinal halinin AB Hukukunun iç hukuka aktarılmasına anayasal bir engel teşkil ettiği gerekçesiyle öngörülmüştür.⁵³³

Anayasa koyucu bu madde kapsamında ikili bir ayrıma gitmiş; temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalara, çelişen kanun hükümlerine öncelik tanımış; diğer antlaşmaları ise kanun hükmünde değerlendirmiştir. Bununla birlikte, kanun hükmünde sayılan milletlerarası antlaşmaların anayasal denetime tabi tutulmaması ve temel haklara ilişkin antlaşmalara tanınan bu istisnai öncelik, yalnızca antlaşmaların kanunlarla olan ilişkisini düzenlemekte; Türk hukuk sistemi ile uluslararası hukuk

⁵³¹ 7 Kasım 1982 tarih ve 2109 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, RG 9 Kasım 1982, Sayı 17863.

⁵³² Deniz Tekin Apaydın, “Monizm-Dualizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uzlaşmazlığın Nedenleri ve AB Hukuku Işığında Bir Değerlendirme,” İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9, no. 1 (2018), s. 529–560.

⁵³³ Levent Gönenç ve Ersoy Kontacı, “Yaşayan Anayasa: 2003 ve 2004 Yılları Anayasa Gelişmeleri,” TBB Dergisi, sayı 61 (2005), s. 107–239, özellikle s. 125.

arasındaki ilişkinin niteliğine açıklık getirmemektedir. Nitekim, Türk hukuk sisteminde monist ya da düalist modelin benimsendiğini tespit etmek oldukça güçtür.⁵³⁴

Bununla birlikte, Türk anayasa hukuku doktrinde, uluslararası hukukun “Türkleşerek” iç hukuka aktarıldığına dair bir görüşe rastlanmamaktadır. Oysa AB hukuku doktrinde benimsenen bu yaklaşım, kanaatimizce, Birlik hukukunu uluslararası hukuktan ayırtırmaya özen gösteren ve uluslararası düzlemde Birlik’in “özgün” yapısına uygun hükümler oluşturulmasını talep eden Avrupa istisnacılığının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

⁵³⁴ Hacı Can, “Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı,” *Yasama Dergisi*, yıl 2009, sayı 12 (1 Mayıs 2009), s. 5 - 65.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AB HUKUKU VE ULUSLARARASI HUKUKTA AB'NİN KRİZ YÖNETİMİ OPERASYONLARINDAN DOĞAN SORUMLULUĞU

I. AB'NİN ASKERÎ GÜCÜ VE KRİZ YÖNETİMİ OPERASYONLARI

A. KAVRAMSAL GELİŞİM

Uluslararası örgütlerin düzenlediği operasyonlara ilişkin olarak öğretide ve uygulamada kavramsal bir karmaşa söz konusudur. Barışı koruma, barışı destekleme ya da barışı inşa etme operasyonları — ya da daha genel bir ifadeyle barış operasyonları — amaç, kapsam ve yöntem bakımından önemli ölçüde çeşitlilik arz etmektedir. Bazı operasyonlar yalnızca sivil hedefler doğrultusunda yapılandırılırken; bazıları, askerî hedefler çerçevesinde kuvvet kullanma yetkisiyle donatılmaktadır. Operasyonların uygulamadaki başarı ve başarısızlıklarından çıkarılan derslerle birlikte, bunların amaç ve kapsamı zaman içerisinde genişletilmiş ya da daraltılmıştır. Dolayısıyla, bu alanda kullanılan terminoloji hem operasyonun amacına hem de operasyonu düzenleyen uluslararası örgüte göre farklılık gösterebilmektedir.

Uluslararası Barış Enstitüsüne (IPI) göre, barışı destekleme operasyonları (*peace support operations*), barışı koruma operasyonları kapsamında yürütülmektedir. Bu bağlamda, barışı destekleme operasyonları “devletlerin kendi içinde yahut aralarında ortaya çıkan düşmanlıkların kontrol altına alınması, yumuşatılması, sona erdirilmesi ve dolayısıyla barışın tekrar tesis edilip sürdürülmesi hedefiyle ve barışçıl üçüncü ülkelerin

katılımıyla organize edilen uluslararası çok uluslu asker, polis ve sivillerin gerçekleştirdikleri operasyonlardır.⁵³⁵

BM ve NATO operasyonları bakımından "barışı koruma" veya "barış gücü" (*peacekeeping*) kavramları yaygın olarak kabul görürken, AB aynı faaliyetleri “kriz yönetimi politikaları” kapsamında değerlendirmektedir.⁵³⁶ Her ne kadar uluslararası belgelere dayanılarak öğretilde çeşitli sınıflandırmalar yapılmış olsa da, operasyonların karmaşık yapısı sebebiyle net bir kategorik ayrıma gidilememektedir. Bununla birlikte, kavramsal bütünlüğü sağlamak adına öğretilde öne sürülen bazı sınıflandırmalar bu çerçevede incelenecektir.

1. BM Barış Operasyonlarının Kavramsal Gelişimi

1992’de dönemin BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası oluşan yeni dünya düzeninde BM barış operasyonlarına farklı bir vizyon kazandırmak amacıyla kapsamlı bir rapor yayımlamıştır. Raporunda kurumların inşası, silahsızlanma, toplumsal bütünleşme ve seçim süreçlerinin kolaylaştırılması gibi kapsayıcı hedefler; barış operasyonlarının genişleyen misyonuna dahil edilmiştir.⁵³⁷ Bu bağlamda barış operasyonları; önleyici diplomasi, barışı sağlama (*peacemaking*), barışı koruma (*peacekeeping*) ve barışın inşası (*peacebuilding* ya da *peace consolidation*) olmak üzere dörde ayrılmıştır.⁵³⁸

Kısaca açıklamak gerekirse; önleyici diplomasi, uyuşmazlıkların ortaya çıkmadan engellenmesi veya mevcut sorunların çatışmaya dönüşmesinin önlenmesi yahut çatışma

⁵³⁵ M. Tefik Odman, “Barışı Destekleme Operasyonları,” *Journal of Military and Information Science* 2, no. 4 (2004), s. 96–100, özellikle s. 73.

⁵³⁶ Selçuk Sönmez, Emre Dikici ve Melih Durak, “EU Crisis Management & Planning Process,” *Journal of Military and Information Science* 2, no. 4 (2014), s. 96–100.

⁵³⁷ Boutros Boutros-Ghali, *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping* (Report of the Secretary-General), UN Doc. A/47/277 – S/24111, 17 June 1992, s. 11-12.

⁵³⁸ Odman, *dipnot* 535, s. 73.

hâlindeki durumların yatıştırılması için yürütülen faaliyetleri kapsar. Barışı sağlama; BM Şartı'nın VI. Bölümü bağlamında, uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözülmesini öngören faaliyetlerdir. Barışı koruma, tarafların rızasıyla asker, polis ve sivil unsurlardan oluşan BM güçlerinin uyuşmazlık bölgesine yerleştirilerek güvenliğin sağlanmasına yönelik görev üstlenmesidir. Son olarak barışın inşası ise kontrol altına alınan uyuşmazlığın tekrar çatışmaya dönmesinin engellenmesi ve tesis edilen barışın kalıcı hâle gelmesi amacıyla yürütülen faaliyetlerdir.⁵³⁹

1990'lı yıllar boyunca BM tarafından başlatılan otuz dört yeni barış operasyonunun çoğunluğu, geniş görev tanımları, kurumsal kapasite sorunları ve devletlerin yetersiz desteği nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hatta, UAD ve URCM tarafından soykırım olarak kabul edilen Srebrenitsa ve Ruanda katliamları UNPROFOR II ve UNAMIR I'in görev alanında gerçekleşmiştir.⁵⁴⁰ Bu dönem sonunda büyük bir itibar kaybına uğrayan barış operasyonları; 2000 yılında yayımlanan Brahimi raporu, 2008 yılında ortaya atılan Capstone Doktrini, Ban Ki-Moon ve Antonio Guterres'in açıklamaları ile yeniden şekillendirilmiş ve bugünkü halini almıştır.⁵⁴¹

Bu bağlamda BM barış operasyonları; çatışmaları önlemek, yönetmek, çözmek ya da tekrarlanmasının önüne geçmek için yürütülen saha operasyonlarını ifade eden genel bir kavram olarak kullanılmaktadır.⁵⁴² Bu operasyonlar; çatışmaların önlenmesi ve arabuluculuk, barışı sağlama, barışı koruma, barışı uygulama ve barışın inşası olmak üzere beşe ayrılmaktadır. Çatışmaların önlenmesi ve arabuluculuk faaliyetleri; devletler

⁵³⁹ Odman, *dipnot* 535, s. 74.

⁵⁴⁰ Mahkeme kararları için bkz. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, Judgment*, ICJ Reports 1996; ICTR, *The Prosecutor v Jean-Paul Akayesu*, Case No. ICTR-96-04, Judgment, 14 June 2001.

⁵⁴¹ J. A. Koops, N. Macqueen, T. Tardy & P. D. Williams, *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, (New York: Oxford University Press, 2015).

⁵⁴² United Nations Terminology Database (UNTERM), "Peace Operation," erişim tarihi: 15 Aralık 2024, <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/181f0c61-d184-40eb-97a2-e3275db560bc>>.

arası yahut devlet içinde baş gösteren gerilimler ve uyuşmazlıkların çatışmaya dönmemesi için alınan diplomatik ve yapısal tedbirleri ifade etmektedir.⁵⁴³ Barışı sağlama faaliyetleri; BM Şartı Bölüm VI bağlamında öngörüldüğü üzere, çatışmaya evrilmiş bir uyuşmazlığın müzakere ve arabuluculuk yöntemleri ile sonlandırılması için yürütülen diplomatik eylemlerdir.⁵⁴⁴ Askerî temaslar, güvenlik yardımları, gövde gösterileri ve önleyici konuşlandırmalar da bu bağlamda değerlendirilir.

Barışı koruma; ilke olarak tarafların rızası bağlamında bölgeye yerleştirilen BM güçlerinin, bir ateşkes yahut barış antlaşmasının uygulanmasını sağlamak ve/veya insani yardımların akışını kontrol etmek amacıyla yürüttüğü siyasi-askerî faaliyetlerdir.⁵⁴⁵ Barışı inşa, tesis edilen barışın sürdürülebilirliğini sağlamak ve toplumsal güveni yeniden inşa etmek amacıyla fiziki altyapının, yerel kurumların ve ekonominin güçlendirilmesini hedefleyen uzun vadeli faaliyetlerdir.⁵⁴⁶ Son olarak, terminolojinin dönüşmesi ile birlikte barışı uygulama faaliyetleri Boutros-Ghali raporundan farklı olarak ayrı bir kategori haline gelmiştir. Buna göre; barışı uygulama faaliyetleri, BMGvK tarafından barışa yönelik bir tehdit, barışın ihlali yahut saldırı eyleminin varlığını tespit ettiği hallerde uluslararası barış ve güvenliğin korunması ve yeniden tesis edilmesi için başvurulanan BM Şartı Bölüm VII kapsamında öngörülen zorlayıcı tedbirleri ifade etmektedir.⁵⁴⁷ Uluslararası askerî faaliyetler yürüten NATO da, barış operasyonları bağlamında BM'nin geliştirdiği kavramsal çerçeveye büyük ölçüde uyumlu bir terminoloji benimsemiştir.

⁵⁴³ United Nations Terminology Database (UNTERM), “Conflict Prevention,” erişim tarihi: 15 Aralık 2024, <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/6f9c5859-bce5-4b42-9777-3374d1094b8d>>.

⁵⁴⁴ United Nations Terminology Database (UNTERM), “Peacemaking,” erişim tarihi: 15 Aralık 2024, <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/45e920ac-1545-4082-8489-f87c5cdd19b4>>.

⁵⁴⁵ United Nations Terminology Database (UNTERM), “Peacekeeping,” erişim tarihi: 15 Aralık 2024, <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/3e44a0a8-a061-4f29-80d1-d3aa88e36dcd>>.

⁵⁴⁶ United Nations Terminology Database (UNTERM), “Peacebuilding,” erişim tarihi: 15 Aralık 2024, <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/736297a7-935a-466e-b6c3-d5f8db4dc3b7>>.

⁵⁴⁷ United Nations Terminology Database (UNTERM), “Peace Enforcement,” erişim tarihi: 15 Aralık 2024, <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/507024a3-005d-43f7-8ae8-df796e74e972>>.

2. AB Barış Operasyonlarının Kavramsal Gelişimi

AB bağlamında; barış misyonlarını ifade etmek için Lizbon Antlaşması öncesinde “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) Operasyonları/Misyonları”, Lizbon Antlaşması sonrasında ise “Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) ya da Ortak Savunma ve Güvenlik Politikası (OSGP) Operasyonları/Misyonları” genel kavram olarak kabul görmüştür. Barışı koruma operasyonları, ODGP misyonlarının ayrı bir parçası olarak sayılmış; barışı sağlama ve barışı inşa faaliyetleri ise “Kriz Yönetimi Operasyonları” (KYO) olarak nitelendirilmiştir. Batı Avrupa Birliği (BAB) üye devletleri; 1992 yılında yayımladıkları Petersberg Bildirisi ile, BAB bünyesindeki askerî birliklerin Avrupa güvenliğinin sağlanması adına insani yardım ve kurtarma görevleri, barışı koruma görevleri ve barışı sağlama dahil olmak üzere muharip birliklerin kullanılacağı kriz yönetimi operasyonlarında görevlendirilebileceğini kabul etmişlerdir.⁵⁴⁸

Bu bildiride öngörülen faaliyetler, AB’nin barış operasyonlarının günümüze kadar gelen çerçevesini oluşturmuştur. Nitekim, 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile tadil edilen ABA md. 17, bu hükmü kurucu antlaşmalara aktarmış; böylelikle ilk kez kurucu antlaşmalar düzeyinde kriz yönetimi operasyonlarından söz edilmiştir. Bu çerçevede AB Zirvesi, aşamalı bir ortak savunma politikasının belirlenmesi amacıyla; insani yardım ve barışı koruma görevleri ile barışı sağlama dâhil olmak üzere muharip birliklerin kullanılacağı kriz yönetimi operasyonları düzenlemekle yetkilendirilmiştir.⁵⁴⁹

2007 yılında imzalanan Lizbon Antlaşması ile eski ABA md. 17 yeniden düzenlenmiş, ODGP ve kriz yönetimi operasyonlarının kapsamı genişletilmiştir. Buna göre, ABA md. 43’te; ODGP bağlamında “*silahsızlandırma operasyonları, insani yardım*

⁵⁴⁸ Luisa Vierucci, “The WEU and Peacekeeping,” *Studia Diplomatica* 51, no. 1/2 (1998), s. 101–106.

⁵⁴⁹ Frederik Naert, *International Law Aspects of the EU’s Security and Defence Policy, with a Particular Focus on the Law of Armed Conflict* (Antwerp: Intersentia, 2010), s. 143.

ve kurtarma görevleri, askerî danışmanlık ve destek görevleri, çatışmaların önlenmesi ve barışı koruma görevleri ile barışı sağlama ve çatışma sonrası istikrarın sağlanması dahil muharip birliklerin kullanılacağı kriz yönetimi operasyonları” düzenlenebileceği öngörülmüştür.⁵⁵⁰

AB hukukundaki kavramsal gelişim dikkate alındığında; barışı sağlama operasyonlarının, askerî birliklerin yer aldığı kriz yönetimi operasyonlarının bir parçası olarak ele alındığı; barışı koruma operasyonlarının ise ayrıca ve özel olarak sayıldığı göze çarpmaktadır. Lizbon Antlaşması ile ODGP misyonlarının kapsamı genişletilmiş; barışı inşa faaliyetleri de doğrudan kriz yönetimi misyonları arasına dâhil edilmiştir.

Bu noktada, kriz yönetimi operasyonları içinde sayılan barışı sağlama görevlerinin, aynı zamanda barışı uygulama operasyonlarını ve dolayısıyla zorlayıcı unsurları içerip içermediği öğretide tartışma konusu olmuştur. Bazı yazarlar, barışı uygulama operasyonlarının bilinçli olarak ODGP kapsamı dışında bırakıldığını savunurken;⁵⁵¹ diğer bazı yazarlar ise, ilgili hükümlerin AB’nin diğer resmî dillerindeki ifadelerinden yola çıkarak bu hükmün barışı uygulama operasyonlarını da kapsadığını öne sürmüştür.⁵⁵² Naert; AB üyesi devletlerin, 1992’de ilan edilen Petersberg görevlerinin yüksek yoğunluklu askerî operasyonları da kapsadığı konusunda mutabık olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵³ Dolayısıyla, AB bağlamında barışı sağlama operasyonları, barışı uygulama operasyonlarını kapsayacak şekilde genel anlamda kullanılmaktadır. Bununla beraber,

⁵⁵⁰ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 43.

⁵⁵¹ Fabrizio Pagani, “A New Gear in the CFSP Machinery: Integration of the Petersberg Tasks in the Treaty on European Union,” *European Journal of International Law* 9, no. 4 (1998), s. 737–749, özellikle s. 741–742.

⁵⁵² D. Vignes, “Réflexions sur l’intégration européenne,” in *Liber Amicorum Judge Shigeru Oda*, der. E. Ando et al. (The Hague: Kluwer Law International, 2002), s. 1633–1634.

⁵⁵³ Naert, *dipnot* 549, s. 205.

uygulamada öğretide bu şekilde bir ayrıma gidilmeden tüm operasyonlar için “ODGP veya OSGP Misyonları/Operasyonları” ifadesi yaygın olarak tercih edilmektedir.

B. KURUMSAL GELİŞİM

1. Roma Antlaşması’ndan Maastricht Antlaşması’na

İlk ODGP misyonunu 2003 yılında gerçekleştiren AB’nin, askerî alanda örgütlenme çabası kuruluş yıllarına dayanmaktadır. AKÇT’yi kuran altı üye devlet, savunma alanında benzer bir ortaklık tesis etmek ve bu doğrultuda Avrupa Savunma Topluluğu’nu (AST) kurmak istemiştir. Fransa Başbakanı René Pleven, ortak savunma ve kolektif güvenlik kavramlarına dayalı bir Avrupa ordusu kurulmasını önermiş; Almanya’nın yeniden silahlanmasına yönelik endişeler nedeniyle, bu ordunun ulusüstü kurumlara bağlı olması gerektiğini savunmuştur.⁵⁵⁴ Bu öneri üzerine taraflar arasında yürütülen müzakereler, AST Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Antlaşma kapsamında, üye devletlerin kendi silahlı kuvvetlerini kurulacak olan ulusüstü örgüte devretmesi ve yeniden ulusal ordular kurmak amacıyla asker toplamaması öngörülmüştür.⁵⁵⁵ Ayrıca AST’nin yalnızca savunma amacı güdeceği ve NATO ile yakın iş birliği içerisinde faaliyet göstereceği belirtilmiştir.⁵⁵⁶ Ne var ki Fransa Parlamentosu; ulusüstü yetkilerin kapsamı ve Almanya’nın yeniden silahlanma sürecinin nasıl yürütüleceğinin belirsizliği

⁵⁵⁴ René Pleven, "Statement by René Pleven on the Establishment of a European Army (24 October 1950)," *Journal officiel de la République française, Débats Parlementaires, Assemblée nationale*, Ekim 1950, s. 7118–7119, erişim 20 Aralık 2024, <https://www.cvce.eu/en/obj/statement_by_rene_pleven_on_the_establishment_of_a_european_army_24_october_1950-en-4a3f4499-daf1-44c1-b313-212b31cad878.html>.

⁵⁵⁵ "Treaty Constituting the European Defence Community (EDC Treaty) (Unofficial Translation)," Article 9, erişim 15 Aralık 2024, <<https://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf>>.

⁵⁵⁶ *Ibid.*, Madde 5.

gibi nedenlerle AST Antlaşması'nı onaylamamış, dolayısıyla ilk Avrupa askerî bütünleşme girişimi sekteye uğramıştır.⁵⁵⁷

AST'nin başarısızlığa uğramasının ardından, kıtanın güvenliğine dair yeni çözüm arayışları gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, 1954 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile 1948 tarihli Brüksel Antlaşması tadil edilmiş ve Batı Almanya'nın NATO'ya üyeliği kabul edilmiştir.⁵⁵⁸ Birleşik Krallık, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan 1948 Brüksel Antlaşması; taraflar arasında ortak savunma ve askerî iş birliğine dair genel bir çerçeve öngörmüştür.⁵⁵⁹ Brüksel Antlaşma Örgütü olarak da anılan bu iş birliği çerçevesi, 1954 Paris Antlaşması ile Batı Avrupa Birliği'ne (BAB) dönüştürülmüş; Almanya ve İtalya da bu yapıya dâhil edilmiştir.

Ancak Avrupa Konseyi, NATO ve OECD gibi uluslararası kuruluşların BAB ile aynı dönemde faaliyet göstermeye başlaması, BAB'ın etkinliğini sınırlamıştır.⁵⁶⁰ Soğuk Savaş boyunca, Doğu ve Batı blokları arasındaki askerî-siyasi mücadele esasen Varşova Paktı ve NATO üzerinden yürütülmüş; bu blokların 1973 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde bir araya gelmeleri sonucunda, 1994 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kurulmuştur. Bu gelişmeler ışığında, 1992 yılında Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasına kadar Avrupa devletleri arasında ortak savunmaya yönelik yapılan girişimlerin beklenen etkiyi yaratamadığı ve savunma iş birliğinin esasen yukarıda zikredilen örgütler çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.

⁵⁵⁷ Julia Schmidt, *The European Union and the Use of Force* (Leiden: Brill Nijhoff, 2020), s. 35.

⁵⁵⁸ *Ibid.*, s. 36.

⁵⁵⁹ *Ibid.*, s. 37.

⁵⁶⁰ Naert, *dipnot* 549, s. 18 - 20

2. Maastricht Antlaşması'ndan Lizbon Antlaşması'na

a) Maastricht Antlaşması (1992): ODGP'nin Başlangıcı

Berlin Duvarı'nın yıkılması, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Yugoslavya ve Sovyet Rusya'nın dağılması gibi önemli gelişmeleri takiben imzalanan Maastricht Antlaşması ile AB'nin Avrupa Toplulukları üzerine kurulduğu ilan edilmiş ve üç sütunlu bir yapı öngörülmüştür.⁵⁶¹ ODGP sütunu bağlamında, AB ve üye devletlerin dış siyaset ve güvenlik politikalarının uyumlaştırılması amaçlanmıştır. Ne var ki, üye devletler ODGP'ye dair yetkilerini ulusüstü erke devretmemiş, dolayısıyla bu sütun bağlamında devletlerarası karar alma mekanizmaları uygulanmaya devam etmiştir.⁵⁶²

Dışişleri ve güvenlik politikalarında bütünleşmeyi öngören Maastricht Antlaşması; ODGP'nin ortak savunma politikalarını da kapsadığını ve bunun zamanla ortak savunmaya dönüşebileceğini vurgulamıştır.⁵⁶³ Bununla beraber, AB'nin isteği halinde savunmaya ilişkin karar ve eylemlerin, Birlik'in gelişiminin bir parçası olan BAB tarafından icra edileceği ifade edilmiş, AB - BAB ilişkisinin nasıl düzenleneceğine dair Maastricht Bildirisi, Antlaşma'nın eki olarak kabul edilmiştir.⁵⁶⁴ Kurulduğu tarihten itibaren aktif olarak faaliyet gösteremeyen BAB; bu düzenleme ile birlikte AB'nin savunma iştirakine dönüşmüş, NATO - AB ilişkilerinin koordinasyonunda kısa süreli de olsa etkin görev almıştır.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ Detaylı bir değerlendirme için bu çalışmada bkz. s. 51-52.

⁵⁶² Schmidt, *dipnot* 557, s. 44; Ricardo Gosalbo Bono. "Some Reflections on the CFSP Legal Order." *Common Market Law Review* 43, no. 2 (2006), s. 337-394, özellikle s. 341.

⁵⁶³ Treaty on European Union (Maastricht Treaty), 7 February 1992, OJ C 191, 29 July 1992, s. 1-112, Article J.4(1).

⁵⁶⁴ *Ibid.*, Maastricht Treaty Article J.4 (2)

⁵⁶⁵ Naert *dipnot* 549, s. 47.

b) Amsterdam Antlaşması (1997): ODGP'nin Kurumsallaşması

AB bütünleşmesinin bir aşaması olan ve 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması, ODGP alanında da yeni düzenlemeler öngörmüştür. İlk olarak, Maastricht Antlaşması'nda, ODGP'nin AB ve üye devletler tarafından paylaşımlı bir şekilde belirleneceği yaklaşımı değiştirilmiş; Birlik'in bu alanda yetkili olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁶ Ayrıca Maastricht Antlaşması'nda AB ve üye devletlerin güvenliğine ortak vurgu yapılırken, yeni antlaşmada bu vurgu özellikle Birlik güvenliği ekseninde yoğunlaşmıştır. Amsterdam Antlaşması ile, AB Konseyi'nin Genel Sekreterliği görevini de yürütecek şekilde yapılandırılan ODGP Yüksek Temsilciliği kurumu oluşturulmuştur.⁵⁶⁷ NATO Eski Genel-Sekreteri Javier Solana, ilk ODGP Yüksek Temsilcisi olarak atanmıştır.

BAB-AB ilişkisini kurumsal düzeyde derinleştirmeyi hedefleyen Amsterdam Antlaşması, AB Zirvesi'nin karar vermesi hâlinde BAB'ın Birlik'e katılabileceğini öngörmüştür.⁵⁶⁸ Ayrıca Maastricht Antlaşması'nda, AB'nin talebi üzerine AB ve BAB arasında savunmaya yönelik gerçekleştirilecek iş birliği düzenlemesi, Amsterdam Antlaşması ile yeniden ele alınmış ve bu iş birliğinin Birlik'in talebine bağlı olması şartı kaldırılmıştır. Böylelikle AB'nin, savunmaya ilişkin karar ve eylemlerinin değerlendirilmesi ve uygulanmasında BAB'dan yararlanacağı ifade edilmiştir. Petersberg görevlerinin ABA md. 17 kapsamında AB kurucu antlaşmalarına aktarılmasıyla

⁵⁶⁶ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, OJ C 340, 10 November 1997, s. 1–144, Article 11.

⁵⁶⁷ *Ibid.*, Articles 18 (3), 26.

⁵⁶⁸ *Ibid.*, Article 17 (1).

hedeflenen bu kurumsal bütünleşme, hukuki düzeyde olmak kaydıyla belirli bir ölçüde gerçekleştirilmiştir.⁵⁶⁹

c) St. Malo Bildirisi ve Köln-Helsinki Zirveleri (1998-1999): Avrupa Savunmasının Gelişimi

Aralık 1998 tarihinde Birleşik Krallık ve Fransa, St. Malo’da bir araya gelerek Avrupa Savunması Ortak Bildirisi’ni yayımlamıştır.⁵⁷⁰ Bu bildiriyle birlikte, Birleşik Krallık savunma konusunun Avrupa düzeyinde ele alınmasına dair geleneksel şüpheci tavrını değiştirmiş; Fransa ise yıllardır savunduğu Avrupa güvenliği ve savunmasının özerkleştirilmesi politikasında önemli bir kazanım elde etme şansı yakalamıştır.⁵⁷¹ Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Birleşik Krallık Başbakanı Tony Blair; AB’nin uluslararası sahnede üstlenmesi gereken sorumlulukları tamamen yerine getirecek bir konuma ulaşması ve bu doğrultuda Amsterdam Antlaşması’nın uygulamaya geçirilmesi gerektiğini ilan etmişlerdir.⁵⁷²

Nitekim 1999 yılında Köln’de toplanan AB Zirvesi’nde; St. Malo Bildirisi kabul görmüş, AB’nin ABA md. 17’de ifade edilen Petersberg görevleri kapsamında çatışma önleme ve kriz yönetimi operasyonlarının tamamına ilişkin karar alma yetkisine sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, NATO’nun faaliyetlerine halel

⁵⁶⁹ Naert, *dipnot* 549, s. 39; Schmidt, *dipnot* 557, s. 48.

⁵⁷⁰ "Joint Declaration on European Defence," British-French Summit, Saint-Malo, 4 December 1998, erişim 19 Aralık 2024, <https://www.cvce.eu/content/publication/2008/3/31/f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f/publishable_en.pdf>.

⁵⁷¹ Jolyon Howorth, "European Defence and the Changing Politics of the European Union: Hanging Together or Hanging Separately?" *Journal of Common Market Studies* 39, no. 4 (2001), s. 765–789, özellikle s. 765–769.

⁵⁷² St. Malo Declaration, *dipnot* 570, para. 1.

getirmeksizin, AB'nin uluslararası krizlere müdahale edebilmesi için askerî güçlerle desteklenen özerk bir eylem kapasitesi geliştirmesinin zorunluluğu vurgulanmıştır.⁵⁷³

AB Zirvesi; Köln Zirvesini takiben aynı yıl sonunda Helsinki'de bir araya gelmiş ve yukarıda zikredilen hedefler için gerekli olan kurumsal altyapıya dair önemli kararlar almıştır. Bu zirvede; AB'nin, NATO'dan bağımsız bir şekilde, uluslararası krizlere yönelik askerî müdahale düzenleyebilme kapasitesini geliştirmesinin önemi tekrar vurgulanmış, 2003 yılına kadar kolordu seviyesinde yürütülen operasyonlarda (on beş tugay veya elli ile altmış bin personel) birliklerin hızlı bir şekilde konuşlandırılıp bir yıl görev yapabilecek seviyede olmaları hedeflenmiştir.⁵⁷⁴

Bunun yanında, AB Konseyi bünyesinde hizmet vermek üzere üç daimi yeni kurum oluşturulması kararlaştırılmıştır. Buna göre, yeni kurulan Siyasi ve Güvenlik Komitesi (SvGK); ODGP'nin savunma dahil tüm yönleri ile yetkilendirilmiş, olası bir askerî kriz yönetimi operasyonunun yürütülmesinden sorumlu kılınmıştır.⁵⁷⁵ İkinci olarak, AB'nin yürüttüğü kriz yönetimi operasyonları dahil olmak üzere AGSP'nin uygulanmasında stratejik destek sağlayacak AB Askerî Personeli (ABAP) kurulmuştur.⁵⁷⁶ Son olarak üye devletlerin Genelkurmay Başkanlarından oluşan danışma niteliğindeki

⁵⁷³ European Council, "Presidency Conclusions – Cologne European Council (3–4 June 1999), Presidency Report on Strengthening of the Common European Policy on Security and Defence," 150/99 REV 1, s. 42.

⁵⁷⁴ European Council, "Presidency Conclusions – Helsinki European Council (10–11 December 1999), Presidency Progress Report on Strengthening the Common European Policy on Security and Defence," Annex I, Article 28.

⁵⁷⁵ Council Decision 2001/78/CFSP of 22 January 2001 setting up the Political and Security Committee, OJ L 27, 30 January 2001, s. 1–3.

⁵⁷⁶ Council Decision 2001/80/CFSP of 22 January 2001 on the establishment of the Military Staff of the European Union, OJ L 27, 30 January 2001, s. 7; Council Decision 2008/298/CFSP of 7 April 2008 amending Decision 2001/80/CFSP on the establishment of the Military Staff of the European Union, OJ L 102, 12 April 2008, s. 25.

AB Askerî Komitesi (ABAK) oluşturulmuş; bu yapı, SvGK ve ABAP'a tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmiştir.⁵⁷⁷

2001 yılında Laeken Zirvesi'nde bir araya gelen AB liderleri, AGSP bağlamında alınan önlemler neticesinde AB'nin artık kriz yönetimi operasyonları yürütebilecek kapasiteye ulaştığını teyit etmiştir.⁵⁷⁸ AB 2003 yılında ilk sivil ve askerî nitelikli kriz yönetimi operasyonlarını başlatmıştır. Buna göre, polis gücü misyonu olan EUPM, Bosna-Hersek'te göreve başlarken; ilk askerî operasyon "Concordia", Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti'nde faaliyete geçmiştir.⁵⁷⁹

d) Nice Antlaşması ve AB'nin Kriz Yönetimi Yetkisinin Güçlendirilmesi (2001-2003)

Bu gelişmelerin yanı sıra, ODGP ve kriz yönetimine ilişkin net bir yol haritasına sahip olmayan AB, 2003 yılında bu eksikliği gidermek amacıyla Avrupa Güvenlik Stratejisi'ni kabul etmiştir.⁵⁸⁰ 11 Eylül saldırıları ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgalinin ardından kabul edilen bu belge, AB'nin dış politikada izleyeceği temel ilke ve değerleri üç ana başlık altında düzenlemektedir.⁵⁸¹

Buna göre, belgenin ilk bölümünde AB'nin tehdit olarak tanımladığı küresel sınamalar arasında; terör, kitle imha silahlarının yayılması, bölgesel çatışmalar ve organize suçlar gibi olgulara yer verilmiştir.⁵⁸² İkinci bölümde, etkin çok taraflılığa dayalı bir uluslararası sistem ve AB'nin komşu coğrafyasındaki güvenlik çıkarları bağlamında, bu sorunlara

⁵⁷⁷ Council Decision 2001/80/CFSP of 22 January 2001 establishing the Military Committee of the European Union, OJ L 27, 30 January 2001, s. 4–6.

⁵⁷⁸ European Council, Presidency Conclusions – Laeken European Council (14–15 December 2001), Annex II – Declaration on the Operational Capability of the Common European Security and Defence Policy," SN 300/1/01 REV 1, s. 27-30.

⁵⁷⁹ Naert, *dipnot* 549, s. 50-53.

⁵⁸⁰ Council of the European Union, *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World* (Brussels, 12 December 2003).

⁵⁸¹ Schmidt, *dipnot* 557, s. 56.

⁵⁸² European Security Strategy, *dipnot* 580, s. 2-5.

yönelik stratejik hedefler belirlenmiştir.⁵⁸³ Son bölümde ise, AB kriz yönetiminin daha etkili hâle getirilebilmesi ve daha uyumlu bir Avrupa dış politikasının inşa edilebilmesi amacıyla öngörülen yöntem ve araçlar ele alınmıştır.⁵⁸⁴

Nice Antlaşması'nın 2003 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte, kriz yönetimine dair yukarıda zikredilen gelişmeler, kurucu antlaşmalar düzeyinde hukukî dayanak kazanmıştır. ABA md. 17 çerçevesinde, BAB'a dair neredeyse tüm hükümler yürürlükten kaldırılmış; böylece AB'nin, BAB'ın operasyonel imkânlarından faydalanmasını öngören hukuki zemin ortadan kaldırılmıştır. Bunun yerine, Birlik'in bizzat kendisi kriz yönetimi operasyonlarının yürütülmesinde yetkili kılınmıştır.⁵⁸⁵ Nice Antlaşması ile tadil edilen ABA md. 17 uyarınca ODGP'nin, *“ortak bir savunmaya yol açabilecek ortak bir savunma politikasının aşamalı olarak belirlenmesi dahil olmak üzere AB'nin güvenliğiyle ilgili tüm konuları içerdği”* tespit edilmiştir.⁵⁸⁶ Ayrıca Helsinki Zirvesi'nde kurulan PSC'ye, ABA md. 25 ile anayasal bir çerçeve kazandırılmıştır.⁵⁸⁷

3. Lizbon Antlaşması'nda ODGP ve OGSP

AB bütünleşmesini o güne dek ulaşılan en ileri aşamaya taşımayı hedefleyen ve bu doğrultuda köklü değişiklikler öngören Avrupa Anayasal Antlaşması'nın reddedilmesinin ardından, Lizbon Antlaşması'nın müzakere edilip imzalandığı yukarıda belirtilmişti. Nitekim, Avrupa Anayasal Antlaşması'nın hedeflediği çoğu değişikliği ihtiva eden Lizbon Antlaşması; ODGP ve OGSP'yi de büyük ölçüde dönüştürmüştür.

⁵⁸³ *Ibid.*, s. 9.

⁵⁸⁴ *Ibid.*, s. 11-14. Detaylı bir inceleme için bkz. Sven Biscop, “The ABC of the European Union Security Strategy: Ambition, Benchmark, Culture,” in *The European Union and Crisis Management: Policy and Legal Aspects*, ed. Steven Blockmans (The Hague: TMC Asser Press, 2008), s. 55–73.

⁵⁸⁵ Schmidt, *dipnot* 557, s. 57.

⁵⁸⁶ European Union, *Consolidated Versions of the Treaty on European Union and of the Treaty Establishing the European Community (Nice Treaty)*, OJ C 325, 24 December 2002, s. 1–184, Article 17.

⁵⁸⁷ *Ibid.*, Article 25.

Örneğin, Maastricht Antlaşması ile oluşturulan üç sütunlu yapı ve AT-AB dikotomisi terk edilmiş; Birlik'in faaliyet alanı tek bir AB çatısı altında toplanmıştır. Ayrıca Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP), Lizbon Antlaşması ile yeniden isimlendirilmiş ve Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) adını almıştır. Lizbon Antlaşması'yla ODGP hükümleri, istisnai olarak her iki kurucu antlaşmada da düzenlenmiş; böylelikle ODGP, AB'nin faaliyetleri arasında ABA'da düzenlenen tek politika türü haline gelmiştir.⁵⁸⁸ Nitekim, ABAD'ın ODGP'ye ilişkin yargı yetkisini sınırlayan hükümler de her iki kurucu antlaşmada yer almaktadır.⁵⁸⁹

AB; ABİHA md. 2(4) bağlamında “*ortak bir savunma politikasının aşamalı olarak belirlenmesini de içerecek şekilde, ortak bir dış ve güvenlik politikası belirleme ve uygulamak ile*” açıkça görevlendirilmiştir.⁵⁹⁰ ODGP'nin tamamlayıcı bir parçası olarak nitelendirilen ve buna nazaran lex specialis hükümler içeren OGSP, ABA md. 42 vd. kapsamında özel bir bölüm altında düzenlenmiştir.⁵⁹¹ Bu maddede, ABİHA md. 2(4)'ün ilk cümlesi aynen tekrar edilmiş; OGSP, AB'nin ortak savunma politikalarının aşamalı olarak belirlenmesi şeklinde tanımlanmıştır. OGSP çerçevesinde “*sivil ve askerî imkanlara dayanan operasyonel kabiliyet kazanan*” AB'nin, “*bu imkanları, Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere uygun olarak, barışı sağlamak, çatışmaları önlemek ve uluslararası güvenliği güçlendirmek amacıyla*” kullanacağı ifade edilmiştir.⁵⁹²

⁵⁸⁸ ODGP ilk kez Lizbon Antlaşması ile değil, Maastricht Antlaşması ile ABA'da düzenlenmiştir. Nitekim Lizbon Antlaşması da ODGP'ye ilişkin belirli hükümleri ABA'da tutarak bu devamlılığı sürdürmeyi tercih etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Marise Cremona, “The Position of CFSP/CSDP in the EU's Constitutional Architecture,” in *Research Handbook on the EU's Common Foreign and Security Policy*, ed. Steven Blockmans and Panos Koutrakos (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018), s. 5.

⁵⁸⁹ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 24, ABİHA md. 274.

⁵⁹⁰ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABİHA md. 2/4.

⁵⁹¹ Schmidt, *dipnot* 557, s. 58.

⁵⁹² Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 42

Lizbon Antlaşması'yla birlikte, AB Zirvesi'ndeki dönüşümlü başkanlık sisteminin yerine kalıcı başkanlık modeli getirilmiştir.⁵⁹³ Ayrıca Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası (DİGP) Yüksek Temsilciliği kurulmuş, bu kuruma bağlı olarak çalışmak üzere Avrupa Dış Eylem Servisi (ADES) oluşturulmuştur. Böylece ODGP'nin belirlenmesi ve uygulanmasından AB Zirvesi, AB Konseyi ve Yüksek Temsilcilik sorumlu tutulmuştur.

Bu çerçevede, AB Zirvesi; ABA md. 26 uyarınca AB'nin ODGP'ye ilişkin stratejik çıkarlarının belirlenmesi ile yükümlüdür. AB Zirvesi Başkanı, gerektiğinde bu stratejik esasların tespiti için AB Zirvesi'ni olağanüstü toplantıya çağırma yetkisine sahiptir.⁵⁹⁴ Ayrıca, ABA md. 15(6) uyarınca AB Zirvesi Başkanı; ODGP'yi ilgilendiren konularda, Yüksek Temsilciliğin yetkilerine hânel getirmeksizin, kendi düzeyinde ve bu sıfatla Birlik'in dış temsilini sağlamakla görevlendirilmiştir.⁵⁹⁵

AB Konseyi, AB Zirvesi tarafından belirlenen genel ilkeler ve stratejik hedefler doğrultusunda ODGP'nin belirlenmesi ve uygulanmasından sorumludur.⁵⁹⁶ Bu süreçte, Amsterdam Antlaşması ile düzenlenen ve AB Konseyi'nin Genel Sekreterliği görevini

⁵⁹³ AB Zirvesi, kuruluşundan Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 2009 yılına kadar üye devletlerin altı aylık dönemlerle üstlendiği dönüşümlü başkanlık sistemiyle yönetilmiştir. Bu dönemde, dönüşümlü başkanlığı yürüten üye devletin devlet ya da hükümet başkanı aynı zamanda zirve toplantılarına da başkanlık etmiştir. Lizbon Antlaşması ile yapılan değişiklik kapsamında ABA Madde 15(5), AB Zirvesi Başkanı'nın iki buçuk yıllık bir süre için seçileceğini ve bu görevin yalnızca bir kez yenilenebileceğini düzenlemiştir. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından dönemin Belçika Başbakanı Herman Van Rompuy, AB Zirvesi tarafından seçilmiş ve zirvenin ilk kalıcı başkanı olarak göreve başlamıştır. Van Rompuy'un beş yıllık görev süresinin ardından, 2014 yılında Polonya Başbakanı Donald Tusk başkanlığa seçilmiş; onu takiben 2019 yılında dönemin Belçika Başbakanı olan Charles Michel bu görevi devralmıştır. Michel'in ardından, 1 Aralık 2024 tarihinde ise Portekizli Başbakanı António Costa göreve başlamıştır ve hâlen bu görevi sürdürmektedir. Detaylı bilgi için bkz. European Council, "The President's Role," erişim tarihi: 5 Ocak 2025, <<https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/president/role/>>.

⁵⁹⁴ AB Zirvesi, 2010 yılından itibaren başta Ukrayna ve mülteci krizi olmak üzere önem gerektiren konuları tartışmak için olağanüstü toplantı yöntemine sıkça başvurmaktadır. Bu bağlamda, mültecilere dair olağanüstü toplantılardan ikisi Türkiye ile gerçekleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Stephan Marquardt, "The Institutional Framework, Legal Instruments and Decision-making Procedures," in *Research Handbook on the EU's Common Foreign and Security Policy*, ed. Steven Blockmans ve Panos Koutrakos (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018), s. 23; Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 26 (1).

⁵⁹⁵ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 15 (6).

⁵⁹⁶ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 26 (2).

yürüten ODGP Yüksek Temsilciliği; DİGP Yüksek Temsilciliği ile ikame edilmiştir.⁵⁹⁷ AB Zirvesi'nin, AB Komisyonu ile mutabık kalarak nitelikli çoğunlukla atadığı Yüksek Temsilcilik; ODGP'ye ilişkin konular ile uluslararası örgüt ve konferanslarda AB'yi temsil etmek, Birlik adına üçüncü taraflarla müzakere yürütmek ve AB Zirvesi ile AB Konseyi tarafından kabul edilen kararların uygulanmasını sağlamakla görevlendirilmiştir.⁵⁹⁸

Lizbon Antlaşması uyarınca, Dışişleri Konseyi'ne başkanlık etme görevini yürüten Yüksek Temsilcisi, aynı zamanda AB Komisyonu'nun sekiz başkan yardımcısından biridir.⁵⁹⁹ Ayrıca, bir Kriz Yönetimi Operasyonu başlatılması teklifinde bulunma yetkisi, üye devletlerin yanı sıra DİGP Yüksek Temsilcisi'ne de tanınmıştır.⁶⁰⁰

Son olarak, Yüksek Temsilci'ye yardımcı olmak amacıyla kurulan ve onun yetkisi dahilinde faaliyet gösteren ADES, yüksek temsilciye bağlı olarak çalışan, işlevsel özerkliğe sahip bir kurumdur.⁶⁰¹ Amsterdam Antlaşması bağlamında AB Konseyi Genel Sekreterliği bünyesinde görevlendirilen çeşitli birimler; AB Komisyonu'na bağlı Dış

⁵⁹⁷ Catherine Ashton, Lizbon Antlaşması sonrası oluşturulan yeni sistemde ilk Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi olarak görev yapmıştır. Ashton'un ardından, 2014 yılında dönemin İtalya Dışişleri Bakanı Federica Mogherini, 2019 yılında ise dönemin İspanya Dışişleri Bakanı Josep Borrell bu göreve atanmıştır. Son olarak, Haziran 2024 tarihinde dönemin Estonya Başbakanı Kaja Kallas aday gösterilmiş olup, Kasım 2024'te Avrupa Parlamentosu'nda yapılan oylama ile görevi devralmıştır. Detaylı bilgi için bkz. European External Action Service (EEAS), "High Representative/Vice President," erişim tarihi: 7 Mart 2025, <https://www.eeas.europa.eu/eeas/high-representative-vice-president_en#>.

⁵⁹⁸ Marquardt, *dipnot* 594, s. 24-25; Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 18, 27 (1), (2).

⁵⁹⁹ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 18 (3), (4).

⁶⁰⁰ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 42 (4).

⁶⁰¹ Amsterdam Antlaşması'yla oluşturulan ve aynı zamanda AB Konseyi Genel Sekreterliği görevini de üstlenen ODGP Yüksek Temsilciliği, başlangıçta bu görevi üye devletlerin geçici olarak görevlendirdiği diplomatlarından oluşan küçük bir birim aracılığıyla yürütmüştür. ODGP alanında yaşanan gelişmeler, dış ilişkilerin kurumsallaşmasına duyulan ihtiyacı artırmış, ancak bu yeni kurumsal yapının hangi AB organı bünyesinde faaliyet göstereceği konusunda başlangıçta bir karara varılamamıştır. ODGP'deki gelişmeler üzerine dış ilişkilerin kurumsallaşmasına duyulan ihtiyaç artmış, ancak bunun hangi AB organı bünyesinde faaliyet göstereceği kararlaştırılamamıştır. AB Komisyonu ve AB Konseyi arasında sağlanan uzlaşma sonucunda ADES'e idari ve finansal özerklik tanınmıştır. Marquardt, *dipnot* 594, s. 26.

İlişkiler Genel Müdürlüğü, Kalkınma Genel Müdürlüğü ve Komisyon Dış İlişkiler Servisi Lizbon Antlaşmasını takiben ADES'e aktarılmıştır.⁶⁰²

AB'nin bürokratik yapısı nedeniyle, yürütülen operasyonlardan doğan sorumluluğu tespit etmek daha karmaşıktır. Nitekim kriz yönetimi operasyonlarının kurumsal ve hukuki işleyişi hükûmetlerarası bir nitelik arz ederken, idari ve operasyonel faaliyetler ulusüstü olarak yürütülmektedir. Moser'in "Avrupalılaştırmış hükûmetlerarasılık" (*europeanized intergovernmentalism*) olarak nitelendirdiği bu durum, AB dış politikasının Brüksel etkisine uğrayarak dönüşmesini ifade etmektedir. Moser'e göre, kriz yönetimi operasyonlarına dair hükûmetlerarası karar mekanizmalarının Avrupalılaşması neticesinde karar alma ve uygulama yetkisi üye devletler tarafından uygulamada AB bürokrasisine devredilmiş, böylelikle zımni ve sorumluluk atfedilemeyen kurumsal bir yapı meydana gelmiştir.⁶⁰³

C. KRİZ YÖNETİMİ OPERASYONUNUN PLANLANMASI, BAŞLATILMASI VE SÜRDÜRÜLMESİ

1. Operasyonun Hazırlık Aşamaları ve Başlatılması

AB'nin ODGP operasyonları; siyasi-stratejik, askerî-stratejik, operasyonel ve taktiksel olmak üzere dört farklı düzeyde genellikle eşzamanlı bir şekilde planlanmaktadır. Brüksel tarafından kurumsal seviyede yürütülen siyasi-stratejik planlama, krize verilecek askerî tepkinin genel çerçevesini belirlemektedir. Operasyon Komutanı ve Karargahı (*Operation Commander* ve *OHQ*) tarafından yürütülen askerî-

⁶⁰² Schmidt, *dipnot* 557, s. 66.

⁶⁰³ Carolyn Moser, *Accountability in EU Security and Defence: The Law and Practice of Peacebuilding*, (Oxford: Oxford University Press, 2020), s. 6-7.

stratejik planlama, siyasi hedeflerin askerî hareket halinde uygulanmasını öngörmektedir. Kuvvet Komutanı ve Karargahı (*Force Commander ve FHQ*) tarafından icra edilen operasyonel düzeyde, kuvvetlerin nasıl organize edileceği planlanırken, Bileşen Komutanları (*Component Commander*) tarafından tatbik edilen taktiksel düzeyde ise bu planlamaların sahada fiilen icra edilmesine odaklanılır.⁶⁰⁴

EUMC'nin eşgüdümüyle EUMS tarafından yürütülmekte olan siyasi-stratejik aşamada, ileriye dönük planlama (*advance planning*) ve kriz müdahale planlaması (*crisis response planning*) olmak üzere iki temel planlama faaliyeti gerçekleştirilmektedir.⁶⁰⁵ Herhangi bir üye devletin talebi veya ADES'in girişimi üzerine yapılan ileriye dönük planlama, muhtemel krizlere yönelik bir hazırlık sürecini öngörmektedir. Bu planlama ve ön hazırlık neticesinde ortaya konulan yol haritaları sayesinde, bir kriz ortaya çıktığında "kriz müdahale planına" sorunsuz bir şekilde geçiş yapmak ve dolayısıyla krizlere zamanında, etkili ve kapsamlı bir şekilde müdahale etmek hedeflenmektedir.⁶⁰⁶

AB'nin müdahalesini gerektiren bir kriz tespit edildiğinde, öncelikle ADES tarafından Siyasi Kriz Yaklaşımı Çerçevesi (*Political Framework for Crisis Approach - SKYÇ*) hazırlanır. SKYÇ, krizin AB'nin çıkarları, değerleri ve stratejik hedefleri üzerindeki etkilerini değerlendirerek; kısa, orta ve uzun vadede uygulanabilecek müdahale yöntemlerini belirleyen kavramsal bir çerçeve sunar. Bu aşamada hazırlanan SKYÇ, AB'nin siyasi-askerî karar alma organı olan SvGK'ya sunulur. Mevcut durumun analizini yapan PSC, AB'nin müdahale etmesinin uygun olup olmadığına karar verir.

⁶⁰⁴ European External Action Service (EEAS), European Union Military Staff, *EU Concept for Military Planning at the Political Strategic Level*, EEAS 02246/8/14 REV 8, Brussels, 20 February 2015, para. 7-10.

⁶⁰⁵ *Ibid.*, para. 12.

⁶⁰⁶ *Ibid.*, para. 14-16.

Bunu takiben, daha somut siyasi-stratejik hedefleri içeren “Kriz Yönetim Konsepti” (*Crisis Management Concept - KYK*) hazırlanır.⁶⁰⁷

SvGK’nın yeniden kendisine sunulan KYK’yı uygun bulması halinde, EUMS tarafından, operasyonun askerî amacı, operasyon için gerekli askerî kaynaklar ve komuta yapısını tespit eden Askerî Stratejik Seçenekler Belgesi (*Military Strategic Options – MSO*) hazırlanır. Bu belge, EUMC tarafından değerlendirilir ve ardından PSC aracılığıyla AB Konseyi’ne sunulur. AB Konseyi, ABA md. 28 ve 43 uyarınca oybirliğiyle operasyonu başlatma kararını alır.⁶⁰⁸ Bu bağlamda, ODGP misyonlarının nihai sorumluluğu AB Konseyine aittir.

2. Operasyonun Sürdürülmesi ve Komuta Kademesi

AB’nin kriz yönetimi operasyonlarında askerî komuta; askerî-stratejik düzeyde Operasyon Komutanı veya APYK Direktörü, operasyonel düzeyde Kuvvet Komutanı ve taktiksel düzeyde sahadaki Birlik Komutanları tarafından icra edilmektedir.⁶⁰⁹

Buna göre ODGP operasyonlarında askerî stratejik düzeyin başlıca aktörü olan Operasyon Komutanı, hem planlama hem de icra safhasında çok yönlü görev ve yetkilerle donatılmıştır. Operasyon Komutanı; operasyon karargahının (OHQ) kurulması, idaresi ve tasfiyesi, temel askerî belgelerin hazırlanması, sahadaki kuvvetlerin sevk ve idaresi, bütçe ve lojistik yönetimi, üçüncü ülkelerle kuvvet temininde koordinasyon sağlanması ve görev değerlendirmesi gibi çeşitli sorumluluklar üstlenir. Ayrıca Brüksel’deki siyasi kurumlarla sürekli iletişim hâlinindedir.⁶¹⁰

AB’nin kuvvet kullandırmayı gerektirmeyen, genellikle eğitim, reform ve kapasite geliştirme faaliyetlerini üstlenen askerî ODGP misyonları, kuvvet kullanma

⁶⁰⁷ *Ibid.*, para. 17-22.

⁶⁰⁸ *Ibid.*, para. 21-22, 25; Schmidt, *dipnot* 557, s. 67.

⁶⁰⁹ European External Action Service (EEAS), *EU Concept for Military Command and Control – Rev 8*, EEAS(2019) 468, Brussels 23 April 2019, para. 8.

⁶¹⁰ *Ibid.*, para. 19.

yetkisine sahip olan misyonlardan farklı bir komuta kademesine sahiptir. Buna göre, Brüksel Merkezli Askerî Planlama ve Yürütme Kabiliyeti (APYK) bünyesinde görev yapan APYK Direktörü, misyonu uzaktan komuta eder. Ancak sahadaki operasyonlar Misyon Kuvvet Karargahı'nda konuşlanmış Misyon Kuvvet Komutanı (*Mission Force Commander – MFCdr*) tarafından sevk ve idare edilir.⁶¹¹

AB Konseyi veya PSC tarafından atanan ve Operasyon Komutanı'nın emir komutasında bulunan Kuvvet Komutanı (*Force Commander – FCdr*), görev yaptığı karargahın operasyon bölgesinde askerî operasyonların yürütülmesi ve sahadaki birliklerin yönlendirilmesini sağlar. Kuvvet Komutanı, operasyonun erken safhalarından itibaren stratejik düzeyle uyumlu olacak şekilde CONOPS ve OPLAN hazırlık sürecine katkıda bulunmaktadır. Kuvvet Komutanı, OPLAN'ın operasyonel düzeyde hazırlanması, kuvvetlerin konuşlandırılması, entegrasyonu ve operasyonun icrası ile yükümlüdür.⁶¹²

Taktik düzeyde faaliyet gösteren Bileşen Komutanları ise (*Component Commanders – CCs*); kara, hava, deniz kuvvetlerini ve gerekirse özel kuvvetleri komuta etmektedir. Operasyon sahasında konuşlandırılan bu komutanlıklar için genellikle ayrı bileşen karargahları kurulmaktadır. Kuvvetlerin sahadaki operasyonel etkinliği ve taktik yönetimi bu komutanlar aracılığıyla sağlanmaktadır.⁶¹³

AB'nin daimi bir askerî gücü olmadığından, misyonların yürütülmesinde gerekli kuvvetler üye ve üye olmayan üçüncü devletler tarafından sağlanmaktadır. Bu birliklerin AB komuta kademesine entegre edilmesi, Yetki Devri (*Transfer of Authority-TOA*) süreciyle mümkün olmaktadır. TOA, katkı sağlayan devletlerin kendi askerî unsurları

⁶¹¹ *Ibid.*, para. 20.

⁶¹² *Ibid.*, para. 21-22.

⁶¹³ *Ibid.*, para. 23.

üzerindeki komuta ve/veya kontrol yetkilerini, belirli koşullar altında Operasyon Komutanı veya APYK Direktörü'ne devretmesi anlamına gelmektedir. Bu süreç, uluslararası sorumluluğun AB'ye geçmesini sağlayan kritik bir unsur olup, etkin kontrolün fiilen AB komuta yapısında olup olmadığını belirleyen başlıca ölçüttür. Yetki devri sürecinde, katkı sağlayan devletin makamları belirli operasyonel kısıtlamalar öngörebilir. Ancak bu kısıtlamalar, Operasyon Komutanı veya APYK Direktörü'ne bildirilmek kaydıyla geçerlilik kazanır. Dolayısıyla, ODGP operasyonlarında eylemlerin AB'ye mi yoksa katkı sağlayan devlete mi atfedileceği, büyük ölçüde TOA kapsamı ve eylemin icrasındaki etkin kontrol ilişkisine bağlı olarak değerlendirilmektedir.⁶¹⁴

II. KRİZ YÖNETİMİ OPERASYONLARINDAN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUK

A. GENEL OLARAK

Uluslararası barış ve güvenliğin korunması yahut yeniden tesis edilmesi amacıyla sürdürülen barış operasyonlarında gerçekleşen hukuka aykırı eylemlerden kaynaklanan hukuki sorumluluk tespiti önem arz etmektedir. Özellikle BM Operasyonları bağlamında sık sık gündeme gelen yolsuzluk ve cinsel suçlar, misyonlara tanınan diplomatik ayrıcalıklar ve etkili denetim mekanizmalarının yokluğu nedeniyle yaptırımsız kalmakta; misyon görev bölgelerinin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal durum dikkate alındığında, sivil halk ve çatışmaya taraf olanların yeterli hukuki korumaya sahip olmadığı anlaşılmaktadır.⁶¹⁵ Nitekim birçok somut olayda, yetkili merciiler basın ve uluslararası toplumdan gelen tepkiler üzerine harekete geçmiş, yapılan soruşturma ve kovuşturmalar neticeye ulaşmamış yahut tatmin edici cezalar uygulanmamıştır. Bu

⁶¹⁴ *Ibid.*, para. 10 (e), 19 (b).

⁶¹⁵ Ragnhild Nordas ve Siri C. A. Rustad, "Sexual Exploitation and Abuse by Peacekeepers: Understanding Variation", *International Interactions* 39, no. 4 (2013), s. 511-534, özellikle s. 512.

bağlamda 2010 yılında Haiti’de meydana gelen kolera salgını ve 2014 yılında BM’nin Orta Afrika Cumhuriyeti’nde (OAC) yürüttüğü barış operasyonundaki ihlallere dair hukuki süreçlerin sonuçsuz kalması, etkili denetim mekanizmalarının yokluğunu yansıtan en güncel örneklerdendir.

2004 yılında Haiti’de hükûmete karşı başlayan ayaklanmalar, uluslararası olmayan silahlı çatışmaya dönüşmüş; BMGvK tarafından aynı yıl BM İstikrar Misyonu’nun (MINUSTAH) kurulmasına karar verilmiştir.⁶¹⁶ 12 Ocak 2010 günü meydana gelen yıkıcı depremin ardından, misyonun görev alanı genişletilerek insan gücü artırılmıştır. Ekim 2010 tarihinde ülkede yaklaşık sekiz yüz bin kişiyi etkileyen bir kolera salgını başlamış, salgın sonucunda dokuz bine yakın insan hayatını kaybetmiştir.⁶¹⁷ Yapılan incelemelerde Güney Asya tipi vibrio choleraenin, insan faaliyetleriyle Haiti’de bulunan Artibonite Nehri’ne taşındığı; MINUSTAH’ın konuşlandığı Mirebalais kampının, bakterinin yayılmasını engelleyecek hijyen şartlarına sahip olmadığı tespit edilmiştir.⁶¹⁸ Bunun üzerine misyon yetkilileri, ilgili raporun Güney Asya’dan gelen barış gücü askerleri ile nehirde tespit edilen kolera bakterisi arasında ikna edici bilimsel bir bağ sunmadığını iddia etmiş, ancak uluslararası toplum süreci takip etmeye devam etmiştir.⁶¹⁹

Salgından etkilenenler adına hukuki girişimlerde bulunan ABD merkezli Adalet ve Demokrasi Enstitüsü (*Institute for Justice and Democracy* - ADE), dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon’a bir dilekçe sunmuştur. Dilekçede, kolera bakterisinin BM’nin ihmali sonucunda yayıldığını; dolayısıyla uluslararası çevre hukuku ilkeleri ve

⁶¹⁶ UN Security Council, Resolution 1542, 30 April 2004, UN Doc. S/2004/300 (2004).

⁶¹⁷ United Nations, *Fact Sheet: Combatting Cholera in Haiti* (Aralık 2013), s. 6-7, erişim tarihi: 1 Şubat 2025, <https://www.un.org/News/dh/infocus/haiti/Cholera_UN_Factsheet_Dec_2013.pdf>.

⁶¹⁸ United Nations, *Final Report of the Independent Panel of Experts on the Cholera Outbreak in Haiti* (December 2013), s. 3, erişim tarihi: 1 Şubat 2025, <<https://ijdh.org/wp-content/uploads/2011/05/UN-cholera-report-final.pdf>>.

⁶¹⁹ Reuters, “UN Haiti Cholera Panel Avoids Blaming Peacekeepers”, 4 May 2011, erişim tarihi: 1 Şubat 2025, <<https://www.reuters.com/article/business/healthcare-pharmaceuticals/un-haiti-cholera-panel-avoids-blaming-peacekeepers-idUSTRE74457Q/>>.

Haitililerin temel haklarının korunmasına dair uluslararası yükümlölüklerin ihlal edildiği ileri sürölmüştür. Bunun yanında, uluslararası antlaşmalar hukuku, uluslararası örf adet hukuku ve DARIO bağlamında BM'nin tazminat yükümlölüğü altında olduğu iddia edilmiştir.⁶²⁰

Ne var ki, 21 Şubat 2013 tarihinde Genel Sekreterlik tarafından dilekçenin reddedildiği bildirilmiş; yapılan yazılı açıklamada uluslararası yükümlölöklere dair tespit ve iddialar yanıtıız bırakılmıştır.⁶²¹ Bunun üzerine ADE, Güney New York Bölge Mahkemesi'nde BM'ye karşı dava açmış; ancak ABD hükümetinin BM'nin dokunulmazlığına dair görüşü nedeniyle söz konusu girişim sonuçsuz kalmıştır.⁶²² Altmış beş Amerikan Kongre üyesi, ABD'nin BM Nezdindeki Daimi Temsilcisine bir mektup göndererek, BM'nin barış gücü operasyonlarındaki eylemlerinden doğan zararları hukuki ve ahlaki olarak tazmin etme yükümlölüğü olduğunu belirtmişlerdir.⁶²³

Gelen tepkiler neticesinde, Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nde kolera ile mücadeleye dair kapsamlı bir mali paket açıklayan Genel Sekreter Ban Ki-Moon, 2014 yılında Haiti'yi ziyaret etmiş; yaşananlardan dolayı üzgün olduğunu ifade ederek uluslararası toplum ve BM'nin ahlaki olarak Haitililere yardım etmek yükümlölüğü

⁶²⁰ Institute for Justice & Democracy in Haiti (IJDH), *Petition for Relief*, 3 Kasım 2011, para. 72-83, erişim tarihi: 1 Şubat 2025, <https://ijdh.org/wp-content/uploads/2011/11/englishpetitionREDACTED.pdf>.

⁶²¹ United Nations, *Statement Attributable to the Spokesperson for the Secretary-General on Haiti*, 21 February 2013, erişim tarihi: 7 Mart 2025, <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2013-02-21/statement-attributable-the-spokesperson-for-the-secretary-general-haiti-0>>.

⁶²² U.S. District Court for the Southern District of New York, *Georges et al. v. United Nations et al.*, No. 13-CV-7146 (JPO), Opinion and Order, 9 Ocak 2015. Salgından etkilenen Haitililer tarafından açılan diğeri davalar için bkz. U.S. District Court for the Southern District of New York, Complaint, *Jean-Robert v. United Nations*, No. 1:14-CV-1545, 6 Mart 2014; U.S. District Court for the Eastern District of New York, Complaint, *LaVenture v. United Nations.*, No. 1:14-CV-1611, 11 Mart 2014.

⁶²³ John Conyers et al., Letter to Samantha Power, US Permanent Representative to the UN, 10 January 2014, erişim tarihi: 5 Şubat 2025, <<https://www.commondreams.org/views/2014/12/24/john-conyers-and-76-other-members-congress-urge-un-provide-settlement-mechanism>>.

olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁴ Sonuç olarak, BM Haiti’de yaşanan salgın ve meydana gelen can kayıpları için herhangi bir hukuki sorumluluk kabul etmemiştir.⁶²⁵

OAC’de uzun yıllardır devam eden siyasi istikrarsızlık, 2013 yılında uluslararası olmayan silahlı çatışmaya dönüşmüş; artan şiddet olayları neticesinde BMGvK, sivillerin korunması ve geçiş sürecinin desteklenmesi adına yeni bir misyon oluşturulmasına karar vermiştir.⁶²⁶ 10 Nisan 2014 tarihinde alınan kararla on bin barış gücü askerinin görevlendirildiği “BM Orta Afrika Cumhuriyeti Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu” (MINUSCA) kurulmuştur.⁶²⁷ Ülke içinde dört yüz bine yakın yerinden edilmiş kişinin korunması amacıyla, başkent Bangui’de yer alan M’Poko havalimanı yakınına mülteci kampı kurulmuş; kampta yüz yirmi bine yakın kişi koruma altına alınmıştır.⁶²⁸

2015 yılında uluslararası basına yansıyan bir haberde, kamp yakınında görevli Fransız barış gücü askerlerinin, yaşları 9–13 olan çocuklara karşı cinsel saldırıda bulunduğu, bunun karşılığında su ve yemek gibi temel ihtiyaçları sağladığı öne sürülmüştür. Aynı haberde, kampta işlendiği öne sürülen bu cinsel suçlara dair gizli bir raporu Fransız yetkililere sızdıran BM çalışanının görevden uzaklaştırıldığı da belirtilmiştir.⁶²⁹

⁶²⁴ Jacqueline Charles, “United Nations Top Official Goes to Haiti to Promote Cholera Elimination, Elections”, *Miami Herald*, 13 Temmuz 2014, erişim tarihi: 5 Şubat 2025, <<https://www.miamiherald.com/news/nation-world/world/americas/haiti/article1975427.html>>.

⁶²⁵ Süreçle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Kristina Daugirdas, “Reputation and the Responsibility of International Organizations”, *European Journal of International Law* 25, no. 4 (2014), s. 991-1018, özellikle s. 1000-1007.

⁶²⁶ UN Security Council, Resolution 2149, 10 April 2014, UN Doc. S/RES/2149 (2014).

⁶²⁷ *Ibid.*, para. 18 – 20.

⁶²⁸ United Nations, *Report of an Independent Review on Sexual Exploitation and Abuse by International Peacekeeping Forces in the Central African Republic*, UN Doc. A/71/99, 23 June 2016, s. 26.

⁶²⁹ Sandra Laville, “UN accused of ‘reckless disregard’ for allegations of peacekeeper child abuse”, *The Guardian*, 30 April 2015, erişim tarihi: 10 Şubat 2025, <<https://www.theguardian.com/world/2015/apr/30/un-accused-reckless-disregard-allegations-peacekeeper-child-abuse>>.

Kamuoyunda artan tepkiler üzerine, BM Genel Sekreteri konunun incelenmesi için bağımsız bir panel görevlendirmiş ve kapsamlı bir soruşturma başlatmıştır. Panelin araştırmalarına göre, kampta yerinden edilmiş çocuklara yönelik faaliyet sürdüren yerel bir sivil toplum kuruluşu yetkilisi, çocukların cinsel saldırıya uğradığını fark etmiş; durumu MINUSCA İnsan Hakları ve Adalet Birimi ile UNICEF Bangui Ofisine bildirmiştir.⁶³⁰ Bunun üzerine iç soruşturma başlatan misyon şefliği, söz konusu eylemlerle ilişkilendirilen askerlerin BM kontrolü altında olmadığını; bu nedenle BM'nin sınırlı bir sorumluluğa sahip olduğunu öne sürerek gerekli tedbirleri almaktan imtina etmiştir.⁶³¹

7 Mayıs 2015 tarihinde Paris Savcılığınca yapılan açıklamada, on dört Fransız asker hakkında soruşturma başlatıldığı bildirilmiş, iç soruşturmayı yürüten BM İnsan Hakları Sorumlusunun ifadesine başvurulmak istenmiştir.⁶³² Fransız yetkililerin ifade talebini yargı bağısıklığı gerekçesiyle kabul etmeyen BM Hukuk İşleri Ofisi (OLA), soruların yazılı olarak yönlendirilmesini talep etmiş; ancak ilgili görevliye, gizlilik gerekçesiyle kapsamlı cevaplar vermekten kaçınması yönünde tavsiyede bulunmuştur.⁶³³

Fransız savcılarının ilk talebinin sonuçsuz kalmasının ardından, Paris Savcılığı bu kez bir yıllık aranın ardından bağısıklığın kaldırılmasını yeniden talep etmiş; bu ikinci talep, doğrudan BM Genel Sekreteri tarafından kabul edilmiştir. Bununla beraber, panelin kanaatine göre, OLA'nın katı bürokratik yaklaşımı ve bağısıklığın korunmasından yana olan tutumu, soruşturmanın etkin biçimde yürütülmesini engellemiş ve delil kaybına yol

⁶³⁰ Report of Independent Review on Sexual Exploitation and Abuse, *dipnot* 628, s. 30.

⁶³¹ Report of Independent Review on Sexual Exploitation and Abuse, *dipnot* 628, s. 39.

⁶³² «Viols présumés en Centrafrique : la justice française ouvre une enquête», *France 24*, 7 Mai 2015, erişim tarihi: 11 Şubat 2025, <<https://www.france24.com/fr/20150507-viol-presumes-centrafrique-justice-france-enquete-armee-violences-sexuelles-mineurs>>.

⁶³³ Report of Independent Review on Sexual Exploitation and Abuse, *dipnot* 628, s. 54-55.

açmıştır.⁶³⁴ Nitekim Paris Savcılığı, 2018 yılında yeterli delil olmadığı gerekçesiyle takipsizlik kararı vermiştir.⁶³⁵

B. HUKUKİ SORUMLULUK KAVRAMI

1. Genel Hukuk Sorumluluğu

a) Tanım, Kavram ve Terminoloji

Sorumluluk, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü'nde "kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi; sorum, mesuliyet, uhde" şeklinde tanımlanmıştır.⁶³⁶ Bu kavram, Eski Türkçe'de "mesuliyet" olarak kullanılmış; "sormak" fiilinden türetilmiş olan "sorumluluk" kelimesineyse ilk kez TDK Sözlüğü'nün 1945 tarihli baskısında yer verilmiştir. Arapça "sual" kökünden gelen "mesul"; kendisine soru sorulan kimse, sorulan şey, soru, sorgu manasını taşımaktadır.⁶³⁷ Benzer şekilde, İngilizce ve Fransızca'da sorumluluk kavramına karşılık gelen *responsibility* sözcüğü de, Latince "cevaplanmış, karşılığında teklif edilmiş" anlamına gelen *respondere* kökünden türemiştir.⁶³⁸

Sorumluluk kavramı, tanımı kadar kapsamı bakımından da çok boyutludur. Öğretide zaman, konu, kapsam ve doğası bakımından çeşitli tasniflere tabi tutulmaktadır. Zaman bakımından; gelecekteki davranışlara ilişkin yükümlülükler *ex ante*, geçmişteki eylemlerden kaynaklanan yükümlülükler ise *ex post* sorumluluk olarak adlandırılır.

⁶³⁴ Report of Independent Review on Sexual Exploitation and Abuse, *dipnot* 628, s. 55-56.

⁶³⁵ "Case against French soldiers accused of raping children in CAR dismissed," *RFI*, 15 January 2018, erişim tarihi: 11 Şubat 2025, <<https://www.rfi.fr/en/africa/20180115-Case-dismissed-against-French-soldiers-accused-children-rape-CAR>>.

⁶³⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 12. Baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2023).

⁶³⁷ Nişanyan Sözlük, "Mesuliyet", erişim tarihi: 12 Şubat 2025, <<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/mesuliyet>>.

⁶³⁸ Oxford English Dictionary (OED), "Responsibility, n.", erişim tarihi: 12 Şubat 2025, <https://www.oed.com/dictionary/responsibility_n>.

Kapsam açısından sorumluluk bireysel, kolektif, kurumsal, ulusal ya da küresel düzeyde olabilir. Konusu itibarıyla çevre, sağlık, eğitim gibi alanlara; doğası açısından ise ahlaki, hukuki, siyasi ya da mali niteliklere sahip olabilir.⁶³⁹

Bu bağlamda hukuki sorumluluk, özellikle hukukun cebri yönü ile ilişkilidir. Nitekim hukuk kurallarını diğer sosyal düzen kurallarından ayıran temel özellik, ihlali halinde devletin yetkili organlarınca uygulanan teşkilatlı bir müeyyidenin bulunmasıdır.⁶⁴⁰ Hukuk kuralının öngördüğü pozitif emrin yerine getirilmemesi veya yasakladığı bir eylemin gerçekleştirilmesi durumunda, müeyyide uygulanırlık kazanır.⁶⁴¹ Dolayısıyla, yetkinin doğal bir sonucu olan hukuki sorumluluk, bunun nasıl kullanıldığının açıklanması ile ilgilidir.⁶⁴²

Bu noktada, hesap verebilirlik (*accountability*) ile sorumluluk (*responsibility / liability*) kavramları arasındaki ayrımın ortaya konulması önem taşımaktadır. Kökeni itibarıyla Anglo-Norman bir kavram olan *accountability*, kralın elindeki malların sayımını istemesi (*a count*) ve bunların bir deftere kaydedilmesiyle ilgili bir uygulamaya dayanır. Nitekim bu tarihsel arka plan, İngilizce'de *accountability* ve *responsibility* kavramlarının ayrı ayrı var olmasına yol açmış; buna karşılık diğer Batı dillerinde bu ayrım gelişmemiştir.⁶⁴³

Hesap verebilirlik; şeffaflık, denetlenebilirlik, yanıt verebilirlik ve sorumluluk gibi kavramları içeren çok boyutlu bir yapı arz eder. Hukuki nitelik taşıyabileceği gibi,

⁶³⁹ Harald Bergsteiner, "Responsibility Concepts", in *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*, der. Samuel O. Idowu, Nicholas Capaldi, Liangrong Zu ve Ananda Das Gupta (Berlin: Springer, 2013), s. 2024-2033.

⁶⁴⁰ Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, 16. Baskı (Ankara: Siyasal Yayınevi, 2014), s. 26.

⁶⁴¹ *Ibid.*, s. 46.

⁶⁴² Sevda Keskin, *Uluslararası Örgütlerin Askerî Faaliyetlerinden Doğan Sorumluluğu* (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2014), s. 4.

⁶⁴³ Mark Bovens, "Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework," *European Law Journal* 13, no. 4 (July 2007), s. 447-468, özellikle s. 449.

idari, siyasi veya mali düzeylerde de ortaya çıkabilir.⁶⁴⁴ Bu çerçevede hesap verebilirlik; bir aktör ile bir forum arasında, aktörün davranışlarını açıklama ve gerekçelendirme yükümlülüğünün bulunduğu, forumun sorular sorabildiği ve karar verebildiği, aktörün ise bu kararların sonuçlarına katlanmak zorunda olduğu bir ilişki biçimidir.⁶⁴⁵

b) Tarihsel Gelişim

Sorumluluk hukukunun temelini oluşturan “*neminem laedere*” (hukuka aykırı olarak kimseye zarar vermeme) ilkesine aykırı davranıldığında, zararın zarar görenden zarar verene aktarılması, e.d. zarar görenin zararının giderilmesi öngörülmektedir.⁶⁴⁶ Tarihsel süreç içinde gelişerek günümüze ulaşan sorumluluk kurumu, bireysel ve cezai boyutlarıyla en eski yazılı hukuk metinlerinde dahi düzenlenmiştir.⁶⁴⁷

M.Ö. 21. yüzyılda Ur Şehrinin Kralı Ur-Nammu tarafından hazırlanan ve bilinen en eski yazılı kanun olan Ur-Nammu Kanunları; bir adamın başka bir adamın ayağını kesmesi, kolunu yahut dişini kırması, yalancı şahitlik yapması gibi durumlarda para cezası uygulanacağını öngörmüş, bu yasalar, sonraki dönem düzenlemelerine örnek teşkil etmiştir.⁶⁴⁸ Benzer şekilde, M.Ö. 18. yüzyılda hazırlanan ve 282 maddeden oluşan Hammurabi Kanunları, ceza hukuku ve özel hukuk sorumluluğunu günümüz anlamında oldukça detaylı ve sistematik bir biçimde ele almıştır. Buna kanunlarda cezalar, *lex talionis* (göze göz, dişe diş) ilkesi temelinde, işlenen suçun ağırlığına göre

⁶⁴⁴ International Law Association, “Accountability of International Organisations: Final Report,” *Report of the Seventy-first Conference* (Berlin, 2004), s. 5; Jonathan G.S. Koppell, “Pathologies of Accountability: ICANN and the Challenge of ‘Multiple Accountabilities Disorder’,” *Public Administration Review* 65, no. 1 (January 2005), s. 94-108.

⁶⁴⁵ Bovens, *dipnot* 643, s. 450.

⁶⁴⁶ Başak Başoğlu, “Sözleşme Dışı Kusursuz Sorumluluk Hukukunda Risk İlkesi ve Uygulama Alanı”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (Temmuz 2016), s. 29-56, özellikle s. 30.

⁶⁴⁷ Güriz, *dipnot* 640, s. 206.

⁶⁴⁸ Kristina Daugirdas, Caroline Humfress, David Ibbetson et al., “Legal Science”, *The Cambridge Comparative History of Ancient Law*, der. Caroline Humfress, David Ibbetson ve Patrick Olivelle (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), s. 73-145, özellikle s. 112.

belirlenmiştir.⁶⁴⁹ Sümerliler ve Babilliler ile başlayan Antik Yakın Doğu hukukunun gelişimi; M.Ö. 14. yüzyılda Asur hukukunun, M.Ö. 9 – 5. yüzyılda Tevrat'ın, M.Ö. 7. yüzyılda Yeni Babil İmparatorluğu kanunlarının ortaya çıkması ile devam etmiştir. Bu hukuk mirasının Antik Yunan ve Roma'ya aktarılmasında Anadolu medeniyetleri önemli bir rol üstlenmiştir.⁶⁵⁰

Roma'nın küçük bir şehir devleti olarak kurulduğu dönemden itibaren yazılı hukukun gelişimine kadar uygulanacak hukuk, dönemin örf ve adet kurallarına göre tespit edilmiştir.⁶⁵¹ Nitekim, Antik Yakın Doğu'dan, Hellen hukukuna, oradan da Magna Graecia'ya intikal eden *lex talionis*, Romalıların teamül olarak benimsediği ilkelerden biri olmuştur.⁶⁵² Ancak Roma devletinin kurumsallaşmasıyla, zaman içinde adaletsiz sonuçlara yol açan bu uygulamanın niteliği, uğranılan zararlar orantılı hâle getirilmiştir.⁶⁵³

M.Ö. 5. yüzyılda, Solon Yasalarından yararlanılarak oluşturulan On İki Levha Kanunları ile sözlü hukuk, yazılı hâle getirilmiştir. Üçüncü levhada borç ilişkileri, altıncı levhada mülkiyet ve sözleşmeler, yedinci levhada inşaat ve komşuluk ilişkileri, sekizinci

⁶⁴⁹ Talion Yasası olarak da bilinen kısas ilkesi; zarar görenin, zarar verenden intikam alma ve misilleme yapma hakkına sahip olduğu ilkel adalet yöntemidir. *Ibid.*, s. 441.

⁶⁵⁰ David Ibbetson, "Orientation," *The Cambridge Comparative History of Ancient Law*, der. Caroline Humfress, David Ibbetson ve Patrick Olivelle (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), s. 1-19, özellikle s. 8.

⁶⁵¹ Etem Dönmez, "Antik Roma Uygarlığı'nın İlk Yazılı Yasaları 'Leges Duodecim Tabularum' Üzerinde Hellen Hukuku'nun Tesirleri," *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7, no. 2 (2020), s. 1027-1066, özellikle s. 1051.

⁶⁵² *Ibid.*, s. 1053. Magna Graecia, yani Büyük Yunanistan ifadesi, Antik Çağ yazarları tarafından Güney İtalya'nın Yunan kolonileriyle yoğun şekilde yerleşilmiş bölgelerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu ifade özellikle günümüzdeki Campania, Calabria, Basilicata ve Puglia bölgelerini kapsamaktadır. MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren, başta Ischia (Pithekoussai) olmak üzere çeşitli noktalarda kurulan kolonilerle birlikte bu bölge, Yunan kent devletlerinden gelen göçmenler tarafından kolonize edilmiştir. Magna Graecia yalnızca Yunan kolonilerinin bulunduğu bir coğrafya değil, aynı zamanda Yunan kültürü, sanatı, dini ve şehir planlamasının yerli halklarla etkileşime geçtiği, çok katmanlı bir kültürel alan haline gelmiştir. Bu bölgede gelişen yerleşimler ve kentler, arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklarla birlikte, Akdeniz dünyasının doğu-batı eksenindeki kültürel alışverişinin en önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Bu konuda hakkında kaleme alınmış detaylı bir Türkçe inceleme için bkz. Francesco D'andria, "Magna Graecia Arkeolojisi (Güney İtalya)," *Lycus Dergisi*, no. 4 (Aralık 2021), s. 193-227.

⁶⁵³ Borzu Sabahi, *Compensation and Restitution in Investor-State Arbitration: Principles and Practice* (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 16.

levhada ise haksız fiiller ve ceza hukuku ile bunlardan doğan sonuçlar düzenlenmiştir.⁶⁵⁴ Roma hukukunda suç ile haksız fiil birbirinden ayrı kurumlar olarak kabul edilmediğinden, konusu suç teşkil eden tüm eylemler aynı zamanda haksız fiilin de konusunu oluşturmuştur.⁶⁵⁵ Dolayısıyla bazı suçlar için cezai yaptırımların yanı sıra maddi tazminat da öngörülmüş, bazı suçlar yalnızca cezai yaptırıma tabi tutulmuştur.

M.Ö. 2. yüzyılda, Roma devletinin Yunan şehir devletlerini kontrol altına almasıyla, farklı hukuk sistemleri birlikte uygulanmaya başlanmıştır. Böylece, Antik Yunan, Roma ve Antik Yakın Doğu'yu temsil eden Mısır hukuk geleneği birleşmiş ve Roma hukuku bünyesinde etkisini sürdürmeye devam etmiştir.⁶⁵⁶ M.Ö. 287 yılında çıkarılan Lex Aquilia ile On İki Levha Kanunları'nın sorumluluğa dair hükümleri ilga edilmiş; kusura dayalı haksız fiil sorumluluğu anlayışı geliştirilmiştir. Lex Aquilia'da düzenlenen haksız fiil sorumluluğunun ögeleri *injuria* (haksız fiil), *culpa* (kusur), *causa* (illiyet bağı) ve *damnum* (zarar) olarak belirlenmiştir.⁶⁵⁷ Roma hukukunun modern borçlar hukuku sistemlerine doğrudan kaynaklık etmiş bu kusur sorumluluğu teorisi, günümüzde hâlen birçok hukuk sisteminde temel referans normu olmaya devam etmektedir.⁶⁵⁸

2. Uluslararası Hukuk Sorumluluğu

a) Uluslararası Hukuk Sorumluluğunun Tarihsel Gelişimi

Modern borçlar hukukunda olduğu gibi, uluslararası hukukta da sorumluluk kavramının kökeni Roma hukukuna dayanmaktadır. Modern uluslararası hukukun

⁶⁵⁴ Sema Sandalcı, *On İki Levha Yasaları* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993), s. 45-61.

⁶⁵⁵ Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, (Ankara: Turhan, 2014), s. 276.

⁶⁵⁶ Ibbetson, *dipnot* 650, s. 17.

⁶⁵⁷ Sabahi, *dipnot* 653, s. 17.

⁶⁵⁸ Bkz. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu md. 49 (1) “kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren, bu zararı gidermekle yükümlüdür.”

kurucularından olan Hugo Grotius, Roma borçlar hukuku kavramlarını doğal hukuk teorisi bağlamında yeniden ele almış; Hollanda Hukukuna Giriş (*Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid*) ve Savaş ve Barış Hukuku (*De jure belli ac pacis*) isimli eserlerinde kusura dayalı sorumluluk kavramını tartışmıştır.⁶⁵⁹ Grotius’a göre “*haksız fiil (maleficium) ile, kişilerin — ortak yarar ya da kendilerine özgü özel bir yükümlülük sebebiyle — yerine getirmeleri gereken davranışlara, icra (commission) veya ihmal (omission) yoluyla aykırılık teşkil eden her türlü kusur (culpa) kastedilmektedir. Böyle bir kusurdan zarar doğmuşsa, tabii hukuk gereğince, bu zararın tazmini yükümlülüğü doğar.*”⁶⁶⁰ Grotius’un bu yaklaşımı, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl doğal hukukçuları tarafından benimsenmiş ve uluslararası hukuk sistemine aktarılmıştır. Nitekim Lauterpacht, sorumluluk ilkesinin Grotius’un izinden gittiğini belirtmiş; doğal hukuk teorisini uluslararası hukuk ile Roma hukuku arasında bir köprü olarak nitelendirmiştir.⁶⁶¹

Bu bağlamda, Heffter’in 1844 tarihli Avrupa’nın Uluslararası Hukuku (*Fransızca çevirisi: Le Droit International de l’Europe, 1883*) adlı eseri, uluslararası sorumluluğun sistematik biçimde ele alındığı ilk çalışmalardandır.⁶⁶² Heffter, modern borçlar hukukundaki sözleşme dışı sorumluluk kavramını uluslararası hukuka uyarlamış; uluslararası yükümlülükleri “antlaşmalardan doğan” ve “antlaşmalardan doğmayan”

⁶⁵⁹ Grotius, Roma hukuku ve Thomas Aquinas’ı açıkça referans kaynağı olarak belirtmiştir. Sabahi, *dipnot* 653, s. 28. Ayrıca Bkz. Stephen C. Neff, ed., “On Damage Caused through Injury, and the Obligation Arising Therefrom,” in *Hugo Grotius on the Law of War and Peace: Student Edition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), s. 252-259.

⁶⁶⁰ *Ibid.*, Grotius, s. 252.

⁶⁶¹ Uluslararası hukukun kendine yetebilen bir sistem olduğunu savunan pozitivist hukukçular, özel hukuk ve uluslararası hukuk sistemlerini birbirinden ayırmaya çalışsa da “medeni milletlerce tanınmış hukukun genel ilkeleri” özel hukuk ilkelerini de kapsayacak şekilde UDAD ve UAD statüsü tarafından uluslararası hukukun kaynakları arasında sayılmıştır *Ibid.*, Sabahi, *dipnot* 108, s. 40. Ayrıca bkz. Hersch Lauterpacht, *Private Law Sources and Analogies of International Law* (London: Longmans, Green & Co, 1927), s. 34-35, erişim tarihi: 18 Şubat 2025, <https://etheses.lse.ac.uk/664/1/Lauterpacht_Private_law_analogies.pdf>.

⁶⁶² Sabahi, *dipnot* 653, s. 41.

yükümlülükler olarak ikiye ayırmıştır.⁶⁶³ Heffter'e göre, hukuka aykırılık unsurunun yanında kusurun varlığı da sorumluluğun doğması için zorunludur. Bu yaklaşım, yirminci yüzyılın başlarına kadar uluslararası hukukta baskın anlayış olarak varlığını sürdürmüştür.

Yirminci yüzyılla birlikte bu anlayış sorgulanmaya başlanmıştır. Modern uluslararası sorumluluk teorisinin kurucularından Anzilotti, kusurun psikolojik bir unsur olduğunu ve objektif olarak tespit edilemeyeceğini ileri sürerek bu geleneği eleştirmiştir.⁶⁶⁴ Anzilotti'nin görüşü, hem uluslararası yargı kararlarında hem de UHK'nin yaklaşımında karşılık bulmuş; böylece kusur, sorumluluğun doğumu bakımından belirleyici unsur olmaktan çıkmıştır.⁶⁶⁵ Nitekim UHK tarafından hazırlanan ARSIWA md. 12 ve DARIO md. 10'da açıkça belirtildiği üzere; uluslararası yükümlülüğün sözleşmeden veya sözleşme dışından kaynaklanması, zararın meydana gelmesinde kusurun bulunup bulunmaması ya da sorumluluğun türü, sorumluluğun doğumu bakımından belirleyici değildir.⁶⁶⁶

⁶⁶³ August Wilhelm Heffter, *Le droit international public de l'Europe*, trans. Jules Bergson, 3. Baskı (Paris: Hachette BNF, 2023), s. 171 – 209.

⁶⁶⁴ Sabahi, *dipnot* 653, s. 42.

⁶⁶⁵ Nitekim, 1990 yılında Fransa ile Yeni Zelanda arasında görülen Rainbow Warrior davasında görevli tahkim mahkemesi, “uluslararası hukukta sözleşmeden doğan sorumluluk ve haksız fiil sorumluluğu arasında herhangi bir ayırım yapılmadığını, dolayısıyla kaynağı ne olursa olsun bir devletin herhangi bir yükümlülüğünü ihlal etmesinin onun sorumluluğuna yol açacağını” ifade etmiştir. *Rainbow Warrior (New Zealand/France)*, Arbitral Award, 30 Nisan 1990, 20 *Reports of International Arbitral Awards (RIAA)* 215-284, özellikle s. 251, para. 75.

⁶⁶⁶ ARSIWA md. 12'ye göre “Bir devletin bir eylemi, kaynağı veya niteliği ne olursa olsun, söz konusu yükümlülüğün gerektirdiklerine uygun değilse, o devlet tarafından uluslararası bir yükümlülüğün ihlali söz konusudur.” Buradaki devlet kelimesi, uluslararası örgüt ile değiştirilerek aynen DARIO md. 10'a aktarılmıştır: “Bir uluslararası örgütün bir eylemi, söz konusu yükümlülüğün kaynağı veya niteliği ne olursa olsun, bu yükümlülük tarafından kendisinden istenenlere uygun olmadığında, uluslararası bir yükümlülüğün uluslararası bir örgüt tarafından ihlali söz konusudur. 2. 1. Paragraf, bir uluslararası örgütün, örgüt kuralları uyarınca üyelerine karşı doğabilecek herhangi bir uluslararası yükümlülüğünün ihlalini de kapsar.” Detaylı bilgi için bkz. International Law Commission (ILC), “Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries,” *Yearbook of the International Law Commission* 2001, vol. II, Part Two, as corrected, UN doc. A/56/10, s. 54; International Law Commission (ILC), “Draft Articles on the Responsibility of International Organizations (with Commentaries),” *Yearbook of the International Law Commission* 2011, vol. II, Part Two, UN doc. A/66/10, s. 63-64.

Bu çerçevede modern uluslararası hukuk anlayışına göre, uluslararası hukuka aykırı bir fiille zarara yol açan her uluslararası hukuk süjesi, bu zararın etkilerini telafi etmek ve zarar gören diğer uluslararası hukuk süjesine karşı sorumluluğunu yerine getirmekle yükümlüdür.⁶⁶⁷

Öğretide responsibility ve liability kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da, aralarında hukuki içerik ve bağlam yönünden farklar bulunduğu ileri sürülmektedir. Örneğin Helisoski'ye göre *responsibility*, uluslararası hukuk süjelerinin uluslararası hukuka aykırı eylemlerinden doğan sorumluluğunu ifade ederken; *liability*, AB hukuku ve iç hukuktan kaynaklanan sorumluluk için kullanılmaktadır.⁶⁶⁸ Toluner ise devletin genel sorumluluğunu *responsibility*, her somut olay özelinde doğan sorumluluğunu ise *liability* terimiyle tanımlamaktadır.⁶⁶⁹ Son olarak UHK, 1973 yılında uluslararası hukuk sorumluluğuna dair kodifikasyon çalışmalarında bu belirsizliğe bir son vermiş; uluslararası hukuka aykırı fiillerden doğan sorumluluğu ifade etmek için *responsibility* sözcüğünü, uluslararası hukuka uygun fiillerden kaynaklanan muhtemel zararlı sonuçlardan doğan sorumluluk içinse *liability* kelimesinin kullanılmasına karar vermiştir.⁶⁷⁰

b) Uluslararası Hukukta Sorumluluğun Niteliği ve İşlevi

Devletlerin uluslararası hukuka aykırı fiillerinden kaynaklanan sorumluluğu, uluslararası hukuk öğretisinin en köklü ilkelerindendir. Bu ilke, sadece uluslararası hukuka belirli bir karakter kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda bu hukuk dalının

⁶⁶⁷ *Ibid.*, Pazarcı, dipnot 37. UDAD, Chorzow Fabrikası davasında “herhangi bir yükümlülüğün ihlalinin, onarım yükümlülüğünü de içerdiğini ve bunun uluslararası hukukun ve hatta hukukun genel bir ilkesi olduğunu” tespit etmiştir.

⁶⁶⁸ Keskin, *dipnot* 642, s. 4; Joni Heliskoski, “Responsibility and Liability for CSDP Operations,” in *Research Handbook on the EU's Common Foreign and Security Policy*, der. Steven Blockmans ve Panos Koutrakos (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018), s. 132-153, özellikle s. 133

⁶⁶⁹ Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1989), s. 339.

⁶⁷⁰ International Law Commission, *Yearbook of the International Law Commission 1973, Volume I: Summary Records of the Twenty-Fifth Session (7 May–13 July 1973)*, A/CN.4/Ser.A/1973 (New York: United Nations, 1974), s. 211, para. 37.

uygulanabilirliğini de temin eder.⁶⁷¹ Hem kolektif hem de bireysel düzeyde uygulanabilen uluslararası sorumluluk; ceza, özel ve kamu hukukuna ait sorumluluk rejimleri arasında fragmantasyona uğrayarak bütünlüğünü kaybetmiş, böylelikle zaman içinde kendine özgü bir yapı kazanmıştır.⁶⁷² Bu bağlamda uluslararası hukukun sorumluluk mekanizması, esas olarak uluslararası hukuk kişilerine yönelik bireysel yaptırımlar öngörmekten ziyade; egemen bir otoritenin yokluğunda, birlikte var olan (*coexist*) devletlerin ve uluslararası örgütlerin ortak çıkarlarını, e.d., sistemin bütünlüğünü, korumayı hedeflemektedir.⁶⁷³

İç hukuk sistemlerine nispetle yakın bir dönemde gelişim gösteren uluslararası hukuk, kuralları belirleyen ve bunları cebri olarak uygulayan egemen bir otoriteye sahip değildir. Bu durum, her ne kadar çeşitli yaptırım türlerinin geliştirilmesini teşvik etmiş olsa da, söz konusu yaptırımların çoğunlukla zorla tatbik edilememesi, uluslararası hukuk kurallarına riayet iradesini zayıflatmakta ve uluslararası hukukun niteliği hakkında öğretide tartışmalara yol açmaktadır.⁶⁷⁴

Örneğin Austin, hukukun egemenin emri olduğunu ve buna uyulmaması durumunda yaptırım tehdidi içerdiğini savunmuş; bu nedenle uluslararası hukuku, pozitif hukuk değil, yalnızca “pozitif ahlak” olarak değerlendirmiştir.⁶⁷⁵ Buna karşılık Hart, Austin’in emir teorisini indirgemeci bularak uluslararası hukukun yasama ve yargı organlarından yoksun olsa dahi yalnızca pozitif ahlakla sınırlanamayacağını

⁶⁷¹ Alain Pellet, “The Definition of Responsibility in International Law,” in *The Law of International Responsibility*, James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson ve Kate Parlett der. (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 1-16, özellikle s. 3.

⁶⁷² Uluslararası örgütlerin, silahlı grupların veya şirketlerin sorumluluğu kolektif sorumluluğa örnek gösterilirken, bireylerin cezai sorumluluğu ise bireysel sorumluluğa örnek verilebilir. Bu noktada, devletlerin sorumluluğunun bireysel mi yoksa kolektif mi olduğu öğretide tartışmalıdır. Crawford ve Watkins’e göre, devletlerin tüzel kişiliği “bireysel” olarak ele alınmalı ve gerçek kişilere özgü “kolektiflik” kavramıyla karıştırılmamalıdır. Buna karşılık, Cassese’in savunduğu görüşe göre kolektif sorumluluk; herhangi bir devlet görevlisinin uluslararası hukuka aykırı bir fiilinden, tüm devletler topluluğunun zarar görmesi ve sorumlu tutulabilmesi anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Katja Creutz, *State Responsibility in the International Legal Order: A Critical Appraisal* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), s. 29.

⁶⁷³ Pellet, *dipnot* 671, s. 4.

⁶⁷⁴ Mehrdad Payandeh, “The Concept of International Law in the Jurisprudence of H.L.A. Hart,” *European Journal of International Law* 21, no. 4 (November 2010), s. 967-995, özellikle s. 969-971.

⁶⁷⁵ J. Austin, *The Province of Jurisprudence Determined* (ed. W.E. Rumble, 1995), s. 165 – 175.

savunmuştur. Hart'a göre uluslararası hukuk, modern devletlerin iç hukuk sistemlerine değil, ilkel toplumların sosyal düzenlerini belirleyen geleneksel kurallara benzemektedir. Uluslararası hukuku, ilkel toplumların sosyal düzeni ile karşılaştıran Hart'a göre uluslararası hukuk, modern devletlerin iç hukuk sistemlerinden ziyade, homojen topluluklardaki geleneksel kurallara benzemektedir.⁶⁷⁶

c) Uluslararası Hukukta Sorumluluk Mekanizmalarının Sınırlılıkları

Gerçekten de, uluslararası hukukun yaptırım gücünden ve merkezi bir icra otoritesinden yoksun oluşu, onu uygulamada araçsallaştırılmaya son derece açık hâle getirmektedir. Bu bağlamda, Erkiner'in UAD kararlarının BMGvK tarafından uygulanmasına ilişkin mekanizmayı hem hukuki hem de siyasi boyutlarıyla ele aldığı ve bu mekanizmanın teoride öngördüğü etkililiğe rağmen pratikte büyük ölçüde işlevsiz kaldığını ortaya koyduğu çalışmasına değinmek önem arz etmektedir. BM Şartı md. 94(1) uyarınca her üye devlet, taraf olduğu bir uyuşmazlıkta verilen UAD kararına uymakla yükümlüdür; bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi hâlinde ise aynı maddenin ikinci fıkrasına dayanarak taraflar BMGvK'ya başvurabilir. Anılan hükme göre, *“bir uyuşmazlığın taraflarından biri, Divan'ın verdiği bir hükme göre kendisine düşen yükümlülükleri yerine getirmezse, öbür taraf Güvenlik Konseyi'ne başvurabilir; Konsey de gerekli görürse, hükmün yerine getirilmesi için tavsiyelerde bulunabilir ya da alınacak önlemleri kararlaştırabilir.”*

BMGvK'nın bu hüküm çerçevesinde karar alma yetkisi zorunlu olmayıp; tamamen siyasi takdir yetkisine bağlıdır. Özellikle daimi üyelerin veto hakkı, BMGvK'nın karar almasını engelleyebilmekte ve bu durum uluslararası hukukun üstünlüğü ilkesini doğrudan zedelemektedir. Nitekim 1986 tarihli Nikaragua v. ABD davasında görüldüğü üzere, aleyhine hüküm verilen ABD, veto haklarını kullanarak Divan kararlarının icrasını fiilen engelleyebilmektedir. Dolayısıyla Erkiner, UAD'nın uluslararası barış ve adaleti sağlama kapasitesinin, mevcut BM Şartı düzenlemeleri

⁶⁷⁶ H. L. A. Hart, *The Concept of Law*, Joseph Raz ve Penelope A. Bulloch der. (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 214.

nedeniyle ciddi şekilde sınırlı kaldığını haklı bir biçimde vurgulamaktadır.⁶⁷⁷ Bu nedenle devletlerin uluslararası hukuku yalnızca kendi rızalarıyla ve çıkarları doğrultusunda uygulaması, hem uluslararası hukuku hem de sorumluluk rejimini büyük ölçüde işlevsiz hâle getirmektedir.⁶⁷⁸

Uluslararası sorumluluk mekanizmaları; devlet dışı aktörlerin eylemlerinin devlete atfedilmesi, etkin kontrol testinin uygulanması, lex specialis kuralların varlığı, siber saldırılar, yapay zekâ, biyolojik çeşitlilik kaybı ve iklim değişikliği gibi yeni sorun alanlarında da yetersiz kalmaktadır. Bunun temel nedenleri arasında birincil kuralların içeriğinin belirsizliği, devletlerin ve uluslararası örgütlerin sorumluluğuna dair özel normların eksikliği, hukuka aykırılık eşiğinin tespitindeki güçlük, illiyet bağının kurulmasındaki belirsizlik ve onarım yükümlülüğünün tanımlanması gibi sorunlar yer almaktadır.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ Hakkı Hakan Erkiner, “Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması,” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23, no. 2 (2017), s. 551–578.

⁶⁷⁸ ABD’nin 11 Eylül saldırıları sonrasında yürüttüğü askerî operasyonlar, terörle mücadele yöntemleri ve Guantánamo Askerî Üssü’nde tutulan kişilere yönelik uygulamaları; yine ABD’nin, İsrail’in Filistin’de uluslararası insancıl hukuk, insan hakları hukuku ve uluslararası ceza hukukunu açıkça ihlal eden politikalarına verdiği koşulsuz destek; Rusya’nın 2014 yılından itibaren Ukrayna’ya yönelik saldırıları, Kırım’ın tek taraflı ilhakı ve 2022’de başlayan uluslararası silahlı çatışma; son olarak da Çin’in Sincan Bölgesi’nde Uygur Türklerine yönelik sistematik baskı politikaları, uluslararası hukukun güçlü devletlerce araçsallaştırıldığına dair çarpıcı örnekler arasında yer almaktadır. ABD Başkanı Donald Trump’ın ikinci görev döneminde izlenen dış politika ise bu eğilimi daha görünür hâle getirmiştir. Özellikle 2025 yılında UCM’nin, İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ve eski Savunma Bakanı Yoav Gallant hakkında savaş suçu isnadıyla tutuklama kararı çıkarmasının ardından, Mahkeme Başsavcısı Karim Khan da dâhil olmak üzere bazı yetkililere yönelik sert yaptırımlar uygulanmıştır. Bu kapsamda adı geçen kişilerin ABD’deki mal varlıkları dondurulmuş, ülkeye girişleri yasaklanmış ve ABD vatandaşlarının bu kişilere hizmet sunmaları engellenmiştir. Söz konusu müdahaleler, UCM’nin bağımsızlığına ve işlevselliğine doğrudan zarar vermiştir. Aynı dönemde ABD, WHO’nun COVID-19 pandemisine ilişkin tutumunu gerekçe göstererek örgütten çekilmiş ve finansal katkısını durdurmuştur. Daha önce, 2020 yılında UNESCO ve BM İnsan Hakları Konseyi’nden de ayrılmıştır. Ayrıca USAID aracılığıyla yürütülen kalkınma ve insani yardım projelerine tahsis edilen bütçelerde de ciddi kesintilere gidilmiştir. Bu politikalar, yalnızca çok taraflı kurumların zayıflatılmasına değil, aynı zamanda uluslararası hukuk mekanizmalarının siyasi saiklerle şekillendirilmesine de hizmet etmiştir. Trump’ın ilgili konulardaki kararnameleleri için bkz. The White House, “Imposing sanctions on the International Criminal Court,” 6 Şubat 2025, Erişim tarihi: 25 Mayıs 2025, <<https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/imposing-sanctions-on-the-international-criminal-court/>>; The White House, “Withdrawing the United States from the World Health Organization,” 20 Ocak 2025, Erişim tarihi: 25 Mayıs 2025, <<https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/withdrawing-the-united-states-from-the-worldhealth-organization/>>.

⁶⁷⁹ Creutz, *dipnot* 672, s. 19

Kanımızca, Hart'ın da haklı bir biçimde tespit ettiği üzere, uluslararası hukukun belirli yaptırım ve sorumluluk mekanizmalarının hâlen ilkel düzeydedir. Örneğin bir devletin, başka bir devlete karşı olan uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmesi hâlinde; zarar gören devletin, kendi haklarını korumak amacıyla hukuken tartışmalı olsa da meşru kabul edilen karşı önlemlere başvurması, ilkel adalet sistemlerinde uygulanan kısas anlayışına benzetilebilir. Dolayısıyla, uluslararası hukuk gelişim sürecinde olan bir hukuk sistemi olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle, AB'nin kriz yönetimi operasyonlarından kaynaklanan sorumluluğu, konunun teorik ve soyut yapısına rağmen, hem uluslararası hukukun gelişimine katkı sağlamak hem de bu alandaki eksiklikleri tartışmaya açmak bakımından çalışılmaya değerdir.

3. UHK'nin Kodifikasyon Çalışmaları

a) Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Kaynaklanan Sorumluluğu (ARSIWA)

UHK, uluslararası hukuk sorumluluğuna dair ikincil kuralları tespit ve tedvin eden; devletlerin sorumluluğuna ilişkin dört, uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin bir ve bireylerin sorumluluğuna ilişkin iki taslak madde metni kabul etmiştir. İlk olarak MC'nin 1930 yılında düzenlenen Lahey Kodifikasyon Konferansı'nda gündeme aldığı devletlerin uluslararası sorumluluğu konusu, UHK'nin, ARSIWA'yı 31 Mayıs 2001 tarihinde, ikinci okumada kabul etmesi ile tamamlanmıştır.⁶⁸⁰

İkinci Dünya Savaşı'nı takiben, 1955 yılında UHK tarafından Özel Raportör olarak atanan Garcia Amador'un, devletlerin sorumluluğuna dair kısıtlayıcı yaklaşımı, çalışmaları önemli ölçüde sekteye uğratmıştır.⁶⁸¹ Buna göre Amador, klasik görüşe uygun bir şekilde, “devletlerin, yabancıların mülklerine yahut kişiliklerine verilen zararlardan

⁶⁸⁰ ARSIWA Commentary, *dipnot* 666.

⁶⁸¹ Daniel Müller, “The Work of García Amador on State Responsibility for Injury Caused to Aliens,” in *The Law of International Responsibility*, James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson ve Kate Parlett der. (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 69-74, özellikle s. 69.

doğan sorumluluğunu” ele almak istemiş; yirminci yüzyılın başından itibaren verilen tahkim kararlarının kodifikasyonunu savunmuştur.⁶⁸² Genellikle Kuzey ve Latin Amerika devletleri arasında görülen ve iç isyan yahut kalkışmalarda yabancıların uğradığı zararlara ilişkin olan kararların esas alınması, Latin Amerika devletlerinin tepkisini çekmiştir.⁶⁸³ Ayrıca bu yaklaşım, uluslararası hukuk kuralının ihlaline değil, yalnızca bireyin uğradığı zarara odaklandığı gerekçesiyle yoğun biçimde eleştirilmiştir.⁶⁸⁴

1963 yılında Amador’un yerine Özel Raportör olarak atanan Robert Ago’nun, Hart’ın birincil ve ikincil kurallar ayrımını esas alması, Komisyonun çalışmalarına yeniden ivme kazandırmıştır.⁶⁸⁵ Bu çerçevede, birincil kurallar bir devletin veya uluslararası örgütün uluslararası hukuk uyarınca sahip olduğu yükümlülükleri belirlerken; ikincil kurallar, bu aktörlerin söz konusu yükümlülükleri ihlal etmeleri hâlinde uygulanacak sorumluluk rejimini ve doğacak sonuçları düzenlemektedir.⁶⁸⁶ Ago’ya göre, bir uluslararası yükümlülüğün varlığı ve içeriğinin tespiti ile bu yükümlülüğün ihlal edilip edilmediğinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak sorumluluğun doğması, birbirinden ayrılması gereken hukuki süreçlerdir.⁶⁸⁷

Ago, Amador’un pozitivist yaklaşımına karşılık, uluslararası hukuk kurallarının bir yasa koyucuya ihtiyaç duymaksızın devletler arası uygulama ve teamüllerden doğduğunu; dolayısıyla kendiliğinden oluşan doğal bir süreç sonucu geliştiğini (*spontaneous*) ileri sürmüştür.⁶⁸⁸ Bu çerçevede Ago, UHK’nin öncelikle devletlerin sorumluluğuna dair genel kuralları — yani ikincil kuralları — tanımlaması gerektiğini

⁶⁸² *Ibid.*, s. 69.

⁶⁸³ *Ibid.*, s. 70.

⁶⁸⁴ *Ibid.*, s. 71.

⁶⁸⁵ Pellet, *dipnot* 671, s. 75.

⁶⁸⁶ ARSIWA Commentary, *dipnot* 666, s. 31, para 1.

⁶⁸⁷ ARSIWA Commentary, *dipnot* 666, s. 31, para 2.

⁶⁸⁸ Ago’nun teorisine yöneltilen eleştiriler için bkz. Josef L. Kunz, “Roberto Ago’s Theory of a ‘Spontaneous’ International Law,” *The American Journal of International Law* 52, no. 1, s. 85-91.

savunmuş; zarar kavramının ise sorumluluğun oluşumu bakımından esas alınmaması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁸⁹ Maddi hukuk ve usul hukuku ayrımını çağrıştıran bu yaklaşım, Komisyon tarafından da benimsenmiştir. Nitekim hazırlanan ARSIWA ve DARIO metinleri, uluslararası hukukun maddi yükümlülüklerini değil, bu yükümlülüklerin ihlalden doğan sonuçları düzenleyen yapısal kuralları içermektedir.

b) Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınıraşan Zararın Önlenmesi ve Zararın Paylaştırılması İlkeleri ile Diplomatik Korumaya İlişkin Taslak Maddeler

2001 yılında kabul edilen ARSIWA, yalnızca devletlerin uluslararası hukuka aykırı fiillerinden doğan sorumluluğuna odaklanmış; uluslararası örgütler ve devlet dışı yapıların sorumluluğu kapsam dışında bırakılmıştır.⁶⁹⁰ Öte yandan, devletlerin uluslararası hukuk tarafından yasaklanmayan fiillerinden kaynaklanan zararlı sonuçlara ilişkin sorumluluğu — diğer bir ifadeyle devletlerin objektif ya da kusursuz sorumluluğu — 1978 yılında Komisyon gündemine alınmış ve bu konuda 2001 ile 2006 yıllarında iki ayrı taslak metin kabul edilmiştir.⁶⁹¹

Çalışmalar sırasında, “uluslararası hukuk tarafından yasaklanmayan fiil” kavramına ilişkin çeşitli tartışmalar yaşanmış; bu kavramın kapsamının çok geniş olduğu yönündeki eleştiriler üzerine, yalnızca başka bir devlette yaşayan kişilere, o devletin çevresine veya mallarına verilen zararların ele alınmasına karar verilmiştir.⁶⁹² Ancak bu daraltmaya rağmen, uluslararası hukukta yasaklanan sınıraşan zararların tespiti

⁶⁸⁹ Robert Ago, devrimsel olarak adlandırılan bu yaklaşımını, 1939 yılında Lahey Uluslararası Hukuk Akademisi’nde, henüz otuz bir yaşındayken verdiği ünlü derste de savunmuştur. Pellet, *dipnot* 671, s. 77.

⁶⁹⁰ ARSIWA Commentary, *dipnot* 666, s. 31-32.

⁶⁹¹ Alan Boyle, “Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law,” in *The Law of International Responsibility*, James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson ve Kate Parlett der. (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 95-104, özellikle s. 95.

⁶⁹² Başka bir devletin para biriminin devalüe olmasından doğan ekonomik zararın da buna dahil olduğu ifade edilmiştir. *Ibid.*, s. 96.

konusundaki belirsizlik tam anlamıyla giderilememiş; bunun üzerine, zarar ve sorumluluk kavramlarının birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesi benimsenmiştir.⁶⁹³

Bu doğrultuda, 2001 yılında sınıraşan zarara sebep olma riski taşıyan faaliyetlerin düzenlenmesi, yetkilendirilmesi ve önlenmesine dair hukuki bir çerçeve oluşturan “Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınıraşan Zararın Önlenmesine Dair Taslak Maddeler” kabul edilmiştir.⁶⁹⁴ 2006 yılında ise bu faaliyetlerden kaynaklanan zararların tespiti ve paylaşımına ilişkin “Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınıraşan Zarar Durumunda Zararın Paylaştırılmasına İlişkin Taslak İlkeler” düzenlenmiştir.⁶⁹⁵

Aynı yıl kabul edilen “Diplomatik Korumaya İlişkin Taslak Maddeler” ile ARSIWA’da diplomatik korumaya dair bırakılan boşluk da giderilmiştir. Buna göre, diplomatik koruma çerçevesinde bir devlet; vatandaşlık bağıyla bağlı bulunan gerçek kişiler ile tabiiyetinde olan tüzel kişilerin başka bir devletin uluslararası hukuka aykırı fiili nedeniyle zarar görmesi hâlinde, zararın telafisi için zarar veren devlete karşı diplomatik girişimlerde bulunabilir veya diğer barışçıl yollara başvurabilir.⁶⁹⁶

c) Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu ve DARIO

Uluslararası sorumluluk meselesi, uzun bir süre yalnızca devletler açısından ele alınmışken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok sayıda uluslararası örgütün kurulmasıyla birlikte, bu örgütlerin sorumluluğu da gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle 1985

⁶⁹³ *Ibid.*, s. 98.

⁶⁹⁴ Ayşe Tütüncü, “Milletlerarası Hukuk Komisyonu’nun 53’üncü Oturumunda Kabul Edilen 2001 Tarihli Taslak Çerçevesinde Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi Sorununa Bir Bakış,” *Milletlerarası Hukuk Ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 22, No. 2 (2011), s. 889-948, özellikle s. 893-894.

⁶⁹⁵ *Ibid.*, s. 946.

⁶⁹⁶ International Law Commission (ILC), “Draft articles on Diplomatic Protection with commentaries” *Yearbook of the International Law Commission*, 2006, vol. II, Part Two, UN doc. A/61/10, s. 26-55, özellikle s. 26-27.

yılında Uluslararası Teneke Konseyi'nin (International Tin Council) iflası, bu alanda düzenleme yapılması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır.⁶⁹⁷

UHK, 1960'tan itibaren çeşitli çalışmalarında uluslararası örgütleri konu almış, ancak sorumluluk meselesini uzun süre ertelemiştir. “Uluslararası örgütlerin sorumluluğu” başlıklı ARSIWA md. 57’de, devletlerin sorumluluğuna ilişkin maddelerin, uluslararası örgütlerin sorumluluğuna hâlel getirmeyeceği açıkça belirtilmiş ve böylece ayrı bir kodifikasyon süreci için zemin hazırlanmıştır.⁶⁹⁸

BM Genel Kurulu’nun 2002 tarihli tavsiye kararı doğrultusunda konu yeniden Komisyon gündemine alınmış ve Giorgio Gaja özel raportör olarak görevlendirilmiştir.⁶⁹⁹ 2011 yılında tamamlanan çalışmaların sonucunda altmış altı maddeden ve altı kısımdan oluşan “Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler” (DARIO) kabul edilmiştir. DARIO, AB’nin kriz yönetimi operasyonlarından doğan uluslararası sorumluluğu bağlamında ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

d) Bireylerin Uluslararası Ceza Sorumluluğuna Dair Kodifikasyon Çalışmaları

UHK, uluslararası örgütlere ilişkin düzenlemesine benzer biçimde, ARSIWA md. 58’de “bireylerin sorumluluğu” başlığı altında bir hükme yer vermiştir. Bu maddeye göre, devletlerin sorumluluğuna ilişkin hükümler, herhangi bir devlet adına hareket eden bireylerin uluslararası sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Öğretide bu hükmün yalnızca bireylerin cezai sorumluluğuna ilişkin olmadığı ifade edilmekte; gerçek kişilerin, her ne kadar uluslararası hukuk süjesi sayılmasalar da, sadece cezai sorumlulukla sınırlı olmak üzere uluslararası sorumluluğa tabi olabilecekleri kabul edilmektedir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ *Ibid.*, Keskin, *dipnot* 642, s. 144.

⁶⁹⁸ ARSIWA Commentary, *dipnot* 666, s.141-142; Andres Delgado Casteleiro, *The International Responsibility of the European Union: From Competence to Normative Control* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), s. 56.

⁶⁹⁹ *Ibid.*, Castelerio, s. 56.

⁷⁰⁰ ARSIWA Commentary, *dipnot* 666, s.142-143

Nitekim, cezai sorumluluk haricinde bireylerin uluslararası sorumluluğuna dair herhangi bir uluslararası mekanizma öngörülmemiştir.⁷⁰¹ Bu bağlamda; Nürnberg ve Uzak Doğu Uluslararası Askerî Mahkemeleri Statüleri, Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri Statüleri ile 1998 yılında imzaya açılan Roma Statüsü, bireylerin uluslararası cezai sorumluluğunu tespit eden temel metinlerdir.⁷⁰² İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bu konuyu gündemine alan UHK, 1994 yılında 60 maddelik “Uluslararası Ceza Mahkemesi Taslak Statüsü”nü (*Draft Statute for an International Criminal Court*), 1996 yılında ise 26 maddelik “İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı Suçlar Kanunu”nu (*Draft Code of Crimes Against Peace and Security of Mankind*) kabul etmiştir.⁷⁰³

UHK'nin devletler, uluslararası örgütler ve bireyler bağlamında yürüttüğü kodifikasyon çalışmaları, uluslararası sorumluluk rejiminin normatif çerçevesini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Ancak bu çerçeve, yalnızca kuramsal bir alanla sınırlı kalmamakta; somut aktörlerin fiilleri bakımından da çeşitli uygulama sorunlarını beraberinde getirmektedir. AB tarafından yürütülen bir kriz yönetimi operasyonunda, farklı hukuk sistemleri ve dalları eş zamanlı olarak uygulanabilmektedir. AB tüzel kişiliği, üye devletler ve operasyonun parçası olan gerçek kişiler; uluslararası kamu hukuku, AB hukuku, üye devletlerin hukuku yahut operasyonun yürütüldüğü devletin hukuku çerçevesinde – ayrı ayrı ya da birlikte – sorumlu tutulabilir. Bu bağlamda, çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak, üye devletlerin ve gerçek kişilerin sorumluluğu

⁷⁰¹ Christian Tomuschat, “The Responsibility of Other Entities: Private Individuals,” in *The Law of International Responsibility*, James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson ve Kate Parlett der., (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 317–330, özellikle s. 317.

⁷⁰² *Ibid.*, s. 321.

⁷⁰³ Uluslararası Ceza Mahkemesi Taslak Statüsü için bkz. International Law Commission (ILC), *Yearbook of the International Law Commission 1994*, vol. II, Part Two: *Report of the Commission to the General Assembly on the Work of Its Forty-Sixth Session*, A/CN.4/SER.A/1994/Add.1 (Part 2) (New York and Geneva: United Nations, 1997), s. 20-93; İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı Suçlar Kanunun Taslak Metni için bkz. International Law Commission (ILC), *Yearbook of the International Law Commission 1996*, vol. II, Part Two: *Report of the Commission to the General Assembly on the Work of Its Forty-Eighth Session*, A/CN.4/SER.A/1996/Add.1 (Part 2) (New York and Geneva: United Nations, 1998), s. 15-56.

kapsam dışında bırakılacak; yalnızca AB'nin uluslararası hukuk bağlamındaki sorumluluğu ele alınacaktır.

C. AB'NİN ULUSLARARASI HUKUKTAN DOĞAN SORUMLULUĞU

AB, 2003 yılından günümüze kadar altı kara operasyonu, dört deniz operasyonu, üç askerî eğitim misyonu, bir askerî yardım misyonu ve bir karma nitelikli misyon olmak üzere toplam on beş askerî misyon yürütmüştür. Bu misyonlar sırasıyla şu şekildedir: EUFOR Concordia (2003),⁷⁰⁴ EUFOR Artemis (2003),⁷⁰⁵ EUFOR Bosna Hersek/Operasyon Althea (2004),⁷⁰⁶ EUFOR Demokratik Kongo (2006),⁷⁰⁷ EUFOR Çad – OAC (2008),⁷⁰⁸ EU NAVFOR Somali/Operasyon Atalanta (2008),⁷⁰⁹ EUTM Somali (2010),⁷¹⁰ EUTM Mali (2013),⁷¹¹ EUFOR OAC (2014),⁷¹² EUNAVFOR

⁷⁰⁴ Council Joint Action 2003/92/CFSP of 27 January 2003 on the European Union military operation in the Former Yugoslav Republic of Macedonia, OJ L 34, 11.2.2003, s. 26.

⁷⁰⁵ Council Joint Action 2003/423/CFSP of 5 June 2003 on the European Union military operation in the Democratic Republic of Congo, OJ L 143, 11.6.2003, s. 50.

⁷⁰⁶ Council Joint Action 2004/570/CFSP of 12 July 2004 on the European Union military operation in Bosnia Herzegovina, OJ L 252, 28.7.2004, s. 10; Council Decision 2004/803/CFSP of 25 November 2004 on the launching of the European Union military operation in Bosnia and Herzegovina, OJ L 353, 27.11.2004, s. 21.

⁷⁰⁷ Council Joint Action 2006/319/CFSP of 27 April 2006 on the European Union military operation in support of the United Nations Mission in the Democratic Republic of Congo (MONUC) during the election process, OJ L 116, 29.4.2006, s. 98.

⁷⁰⁸ Council Decision 2008/101/CFSP of 28 January 2008 on the launching of the European Union military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic (Operation EUFOR Tchad/RCA), OJ L 34, 9.2.2008, s. 39.

⁷⁰⁹ Council Joint Action 2008/851/CFSP of 10 November 2008 on a European Union military operation to contribute to the deterrence, prevention and repression of acts of piracy and armed robbery off the Somali coast, OJ L 301, 12.11.2008, s. 33; Council Decision 2008/918/CFSP of 8 December 2008 on the launch of a European Union military operation to contribute to the deterrence, prevention and repression of acts of piracy and armed robbery off the Somali coast (Atalanta), OJ L 330, 9.12.2008, s. 19.

⁷¹⁰ Council Decision 2010/197/CFSP of 31 March 2010 on the launch of a European Union military mission to contribute to the training of Somali security forces (EUTM Somalia), OJ L 87, 7.4.2010, s. 33.

⁷¹¹ Council Decision 2013/34/CFSP of 17 January 2013 on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian Armed Forces (EUTM Mali), OJ L 14, 18.1.2013, s. 19.

⁷¹² Council Decision 2014/73/CFSP of 10 February 2014 on a European Union military operation in the Central African Republic (EUFOR RCA), OJ L 40, 11.2.2014, s. 59-62.

MED/Operasyon Sophia (2015),⁷¹³ EUTM OAC (2016),⁷¹⁴ EUNAVFOR MED IRINI (2020),⁷¹⁵ EUMAM Ukrayna (2022),⁷¹⁶ EU SDI Gine Körfezi (2023),⁷¹⁷ EUNAVFOR Aspides (2024).⁷¹⁸

EUFOR Concordia, EUFOR Althea ve EUFOR Demokratik Kongo görevlerine, bölgede şiddetin sona ermesinin ardından başlanmış olup, AB kuvvetleri bu misyonlarda herhangi bir silahlı çatışmanın tarafı olmamıştır. Bununla birlikte, EUFOR Çad – OAC ve EUFOR Artemis misyonlarında karşılıklı can kayıpları yaşanmıştır.⁷¹⁹

Uluslararası örgütlerin sorumluluğuna dair ikincil kuralları tespit eden DARIO’nun giriş kısmı, taslak maddelerin kapsamını ve temel tanımları; ikinci kısmı, uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı eylemini düzenleyen hükümleri; üçüncü kısmı, uluslararası örgütün uluslararası sorumluluğunun kapsamını belirleyen hükümleri; dördüncü kısmı, uluslararası örgütün uluslararası sorumluluğunun uygulanmasına yönelik hükümleri; beşinci kısmı, devletin bir uluslararası örgütün eyleminden kaynaklanan sorumluluğunu tespit eden hükümleri; altıncı ve son kısmı ise taslak maddelere ilişkin genel hükümleri içermektedir.⁷²⁰

⁷¹³ Council Decision (CFSP) 2015/778 of 18 May 2015 on a European Union military operation in the Southern Central Mediterranean (EUNAVFOR MED), OJ L 122, 19.5.2015, s. 31-35.

⁷¹⁴ Council Decision (CFSP) 2016/610 of 19 April 2016 on a European Union CSDP Military Training Mission in the Central African Republic (EUTM RCA), OJ L 104, 20.4.2016, s. 21-26.

⁷¹⁵ Council Decision (CFSP) 2020/472 of 31 March 2020 on a European Union military operation in the Mediterranean (EUNAVFOR MED IRINI), ST/6414/2020/INIT, OJ L 101, 1.4.2020, s. 4–10.

⁷¹⁶ Council Decision (CFSP) 2022/638 of 13 April 2022 amending Decision 2014/486/CFSP on the European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine), ST/8095/2022/INIT, OJ L 117, 19.4.2022, s. 38–39.

⁷¹⁷ Council Decision (CFSP) 2023/1599 of 3 August 2023 on a European Union Security and Defence Initiative in support of West African countries of the Gulf of Guinea, ST/11744/2023/INIT, OJ L 196, 4.8.2023, s. 25–34.

⁷¹⁸ Council Decision (CFSP) 2024/583 of 8 February 2024 on a European Union maritime security operation to safeguard freedom of navigation in relation to the Red Sea crisis (EUNAVFOR ASPIDES), ST/5649/2024/INIT, OJ L 2024/583, 12.2.2024.

⁷¹⁹ Valentina Falco, “The Internal Legal Order of the European Union as a Complementary Framework for its Obligations Under IHL,” *Israel Law Review* 42, no. 1 (2009), s. 168-205, özellikle s. 176.

⁷²⁰ Keskin, *dipnot* 642, s. 78

Buna göre md. 3'te, bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı her fiilinin uluslararası sorumluluğunu gerektirdiği ifade edilmiş; md. 1'de ise ilgili taslak maddelerin bu sorumluluğa uygulanacağı belirtilmiştir. “Bir uluslararası örgütün uluslararası hukuka aykırı fiili” başlıklı ikinci kısmında yer alan DARIO md. 4'e göre, *“ihlal veya ihmal suretiyle uluslararası hukuka aykırı fiil işleyen bir uluslararası örgütün, bu fiilden sorumlu tutulabilmesi için, ilgili fiilin uluslararası hukuk uyarınca söz konusu örgüte atfedilebilir olması ve bu örgütün uluslararası bir yükümlülüğünü ihlal etmiş olması”* gerekmektedir.⁷²¹

Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında ilk olarak AB'nin kriz yönetimi misyonlarında tabi olduğu uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları yükümlülükleri uluslararası antlaşmalar hukuku, uluslararası örf adet hukuku ve hukukun genel ilkeleri açısından ele alınacak; ardından bu yükümlülüklerin AB'ye atfedilebilir olup olmadığı tartışılacaktır.

1. Uluslararası Yükümlülüğün İhlali

a) Uluslararası İnsancıl Hukuktan Doğan Sorumluluk

Silahlı çatışmalar hukuku (jus in bello), uluslararası veya uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları düzenlemek amacıyla oluşturulmuş, insani nedenler esas alınarak tarafların diledikleri savaş yöntem ya da araçlarını kullanma hakkını sınırlayan veya çatışmadan zarar gören ya da görebilecek olan kişi ve malları koruyan sözleşme yahut örf adet kaynaklı kurallar bütünüdür.⁷²² Nitekim bu kurallar, 1877 ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri ve Bildirileri, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri (1949 CS), 1977

⁷²¹ DARIO Commentary, *dipnot* 666, s. 53-54.

⁷²² Fatma Taşdemir, “İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk Açısından Türkiye'nin Ayrılıkçı Terör Örgütü PKK ile Mücadelesi,” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, no. 1 (Ocak 2012), s. 107-151, özellikle s. 118.

tarıhli Ek Protokol I – II (EP I – II) ve 2005 tarıhli Ek Protokol III'te (EP III) başlıca tedvin edilmiştir.⁷²³

12 Ağustos 1949 tarıhinde akdedilen ve uluslararası silahlı çatışmalara yönelik kurallar ngren Cenevre Sözleşmeleri sırasıyla; harp halindeki silahlı kuvvetlerin hasta ve yaralılarının vaziyetlerinin ıslahını (CS I); silahlı kuvvetlerin denizdeki hasta, yaralı ve kazazedelerinin vaziyetlerinin ıslahını (CS II); harp esirleri hakkında tatbik edilecek muameleyi (CS III) ve harp zamanında sivillerin korunmasını (CS IV) ele almaktadır.⁷²⁴ 8 Haziran 1977 tarıhinde imzalanan EP I, uluslararası silahlı çatışmaların mağdurlarının korunmasını; aynı tarıhli EP II, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaların mağdurlarının korunmasını; 8 Aralık 2005 tarıhli EP III ise Kızılhaç ve Kızılay amblemlerinin kullanılmasına yönelik kuralları içermektedir.⁷²⁵

Silahlı çatışmalar, hukuken uluslararası ve uluslararası nitelikte olmayan olarak ikiye ayrılmış, her iki çatışma türüne özgü kurallar tayin edilmiştir. Bu erevede, 1949 CS'nin tamamı ve EP I, uluslararası silahlı çatışmalara uygulanırken; CS ortak md. 3 ve EP II, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara tatbik edilmektedir.⁷²⁶ CS ortak md. 2'ye göre, iki veya daha fazla sözleşmeci taraf arasında meydana gelebilecek ilan edilmiş tüm savaş veya diğer silahlı çatışma halleri uluslararası silahlı çatışma olarak nitelendirilir.⁷²⁷

⁷²³ Sertaç H. Başeren, "İnsan Hakları ve Terörizm," içinde *İnsan Hakları ve Güvenlik*, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No. 1 (Ankara, 2001), s. 195–224, özellikle s. 209.

⁷²⁴ Harb Felaketzedelerinin Himayesine dair 12 Ağustos 1949 tarıhli Cenevre Szleşmeleri (Cenevre, 12 Ağustos 1949); Onanması Hakkında Kanun, 8020 sayılı, 21 Ocak 1953 tarıhli, Resmi Gazete, sayı 8322.

⁷²⁵ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (Geneva, 8 June 1977); 1125 UNTS 3; Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) (Geneva, 8 June 1977); 1125 UNTS 609; Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Adoption of an Additional Distinctive Emblem (Protocol III) (Geneva, 8 December 2005); 2404 UNTS 261.

⁷²⁶ Dapo Akande, "Classification of Armed Conflicts," in *The Oxford Guide to International Humanitarian Law*, der. Ben Saul ve Dapo Akande (Oxford: Oxford University Press, 2020), s. 29-56, özellikle s. 30-31.

⁷²⁷ Cenevre Sözleşmeleri, *dipnot* 724, CS Ortak Madde 2.

CS ortak md. 3'e göre ise, uluslararası nitelikte olmayan tüm çatışmalar, uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak kabul edilir.⁷²⁸

(1) Uluslararası İnsancıl Hukuk Kurallarının Uluslararası Örgütler ve AB Açısından Uygulanabilirliği

Uluslararası örgütlerin — örneğin BM, NATO ya da AB'nin — yürüttüğü askerî operasyonlarda, çatışmanın tarafları ve hukuki niteliği, uygulanacak insancıl hukuk kurallarının belirlenmesi açısından büyük önem taşır. Çok taraflı bir gücün, bir devletin silahlı kuvvetleriyle karşı karşıya gelmesi durumunda, genel kabul görmüş kurala göre, uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin hükümler uygulanır.⁷²⁹ Ancak bu güçler, devlet dışı silahlı aktörlerle çatşıyorsa, ev sahibi devletin operasyona rıza gösterip göstermemesi çatışmanın türünün tespiti açısından belirleyici hâle gelir. Ev sahibi devletin daveti ve rızası üzerine faaliyet gösteren barış güçlerinin dahil olduğu çatışmalar genellikle uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak kabul edilmektedir.⁷³⁰ Böyle bir rıza olmaması durumundaysa, örneğin BMGvK kararıyla yürütölen operasyonlar, öğretilde görüş ayrılıkları mevcuttur: Kimi yazarlar, bu durumda uluslararası silahlı çatışmaya ilişkin hükümlerin uygulanması gerektiğini savunurken, karşıt görüşü benimseyenler ise uluslararası olmayan silahlı çatışmaya dair kuralların tatbik edilmesi gerektiğini öne sürmektedir.⁷³¹

EYUCM ve RUCM, uluslararası insancıl hukuk kurallarının devlet harici yapılara uygulanabilirliğinin tespitinde, bu yapıların örgütlenme düzeyine bakılması gerektiğine

⁷²⁸ Cenevre Sözleşmeleri, *dipnot* 724, CS Ortak Madde 3.

⁷²⁹ Akande, *dipnot* 726, s. 50.

⁷³⁰ H. McCoubrey ve N. D. White, *The Blue Helmets: Legal Regulation of United Nations Military Operations* (Aldershot: Dartmouth, 1996), s. 173.

⁷³¹ Akande, *dipnot* 726, s. 51.

işaret etmiştir.⁷³² Benzer şekilde, ICRC de 1977 tarihli EP II md. 1 şerhinde, çatışma taraflarının örgütlenme düzeyiyle ilgili protokol hükümlerini uygulayabilme kapasitesi arasında açık bir bağ olduğunu belirtmiştir.⁷³³ Dolayısıyla, uluslararası insancıl hukuk kuralları, uluslararası örf adet kurallarını teşkil ettiği ölçüde, örgütlenme seviyesiyle bağlı olarak devlet dışı aktörler için bağlayıcı nitelik arz etmektedir.

Uluslararası örgütler ise, işlevsellik ilkesinin bir sonucu olarak, yetkilendirildikleri alanlardaki uluslararası örf adet hukuku kurallarıyla bağlıdır. Bu bağlamda, öğretilerdeki yaygın görüş; AB'nin, ilgili sözleşmelere doğrudan taraf olmamakla birlikte, üye veya üçüncü devletlerden devraldığı siyasi ve operasyonel kontrol nedeniyle, yürüttüğü misyonlar sırasında meydana gelen uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu tutulabileceği yönündedir.⁷³⁴

Diğer taraftan Sassoli'ye göre, bir uluslararası örgütün devletlerin tabi olduğu uluslararası örf adet kuralları ile bağlı olup olmadığı, bu örgütün faaliyetlerine göre tespit edilmelidir. AB, bugüne kadar uluslararası insancıl hukuk kurallarının uygulanmasını gerektirecek yoğunlukta bir silahlı çatışmaya doğrudan taraf olmadığından, bu kurallarla kategorik olarak bağlı olduğu iddia edilemez.⁷³⁵ Bununla birlikte, Cenevre Sözleşmeleri ortak md.1 uyarınca sözleşmeciler, ilgili sözleşmeye saygı göstermek ve saygı gösterilmesini sağlamak yükümlülüğü altındadır. Dolayısıyla, AB üyesi devletler, askerî

⁷³² ICTY, *Prosecutor v. Duško Tadić*, Case No. IT-94-I-AR72, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995, para. 70; ICTR, *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T, Judgment, 2 September 1998, para. 625.

⁷³³ Yves Sandoz, Christophe Swinarski ve Bruno Zimmermann, der., *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949* (Geneva: ICRC ve Martinus Nijhoff Publishers, 1987), s. 1353.

⁷³⁴ Falco, *dipnot* 719, s. 182.

⁷³⁵ Marco Sassoli ve Djemila Carron, "EU Law and International Humanitarian Law," in *A Companion to European Union Law and International Law*, der. Dennis Patterson ve Anna Södersten (Chichester, UK: Wiley Blackwell, 2016), s. 413–426, özellikle s. 416.

misyonlar sırasında AB güçlerinin uluslararası insancıl hukuk kurallarına riayet etmesini güvence altına almakla yükümlüdür.⁷³⁶

Sassoli'nin dikkat çektiği ve somut örneklerde görüldüğü üzere, üye devletlerin taraf oldukları sözleşmelerin farklılık göstermesi ya da belirli hükümlere yönelik çekinceleri, AB misyonlarına tatbik edilecek insancıl hukuk kurallarının tespitinde önemli güçlükler neden olmaktadır. Özellikle Ottawa Antlaşması ve Roma Statüsüne ilişkin örnekler, bu bağlamda ortaya çıkabilecek sorunları net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Buna göre Finlandiya ve Polonya, diğer AB üyesi devletlerin aksine, 1997 tarihli “Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Ottawa Sözleşmesine”, ancak 2012 yılında taraf olmuşlardır.⁷³⁷ Bu tarihe kadar, sözleşmenin getirdiği yükümlülükler, AB askerî misyonlarında görev alan Finlandiyalı ve Polonyalı askerler için bağlayıcı nitelik arz etmemiştir.⁷³⁸ Dolayısıyla, sözleşmeye taraf olmadıkları dönemde söz konusu devletlerin birliklerinin Ottawa Sözleşmesi'nde yasaklanan faaliyetlerde bulunmaları hâlinde, doğan uluslararası sorumluluğun AB'ye atfedilip atfedilemeyeceği hukukî açıdan belirsizlik arz etmektedir.

⁷³⁶ *Ibid.*, s. 416.

⁷³⁷ Finlandiya, antlaşmaya 9 Ocak 2012 tarihinde; Polonya ise 27 Aralık 2012 tarihinde taraf olmuştur. Bkz. UNTC, “Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction,” erişim tarihi: 8 Mart 2025, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en>. AB Zirvesi Eski Başkanı ve Polonya Başbakanı Donald Tusk'un, Polonya, Finlandiya ve Litvanya gibi bölge ülkelerinin Rusya tehdidine karşı savunma tedbirleri kapsamında Ottawa Sözleşmesi'nden çekilmesi gerektiğine yönelik güncel beyanı için bkz. “Poland mulls mines treaty exit, plans military training for men.” *France 24*. 7 Mart 2025. Erişim tarihi: 8 Mart 2025, <<https://www.france24.com/en/live-news/20250307-poland-mulls-mines-treaty-exit-plans-military-training-for-men>>.

⁷³⁸ Falco, *dipnot* 719, s. 183.

Nitekim, AB'nin bir misyonu çerçevesinde savunma amaçlı kara mayını kullanımı gündeme geldiğinde, Ottawa Sözleşmesi'ne taraf devletler (örneğin Fransa, Almanya ve İspanya) açısından sözleşmeden kaynaklanan açık ve bağlayıcı yükümlülükler mevcutken, o tarihlerde henüz taraf olmayan Finlandiya ve Polonya birlikleri açısından benzer yükümlülükler söz konusu olmayabilir. Örneğin, Polonyalı bir birliğin bir yerleşim alanı yakınına kara mayını döşemesi ve bu mayınların siviller açısından ciddi güvenlik riski oluşturması hâlinde, sorumluluğun atfedilebileceği aktörün tespiti tartışma konusu olmaktadır. Özellikle bu askerlerin, kendi ulusal komuta zincirlerinden aldıkları emir doğrultusunda hareket ettiklerinin kabul edilmesi halinde, Ottawa Sözleşmesi'nin hukuken ihlal edildiğinden bahsedilmesi de mümkün olmayacaktır. Öte yandan, eylemin AB'nin askerî komuta yapısının bilgisi ve talimatı doğrultusunda gerçekleştirilmesi durumunda, her ne kadar AB de Ottawa Sözleşmesi'ne taraf olmasa da, fiilin hem Polonya'ya hem de AB'ye atfedilebilirliği gündeme gelebilecek; böylelikle sorumluluğun, sözleşmeden doğmamakla birlikte, örf adet hukuku ya da yardım ve teşvik yoluyla uluslararası sorumluluk hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekecektir. Bu durumda, farklı hukuki statülerin AB yahut diğer üye devletler tarafından kendi uluslararası yükümlülüklerinden kaçınmak ya da bu yükümlülükleri dolanmak amacıyla bilinçli olarak kullanılıp kullanılamayacağı sorununun da beraberinde getirmektedir.

Benzer şekilde, Fransa'nın Roma Statüsü'nü onaylarken savaş suçlarına ilişkin 8. maddeye çekince koyması ve sözleşmenin yürürlüğe girmesini takip eden yedi yıllık geçiş döneminde Fransız vatandaşlarına bu hükümlerin uygulanmayacağını beyan etmesi, AB misyonlarında savaş suçlarına dair yükümlülüklerin yeknesak biçimde uygulanmasını güçleştirmiştir.⁷³⁹ Ayrıca, 2003 ve 2006 tarihlerinde AB askerî misyonlarına katılan Çek Cumhuriyeti, Roma Statüsü'ne ancak 2009 yılında taraf olmuştur. Dolayısıyla, bu tarihten önce misyonlarda görev yapan Fransız ve Çek askerler,

⁷³⁹ Fransa'nın UCM'nin yargı yetkisinden muafiyet beyanı 1 Haziran 2009 tarihinde sona ermiştir. Falco, *dipnot* 719, s. 183.

Roma Statüsü'nde tanımlanan suçlardan birini işlemiş olsaydı, uluslararası ceza hukuku açısından bu sözleşme bağlamında sorumlu tutulmaları mümkün olmayacaktı.

AB misyonlarına katılım sağlayan ancak AB üyesi olmayan devletlerin, uluslararası hukuka ilişkin yaklaşım farklılıkları, günümüzde de sorun teşkil etmeye devam etmektedir. Örneğin AB'ye çeşitli misyonlarda askerî destek sağlayan Türkiye, 1977 tarihli EP I ve II'ye taraf değildir. Nitekim, kendi toprakları içinde ve ötesinde PKK ile silahlı mücadele yürüten Türkiye, etnik-ayrılıkçı bir terör örgütüne uluslararası meşruiyet zemini kazandırmak istemediğinden, EP II'nin uygulanmasına karşı mesafeli bir tutum sergilemektedir.⁷⁴⁰

Bu farklılığın yol açabileceği hukuki ve fiilî sonuçlar, AB'nin Suriye'nin kuzeyinde, ev sahibi devletin rızası ve daveti üzerine başlattığı hayali bir istikrar misyonu senaryosu ("EUFOR Euphrates") üzerinden somutlaştırılabilir. AB Komuta Kademesi operasyon kapsamında ele geçirilen silahlı unsurlara EP II çerçevesinde muamele edilmesi talimatını vermiştir. Buna göre AB üyesi devletlerin askerleri, yakalanan YPG unsurlarını uluslararası olmayan silahlı çatışmanın mağdurları olarak kabul edip, onlara EP II kapsamında asgari insancıl standartları uygulamakla yükümlüdür. Ancak aynı operasyonda yer alan, fakat EP II'ye taraf olmayan Türkiye, YPG unsurlarını terör örgütü mensubu olarak değerlendirerek bu standartları uygulamayı reddedebilir ve kendi ulusal mevzuatını esas alabilir. Ayrıca, bu tür hukuki farklılıklar sonucunda insancıl hukuk ihlalleri gündeme geldiğinde, doğacak sorumluluğun AB'ye mi yoksa Türkiye'ye mi atfedileceği konusunda da belirsizlik ortaya çıkabilir.

⁷⁴⁰ Kendini ulusal bağımsızlık hareketi olarak kabul eden ve uluslararası silahlı çatışma tarafı (*belligerent party*) statüsünü elde etmeyi amaçlayan PKK, 1949 CS'nin uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin kurallarının uygulanmasını ve böylelikle daha geniş haklara sahip olmayı hedeflemektedir. Buna göre, savaşıyan taraf statüsüne haiz silahlı bir grubun üyeleri savaşçı (*combatant*), bunlardan teslim olan ya da sağ ele geçirilenler ise savaş esiri (*prisoners of war*) olarak kabul edildiğinden; ele geçirilen ya da teslim olan PKK militanları Türk ceza yargısının yetkisine tabi olmayacaktır. Nitekim PKK, 1995 yılında EP I ile bağlı olduğunu tek taraflı bir işlemle depozitör devlete bildirmiş, ancak md. 96'da öngörülen sürecin tamamlanmaması sonucu bildiri hukuki etkisini yitirmiştir. Taşdemir, *dipnot* 722, s. 132; Lindsay Moir, *The Law of Internal Armed Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 66; William Abresch, "A Human Rights Law of Internal Armed Conflict: The European Court of Human Rights in Chechnya," *European Journal of International Law* 16, no. 4 (September 2005), s. 741–767, özellikle s. 755.

(2) AB Hukukunda Uluslararası İnsancıl Hukukun Konumu

Bu bağlamda AB'nin uluslararası insancıl hukuk kurallarına ilişkin yükümlülüğünü belirlemek amacıyla, hem bağlayıcı hem de bağlayıcı olmayan AB hukuku kaynaklarının incelenmesi gerekmektedir. AB kurucu antlaşmalarında, insan hakları hukukunun aksine, uluslararası insancıl hukuk kurallarına açık bir atıf yer almamaktadır. Amsterdam Antlaşması hazırlık sürecinde ICRC, “*ortak savunma politikası ile ilgili tüm kararların ve bu alandaki eylemlerin uluslararası insancıl hukuk kurallarına uygun olması*” gerektiğini belirten bir hüküm önerse de, bu teklif üye devletlerce kabul edilmemiştir.⁷⁴¹ Benzer şekilde, Lizbon Antlaşması da bu konuda doğrudan bir düzenleme içermemektedir.

Bununla birlikte, ABA md. 3(5) ve md. 21(1) ve (2) uyarınca AB'nin, uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunma, uluslararası hukukun ilkelerine saygılı davranma hedeflerinin uluslararası insancıl hukuku kapsadığı açıktır.⁷⁴² Nitekim AB Konseyi, 2002 yılında, şimdiki ABİHA md. 87 kapsamında, savaş suçlarının soruşturulmasına ilişkin üye devletler arasında iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan bir çerçeve karar kabul etmiştir.⁷⁴³ Ayrıca, AB'nin insani yardım politikasını düzenleyen ABİHA md. 214(2) hükmünde uluslararası insancıl hukukun genel ilkeleri olan tarafsızlık, nötrlük ve ayırım gözetmeme ilkelerine açıkça yer verilmiştir.⁷⁴⁴

⁷⁴¹ Sassoli ve Carron, *dipnot* 735, s. 415; Louise Doswald-Beck, “Implementation of International Humanitarian Law in Future Wars,” *Naval War College Review* 52, no. 1 (1999), s. 24–52, özellikle s. 43–45.

⁷⁴² Sassoli ve Carron, *dipnot* 735, s. 415; Falco, *dipnot* 719, s. 192.

⁷⁴³ Council Decision 2002/494/JHA of 13 June 2002 setting up a European network of contact points in respect of persons responsible for genocide, crimes against humanity and war crimes, OJ L 167, 26.6.2002, s. 1–2.

⁷⁴⁴ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABİHA md. 214.

ABA md. 6(3)'e göre, “*AIHS tarafından güvence altına alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden doğan temel haklar*”, AB hukukunun genel ilkelerini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, bütün üye devletlerin 1949 CS ve Ek Protokollerine taraf olduğu göz önünde bulundurulursa, uluslararası insancıl hukuk kurallarının da AB hukukunun genel ilkelerinin bir parçası olduğu savunulabilir. Dolayısıyla, AB kendi hukuku uyarınca uluslararası insancıl hukuku uygulamak yükümlülüğü altındadır.⁷⁴⁵ Ayrıca, AB'nin AIHS'ye taraf olma süreci tamamlandığında, uluslararası insancıl hukuka dair yükümlülüklerin kapsamı önemli ölçüde genişleyecektir. Nitekim AB'nin eylemleri AIHM denetimine tabi olacağından, AIHM içtihadında sıklıkla başvurulanan insancıl hukuk normları çerçevesinde AB'nin sorumluluğu doğabilecektir.⁷⁴⁶

AB Konseyi Uluslararası Kamu Hukuku Çalışma Grubu (COJUR), 2005 yılında, uluslararası insancıl hukuk kurallarının üçüncü devletler tarafından uygulanmasını teşvik etmek amacıyla bağlayıcı nitelikte olmayan kılavuz ilkeler kabul etmiştir. AB ve üye devletlerinin uluslararası insancıl hukuka bağlılığını vurgulayan bu ilkeler; raporlama, gözlemlleme ve bilgilendirme yükümlülükleri öngörerek, üçüncü devletlerde ve bu devletlerde faaliyet gösteren devlet dışı aktörler nezdinde bu kuralların uygulanmasını sağlamayı amaçlamaktadır.⁷⁴⁷

Bu çerçevede, üçüncü devletlere uluslararası insancıl hukukun tüm devletlerce kabul görmeyen antlaşmalarını akdetme ve uygulama çağrısında bulunan AB, bu

⁷⁴⁵ Naert, *dipnot* 549, s. 536; Falco, *dipnot* 719, s. 195; M. Zwanenburg, “A Duty to Respect International Humanitarian Law Rights during European Union-led Operations,” in *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and to Protect?*, der. A. Sari ve R. A. Wessel, CLEER Working Papers 2012/6 (The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2012), s. 63-78, özellikle s. 69-70; M. Zwanenburg, “Toward A More Mature ESDP: Responsibility for Violations of International Humanitarian Law and EU Crisis Management Operations,” in *The European Union and Crisis Management: Policy and Legal Aspects*, ed. Steven Blockmans (The Hague: T.M.C. Asser Press, 2008), s. 395-415, özellikle s. 402.

⁷⁴⁶ Sassoli ve Carron, *dipnot* 735, s. 415; Falco, *dipnot* 719, s. 195.

⁷⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Council of the European Union, “Working Party on Public International Law,” erişim tarihi: 9 Mart 2025, <<https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/working-party-public-international-law/>>.

kurallara dair eğitimlerin de yaygınlaştırılmasını desteklemektedir. Bunun yanında, bağlayıcı olmasa da 2 Mart 2015 tarihli “AB Askerî Operasyonlarında Sivillerin Korunması Konsepti”,⁷⁴⁸ 12 Ocak 2018 tarihli “CSDP Misyonları ve Operasyonları İçin Güncellenmiş Davranış Standartları”⁷⁴⁹ ve 24 Haziran 2024 tarihli “Çocuklar ve Silahlı Çatışmalara Dair Güncellenmiş Kılavuz İlkeleri”,⁷⁵⁰ AB misyonlarında uluslararası insancıl hukukun dikkate alınmasını öngören önemli politika belgeleridir.

b) (Uluslararası) İnsan Hakları Hukukundan Doğan Sorumluluk

(1) (Uluslararası) İnsan Hakları Hukukunun Silahlı Çatışmalar Bağlamında Uygulanabilirliği

Uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk, klasik uluslararası hukukun birbirinden ayrı iki hukuk dalı olarak kabul edilmiştir.⁷⁵¹ Gerçekten de insan hakları hukuku başlangıçta, birey ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemeyi hedefleyen bir anayasa hukuku sorunu olarak ortaya çıkmışken; uluslararası insancıl hukuk çatışan taraflar arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenlemeye yönelik bir devletlerarası hukuk alanı olarak gelişmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan uluslararası antlaşmalarla birlikte bu ayrım zamanla değişime uğramış; özellikle 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nde sivillerin korunmasına ilişkin hükümlerin antlaşmalar kapsamına alınmasıyla, söz konusu iki hukuk alanı arasında uygulanabilirlik ve kapsam bakımından bir yakınlaşma meydana gelmiştir.⁷⁵²

⁷⁴⁸ EEAS, *Concept on Protection of Civilians (PoC) in EU-led Military Operations*, doc. EEAS 00351/6/14 REV 6, 2 March 2015 (Council doc. 6730/15).

⁷⁴⁹ Political and Security Committee (PSC), *Upgraded Generic Standards of Behaviour for CSDP Missions and Operations*, doc. 5255/18 LIMITE, 12 January 2018.

⁷⁵⁰ Council of the European Union, *EU Guidelines on Children and Armed Conflict*, doc. 24 June 2024.

⁷⁵¹ Cordula Droge, “The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict,” *Israel Law Review* 40, no. 2 (2007), s. 310–355, özellikle s. 312.

⁷⁵² *Ibid.*, s. 313.

Nitekim bu husus, BM tarafından da vurgulanmaya başlanmış; özellikle 1953 tarihli Kore Savaşı ile 1967 yılında İsrail ile Mısır, Ürdün ve Suriye arasında meydana gelen Altı Gün Savaşı sırasında, silahlı çatışmalarda temel insan haklarına saygı gösterilmesi gerektiği BMGK tarafından dile getirilmiştir.⁷⁵³

1968 yılında İran'ın başkenti Tahran'da gerçekleştirilen Uluslararası İnsan Hakları Konferansı'nda BM, silahlı çatışmalarda insan hakları kurallarının uygulanması gerektiğini açıkça kabul etmiştir.⁷⁵⁴ Konferansın 'İşgal Altındaki Topraklarda İnsan Haklarına Saygı ve İnsan Haklarının Uygulanması' başlıklı ilk kararında, İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarında hem İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne hem de Cenevre Sözleşmeleri'ne riayet etmesi talep edilmiştir.⁷⁵⁵

⁷⁵³ UN General Assembly (UNGA), "GA Res. 804 (VIII), 'Question of Atrocities Committed by the North Korean and Chinese Communist Forces against United Nations Prisoners of War in Korea,' 3 December 1953; UN Security Council, Resolution 237, 14 June 1967, UN Doc. S/RES/237(1967).

⁷⁵⁴ BMGK, 20 Aralık 1965 tarihinde aldığı kararla, 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ardından insan hakları alanında kaydedilen gelişmeleri değerlendirmek amacıyla uluslararası bir konferans düzenlenmesini kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda, 22 Nisan–13 Mayıs 1968 tarihleri arasında İran'ın başkenti Tahran'da, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 84 devletin temsilcileri ile BM organları, bölgesel hükümetlerarası ve hükümet dışı örgütlerin temsilci ve gözlemcilerinin katılımıyla Uluslararası İnsan Hakları Konferansı gerçekleştirilmiştir. Konferansa Türkiye, Büyükelçi Cahit Süleyman Hayta başkanlığındaki bir delegasyon ile katılmıştır. Bkz. UN, Final Act of the International Conference on Human Rights, Teheran, 22 April–13 May 1968, A/CONF.32/41, (New York: United Nations, 1968), erişim tarihi: 22 March 2025, <https://legal.un.org/avl/pdf/ha/fatchr/final_act_of_tehranconf.pdf>.

⁷⁵⁵ *Ibid.*, s. 5. BM'nin ve uluslararası toplumun çabalarına rağmen Filistin meselesi hâlen çözüme kavuşturulamamıştır. BM, İsrail'in işgal altındaki Filistin topraklarında uyguladığı politikalar ve insan hakları ihlalleri nedeniyle çeşitli kararlar almış; her seferinde İsrail'in işgalinin hukuka aykırı olduğunu, yerleşim faaliyetlerini durdurması ve Filistinlilerin haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. 7 Ekim 2023'te başlayan çatışmalarla gerilim zirve noktasına ulaşmış, bunun üzerine Güney Afrika, 29 Aralık 2023'te UAD nezdinde İsrail'e karşı, 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Gazze Şeridi'nde ihlal edildiği iddiasıyla dava açmıştır. Kendini prima facie yetkili gören UAD, 26 Ocak 2024, 28 Mart 2024 ve 24 Mayıs 2024 tarihlerinde üç ayrı ihtiyati tedbir kararı vermiştir. 26 Ocak 2024 tarihli kararında Divan, İsrail'in Soykırım Sözleşmesi md. 2'de sayılan soykırım fiillerini önlemesini, askeri güç kullanımını sınırlamasını, soykırım teşebbüsü gibi fiillerin cezalandırılmasını ve acil insani yardım ile temel hizmetlerin sağlanmasını öngörmüştür. 28 Mart 2024 tarihli ikinci karar ise kıtlık ve açlık ile karşı karşıya kalan Gazze'de insani yardımların artırılması, kara sınır geçişlerinin açık tutulması ve askeri operasyonların yardımları engellememesi yönünde yükümlülükler getirmiştir. 24 Mayıs 2024 tarihli son karar ise, Refah'taki hareketinin derhal durdurulması, Refah sınır kapısının temel yardımlar için açık tutulması ve uluslararası inceleme heyetlerine engelsiz erişim sağlanmasına hükmetmiştir. Süreci yakından takip eden Türkiye, 7 Ağustos 2024 tarihinde UAD Statüsü md. 63 uyarınca yorum müdahalesi hakkını kullanmak istediğini beyan ederek davaya müdahil olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. International Court of Justice, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel), Case No. 192, erişim tarihi: 22 Mart 2025, <<https://www.icj-cij.org/case/192>>.

Nitekim BMGK'nın sırasıyla 1968 ve 1970 yıllarında aldığı 2444 ve 2675 sayılı kararlarla, uluslararası hukukun kabul ettiği temel insan haklarının, silahlı çatışma hallerinde de aynen geçerli olduğu açıkça belirtilmiştir.⁷⁵⁶ BM nezdinde yakalanan bu ivme sonucunda ICRC, uluslararası bir konferans düzenlenmesine öncülük etmiştir. Bu süreçte gerçekleştirilen konferanslar neticesinde 1977 Tarihli EP I ve EP II kabul edilmiş, her iki protokolde de insan haklarının silahlı çatışmalarda uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁵⁷

BM İnsan Hakları Komitesi, AIHM, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi; çeşitli kararlarında, gözetmekle yükümlü oldukları insan hakları sözleşmelerinin silahlı çatışma durumlarında da uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁵⁸ Nitekim UAD da 1996 tarihli “Nükleer Silahların Tehdidi veya Kullanılmasının Hukuka Uygunluğu” ile 2004 tarihli Duvar danışma görüşlerinde bölgesel mahkemeler tarafından verilen bu kararları teyit etmiştir. Buna göre, Divan ilk kararında, *“Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde (ICCPR) öngörülen korumanın savaş zamanında da devam ettiğini, ancak Sözleşme’nin 4. maddesi uyarınca olağanüstü hallerde bazı hükümlerin askıya alınabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte yaşam hakkının, bu kapsamda askıya alınamayacak temel bir hak olduğu”* özellikle vurgulanmıştır.⁷⁵⁹

Duvar danışma görüşünde önceki içtihadını teyit eden, genişleten ve detaylandıran Divan, insan hakları sözleşmelerinin sağladığı korumanın silahlı çatışma halinde de

⁷⁵⁶ UN General Assembly (UNGA), “Resolution 2675 (XXV), ‘Principles for the Protection of Civilian Populations in Armed Conflict,’” UN Doc. A/8028, 9 December 1970.

⁷⁵⁷ Yves Sandoz, Christophe Swinarski, ve Bruno Zimmermann (der.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, with the collaboration of Jean Pictet et al. (Geneva: International Committee of the Red Cross / Martinus Nijhoff Publishers, 1987), s. 1340, para. 4429.

⁷⁵⁸ Droege, *dipnot* 751, s. 320-321.

⁷⁵⁹ International Court of Justice, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, *I.C.J. Reports* 1996, s. 226–267, özellikle s. 240, para. 25.

geçerliliğini sürdürdüğünü, ancak ICCPR md. 4'te yer alan olağanüstü hal düzenlemeleri kapsamında hakların askıya alınabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Divan, uluslararası insancıl hukukla insan hakları hukuku arasındaki ilişki açısından bazı hakların yalnızca insancıl hukuk, bazılarının yalnızca insan hakları hukuku kapsamında olduğunu; diğer bazı hakların ise her iki hukuk dalının ortak alanına girdiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁰

(2) AB'nin Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Yükümlülükleri

AB, uluslararası insancıl hukuktan farklı olarak askerî misyonlarının her kademesinde uluslararası insan hakları yükümlülüklerine uygun hareket etmek zorundadır. AB misyonlarına uygulanan hukuk, temel olarak iki kategoriye ayrılır. Bu doğrultuda, iç hukuki çerçeveyi AB'nin kendi müktesebatı oluştururken; dış hukuki çerçeveyi ise uluslararası hukuk ile ev sahibi devletin hukuku oluşturur.⁷⁶¹ Dolayısıyla bir ODGP misyonu kapsamında AB'nin; uluslararası hukuktan, kendi hukukundan ve ev sahibi devletin hukukundan kaynaklanan yükümlülükleri yarışmaktadır.

AB'nin uluslararası insan hakları yükümlülükleri; UAD Statüsü'nün 38. maddesinde belirtildiği üzere, AB'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinden, uluslararası örf ve adet hukukuyla hukukun genel ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca BMGvK tarafından verilen görev ve yetkilendirme kararları da AB'nin insan hakları yükümlülüklerinin belirlenmesinde önem taşımaktadır.

Buna göre, BM bünyesinde akdedilen dokuz temel insan hakları sözleşmesinden yalnızca BM Engelli Hakları Sözleşmesine (*UNCRPD*) taraf olan AB, doğrudan diğer

⁷⁶⁰ International Court of Justice, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, *I.C.J. Reports* 2004, s. 136–203, özellikle s. 178, para. 106.

⁷⁶¹ Zyberi, “The applicability of general principles and instruments of international law to peace missions of the European Union,” in *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and to Protect?*, der. Aurel Sari ve Ramses A. Wessel, CLEER Working Papers 2012/6 (The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2012), s. 21–38, özellikle s. 25.

sözleşmelerin uygulanması ile yükümlü değildir.⁷⁶² Ayrıca AB'nin AİHS'ye taraf olma süreci hâlen devam ettiğinden, AİHS ve AİHM içtihatları da henüz AB açısından bağlayıcılık arz etmemektedir. Bununla beraber; yaşam hakkı, işkence yasağı, ayrımcılık yasağı ve adil yargılanma hakkı gibi sözleşmelerin esasını oluşturan temel insan hakları normlarının, uluslararası örf ve adet hukuku kapsamında evrensel olarak bağlayıcı hâle geldiği dikkate alındığında, AB'nin bu temel insan haklarını operasyonlarının tüm aşamalarında gözetme yükümlülüğü devam etmektedir.⁷⁶³ Ayrıca ABA md. 6(3) uyarınca, AİHS tarafından korunan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklar, AB hukukunun genel ilkelerini oluşturmaktadır.

Bunun yanında, BMGvK'nın 1816 (2008) sayılı kararı, Somali kıyılarında deniz haydutluğu ve denizde silahlı soygunla mücadele eden devletlerin, suçluların soruşturulması ve kovuşturulmasında, *“uygulanabilir uluslararası hukuk, özellikle uluslararası insan hakları hukukuyla uyumlu biçimde”* hareket etmeleri gerektiğini açıkça vurgulamıştır.⁷⁶⁴ Benzer şekilde, AB'nin Somali açıklarındaki deniz haydutluğuyla mücadele amacıyla başlattığı 2008/851 sayılı Ortak Eylemi de, yakalanan kişilerin

⁷⁶² BM nezdinde akdedilen dokuz temel insan hakları sözleşmesi, kronolojik olarak 1965'te kabul edilen Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (CERD), 1966'da kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICESCR) ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR), 1979'da kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), 1984'te kabul edilen İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (CAT), 1989'da kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (CRC), 1990'da kabul edilen Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (CMW), 2006'da kabul edilen Herkesin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (CED) ve yine 2006'da kabul edilen Engelli Hakları Sözleşmesi'dir (CRPD). Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (UNCRPD); AB'nin tarafı olduğu tek uluslararası insan hakları sözleşmesidir. Buna göre AB, sözleşmeyi 2010 yılında onaylayarak ilk kez uluslararası bir insan hakları sözleşmesine resmen taraf olmuştur. Council Decision of 26 November 2009 concerning the conclusion, by the European Community, of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, OJ L 23, 27.1.2010, s. 35–36; Martin Scheinin, “International Human Rights Law,” in *A Companion to European Union Law and International Law*, der. Dennis Patterson ve Anna Södersten (Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2016), s. 441–457, özellikle s. 442–443.

⁷⁶³ Zyberi, *dipnot* 761, s. 32; F. Naert, “Binding International Organisations to Member State Treaties or Responsibility of Member States for Their Own Actions in the Framework of International Organisations,” in *Accountability for Human Rights Violations by International Organizations*, der. J. Wouters et al. (Antwerp: Intersentia, 2010), s. 129–168.

⁷⁶⁴ UN Security Council, Resolution 1816, 2 June 2008, UN Doc. S/RES/1816(2008).

yargılanmak üzere üçüncü ülkelere teslim edilmesi halinde, söz konusu ülkelere yapılacak anlaşmalarda, özellikle “ölüm cezası, işkence veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleyle maruz kalmayacaklarının garanti edilmesi” şartını öngörmüştür.⁷⁶⁵ Bu hükümler, AB’nin operasyonlarının yürütülmesi sırasında uluslararası insan hakları hukukundan doğan yükümlülüklerinin açıkça tanındığını ve gözetildiğini göstermektedir.

AB’nin kendi hukuk düzeninden kaynaklanan insan hakları yükümlülüklerinin tespitinde; kurucu antlaşmalar, ABTHŞ, AB kurum ve kuruluşlarının kararları ve ABAD içtihadı önem arz etmektedir. Bu kaynaklar, AB açısından anayasal nitelik taşıyan insan hakları yükümlülüklerinin kapsamını hem içerik hem de uygulama düzeyinde belirlemektedir. Nitekim ABA md. 2’de insan haklarına saygı AB’nin kurucu değerleri arasında sayılmış; ABA md. 6’da ABTHŞ’nin kurucu antlaşmalarla aynı hukuki değere sahip olduğu belirtilmiş; ABA md. 6(3)’te ise AİHS tarafından güvence altına alınan temel hakların Birlik hukukunun genel ilkelerini oluşturduğu öngörülmüştür. ABA md. 3(5) ve md. 21 (1-3) hükümlerinde, AB’nin dış eylemlerinde insan haklarını koruma ve teşvik etme yükümlülüğü belirtilmiş, Birlik’in eylemlerinin bu temel ilkeler çerçevesinde yürütülmesi zorunlu kılınmıştır.⁷⁶⁶

Nitekim söz konusu yükümlülükler, ABAD’ın AB-Tanzanya Antlaşması kararında da açıkça vurgulanmıştır. Divan’a göre, “*ABA md. 21(1), 21(2-b), 21(3) ve 23 uyarınca hukukun üstünlüğü ve insan hakları ilkelerinin yanı sıra insan onuruna saygı*

⁷⁶⁵ (AB Konseyi Ortak Eylemi 2008/851/CFSP, md. 12(2)).

⁷⁶⁶ Frederik Naert, “Legal Framework Governing the Protection and Promotion of Human Rights in EU Missions,” in *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and to Protect?*, der. Aurel Sari ve Ramses A. Wessel, CLEER Working Papers 2012/6 (The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2012), s. 39–49, özellikle s. 39-41.

[...] Avrupa Birliği'nin kriz alanındakiler de dahil olmak üzere tüm eylemleri için gereklidir.”⁷⁶⁷

Bu çerçevede, ABA md. 42 uyarınca AB, ODGP tarafından sağlanan sivil ve askerî operasyonel kabiliyetlerini yalnızca Birlik sınırları dışında kullanma yetkisine sahiptir.⁷⁶⁸ Dolayısıyla, AB insan hakları müktesebatının Birlik sınırları dışında uygulanıp uygulanmayacağı sorunu gündeme gelmektedir. Şart'ın uygulama alanını tespit eden ABTHŞ md. 51 uyarınca, AB kurum, kuruluş ve organları yetkilerini icra ettikleri tüm durumlarda Şart'ı gözetmekle yükümlüdür. Bu nedenle, AB'nin ODGP misyonlarında, operasyonun gerçekleştiği coğrafi bölgenin AB dışında olması, ABTHŞ'nin uygulanmasını ortadan kaldırmaz.⁷⁶⁹

Son olarak, AB'nin ODGP misyonlarında ev sahibi devletlerle imzaladığı Kuvvetlerin Statüsüne İlişkin Antlaşmalar (*SOFA*) ve Misyonların Statüsüne İlişkin Antlaşmalar (*SOMA*) da insan hakları yükümlülüklerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu antlaşmalar, genellikle operasyonlar sırasında ortaya çıkabilecek ihlallerin önlenmesi ve ihlallerin gerçekleşmesi durumunda tazmin mekanizmalarının oluşturulması açısından önemlidir.⁷⁷⁰ Örneğin, deniz haydutluğuyla mücadele kapsamında AB ile Tanzanya arasında imzalanan Transfer Antlaşması, askerî deniz operasyonu yürüten EUNAVFOR kuvvetlerinin yakaladığı şüphelilerin uluslararası insan hakları standartlarına uygun şekilde Tanzanya'ya teslim edilmesini ve gönderilen kişilerin

⁷⁶⁷ Judgment of 14 June 2016, *European Parliament v Council of the European Union*, C-263/14, EU:C:2016:435, para. 47.

⁷⁶⁸ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 42.

⁷⁶⁹ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), *Temel Haklar Şartı, Eşitlik ve Ayrımcılık Alanında Avrupa Birliği Direktifleri*, s. 17, md . 51; V. Moreno-Lax ve C. Costello, “The Extraterritorial Application of the Charter: From Territoriality to Facticity, the Effectiveness Model,” in *Commentary on the EU Charter of Fundamental Rights*, der. S. Peers et al. (Oxford: Hart Publishing, 2014), s. 1657–1683, özellikle s. 1662.

⁷⁷⁰ Zyberi, *dipnot* 761, s. 33.

adil yargılanmaya tabi tutulmasını temin etmeyi amaçlamıştır.⁷⁷¹ Bu çerçevede, şüphelilerin işkenceye, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muameleye maruz kalmaması, etkin savunma hakkının tanınması ve ölüm cezasının yasaklanması gibi usule ve esasa ilişkin güvenceler getirilmiştir. AB, benzer şekilde Seyşeller, Kenya ve Mauritius ile de yakalanan kişilerin ve el konulan malların teslimi ile bunlara uygulanacak muamelelere dair antlaşmalar akdetmiştir.⁷⁷²

Sonuç olarak, AB'nin ODGP kapsamındaki faaliyetlerinde insan haklarına saygı yükümlülüğü, yalnızca kurumsal ilkelerle sınırlı siyasi bir yönelim değil; hem uluslararası hukuk hem de Birlik hukuk düzeni bakımından pozitif ve bağlayıcı bir yükümlülük olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle başta kurucu antlaşmalar olmak üzere temel normatif çerçeve göz önünde bulundurulduğunda, bu yükümlülüklerin coğrafi bir sınırlamaya tabi olmadığı ve ODGP misyonlarının yürütüldüğü tüm aşamalarda geçerliliğini sürdürdüğü açıkça görülmektedir.

Bu kapsamda, insan haklarına ilişkin yükümlülüklerin yalnızca normatif belgelerle değil, aynı zamanda yargısal denetim mekanizmaları yoluyla da ne ölçüde güvence altına alındığı sorusu önem kazanmaktadır. Bir sonraki bölümde, ABAD'ın ODGP kapsamındaki yargı yetkisine dair yaklaşımıyla temel hakların etkin korunmasına yönelik içtihadı ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

(3) ODGP’de İnsan Hakları Yükümlülüğü ve ABAD İctihadı

2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile tadil edilen ABA md. 24 ve ABİHA md. 275 (2) uyarınca, ABAD'ın ODGP'ye ilişkin yargı yetkisinin

⁷⁷¹ Council Decision 2014/198/CFSP of 10 March 2014 on the signing and conclusion of the Agreement between the European Union and the United Republic of Tanzania on the conditions of transfer of suspected pirates and associated seized property from the European Union-led naval force to the United Republic of Tanzania, O.J. L 108, 11.4.2014, s. 1–2.

⁷⁷² Zyberi, *dipnot* 761, s. 34, 36-37.

sınırlandırıldığı; ancak Divan'ın teleolojik yorum yoluyla yetki alanını genişlettiği yukarıda ele alınmıştı. Tekrar ifade etmek gerekirse, ABA md. 24 (1) son cümlesi; Divan'ın, “ABA md. 40'a uyulup uyulmadığının denetlenmesi ve ABİHA md. 275 (2)'de öngörülen bazı kararların hukuka uygunluğunun gözden geçirilmesi hariç olmak üzere, ODGP hükümleri bakımından yetkili olmadığını” açıkça beyan etmiştir.⁷⁷³ ABİHA md. 275 (1)'de, ABAD'ın “ODGP'ye ilişkin hükümler veya bu hükümler temelinde kabul edilen tasarruflar konusunda yetkili olmadığı” tekrar edilmiş; md. 275 (2)'de ise istisnalar sıralanarak, “Divan'ın ABA md. 40 ilişkin denetim yetkisine, Konsey tarafından gerçek veya tüzel kişilere karşı kabul edilen kısıtlayıcı tedbirler öngören kararların hukuka uygunluğunun denetlenmesine ilişkin olarak açılan iptal davalarında karar verme yetkisine sahip olduğu” kabul edilmiştir.⁷⁷⁴

Bu bağlamda Divan'ın, aşağıda sırasıyla ele alınacak olan, kısıtlayıcı tedbirlere ilişkin “Rosneft” ve “Bank Refah Kargaran” kararlarıyla, ODGP misyonlarının yürütülmesi esnasında ortaya çıkan uyuşmazlıklara ilişkin “Elitaliana”, “H. v. Konsey vd.” “KS ve KD” kararları birlikte değerlendirildiğinde, ODGP'ye ilişkin yargı denetimi kapsamının ABTHŞ md. 47'de öngörülen etkin yargısal koruma ilkesi uyarınca belirgin biçimde genişletildiği görülmektedir.⁷⁷⁵

ABİHA md. 275 (2), AB Konseyi'nin gerçek ve tüzel kişilere yönelik kısıtlayıcı tedbir kararlarına karşı açılan iptal davalarında Divan'a açıkça yargı yetkisi tanımıştır.

⁷⁷³ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 24.

⁷⁷⁴ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler, *dipnot* 125, ABA md. 275.

⁷⁷⁵ Bu konuda detaylı bir analiz için bkz. Panos Koutrakos, “Judicial Review in the EU's Common Foreign and Security Policy”, *International and Comparative Law Quarterly* 67, no. 1 (2018), s. 1–35.

Tedbir kararlarına ilişkin beş yüzden fazla karar veren Divan, bu konuda kapsamlı bir içtihat inşa etmiştir.⁷⁷⁶

Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesinin ardından, çoğunluk hissesi Rus devletine ait olan Rosneft şirketine karşı uygulanan kısıtlayıcı tedbirler, dayanakları olan Konsey kararı ve ilgili tüzükle birlikte Birleşik Krallık mahkemeleri önüne taşınmıştır.⁷⁷⁷ Ön karar prosedürü yoluyla Divan'ın önüne gelen uyuşmazlıkta Mahkeme, yetkisini sınırlandıran ilgili maddelerdeki istisnai hükümleri dar yorumlayarak, ODGP kapsamındaki kararların hukuka uygunluğunu denetleme yetkisinin yalnızca iptal davalarıyla sınırlı olmadığını vurgulamıştır. Mahkeme bu bağlamda, ABA md. 2, 21 ve 23'de zikredilen hukukun üstünlüğü ilkesi ve ABTHŞ md. 47'de öngörülen etkin yargısal koruma gereğince, ODGP kararlarının ön karar prosedürü yoluyla da denetlenebileceğini açıkça ortaya koymuştur.⁷⁷⁸

2020 tarihli Bank Refah Kargaran kararında ise Mahkeme, ABİHA md. 275 (2)'de öngörülen iptal davasına ilişkin istisnayı dar yorumladığı içtihadını daha ileri taşıyarak, ODGP çerçevesinde uygulanan kısıtlayıcı tedbirlerin temel hakları ihlal etmesi durumunda, ortaya çıkan zararlardan dolayı AB'ye karşı sözleşme dışı sorumluluk temelinde tazminat davası açılabilirliğini açıkça kabul etmiştir.⁷⁷⁹ Böylece ilk kez ODGP kapsamındaki faaliyetlerden kaynaklanan zararların doğrudan AB tarafından tazmin edilmesine yönelik sorumluluk açıkça tanınmış; bu gelişme, ODGP kararlarının hukuka

⁷⁷⁶ Celia Challet ve Dorin-Ciprian Grumaz, "EU Restrictive Measures and Third Countries' Evidence", *European Foreign Affairs Review* 28, no. 1 (2023), s. 9–29, özellikle s. 10.

⁷⁷⁷ Judgment of 28 March 2017, *Rosneft*, C-72/15, EU:C:2017:236, para. 26–38.

⁷⁷⁸ *Ibid.*, para. 72–76.

⁷⁷⁹ Judgment of 6 October 2020, *Bank Refah Kargaran v Council*, C-134/19 P, EU:C:2020:793, para. 39–44.

uygunluk denetimi ve yargısal koruma kapsamının genişletilmesi bakımından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.⁷⁸⁰

Bu doğrultuda, kısıtlayıcı tedbir kararlarının yanında, ODGP misyonlarının yürütülmesi sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıklara ilişkin yargısal denetim, ilk kez *Elitaliana* kararıyla belirginlik kazanmıştır. 2015 tarihli söz konusu karara konu uyuşmazlık; AB'nin Kosova'daki EULEX misyonu için açılan sivil nitelikli helikopter alımı ihalesinin başka bir şirkete verilmesi üzerine, ihaleyi kazanamayan *Elitaliana* şirketinin, ihalenin iptali istemiyle dava açmasından doğmuştur.⁷⁸¹ İlk aşamada Genel Mahkeme, ihaleyi yürüten EULEX misyonunun tüzel kişiliği bulunmadığını, ayrıca ihalenin ODGP bağlamında gerçekleştirildiğini, dolayısıyla ABAD'ın yargı yetkisi dışında kaldığını belirterek davayı reddetmiştir.⁷⁸² Genel Mahkeme'nin kararını bozan Adalet Divanı, sivil helikopter alımı ihalesinin ODGP kapsamına giren siyasi veya askerî nitelikte bir işlem olmayıp, Birlik bütçesinden finanse edilen, sivil nitelikli ve idari bir satın alma işlemi olduğuna karar vermiştir. Bu nedenle uyuşmazlığın, ODGP'ye yargısal bağışıklık tanıyan hükümlerin kapsamında değerlendirilemeyeceğini ve AB'nin genel mali düzenleme kurallarına tabi olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸³

ABAD, 2016 yılında verdiği *H. v Konsey (H.)* kararı ile ODGP'ye ilişkin yargısal denetimini önemli ölçüde genişletmiştir. Uyuşmazlık, İtalya Adalet Bakanlığı tarafından 2008 yılında AB'nin Bosna-Hersek'teki Avrupa Birliği Polis Misyonu'na (*EUPM - ABPM*) atanan İtalyan yargıç H.'nin, görev yerinin operasyonel gerekçelerle

⁷⁸⁰ Graham Butler ve Ramses A. Wessel, "Jurisdiction of the Court for Non-Contractual Liability and Actions for Damages Claims within the CFSP: Bank Refah Kargaran", *EU External Relations Law, The Cases in Context* içinde, der. Graham Butler ve Ramses A. Wessel (Oxford: Hart Publishing, 2022), s. 991-1001, özellikle s. 992.

⁷⁸¹ Judgment of 12 November 2015, *Elitaliana v Eulex Kosovo*, C-439/13 P ECLI:EU:C:2015:753, para. 15-16.

⁷⁸² *Ibid.*, para. 17-30.

⁷⁸³ *Ibid.*, para. 41-50.

Saraybosna'dan Banja Luka'ya değiştirilmesine ilişkindir.⁷⁸⁴ Yer değiştirme kararının iptali için önce ABPM'nin iç idari mekanizmalarına başvuran H., daha sonra İtalyan ulusal mahkemeleri ve ABAD bünyesinde GM'ye başvurmuştur. ABAD'ın yargı yetkisinin sınırlandırıldığı hükümleri gerekçe gösteren GM, bu işlemin ODGP kapsamında gerçekleştirildiğine, dolayısıyla bu uyuşmazlıkta yargı yetkisinin olmadığına karar vermiştir.⁷⁸⁵ Bunun üzerine GM'nin kararı temyiz edilerek uyuşmazlık AD önüne taşınmıştır.

Amaçsal yorum yöntemine dayanan ve yenilikçi bir yaklaşım benimseyen Divan, uyuşmazlığa konu olan yer değiştirme işleminin ODGP kapsamında gerçekleştirilmiş olduğunu kabul etmiş; ancak söz konusu işlemin esasen Birlik personeline yönelik idari bir işlem niteliği taşıdığını belirtmiştir.⁷⁸⁶ Bu doğrultuda, ABİHA md. 270 uyarınca yargı yetkisine sahip olduğuna hükmetmiştir.⁷⁸⁷ Mahkeme, ABTHŞ md. 47 ve ABA md. 19 (1)'de güvence altına alınan etkin yargısal koruma hakkına vurgu yapmış; ODGP alanındaki işlemlerin yargısal denetimine dair sınırlamaların geniş yorumlanarak personel yönetimine ilişkin idari kararları da kapsayacak şekilde uygulanamayacağını ifade etmiştir.⁷⁸⁸

10 Eylül 2024 tarihli KS ve KD kararı, ODGP misyonlarında işlendiği ileri sürülen insan hakları ihlallerine ilişkin Divan'ın yargı yetkisini ele alan en güncel ve kapsamlı karardır. 1999 yılında Kosova'da yakınları kaçırılıp öldürülen KS ve KD; EULEX tarafından etkin ve yeterli bir soruşturma yürütülmediğini ileri sürmüştü; bu bağlamda,

⁷⁸⁴ Judgment of 19 July 2016, *H v. Council, Commission and EUPM in Bosnia and Herzegovina*, Case C-455/14 P, ECLI:EU:C:2016:569, para. 7-11.

⁷⁸⁵ *Ibid.*, para. 12-21.

⁷⁸⁶ Karara karşı yöneltilen eleştiriler için bkz. Joni Heliskoski, "Made in Luxembourg: The Fabrication of the Law on Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union in the Field of the Common Foreign and Security Policy", *Europe and the World: A Law Review* 2, no. 1 (2018), s. 2-20.

⁷⁸⁷ *H v. Council*, *dipnot* 784, para. 67-73.

⁷⁸⁸ *Ibid.*, para. 45-63.

AIHS'in çeşitli hükümleriyle ABTHŞ md. 2, 4 ve 47 uyarınca AB kurumlarının – özellikle AB Konseyi, AB Komisyonu ve ADES'in gerekli adımları atmamak suretiyle sorumluluğuna başvurmuştur.⁷⁸⁹

Davacılar, 29 Aralık 2020 tarihinde AB'nin sözleşme dışı sorumluluğuna dayanarak GM'ye başvurmuş; Mahkeme ise uyuşmazlığın ODGP kapsamında olduğunu belirterek yetkisizlik kararı vermiştir.⁷⁹⁰ Temyiz başvurusu üzerine uyuşmazlığı değerlendiren AD, kararı kısmen bozarak, davayı yeniden GM'ye göndermiştir.

bDivan, her ne kadar temel hak ihlali iddialarının tek başına ODGP'ye dair yargı yetkisini bertaraf edemeyeceğini belirtmiş olsa da, dosyadaki işlemleri ayrı ayrı ele alarak belirli fiillerin siyasi veya stratejik ODGP kararları kapsamında değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşmıştır.⁷⁹¹ Bu kapsamda, EULEX Kosova misyonuna yeterli sayıda ve uygun nitelikte personel tahsis edilmemesi, misyonun iç denetim mekanizması olan "İnsan Hakları İnceleme Paneli" nezdinde adli yardım sağlanmaması, bu panelin kararlarının bağlayıcı olmaması ve tavsiyelerin AB kurumları tarafından yerine getirilmemesi gibi işlemlerin, ODGP'nin tanımına veya uygulanmasına ilişkin doğrudan siyasi ya da stratejik kararlar olarak nitelendirilemeyeceği ve bu nedenle söz konusu yetki istisnası kapsamında değerlendirilemeyeceği sonucuna varmıştır. Bu nedenle Divan, söz konusu işlemler bakımından yargısal denetimin mümkün olduğunu kabul etmiş ve GM'nin bu hususlara ilişkin yetkisizlik kararını bozmuştur.⁷⁹² Öte yandan AD, EULEX'in yürütme yetkisinin kaldırılmasına dair 2018/856 sayılı Konsey Kararı gibi işlemleri, ODGP'nin stratejik düzeydeki uygulamaları kapsamında kabul etmiş ve bu konuda yetkisizlik kararını onamıştır. Böylece KS ve KD kararı, temel hak ihlallerine

⁷⁸⁹ Judgment of 10 September 2024, *KS and KD v. Council and Others*, Joined Cases C-29/22 P and C-44/22 P, ECLI:EU:C:2024:725, para. 19-21.

⁷⁹⁰ *Ibid.*, para. 27-32.

⁷⁹¹ *Ibid.*, para. 65-73.

⁷⁹² *Ibid.*, para. 127-133.

dayalı bireysel başvuruların ODGP bağlamında tamamen yargı denetimi dışında kalamayacağını ortaya koyarak önemli bir açılım sunmuştur. Ancak Divan, bu açılımı AB Antlaşmaları'ndaki yetki sınırlamaları çerçevesinde tutarak, yalnızca siyasi-stratejik nitelikte olmayan, uygulamaya dönük idari işlemlerin yargısal denetime tabi olabileceğini kabul etmiştir.⁷⁹³

2. Atfedilebilirlik

DARIO md. 4 uyarınca, bir uluslararası örgütün uluslararası yükümlülüklerini ihlal eden icrai yahut ihmali nitelikteki herhangi bir eylemi, o örgüte atfedilebildiği takdirde, uluslararası sorumluluğun doğmasına neden olmaktadır.⁷⁹⁴

Buna göre bir eylem:

1. *Uluslararası örgütün bir organı veya temsilcisinin, görevlerini ifa ettiği sıradaki eylemiyse,*⁷⁹⁵
2. *Başka bir uluslararası örgütün tasarrufu altındaki bir devlet organının ya da bir uluslararası örgüt organı veya temsilcisinin, üzerinde etkin kontrol bulunan bir eylemiyse,*⁷⁹⁶
3. *Uluslararası örgütün bir organı veya temsilcisinin, yetkisini aşan ya da talimatlara aykırı ancak görev alanı içinde gerçekleşmiş eylemiyse,*⁷⁹⁷
4. *Önceki maddeler uyarınca örgüte atfedilemeyen bir eylemin, uluslararası örgüt tarafından açıkça kendisine ait olduğu kabul ve tasdik edilmişse,*⁷⁹⁸

⁷⁹³ *Ibid.*, para. 118, 136-137.

⁷⁹⁴ Uluslararası Hukuk Komisyonu, *Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler*, çev. Sevdâ Keskin, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)* 36, no. 2 (2016), s. 163-187, özellikle s. 164, madde 4.

⁷⁹⁵ *Ibid.*, s. 165, madde 6.

⁷⁹⁶ *Ibid.*, s. 165, madde 7.

⁷⁹⁷ *Ibid.*, s. 165, madde 8.

⁷⁹⁸ *Ibid.*, s. 166, madde 9.

ilgili uluslararası örgüte atfedilebilir.

ODGP misyonları esnasında işlenen uluslararası insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin AB'ye atfedilebilmesi için, bu hallerden birinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, DARIO md. 6 uyarınca ODGP misyonlarının AB'nin bir organı veya temsilcisi olarak kabul edilip edilemeyeceği ele alınmalıdır. Ardından, misyonun yürütülmesinde BM, NATO, AfB gibi başka bir uluslararası örgüt ya da bir devletin silahlı kuvvetleriyle iş birliği söz konusuysa, DARIO md. 7'de öngörülen etkin kontrol testi değerlendirilmelidir.⁷⁹⁹

Bu kapsamda, ODGP misyonlarının kurumsal niteliğiyle uluslararası yargı içtihatları çerçevesinde geliştirilen kontrol testleri doğrultusunda, AB'nin misyonlar üzerindeki kontrol düzeyi ele alınacaktır.

a) Etkin Kontrol, Genel Kontrol ve Nihai Kontrol

Uzun bir süreç sonucunda, farklı mahkemelerce geliştirilmiş etkin kontrol, genel kontrol ve nihai kontrol testleri; çeşitli silahlı grupların eylemlerinin ilgili devlet yahut uluslararası örgüte atfedilebilmesi için gerekli olan illiyet bağının tespiti için önem arz etmektedir. Uluslararası hukukun fragmantasyona uğramış yapısı ve merkezi bir yargı organı olmaması nedeniyle UAD, EYUCM, AİHM ve çeşitli ulusal mahkemeler nezdinde farklı testler geliştirilmiş; dolayısıyla bu konuda yeknesak bir uygulama tesis

⁷⁹⁹ Pieter Jan Kuijper, "Amsterdam Center for International Law Introduction to the Symposium on Responsibility of International Organizations and of (Member) States: Attributed or Direct Responsibility or Both?", *International Organizations Law Review* 7, no. 1 (2010), s. 9–33, özellikle s. 6.

edilememiştir.⁸⁰⁰ UAD devletlerin sorumluluğu bağlamında etkin kontrol kavramını; UEYCM, uluslararası insancıl hukuk ve ceza hukuku kapsamında genel kontrol kavramını; AİHM ise insan hakları ihlalleri çerçevesinde nihai kontrol kavramını benimsemiş ve bu yaklaşımlarını içtihat hâline getirmiştir.

(1) UAD Nikaragua Kararı ve Etkin kontrol Testi

UAD, etkin kontrol testini ilk kez 1986 tarihli Nikaragua kararında kapsamlı biçimde ele almıştır. Nikaragua, ABD'nin kendi ülkesindeki rejim karşısı silahlı grupları finanse ettiğini, eğittiğini ve lojistik destek sağladığını; bu yolla ülkesine yönelik silahlı saldırı gerçekleştirdiğini ileri sürerek Divan'a başvurmuştur.⁸⁰¹ Divan, bu tür grupların eylemlerinin, bunlara destek verdiği öne sürülen bir devlete atfedilebilmesi için söz konusu devletin bu gruplar üzerinde yalnızca genel bir kontrol sahibi olmasının yeterli olmadığını; devletin, ilgili grupların belli başlı askerî operasyonlarını yönlendirmesi, planlaması ya da bu operasyonların icrasında doğrudan etkin bir rol üstlenmesi

⁸⁰⁰ DARIO hükümleri; 2011 yılında BMGK tarafından kabul edilmesinden sonra, uluslararası ve ulusal yargı mercileri çeşitli kararlarında sıkça referans verilen bir normatif kaynak haline gelmiştir. BM Genel Sekreteri'nin 2017, 2020 ve 2023 tarihli, DARIO hükümlerine atfedilen kararları derleyen raporları bu hususu açık bir biçimde ortaya koymuştur. BM Genel Sekreteri'nin raporlarına göre, ilk olarak AİHM'nin Behrami, Al-Jedda ve Jaloud kararlarında; ardından Hollanda, İngiltere ve Almanya'daki ulusal mahkemelerin Nuhanović, Serdar Mohammed ve EUNAVFOR kararlarında DARIO maddelerine doğrudan ya da dolaylı atıflar yapılmış, özellikle atfedilebilirlik ve etkin kontrol ilkeleri ön plana çıkmıştır. Sonraki yıllarda bu içtihatların kapsamı, Doğu Afrika Adalet Divanı'nın Zziwa ve Union Trade Centre kararları ile genişlemiş; Mahkeme DARIO'nun 3, 4, 6, 30, 31 ve 34. Maddelerini temel alarak, hem sorumluluğun varlığına hem de tazminat yükümlülüğüne hükmetmiştir. Buna benzer şekilde, Hollanda'daki Srebrenitsa Anneleri davasında DARIO'nun 7. ve 8. maddeleri esas alınmış, ultra vires eylemlerin sorumluluk doğurup doğurmayacağı meselesi doktrine uygun biçimde değerlendirilmiştir. Ayrıca, Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) ile ilgili bir tahkim kurulu, DARIO madde 32'ye dayanarak, iç hukuk kurallarının uluslararası sorumluluğu bertaraf edemeyeceğini vurgulamıştır. Tüm bu kararlar birlikte değerlendirildiğinde, DARIO'nun sadece öğretiye katkı sağlayan bir hukuki belge değil, aynı zamanda fiilen uygulanan bir uluslararası sorumluluk rejimi haline geldiği görülmektedir. Bu kararların bazıları çalışmanın devamında konuya uygun düştüğü ölçüde ayrıca incelenecektir. BM Genel Sekreteri'nin raporları için bkz. United Nations, *Responsibility of International Organizations: Compilation of Decisions of International Courts, Tribunals and Other Bodies*, Report of the Secretary-General, UN Doc. A/72/81, 26 Nisan 2017; United Nations, *Responsibility of International Organizations: Compilation of Decisions of International Courts, Tribunals and Other Bodies*, Report of the Secretary-General, UN Doc. A/75/80, 30 Nisan 2020; United Nations, *Responsibility of International Organizations: Compilation of Decisions of International Courts, Tribunals and Other Bodies*, Report of the Secretary-General, UN Doc. A/78/83, 20 Nisan 2023.

⁸⁰¹ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment of 27 June 1986, I.C.J. Reports 1986, para. 17-24, 75-78, 93-95.

gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁰² Bu bağlamda etkin kontrol, ancak somut olay bazında ve doğrudan bağlantı kurulabildiği ölçüde uygulanabilecek bir sorumluluk ölçütü olarak tanımlanmıştır. Uyuşmazlık konusu olayda Divan, ABD'nin söz konusu silahlı gruplar üzerinde bu düzeyde bir etkin kontrole sahip olmadığı sonucuna ulaşarak, bu eylemlerin ABD'ye atfedilemeyeceğine hükmetmiştir.⁸⁰³

(2) EYUCM Tadić Kararı ve Genel Kontrol Testi

Devlet dışı silahlı grupların eylemlerinin bir devlete atfedilip edilemeyeceği sorusu, EYUCM Temyiz Dairesi tarafından Tadić kararında, silahlı çatışmanın “uluslararası” nitelik taşıyıp taşımadığının tespiti bağlamında ele alınmıştır. Bu husus, özellikle 1949 CS IV'te yer alan ağır ihlaller rejiminin uygulanabilirliğini belirlemek açısından büyük önem taşımaktadır. Buna göre, silahlı grubun bir devlet adına hareket ettiği sonucuna varılırsa, çatışma uluslararası sayılacak ve böylece 1949 CS IV uyarınca ağır ihlal hükümleri ve buna ilişkin yaptırımlar uyuşmazlık konusu davaya uygulanabilecektir.⁸⁰⁴

Temyiz Dairesi, uluslararası insancıl hukukta silahlı grupların eylemlerinin bir devlete atfedilebilmesine yönelik açık bir kriter bulunmadığını vurgulamış; bu sebeple, uluslararası sorumluluk hukuku genel kurallarının yol gösterici olarak kullanılabileceğini belirtmiştir.⁸⁰⁵ Bu bağlamda Mahkeme, UAD'nin Nikaragua kararında geliştirdiği etkin kontrol testini detaylı şekilde ele almış ve söz konusu testin, “*bir bireyin veya grubun eylemlerinin bir devlete atfedilebilmesi için devletin her bir eyleme ilişkin özel talimat*

⁸⁰² *Ibid.*, para. 109–115.

⁸⁰³ *Ibid.*, para. 116.

⁸⁰⁴ ICTY, *Prosecutor v Tadić*, Appeals Chamber, Judgment of 15 July 1999, para. 83–87.

⁸⁰⁵ *Ibid.*, para. 98.

vermesini veya en azından sonradan açıkça onaylamasını” gerektirdiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁶

UAD’nin etkin kontrol testini katı olarak nitelendiren Temyiz Dairesi, bu yaklaşımın özellikle savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar gibi ceza sorumluluğuna yol açan durumlarda ya da çatışmanın uluslararası niteliğinin belirlenmesinde aynen uygulanmasının isabetli olmadığını vurgulamıştır.⁸⁰⁷ Bu doğrultuda Mahkeme, özellikle örgütlü, hiyerarşik ve askerî komuta yapısına sahip silahlı gruplar bakımından, devletin bu grup üzerinde genel anlamda yönlendirme ve denetim yetkisine (askerî, lojistik, finansal veya operasyonel destek ile komuta-planlama ilişkisi) sahip olmasının yeterli olduğunu kabul eden esnek bir yaklaşım geliştirmiş; genel kontrol (*overall control*) testini ortaya koymuştur.⁸⁰⁸

Somut olay bağlamında, Bosnalı Sırp kuvvetlerinin doğrudan Federal Yugoslavya (Sırbistan-Karadağ) tarafından kurulmuş, donatılmış, finanse edilmiş ve yönlendirilmiş olduğu; yalnızca lojistik değil, komuta-kontrol mekanizmalarının da Belgrad ile eşgüdümlü şekilde çalıştığı tespit edilerek çatışmanın uluslararası niteliği kabul edilmiştir.⁸⁰⁹

(3) AİHM Kararlarında Atfedilebilirlik

AİHM’nin 2007 yılında verdiği Behrami ve Saramati kararları,⁸¹⁰ uluslararası örgütler tarafından yürütülen askerî ve sivil operasyonlardan kaynaklanan insan hakları

⁸⁰⁶ *Ibid.*, para. 116-123.

⁸⁰⁷ *Ibid.*, para. 127, 130.

⁸⁰⁸ *Ibid.*, para. 124-145.

⁸⁰⁹ *Ibid.*, para. 137.

⁸¹⁰ ECtHR, *Behrami and Behrami v. France and Saramati v. France, Germany and Norway*, 2 May 2007, (App. Nos. 71412/01 and 78166/01).

ihlallerinin atfedilebilirliğine ilişkin önemli bir içtihat teşkil etmektedir.⁸¹¹ 1995 tarihli Dayton Antlaşması, Bosna Hersek’de devam eden silahlı mücadeleyi neticelendirmiş, ancak Eski Yugoslavya’da özerk bir statüye sahip olan Kosova’da Arnavut ve Sırp nüfus arasında gerilim 1998 yılında silahlı çatışma halini almıştır. Bunun üzerine BMGvK tarafından Kosova’da; BM yetkisi altında geçici kamu otoritesini kullanan, yasama, yürütme ve yargı işlevlerini yürüten UNMIK ile NATO’nun komutası altında faaliyet gösteren askerî nitelikli KFOR görevlendirilmiştir.⁸¹²

Behrami başvurusuna konu olan uyuşmazlıkta, NATO’nun 1999 yılında gerçekleşen hava bombardımanı sırasında atılmış; ancak patlamamış msket bombalarının infilak etmesi sonucu bir çocuk hayatını kaybetmiş, başka bir çocuk ise ağır yaralanmıştır. Başvurucular, mayın temizleme görevinin Fransa’nın yetki alanındaki KFOR birliklerine ait olduğunu iddia ederek AİHM nezdinde Fransa’ya karşı ihlal başvurusunda bulunmuşlardır.⁸¹³ Ancak sonradan yapılan incelemelerde, mayın temizleme sorumluluğunun KFOR’a değil, UNMIK bünyesindeki BM Mayın Eylem Koordinasyon Merkezi’ne (*UNMACC*) ait olduğu belirlenmiştir.⁸¹⁴

Saramati davasındaysa, başvuru Saramati, UNMIK polisi tarafından gözaltına alınıp serbest bırakılmış; ancak daha sonra KFOR komutanlarının talimatıyla tekrar

⁸¹¹ Devletlerin sınır ötesi insan hakları ihlalleri ve bunların uygun düştüğü ölçüde uluslararası örgütlere atfedilebilirliği meselesi, BM ve NATO’nun Balkanlar ve Irak’ta düzenlediği operasyonlardan işlenen ihlallerin AİHM önüne taşınması ile giderek önem kazanmıştır. Bu bağlamda AİHM; Bankovic, Al-Skeini, Behrami/Saramati, Al-Jedda ve Jaloud gibi emsal teşkil eden kararlarıyla hem yetki kavramının sınırlarını yeniden yorumlamış hem de çok uluslu askerî operasyonlar bağlamında devletin fiilleriyle uluslararası örgüt arasındaki sorumluluk paylaşımına ilişkin temel ölçütler geliştirmiştir. AİHM’nin 2001 yılında verdiği Bankovic kararı, NATO’nun Kosova müdahalesi sırasında Sırbistan’daki bir televizyon istasyonunun bombalanması üzerine yapılmış bir başvuruya ilgilidir. Mahkeme, devletin birey üzerinde fiili güç kullanmasının tek başına yetki icra etmek anlamına gelmediğini, yetkinin ya doğrudan egemenlik alanında ya da askerî işgal gibi istisnai durumlarda söz konusu olduğunu belirterek oldukça kısıtlayıcı bir yaklaşım sergilemiş, başvuruyu yetki yokluğu nedeniyle kabul edilemez bulmuştur. Bankovic kararı için bkz. ECtHR, *Banković and Others v. Belgium and Others*, 12 December 2001, (App. Nos. 52207/99); diğer kararlar için bkz. dipnot

⁸¹² Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, “Resolution 1244 (1999),” 10 Haziran 1999, S/RES/1244(1999), Erişim tarihi: 26 Mart 2025, [https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999)).

⁸¹³ Behrami and Saramati, *dipnot* 810, para. 5-7.

⁸¹⁴ *Ibid.*, para. 52-60.

tutuklanmıştır. Buna göre tutuklama emri, sırasıyla Norveç ve Fransa vatandaşı KFOR komutanları tarafından verilmiştir.⁸¹⁵ Başvurucu, özgürlük hakkının KFOR tarafından ihlal edildiğini belirterek Fransa, Almanya ve Norveç aleyhine başvuruda bulunmuş, ancak Almanya'ya yönelik iddialar daha sonra geri çekilmiştir.⁸¹⁶

Her iki olayda da başvuruçular; Kosova'da devlet yetkilerini fiilen kullanan KFOR ve UNMIK'in eylem ve ihmallerinden, ilgili misyonlara katılan devletlerin sorumlu olduğunu iddia etmişlerdir. Buna karşılık davalı devletler, söz konusu yetkilerin BMGvK tarafından verilmiş olduğunu ve bu nedenle sorumluluğun kendilerine ait olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁸¹⁷

UNMIK ile KFOR tarafından gerçekleştirilen eylem ve ihmallerin kime atfedilebileceği sorusunu değerlendiren ve her iki başvuruyu birleştirerek karar veren AİHM, her iki misyonun da 1244 sayılı BMGvK kararı ile yetkilendirildiğini tespit ederek değerlendirmesine başlamıştır.⁸¹⁸ KFOR'un operasyonel komutasının NATO'ya ait olduğunu kabul eden Mahkeme; misyonun BMGvK tarafından denetlendiğini ve dolayısıyla nihai kontrolün (*ultimate authority and control*) BM'de olduğunu vurgulamıştır.⁸¹⁹ BMGvK'nın bir organı olan UNMIK ise faaliyetlerinden doğrudan BM'ye karşı sorumludur.⁸²⁰

Bu sebeple, KFOR ve UNMIK tarafından gerçekleştirilen eylem ve ihmaller, fiili olarak NATO ve diğer uluslararası güçler tarafından gerçekleştirilse dahi, nihai sorumluluğun BM'ye ait olduğuna hükmeden AİHM; eylem ve ihmallerin devletlere

⁸¹⁵ *Ibid.*, para. 8-17.

⁸¹⁶ *Ibid.*, para. 64-65.

⁸¹⁷ *Ibid.*, para. 66-81.

⁸¹⁸ *Ibid.*, para. 128-131.

⁸¹⁹ *Ibid.*, para. 132-141.

⁸²⁰ *Ibid.*, para. 142.

değil, BM'ye atfedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Mahkeme, BM'nin AİHS'ye taraf olmadığı ve bu faaliyetlerin de AİHS kapsamında devletlere atfedilemeyeceği gerekçesiyle başvuruları kişi bakımından kabul edilemez bularak davaları reddetmiştir.⁸²¹

b) Yerel Mahkeme Kararlarında Atfedilebilirlik

(1) Belçika Yerel Mahkeme Kararları

Mukeshimana-Ngulinzira davasına konu olan olayda, Ruanda Soykırımı sırasında BM barış gücü bünyesinde görev yapan Belçikalı askerlerin üs olarak kullandığı bir okula iki bine yakın sivil sığınmıştır. Belçika taburu, sivillerin güvenliğini sağlamadan okulu terk etmiş; bunun sonucunda yaşanan toplu katliam nedeniyle neredeyse sığınanların

⁸²¹ *Ibid.*, para. 144-152. Uluslararası yargı içtihatlarınca geliştirilmiş etkin yahut genel kontrol testi yerine nihai kontrol testini benimseyen AİHM'nin bu kararı yoğun eleştirilere konu olmuştur. AİHM, 2011 yılında aynı gün verdiği Al-Skeini ve Al-Jedda kararları ile Bankovic ve Behrami/Saramati davalarında geliştirdiği içtihadından ve benimsediği dar yetki anlayışından ayrılmıştır. Al-Skeini kararı altı Irak vatandaşının 2003 Irak işgali sonrası, Basra'da işgal gücü olarak görev yapan Birleşik Krallık askerlerinin askerleri tarafından öldürülmesi yahut ölümüne neden olacak şekilde kötü muameleye maruz bırakılması üzerine yapılan başvuru sonucu verilmiştir. Mahkeme kararında bir devletin işgal gücü olarak bulunduğu bir bölgede fiilen kamu gücü kullanması halinde "bireyler üzerinde yetki ve kontrol" (*authority and control over an individual*) kurduğunu ifade etmiş ve söz konusu askerî operasyonların, işgalci devletin insan haklarına ilişkin pozitif yükümlülüklerini doğurduğunu belirtmiştir. Al-Skeini, sadece yetki kavramını genişletmekle kalmamış; aynı zamanda uluslararası örgütlerin yürüttüğü askerî operasyonlarda devletin sorumluluğuna dair önemli bir açılım sağlamıştır. Mahkeme, İngiliz askerlerinin uluslararası bir konsorsiyum (*somut olayda CPA - Coalition Provisional Authority*) içinde görev yapıyor olmalarının, devletin sorumluluğuna hâlel getirmeyeceğini ifade etmiştir. Birleşik Krallık güçlerinin bir kişiyi süresiz olarak alıkoyması üzerine yapılmış başvuruya dair Al-Jedda kararında ise AİHM, dava konusu uyuşmazlıkta hem etkin kontrol hem de nihai kontrolün Birleşik Krallık'ta olduğu sonucuna ulaşarak, başvuru konusunun alıkonulmasına dair fiillerin BM'ye değil, Birleşik Krallık'a atfedilebileceğini belirtmiş ve bu devletin sorumlu tutulması gerektiğine hükmetmiştir. Son olarak, 2014 yılında verdiği Jaloud kararındaysa, Hollanda askerleri Irak'ta bir kontrol noktasında bir sivilin ölümüne sebebiyet vermiştir. Mahkeme, olayın yaşandığı bölgede SFIR'un NATO komutası altında görev yaptığına ve söz konusu bölgedeki genel yetkinin SFIR'a ait olduğuna dikkat çekmiş; fakat buna rağmen, fiili kontrolün olay sırasında Hollanda'ya ait olduğunu tespit ederek yetki ve sorumluluğu doğrudan Hollanda'ya atfetmiştir. Al-Skeini kararı için bkz. ECtHR, *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*, 7 July 2011, (App. No. 55721/07); Al-Jedda kararı için bkz. ECtHR, *Al-Jedda v. the United Kingdom*, 7 July 2011, (App. No. 27021/08); Jaloud kararı için bkz. ECtHR, *Jaloud v. the Netherlands*, 20 November 2014, (App. No. 47708/08). Bu konuda detaylı bilgi ve tartışmalar için bkz. Marko Milanovic, "Jurisdiction and Responsibility: Trends in the Jurisprudence of the Strasbourg Court", *The European Convention on Human Rights and General International Law* içinde, der. Anne van Aaken ve Iulia Motoc (Oxford: Oxford University Press, 2018), s. 97-111; Samantha Besson, "The Extraterritoriality of the European Convention on Human Rights: Why Human Rights Depend on Jurisdiction and What Jurisdiction Amounts to", *Leiden Journal of International Law* 25, no. 4 (2012), s. 857-884; Meryem Yıldırım, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Al-Jedda v. Birleşik Krallık Kararı İncelemesi", *Karar İncelemeleri Dergisi* 2, no. 1 (2024), s. 191-217.

tamamı hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin yakınları, uyuşmazlığı Belçika mahkemelerine taşıyarak Belçika devleti ve ilgili askerî personele karşı tazminat davası açmıştır.⁸²²

İlk derece mahkemesinde yapılan yargılama neticesinde; Belçikalı yetkililerin çekilme kararını BM emir-komuta zincirinden bağımsız olarak aldığına; bu kararının Ruandalı sivillerin hayatta kalma şansını ortadan kaldırdığına ve bu eylemin Belçika devletine atfedilebileceğine hükmedilmiştir.⁸²³

8 Haziran 2018 tarihinde ilk derece mahkemesinin kararını bozan Brüksel Temyiz Mahkemesi; Belçikalı yetkililerin çekilme kararını yalnız başına almadığını, BM emir-komuta zinciri içinde ve BM'nin nihai kontrolü altında aldığı kanaatine varmıştır.⁸²⁴ Bu nedenle Mahkeme, sorumluluğun BM'ye ait olduğunu, Belçika devletine atfin mümkün olmadığını kesin olarak kararlaştırmış; ilgili askerlerin BM dokunulmazlığından yararlanacağı sonucuna vararak davayı esasa girmeden reddetmiştir.⁸²⁵

(2) Hollanda Yerel Mahkeme Kararları

1995 yılı Temmuz ayında Bosna Savaşı'nın en trajik olaylarından biri olan Srebrenitsa soykırımı sırasında, BM UNPROFOR misyonuna bağlı Hollanda taburu, Ruanda'da olduğu gibi, Potoçari'deki üslerinde, aralarında BM için çalışan yerel bir tercüman olan Hasan Nuhanović ve ailesinin de yer aldığı binlerce sığınmacıya kapılarını açmıştır. Nuhanović, BM personeli olduğu için tahliye edilecekler listesinde yer almasına rağmen, ailesi bu listede bulunmadığından ilgili Hollanda birliği tarafından kamp dışına çıkarılmış ve kısa süre sonra Bosnalı Sırp kuvvetlerince katledilmiştir. Bunun üzerine

⁸²² *Mukeshimana-Ngulinzira et autres c. Belgique et autres*, Cour d'appel de Bruxelles, arrêt en appel, n° de rôle 2011/AR/292 et 2011/AR/294, 8 juin 2018, para. 20-28

⁸²³ *Ibid.*, para. 29-31.

⁸²⁴ *Ibid.*, para. 65-66.

⁸²⁵ *Ibid.*, para. 71.

Hasan Nuhanović, ilgili taburun ailesini koruyamadığı gerekçesiyle Hollanda mahkemelerinde, Hollanda devleti aleyhine tazminat davası açmıştır.⁸²⁶ İlk derece mahkemesi, Lahey Temyiz Mahkemesi ve Hollanda Yüksek Mahkemesi'nde üç aşamada görülen davada, görevli askerî taburun eylemlerinin hukuka uygunluğu ve bu eylemlerin Hollanda devleti ve BM'ye atfedilebilirliği tartışılmıştır.

İlk derece mahkemesi, Hollanda kuvvetlerinin BM yetkisi altında görev yaptığını ve dolayısıyla eylemlerinin yalnızca BM'ye atfedilebileceğini belirterek davayı reddetmiştir. Ancak Lahey Temyiz Mahkemesi, bu kararı bozmuş; Hollanda devletinin belirli bir zaman aralığında Hollanda taburu üzerinde etkin kontrol icra ettiğini, dolayısıyla sorumluluğun BM ve Hollanda'ya birlikte atfedilebileceğini tespit etmiştir. Mahkeme, birden fazla aktörün etkin kontrol icra etmesinin mümkün olduğunu belirterek ikili/çoklu atfedilebilirlik (*dual/multiple attribution*) ilkesini açıkça benimsemiştir.⁸²⁷

Hollanda devleti, temyiz mahkemesi kararına itiraz etmiş ve davayı Yüksek Mahkeme önüne taşımıştır. Hollanda Yüksek Mahkemesi; 6 Eylül 2013 tarihli kararında, Temyiz

⁸²⁶ *Netherlands (Ministry of Defence and Ministry of Foreign Affairs) v. Nuhanović*, Final Appeal Judgment, Hollanda Yüksek Mahkemesi, 6 Eylül 2013, ILDC 2061 (NL 2013), *Oxford Reports on International Law in Domestic Courts* içinde, rap. Bérénice Boutin, der. André Nollkaemper ve August Reinisch (Oxford: Oxford University Press, 2015), F1-F7.

⁸²⁷ *Ibid.*, F1-F7. Uluslararası hukuka aykırı bir eylemin aynı anda hem bir devlete hem de bir uluslararası örgüte atfedilmesi, özellikle çok uluslu askerî misyonlar bağlamında son dönemde oldukça yoğun gündeme gelen bir konudur. DARIO Özel Raportörü Gaja, ARSIWA md. 4 uyarınca, bir devletin organı tarafından gerçekleştirilen bir fiilin yalnızca devlete atfedilebileceğini ve bu nedenle aynı fiilin başka bir uluslararası örgüte atfedilemeyeceğini savunmuştur. Ne var ki, uluslararası askerî operasyonların çok katmanlı yapılarını ve bunlardan kaynaklanan problemleri karşılamaya yeterli olmayan bu görüş, UHK tarafından kabul görmemiştir. DARIO metninde, ikili/çoklu atfedilebilirlik açıkça öngörülmemiştir, ancak md. 7 şerhinde, aynı fiilin birden çok uluslararası hukuk kişisine eşzamanlı olarak atfedilebileceği açıkça kabul edilmiştir. Nitekim bu husus Kuijper, Paasivirta ve Hoffmeister gibi AB hukukçuları tarafından da desteklenmektedir. Her ne kadar bu yaklaşım öğretilde kabul görmeye başlasa da, uluslararası ve ulusal mahkemeler bu konuda daha temkinlidir. Bu açıdan Hollanda mahkemelerinin verdiği kararlar DARIO md. 7'deki etkin kontrol testini iki yönlü ve eylem temelli biçimde yorumlayarak, çifte atfetmeye kuramsal değil, pratik bir zemin sunmuştur. Giorgio Gaja, *Seventh Report on Responsibility of International Organizations*, UN Doc. A/CN.4/610 (2009), s. 3–4; DARIO, md. 7 Şerhi, s. 85–87; Pieter Jan Kuijper ve Esa Paasivirta, "Further Exploring International Responsibility: The European Community and the ILC's Project on Responsibility of International Organizations", *International Organizations Law Review* 1 (2004), s. 111–138; Frank Hoffmeister, "Litigating against the European Union and Its Member States: Who Responds under the ILC's Draft Articles on International Responsibility of International Organizations?", *European Journal of International Law* 21, no. 3 (2010), s. 723–747; Tom Dannenbaum, "Dual Attribution in the Context of Military Operations", *International Organizations Law Review* 12 (2015), s. 401–426.

Mahkemesi kararını onamıştır.⁸²⁸ Buna göre Mahkeme öncelikle, askerî birliğin BM kontrolünde olmasının Hollanda devletinin sorumluluğunu tamamen ortadan kaldırmadığına hükmetmiş; DARIO md. 7 uyarınca, katkı sağlayan devletin eylemlerden sorumlu tutulabileceğini vurgulamıştır.⁸²⁹

Mahkeme, Srebrenitsa'nın düşmesinin ardından, Hollanda hükûmetinin tahliye operasyonunun planlanması ve uygulanmasında aktif rol aldığını, Hollandalı askerlere doğrudan talimatlar verdiğini ve bu eylemleri önleme kapasitesine sahip olduğunu kabul etmiştir.⁸³⁰ Bu çerçevede, Hollandalı askerlerin yalnızca BM komutasıyla değil, Hollanda devletinin bilgisi, katılımı ve yönlendirmesiyle hareket ettiğine hükmetmiştir.

Kararın devamında, eylemlerin hukuka aykırı olup olmadığı da tartışılmış; başvurucunun yakınlarının hayati tehlike altında dışarı çıkarılmasının hem Bosna-Hersek hukukuna, hem de uluslararası insan hakları hukukuna aykırı olduğuna hükmedilmiştir. Al-Skeini kararına atıf yapan Yüksek Mahkeme, insan hakları yükümlülüklerinin barış gücü operasyonlarında da geçerli olduğunu hatırlatmış, Hollanda'nın Potoçari kampı üzerinde fiilen yetkisi bulunduğunu ve bu yetkiyi kullanarak insan haklarını koruma yükümlülüğü altında olduğunu vurgulamıştır.⁸³¹

Hollanda mahkemeleri nezdinde, Srebrenitsa'da meydana gelen soykırımda Hollandalı askerlerin sorumluluğuna ilişkin bir dava da Srebrenitsa Anneleri Derneği tarafından açılmıştır. Davacı taraf, Hollanda'nın BM barış gücü bünyesindeki askerî

⁸²⁸ Kararın tamamı için bkz. *Netherlands (Ministry of Defence and Ministry of Foreign Affairs) v. Nuhanović*, Supreme Court of the Netherlands, Final Appeal Judgment, 6 September 2013, Case No. 12/03324, ILDC 2061 (NL 2013).

⁸²⁹ *Ibid.*, para. 3.10.2-3.11.2.

⁸³⁰ *Ibid.*, para. 3.12.2-3.12.3.

⁸³¹ *Ibid.*, para. 3.15.1-3.19.

birliği vasıtasıyla, tabura sığınan erkeklerin Bosnalı Sırplar tarafından sistematik şekilde ayrıştırılmasına ve akabinde katledilmesine fiilen katkı sağladığını ileri sürmüştür.⁸³²

İlk derece yargılaması ve temyiz aşamasının ardından uyuşmazlık Hollanda Yüksek Mahkemesi önüne taşınmıştır. Yüksek Mahkeme, Nuhanovic kararından farklı olarak, Hollanda devletinin 11 Temmuz 1995 saat 23:00'ten itibaren askerî taburun eylemleri üzerinde etkin kontrol sahibi olduğunu kabul etmiş; bu nedenle belirtilen zaman diliminden sonraki eylemlerin devlete atfedilebileceğine hükmetmiştir.⁸³³ Mahkemeye göre, askerî Birlik'in bu andan önceki faaliyetleri yalnızca BM'ye atfedilebilirken, sonraki faaliyetleri hem BM hem de Hollanda devletine atfedilebilecek nitelik kazanmıştır.

Mahkeme, özellikle 13 Temmuz 1995 tarihinde, Hollanda taburunun Potoçari'deki üssüne sığınan yaklaşık 350 erkek sığınmacıya içeride kalmaya devam etme imkanı sağlamamasını, sığınmacıları dışarıya yönlendirmesini ya da en azından riskler hakkında bilgilendirmemesini, ağır ihmal olarak değerlendirmiştir. Nitekim bu ihmalin, Bosnalı erkeklerin hayatta kalma şansını %10 oranında azalttığı ifade edilmiştir.⁸³⁴

Yüksek Mahkeme, Hollanda devletinin sığınmacıları neden içeride tutmadığına yönelik savunmasında öne sürdüğü üssün güvenliği, askerî baskı, kapasite ve insani koşullara ilişkin gerekçeleri kabul etmemiş; askerî taburun bu kişileri açıkça uyarma,

⁸³² Hoge Raad der Nederlanden, Judgment of 19 July 2019, *Stichting Mothers of Srebrenica v. The State of the Netherlands*, ECLI:NL:HR:2019:1284.

⁸³³ *Ibid.*, para. 5.1.

⁸³⁴ *Ibid.*, para. 4.7.1 - 4.7.9. Hollanda Yüksek Mahkemesi, olayın tüm koşullarını değerlendirerek sığınmacıların üs içinde kalmaya devam etmesi halinde hayatta kalma şansına yönelik takdiri bir oran belirlemiş, bu oran üzerinden Hollanda devletinin kısmi tazminat sorumluluğu tespit edilmiştir.

tehlikeyi bildirme veya kalmak isteyenleri engellememe yükümlülüğü bulunduğunu ifade etmiştir.⁸³⁵

Davacı tarafın ayırıştırma iddiasına ilişkin olarak Mahkeme, ayırıştırma sürecinin Hollandalı birliğin oluşturduğu “insan koridoru” (*sluice*) üzerinden yürütüldüğünü; sığınmacıların gruplar hâlinde otobüslere yönlendirilmesinin, Bosnalı Sırpların erkekleri kadın ve çocuklardan sistematik biçimde ayırmalarını fiziksel olarak kolaylaştırdığını tespit etmiştir. Mahkeme, ayırım uygulamasının Hollandalı taburun fiilleriyle planlı ve sistematik olarak yürütüldüğünü ve sürecin hızlandırıldığını kabul etmiştir.⁸³⁶

Karar, BM barış gücü bünyesinde görev yapan askerlerin eylemlerinin yalnızca BM’ye değil, belirli koşulların sağlanması hâlinde gönderen devlete de atfedilebileceği yönündeki içtihadı pekiştirmiştir. Her ne kadar Mahkeme ikili atfedilebilirlik imkânını ilkesel olarak kabul etse de, somut olayda özellikle devletin askerî birlik üzerinde fiilen etkin kontrol sahibi olduğu döneme odaklanmış; bu nedenle devlete yüklenen sorumluluğu yalnızca bu zaman dilimiyle sınırlı tutmuştur.⁸³⁷

Hem Nuhanović hem de Srebrenitsa Anneleri Derneği kararları, Hollanda Yüksek Mahkemesi’nin BM barış gücü bünyesinde görev yapan Hollandalı taburun Temmuz 1995’te Srebrenica’da gerçekleştirdiği eylemlerden ötürü devlet sorumluluğunu hukuki zemine oturttuğu önemli içtihatlardır. Her iki kararda da mahkeme, barış gücü askerlerinin eylemlerinin yalnızca BM’ye atfedilemeyeceğini, gönderen devletin de sorumluluğu paylaşabileceğini kabul etmiştir.

⁸³⁵ *Ibid.*, para. 4.6.1 - 4.6.9.

⁸³⁶ *Ibid.*, para. 4.5.1 – 4.5.4.

⁸³⁷ *Ibid.*, para. 3.3.5 ve 4.1–4.2. Yüksek Mahkeme, Hollanda taburunun BM bünyesinde faaliyet göstermesine rağmen belirli eylemlerin devlete atfedilebileceğini kabul etmiştir.

3. UHK, DARIO md. 7 ve Etkin kontrol Testi

DARIO md. 7 uyarınca, uluslararası hukuka göre, bir uluslararası örgütün tasarrufu altındaki bir devlet organının ya da başka bir uluslararası örgüt organının veya temsilcisinin eylemi, eğer bu eylem üzerinde etkin kontrol mevcutsa, söz konusu uluslararası örgütün eylemi sayılmaktadır. AB Komisyonu; DARIO'nun müzakereleri esnasında, etkin kontrol testinin Birlik'e uygulanmasına dair görüş beyan etmiştir.⁸³⁸ Komisyon; özellikle gümrük, rekabet ve ticaret gibi alanlarda üye devlet idare ve organlarının icra ettiği normların, AB'nin iç hukuk düzeninin bir parçası olduğunu; bu organların, AB hukukunu tatbik ederken aslında örgütün bir uzantısı olarak Birlik adına hareket ettiklerini savunmuştur. Bu gerekçeyle, üye devletlerin fiillerinin doğrudan AB'ye atfedilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁸³⁹

Komisyonun bu tezlerine karşı çıkan Özel Raporör Gaja, bağlayıcı bir AB normunun varlığının, tek başına eylemin AB'ye atfedilebilmesi için yeterli olmadığını; uluslararası örgütün ilgili devlet eylemi üzerinde gerçek ve somut bir yönlendirme, denetleme veya onaylama mekanizmasına sahip olması, başka bir deyişle etkin kontrol icra etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁴⁰ Görüşlerini AIHM'nin Bosphorus v. İrlanda ve ABAD'ın Kadı kararlarıyla destekleyen Gaja, üye devlet yahut devletlerin yalnızca AB hukukuna uygun hareket etmesinin atfedilebilirlik için yeterli kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁸⁴¹

Bu bağlamda UHK, DARIO'nun 2011 yılında kabul edilen nihai metninde, Özel Raportör Gaja'nın görüşlerini açıkça benimsemiştir. DARIO'nun 7. ve 64. maddeleri

⁸³⁸ AB Komisyonu'nun beyanları için bkz. European Commission, Official Records of the General Assembly, Fifty-ninth Session, Sixth Committee, 21st meeting (A/C.6/59/SR.21).

⁸³⁹ *Ibid.*, para. 18; Pieter Jan Kuijper, *dipnot* 294, s. 5-6.

⁸⁴⁰ Giorgio Gaja, *dipnot* 827, s. 7-9, para. 30-33.

⁸⁴¹ *Ibid.*, para. 33.

birlikte değerlendirildiğinde, uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin atıf rejiminin hem uluslararası hukukun genel ilkelerini hem de örgütlerin kendi iç düzenlemelerini dikkate alacak şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır. DARIO md. 64 uyarınca, uluslararası örgütlerin ve üye devletlerinin karşılıklı ilişkilerinde geçerli olan özel uluslararası hukuk kurallarının (lex specialis), DARIO hükümlerine göre öncelikli uygulanabileceği kabul edilmiştir. Ancak bu öncelik yalnızca, örgüt ile üyesi arasında geçerli olan iç ilişkilere yönelik olup; üçüncü taraflara karşı doğacak uluslararası sorumluluk bağlamında DARIO'nun genel hükümleri geçerliliğini korumaktadır.

Bu noktada, çalışmanın temel amacı olan AB'nin ODGP kapsamındaki askerî misyonlarından doğan uluslararası sorumluluğun belirlenmesi bağlamında, şimdiye dek ayrıntılı biçimde ele alınan atfedilebilirlik testlerinin AB'ye uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu itibarla, şimdiye dek ayrı ayrı ele alınan unsurlar bir bütün hâlini almakta; kuramsal tartışmalarla sahadaki uygulamalar arasındaki ilişki, AB üzerinden somut ve bütüncül bir şekilde ortaya konulmak durumundadır.

III. GENEL DEĞERLENDİRME

Avrupa Birliği'nin (AB) kriz yönetimi operasyonlarından doğan uluslararası sorumluluğu, yalnızca klasik bir uluslararası örgüt sorumluluğu meselesi değil; aynı zamanda çok düzlemli normatif yapılar, fiilî kontrol ilişkileri ve parçalı yargı yetkileri bağlamında şekillenen özgün bir sorumluluk rejimi meselesidir. Bu bağlamda AB'nin uluslararası sorumluluğu; normatif yükümlülüklerin niteliği, fiilin atfedilebilirliği ve yargısal denetimin imkânı olmak üzere üç temel ekseninde değerlendirilmektedir.

Her şeyden önce, uluslararası hukukta sorumluluk kavramı, yalnızca bir fiilin hukuka aykırılığını değil, bu fiilin hangi süjeye atfedileceği ve bu atfın yargısal ya da siyasal denetime konu edilip edilemeyeceğini de kapsayan bütünsel bir yapıdır. Bu çerçevede, AB'nin OGSP bağlamındaki askerî ve sivil operasyonlarından doğan

sorumluluğunun, hukuki bir bağlamda tartışılabilmesi için, söz konusu operasyonların uluslararası hukukun öznesi olan bir yapı tarafından yürütülmesi, fiilin bu yapıya atfedilebilir olması ve bu yapı hakkında bir yaptırım ya da denetim mekanizmasının bulunması gerekir.

Bu bağlamda, Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun (UHK) hazırladığı ve uluslararası örgütlerin hukuka aykırı fiillerinden doğan sorumluluğunu düzenleyen DARIO’nun 4. ve 7. maddeleri, sorumluluğun doğumu açısından esas alınmaktadır. DARIO md. 4, bir uluslararası örgütün kendi organlarının ya da temsilcilerinin görev sırasında gerçekleştirdiği fiillerin doğrudan örgüte atfedilebileceğini belirtirken; md. 7, bir devletin ya da başka bir örgütün fiillerinin, eğer söz konusu örgüt tarafından etkin kontrol altında gerçekleştirildiyse, bu fiillerin de ilgili örgüte atfedilebileceğini öngörmektedir. Bu normatif çerçeveye göre, AB’nin OGSP bağlamındaki sorumluluğu, her bir operasyonel bağlamda ayrı ayrı değerlendirilmek zorundadır.

Örneğin EUFOR Çad-OAC veya EUNAVFOR Atalanta gibi misyonlarda, AB’nin doğrudan operasyonel komuta kontrolünü üstlendiği durumlarda, fiilin AB’ye atfedilmesi daha kolay görünmekte; buna karşılık EUFOR Althea gibi NATO destekli ya da BM kararlarına dayanan görevlerde atfedilebilirlik daha karmaşık bir yapıya bürünmektedir. Bu noktada, UAD’nin Nikaragua kararıyla geliştirdiği “etkin kontrol” testi, AB’nin sorumluluğunu belirlemede temel ölçüt hâline gelmiştir. UAD, bu testin uygulanabilmesi için yalnızca siyasi destek veya genel koordinasyonun yeterli olmadığını, fiilî düzeyde yönlendirme, emir verme, kontrol etme veya onay mekanizmasının varlığının aranması gerektiğini açıkça belirtmiştir.

Ayrıca AIHM’nin Behrami/Saramati kararında geliştirdiği “nihai kontrol” testi ve EYUCM’nin Tadić kararında ortaya koyduğu “genel kontrol” testleri de uluslararası uygulamada paralel veya alternatif ölçütler olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak DARIO

sistematığı, bu testler arasında açık biçimde “etkin kontrol” testini tercih etmiş ve uluslararası örgütlerin doğrudan veya dolaylı fiilî etkisini esas alan bir yaklaşım benimsemiştir. Bu durum, özellikle AB gibi çok düzeyli karar alma mekanizmalarına sahip örgütlerde, sorumluluk analizinin yalnızca hukuki metinler üzerinden değil, operasyonun fiilî işleyişi ve emir-komuta zinciri üzerinden yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Nitekim Hollanda mahkemelerinin Nuhanović ve Srebrenitsa Anneleri Derneği kararlarında vurguladığı gibi, aynı fiilin hem BM’ye hem de gönderen devlete eş zamanlı olarak atfedilebildiği ikili atfedilebilirlik (dual attribution) yaklaşımı, AB’nin ODGP operasyonlarında da uygulama alanı bulmaktadır. Özellikle AB’nin bünyesinde görev yapan askerlerin, hem kendi ulusal komuta zincirlerine hem de AB’nin askerî yapılarına bağlı olarak hareket ettiği durumlarda, sorumluluk analizi bu ikili yapı üzerinden yapılmak zorundadır.

Bu kapsamda, normatif çerçeveyi tamamlayan ikinci unsur yargı denetimidir. AB’nin doğrudan UAD ya da AİHM önünde yargılanabilir olmaması, sorumluluğun etkili bir şekilde denetlenmesini ilk bakışta güçleştirmektedir. Ancak ABAD’ın Rosneft, Bank Refah Kargaran, Elitaliana, H. v. Konsey ve KS-KD kararlarında geliştirdiği içtihatlar, ODGP kapsamındaki fiillerin, siyasi ve stratejik boyutlarının dışında kalan yönleri açısından denetlenebileceğini açıkça ortaya koymuştur. Özellikle Bank Refah Kargaran kararında, ODGP bağlamındaki faaliyetlerden doğan zararların sözleşme dışı sorumluluk hükümleri uyarınca tazmin edilebileceği kabul edilmiştir. Böylelikle, AB’nin dış eylemlerinden kaynaklanan uluslararası hukuk ihlallerine ilişkin iç hukuk düzeyinde yargı yolu açılmış, ABAD içtihadı fiilen bir uluslararası sorumluluk yargılaması işlevi görmeye başlamıştır.

Buna ek olarak, ulusal mahkemelerin —özellikle Hollanda, Belçika ve Almanya yargı organlarının— AB ve üye devletlerin eylemlerini birlikte değerlendiren kararları, AB'nin ODGP bağlamında gerçekleştirdiği fiillerin hem AB hukukuna hem de uluslararası hukuka göre denetlenebilir olduğunu göstermektedir. Bu kararlar, DARIO'da öngörülen sorumluluk rejiminin pratikte nasıl uygulanabileceğine dair somut örnekler sunmakta ve yargı denetiminin çok düzeyli bir yapıya sahip olduğunu teyit etmektedir.

Son olarak, AB her ne kadar Cenevre Sözleşmeleri, Ek Protokoller veya AİHS gibi temel insan hakları ve insancıl hukuk belgelerine taraf olmasa da, bu metinlerin uluslararası örf ve adet hukukunun parçası hâline gelmiş olması ve AB müktesebatıyla bütünleşmiş temel hak standartları, AB'yi doğrudan bağlamaktadır. AB Antlaşması'nın 3(5), 21 ve 42. maddeleri ile AB Temel Haklar Şartı'nın 51. maddesi, AB'nin tüm dış eylemlerinde insan haklarına ve uluslararası hukuka saygı yükümlülüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, AB'nin BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesiyle katıldığı misyonlarda insan haklarının korunması ve uluslararası hukuk kurallarının uygulanması yönündeki açık hükümler, AB'nin sorumluluk zeminini daha da güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği'nin kriz yönetimi operasyonlarından doğan uluslararası sorumluluğu, yalnızca teorik düzlemde değil, fiilî ve yargısal düzlemde de giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu sorumluluk; (1) hukuka aykırı bir fiilin varlığı, (2) bu fiilin AB'ye atfedilebilirliği ve (3) bu ilişkinin yargısal denetime konu edilebilirliği koşullarının birlikte gerçekleşmesi hâlinde somutlaşmakta, AB'yi bir uluslararası hukuk süjesi olarak yükümlülük altına sokmaktadır. Bu bağlamda, AB'nin OGSP bağlamındaki faaliyetlerinin hukuka uygunluğunun hem içerik hem de denetim yönünden sistematik biçimde incelenmesi; sadece AB'nin kurumsal meşruiyeti açısından değil, uluslararası hukukun genel güvenilirliği ve işlerliği açısından da hayati önem taşımaktadır.

SONUÇ

Uluslararası örgütler, 19. yüzyıldan bu yana uluslararası hukukun önemli kurumsal aktörlerinden biri haline gelmiştir. 1648 Vestfalya sistemiyle egemen eşit devletler temelinde şekillenen uluslararası toplum, zamanla bu yapının yetersizlikleriyle yüzleşmiş ve çok taraflı iş birliğini kurumsallaştırmak adına uluslararası örgütleri geliştirmiştir. Viyana Kongresi'ni takiben ortaya çıkan örgütlenme eğilimi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında yeni bir evreye girmiş ve uluslararası hukukun aktör çeşitliliği artmıştır. Bu bağlamda, devletler dışında uluslararası hukuki kişiliğe sahip farklı yapılanmalar doğmuş; bu yapılardan bazıları, sadece iş birliğini değil, yetki devrini de içeren bütünleşme süreçlerine yönelmiştir.

Avrupa Birliği, bu sürecin en gelişmiş örneği olarak, klasik uluslararası örgüt tanımlarını aşan, *sui generis* bir yapıya sahiptir. AB'nin tarihsel evrimi, Paris Antlaşması ile temelleri atılan ekonomik iş birliğinden, Roma, Maastricht ve Lizbon Antlaşmaları ile pekiştirilen kurumsal bütünleşmeye kadar geçen yaklaşık yetmiş yıllık bir sürece dayanmaktadır. Bu süreç boyunca AB, yalnızca ekonomik bir topluluk olmanın ötesine geçmiş; siyasi, hukuki ve hatta anayasal düzlemde özgün bir entegrasyon yapısına sahip olmuştur.

AB'nin bu özgünlüğü, ulusüstülük kavramı ile ifade edilmektedir. Schermers ve Blokker'ın dört karakteristik unsur üzerinden tanımladığı ulusüstülük (bağlayıcı karar alma yetkisi, bağımsız karar alma süreçleri, uygulama yetkisi ve üyelikten tek taraflı çıkışın engellenmesi), AB'de neredeyse tamamen mevcuttur. Özellikle doğrudan etki, öncelik ilkesi, zımni yetki ve insan hakları ilkesi gibi ABAD içtihadıyla geliştirilen ilkeler, AB'nin kurumsal özerkliğini ve hukuki özgünlüğünü pekiştirmiştir. Ancak yapılan karşılaştırmalı analiz, bu ilkelerin mutlak surette AB'ye özgü olmadığını, farklı

yoğunluk ve bağlamlarda diğer uluslararası örgütlerde de yer bulduğunu ortaya koymuştur.

Bu tespitten hareketle, AB'nin doğrudan etki ve öncelik gibi ilkelerle donatılmış olmasının, onu tek başına farklılaştırmaya yetmediği anlaşılmaktadır. Nitekim, BMGvK kararları bağlayıcı nitelik taşıyabilmekte, UAD de benzer şekilde zımni yetkiyi ve doğrudan uygulanabilirliği tatbik etmektedir. Dolayısıyla AB'yi farklılaştıran husus, bu ilkelerin varlığı değil; bu ilkelerin sistematik biçimde bir bütünleşme süreci içinde kurumsallaşmış olmasıdır.

Buradan hareketle, Aristotelesçi tanım teorisi doğrultusunda yapılan değerlendirme, AB'yi anlamlandırmak için daha sağlam bir zemin sunmaktadır. Bu teoriye göre bir varlığın tanımı, onun ait olduğu cins (*genus*) ve onu diğerlerinden ayıran nitelik (*differentia*) ile yapılır. Çalışmada yapılan değerlendirme sonucu, AB'nin cinsinin “ulusüstü uluslararası örgüt”, ayırıcı niteliğinin ise “bütünleşme sürecinde olması” olduğu sonucuna varılmıştır. Böylece, AB için ulaşılan tam tanım: “Bütünleşme sürecinde olan ulusüstü örgüt” şeklinde ifade edilebilir.

Bu tanım, AB'yi klasik uluslararası örgütlerden ayırırken, onu devletle özdeşleştirmemekle birlikte, devletleşmeye doğru evrilen bir ara form olarak konumlandırmaktadır. Çünkü AB, klasik anlamda bir devletin taşınması gereken egemenlik birliğini henüz tam anlamıyla gerçekleştirilmiş değildir. Ancak kurucu antlaşmaların anayasal nitelik kazanması, kendi vatandaşlarını doğrudan muhatap alabilmesi, öncelikli uygulanacak hukuk düzenine sahip olması ve içtihadî yöntemlerle yetkilerini genişletebilmesi gibi hususlar, onun devlet benzeri bir yapıya yöneldiğini göstermektedir.

Fikrimizce AB bu yönüyle, uluslararası hukukun mevcut kategori sistemini zorlayan, “geçiş rejimi” niteliğinde bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Uluslararası

hukuk, bugüne kadar yalnızca iki temel süje üzerinden şekillenmişti: devletler ve uluslararası örgütler. Ancak AB, bu iki kutbun arasında kalan gri alanda konumlanmakta ve uluslararası hukukun tanım sistematğinde boşluklara neden olmaktadır. Bu durum, Koskenniemi başkanlığında hazırlanan 2006 tarihli UHK'nin “Uluslararası Hukukun Fragmantasyonu” raporunda da açıkça ifade edilmiş; AB, otonom bir hukuki rejim olarak tanımlanmış; ancak bu otonominin *lex specialis* düzeyinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yine de bu yaklaşım, AB'nin bütünleşme sürecinin dinamik doğasını ve devletleşmeye dönük potansiyelini yeterince izah edememektedir. Zira AB, yalnızca belirli bir sektöre ya da amaç alanına özgülenmiş uzman bir örgüt değil; toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki alanlarda kapsamlı bir bütünleşmeyi hedefleyen bir yapıdır. Bu nedenle, gelecekte uluslararası hukukun süje sistematğinde AB gibi yapılara özgü yeni tanımlamalara, normatif modellere ve kategori teorilerine ihtiyaç duyulması kaçınılmaz olacaktır.

Bu teorik değerlendirmeler bağlamında, çalışmanın ikinci bölümünde, AB Hukukunun uluslararası hukukla olan ilişkisi çerçeve niteliğinde kalmış normatif düzenlemeler ve bunları detaylandıran içtihadî gelişmeler ışığında ele alınmıştır. Nitekim ABA ve ABİHA hükümleri, Birlik'in uluslararası hukuka “titizlikle uyma” ve bu hukukun “geliştirilmesine katkı sunma” hedefini anayasal düzeyde ortaya koymakla birlikte, bu ilkesel taahhütlerin pratikte nasıl hayata geçirildiği önemli bir tartışma konusudur.

AB'ye uluslararası antlaşma yapma yetkisi tanıyan ABİHA md. 216, bu antlaşmaların akdedilme usullerini belirleyen md. 218 ve üyelik öncesi uluslararası yükümlülüklerin korunmasına ilişkin md. 351 gibi hükümler, AB hukuk düzeni ile uluslararası hukuk arasında kurumsal nitelikte doğrudan bağlar kurmaktadır. Bununla birlikte, 1969 ve 1986 tarihli VAHS'nin hükümleri de, örf-adet hukukunu yansıttıkları

ölçüde AB açısından bağlayıcılık taşımaktadır. Bu bağlayıcılığın sınırları, ABAD içtihatlarıyla şekillenen doğrudan etki, uygun yorum ve örf-adet hukuku gibi kavramlarla belirlenmektedir.

ABAD'ın içtihatlarında benimsediği yaklaşım, uluslararası antlaşma hükümlerinin yalnızca açık, kesin ve koşulsuz olması durumunda doğrudan etkili olabileceği yönündedir. Bu bağlamda GATT gibi çok taraflı antlaşmalar genellikle doğrudan etkili kabul edilmezken, Kupferberg ve Sevince gibi iki taraflı veya daha somut haklar tanıyan antlaşmaların doğrudan etkili olduğu tespit edilmiştir.

Öte yandan, AB ile üye devletlerin birlikte taraf olduğu karma antlaşmalar ve bu antlaşmalardan doğabilecek uluslararası sorumluluk meselesi, ulusüstü yapı ile devlet egemenliği arasındaki gerilimi açıkça gözler önüne sermektedir. Özellikle Antarctic MPA ve Opinion 1/19 kararlarında Divan'ın benimsediği yaklaşım, AB'nin uluslararası hukukla uyumlu hareket etme yükümlülüğü ile kendi iç hukukunun otonom yapısı arasındaki dengenin zorluğunu yansıtmaktadır. Bu kararlar, aynı zamanda AB kurumları arasındaki yetki çekişmesini ve uluslararası yükümlülüklerin kimin tarafından üstlenileceğine dair belirsizlikleri de gözler önüne sermektedir.

Uluslararası antlaşmaların yorumlanmasında benimsenen uygun yorum ilkesi, AB'nin taraf olduğu uluslararası metinlerin etkili biçimde uygulanabilmesi açısından tamamlayıcı bir mekanizma işlevi görmektedir. Uygulamada, Divan özellikle doğrudan etkili olmayan antlaşmalarda uygun yorum ilkesine başvurarak, AB ikincil hukukunun uluslararası taahhütlerle uyumlu şekilde yorumlanmasını sağlamaktadır.

Uluslararası örf-adet hukukuna gelindiğinde ise, Divan genellikle temkinli bir tutum benimsemekte ve bu kuralların tespiti konusunda “esaslı hata testi” gibi araçlar kullanmaktadır. Racke, Brita, Psagot ve Front Polisario kararları, Divan'ın örf-adet

hukukuna nasıl yaklaşması gerektiğine dair farklı örnekler sunmakta; aynı zamanda AB'nin uluslararası toplumdaki normatif kimliğine dair önemli ipuçları barındırmaktadır.

Sonuç olarak, AB ile uluslararası hukuk arasındaki ilişki, hem normatif düzlemde hem de yargı içtihatları düzeyinde çok boyutlu bir yapı sergilemektedir. ABAD, zaman zaman uluslararası hukukun ilke ve kurallarını iç hukuk bağlamında araçsallaştırmakla eleştirilse de, uluslararası hukukun gelişimi açısından etkili bir yorum merci olarak işlev görmeye devam etmektedir. Bu bağlamda AB, hem bir uluslararası aktör olarak uluslararası hukuka uyum sağlama yükümlülüğü taşımakta, hem de kendi iç hukukunun özerkliğini koruma çabasıyla bu hukuk ile sürekli bir etkileşim kurmaktadır. Bu etkileşim, önümüzdeki dönemde özellikle yapay zekânın sınır ötesi düzenlemeleri, küresel veri güvenliği, stratejik teknolojilere erişim, enerji güvenliği ve yeni nesil silah sistemlerine gibi güncel meseleler karşısında daha da belirgin hâle gelecektir.

AB hukukunun hem uluslararası hukukla olan ilişkisini hem de bu ilişki karşısındaki iç tutumunu anlamak için, hukukun genel ilkeleri ve özerklik ilkesinin de ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, hukukun genel ilkeleri uluslararası hukukta tarihsel olarak kolonyal mirasın bir izdüşümü olan "medeni milletler" anlayışından evrilerek, daha kapsayıcı ve evrensel bir yapı kazanmaya başlamıştır. UHK'nin 2023 tarihli taslak sonuçlarında benimsenen çift kaynaklı yaklaşım – yani hem ulusal hukuklardan hem de uluslararası hukuktan türeyen genel ilkeler – bu dönüşümün bir göstergesidir. Benzer biçimde, AB hukukunda da genel ilkeler, kurumsal pratikler ve içtihatlar yoluyla şekillenmiş; orantılılık, meşru beklenti ve ayrımcılık yasağı gibi ilkeler zamanla sistemin iç dinamikleriyle bütünleşerek normatif birer standarda dönüşmüştür. Ne var ki, bu ortak zemine rağmen, AB hukuku kendi kurumsal özerkliğini sürdürme kararlılığını ısrarlı bir şekilde göstermiştir.

Divan'ın Intertanko, Opel Austria ve özellikle Kadı kararlarında ortaya koyduğu yaklaşım, AB hukukunun uluslararası hukuku belirli sınırlar dâhilinde içselleştirdiğini, fakat kurucu değerleri, temel hak rejimi ve yargısal denetim mekanizması söz konusu olduğunda bu normlara bağımlılığı reddettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Divan, BMGvK kararları karşısında dahi AB hukukunun özerkliğini ve temel hakların üstünlüğünü koruyabilmek adına, uluslararası hukukun hiyerarşik üstünlüğünü sorgulamaktan çekinmemiştir. Bu yaklaşım, her ne kadar bazı çevrelerce "hukuki otarşı" olarak eleştirilse de, kanımızca AB'nin normatif kimliğini ve kendi içinde tutarlılığını muhafaza etme çabasıyla yakından ilişkilidir.

Öte yandan, AB'nin AİHS'ye taraf olmasını konu alan Opinion 2/13 kararı, AB hukukunun dış yargısal denetime kapalı yapısını ve Divan'ın kendi münhasır yetkisini koruma refleksini gözler önüne sermiştir. Bu karar, AB'nin sadece iç hukuk düzeniyle değil, aynı zamanda uluslararası insan hakları rejimiyle de mesafeli bir özerklik ilişkisinde olduğunu ortaya koymuştur. Her ne kadar bu durum Avrupa Konseyi düzeyinde sürdürülen 46+1 müzakereleriyle yumuşatılmaya çalışılsa da, ODGP gibi alanların hâlâ katılım dışında bırakılması, özerklik ilkesinin sınırlarını da yeniden tanımlamaktadır.

Bu çerçevede, AB–uluslararası hukuk ilişkisini klasik monist veya düalist modellerle açıklamak yetersiz kalmaktadır. Uluslararası hukukun, AB hukuk sistemine entegre olduktan sonra "Birlik hukukuna dönüştüğü" (*unionisation/europeanisation*) yönündeki görüş, her iki hukuk düzeninin karşılıklı olarak birbirini dönüştürdüğü bir ara model olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yapı, uluslararası hukukun normatif etkisinin yalnızca AB kurumsal sisteminin kabulüne tabi olduğu; AB hukukunun ise kendi içsel mantığı ve değerler sistemi doğrultusunda bu etkileri filtrelediği bir sistemdir. Bu durum, AB hukukunun "hukuki istisnacılık" eğilimi taşıyan yönüne de işaret etmektedir. Zira AB,

kendisini uluslararası hukuka bütünüyle tabi bir aktör değil; belirli koşullar altında ve kendi öncelikleriyle sınırlı biçimde etkileşen bir özerk hukuk düzeni olarak konumlandırmaktadır. Çalışma bağlamında Türk anayasa hukukuyla yapılan eleştirel karşılaştırma da, bu noktada anlam kazanmaktadır. Her ne kadar Türk hukuk sistemi de benzer normatif belirsizlikleri barındırsa da, böyle bir kurumsal özerklik ya da istisnacılık iddiası geliştirmemiştir. Dolayısıyla bu karşılaştırma, AB hukukunun uluslararası hukuk karşısında benimsediği ayrıksı pozisyonun ve istisnacı yaklaşımının örtük bir eleştirisi niteliğini taşımaktadır.

Sonuç olarak, AB hukukunun genel ilkeleri ile özerklik ilkesi arasındaki bu çift yönlü etkileşim; hem normatif iç tutarlılığın sağlanması hem de uluslararası hukuka karşı pozisyonunun belirlenmesi açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. ABAD kararları, bu iki ilkedен türeyen çok katmanlı bir yorum yapısı ile Birlik hukukunun özgünlüğünü ve özerkliğini muhafaza etmekte; aynı zamanda uluslararası hukukla iş birliği zemini aramaktadır. Ancak Brüksel'in tutumu ve ABAD içtihatlarından anlaşıldığı üzere bu iş birliği, hiçbir zaman AB hukukunun kurucu paradigması olan özerklik ve temel hakların üstünlüğü ilkelerinden ödün verilerek gerçekleştirilemeyecektir. Dolayısıyla, AB hukuku, uluslararası hukuku benimsemekte seçici ve koşulludur; bu yönüyle uluslararası hukuk düzeninde hem entegre hem de mesafeli bir aktör olarak varlık göstermektedir.

Bu yapı, güncel uluslararası gelişmeler karşısında daha da hassas hâle gelmiştir. Nitekim 2024 yılında ABD Başkanlığına yeniden seçilen Donald Trump'ın dışlayıcı ve tek taraflı uluslararası siyaset anlayışı, transatlantik ilişkilerdeki kırılganlığı artırmış; AB'nin uluslararası hukuka dayalı çok taraflılık idealini ciddi biçimde sınamaya başlamıştır. Trump'ın NATO, Dünya Ticaret Örgütü ve BM gibi çok taraflı kurumlara yönelik tutumu; küresel iş birliği yerine ulusal çıkar eksenli politikaları öncelemesi, AB'yi yalnızlaşma riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Buna ek olarak, Çin'in yükselen

ekonomik ve diplomatik gücü ile birlikte, özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika pazarlarında artan etkinliği, AB'nin değer odaklı dış politika ve ticaret stratejilerini yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, AB hukukunun hem içeriden gelen ulusal egemenlik talepleriyle hem de dışarıdan dayatılan jeopolitik dönüşümlerle aynı anda baş etmek zorunda kalacağı yeni ve çok yönlü bir sınama anlamına gelmektedir.

Bu çerçevede, AB'nin kriz yönetimi operasyonları, yalnızca bir dış politika ve güvenlik aracı olarak değil, aynı zamanda AB'nin uluslararası hukuk içindeki konumunun sınındığı somut uygulama alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın üçüncü kısmında sorumluluk kavramının tarihi bağlamı dikkate alınarak operasyonların kavramsal çerçevesi, kurumsal işleyişi ve hukuki sorumluluğa yol açabilecek sonuçları çok katmanlı bir şekilde incelenmiştir.

Öncelikle, kriz yönetimi operasyonlarına ilişkin kavramsal çerçeve, Birliğin BM ve NATO literatüründen esinlenmekle birlikte, kendine özgü bir terminoloji geliştirdiğini göstermektedir. Barışı koruma, barışı sağlama ve barışı inşa etme gibi faaliyetler, AB belgelerinde “kriz yönetimi operasyonları” başlığı altında birleşmekte; bu operasyonlar kimi zaman zorlayıcı askerî müdahaleleri de kapsayabilmektedir. Ancak öğretilerde barışı sağlama ve barışı uygulama kavramlarının AB belgelerinde net bir ayırım gözetilmeksizin kullanıldığı; bunun da operasyonların hukuki niteliğinin yorumlanmasını zorlaştırdığı görülmektedir. Lizbon Antlaşması ile ODGP ve OGSP kapsamı genişletilmiş, böylece barışın korunması ve inşası süreçlerinde AB'nin daha aktif bir rol üstlenmesi hedeflenmiştir.

Kurumsal gelişim açısından bakıldığında ise, AB'nin askerî yapılanması Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları ile şekillenmeye başlamış; Nice ve Lizbon Antlaşmaları ile bu yapı derinleştirilmiştir. ADES, DİGP Yüksek Temsilciliği ve AB Konseyi çatısı altında oluşturulan çeşitli askerî komiteler aracılığıyla, kriz yönetimi

operasyonlarının planlanması ve uygulanması çok aktörlü ve çok düzeyli bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak AB'nin daimi bir askerî güce sahip olmaması, operasyonel kuvvetlerin üye ve üçüncü ülkelerden temin edilmesini zorunlu kılmakta; bu da yetki devri ve etkin kontrol meselelerini hukuki sorumluluğun belirlenmesi açısından kritik hale getirmektedir.

Nitekim, bir kriz yönetimi operasyonunda ortaya çıkan hukuka aykırı fiillerin kime atfedileceği sorusu, hem teorik hem pratik düzlemde ciddi belirsizliklere neden olmaktadır. AB bünyesinde katkı sağlayan devletin, kendi askerî birlikleri üzerindeki komuta yetkisini ne ölçüde ve ne şekilde devrettiği, bu fiillerin AB'ye mi yoksa ilgili devlete mi atfedileceğini belirlemektedir. Bu çerçevede, “etkin kontrol” kriteri ve “yetki devri (TOA)” süreci, sorumluluğun belirlenmesinde temel esaslardır. Ancak bu süreçlerin hukuken şeffaf ve standartlaştırılmış olmaması, sorumluluğun dağılmasına ve belirsizleşmesine yol açmaktadır.

Uluslararası hukuk bağlamında değerlendirildiğinde, özellikle BM barış operasyonlarında yaşanan bazı trajik olaylar, etkili denetim ve yaptırım mekanizmalarının eksikliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Haiti’de BM askerlerinin ihmali sonucu başlayan kolera salgını ve Orta Afrika Cumhuriyeti’nde görev yapan Fransız askerlerin faili olduğu cinsel istismar vakaları, uluslararası toplumun ve uluslararası sorumluluğun sınırlarını zorlayan örneklerdir. Bu ve benzeri diğer olaylarda, kurumsal dokunulmazlık ve bürokratik direnç, mağdurların adalete erişimini engellemiş; BM, bu ihlallerin çoğunda hukuki değil yalnızca ahlaki sorumluluk üstlenmekle yetinmiştir.

Kanımızca bu durum, AB açısından da bir uyarı olarak değerlendirilmelidir. Zira benzer yapısal ve bürokratik karmaşıklıklar, AB kriz yönetimi operasyonlarında da mevcuttur. Karar alma süreçleri hükûmetlerarası bir niteliğe sahipken, uygulama safhası Brüksel merkezli bürokrasi aracılığıyla yürütülmekte; bu da sorumluluğun dağılmasına

yol açan ve “Avrupalılaştırmış hükûmetlerarasılık” şeklinde kavramsallaştırılan yapısal bir ikiliğe neden olmaktadır. Bu çerçevede, sorumluluğun açık biçimde belirlenememesi, hem hukuki hesap verebilirliği zayıflatmakta hem de AB’nin uluslararası hukukta normatif bir aktör olma iddiasını gölgelemektedir.

Üçüncü bölüm kapsamında, uluslararası sorumluluk kavramının tarihsel gelişimi Roma hukukundan Grotius’un doğal hukuk anlayışına, oradan da Anzilotti’nin objektif sorumluluk teorisine kadar izlenmiş; UHK’nin ARSIWA ve DARIO gibi temel metinleri aracılığıyla devletler ve uluslararası örgütler açısından ikincil kurallar düzeyinde sistematikleştirilen normatif çerçeve ortaya konmuştur. AB’nin kriz yönetimi operasyonlarına uygulanan uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukuku yükümlülükleri, gerek örf-adet kuralları gerekse AB antlaşmaları ve iç hukuku bakımından detaylı biçimde analiz edilmiştir. Özellikle üye devletlerin taraf olmadıkları sözleşmeler, çekinceler ve hukuki statü farklılıkları nedeniyle ortaya çıkan normatif belirsizlikler, operasyonların yeknesak hukuka uygunluk denetimini zorlaştırmakta ve sorumluluğun hangi aktöre atfedileceği sorununu gündeme getirmektedir.

DARIO’nun 4. ve 7. maddeleri çerçevesinde ele alınan atfedilebilirlik tartışmasında, Behrami/Saramati, Nuhanović ve Srebrenitsa gibi içtihatlar; bir fiilin eşzamanlı olarak hem uluslararası örgüte hem de katkı sağlayan devlete yüklenebileceğini, yani ikili atfedilebilirliğin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda AB, yürüttüğü misyonlarda etkin kontrol icra ettiği ölçüde fiillerden doğrudan sorumlu tutulabilmekte; buna karşılık yalnızca hukuki yetki devri veya normatif çerçeve belirlemesi, sorumluluğun doğumu için yeterli görülmemektedir. Yargısal denetim boyutunda ise Rosneft, Bank Refah Kargaran, Elitaliana, H. v. Konsey ve KS-KD kararları, ODGP’ye ilişkin işlemlerin özellikle siyasi-stratejik olmayan uygulamalar yönünden ABAD tarafından denetlenebileceğini ve bireylerin temel hak ihlallerine karşı

AB'ye karşı dava açabileceğini göstermektedir. Bu gelişmeler, her ne kadar AB Antlaşmaları'nda ODGP'ye ilişkin yargı yetkisi kısıtlı olsa da, Divan'ın etkin yargısal koruma ilkesine dayalı teleolojik yorumlarıyla bu sınırların pratikte aşılabildiğini ortaya koymaktadır.

AB her ne kadar bazı temel insan hakları ve insancıl hukuk belgelerine taraf olmasa da, bu normların örf ve adet hukuku niteliği kazanmış olması ve AB müktesebatıyla bütünleşmiş hâliyle bağlayıcılık kazanması nedeniyle, ODGP bağlamındaki operasyonlarda doğan ihlallerden sorumlu tutulabilmektedir. Fiilin hukuka aykırı olması, bu fiilin AB tarafından yönlendirilmiş ya da denetlenmiş olması ve bu ilişkinin yargısal olarak denetlenebilir bir niteliğe sahip olması hâlinde, AB'nin uluslararası sorumluluğu açıkça doğmaktadır.

Bu çerçevede, AB'nin kriz yönetimi operasyonları kapsamında yürüttüğü askeri faaliyetlerden doğan uluslararası sorumluluk, yalnızca teorik bir sorun değil, aynı zamanda AB'nin küresel aktör olarak meşruiyeti ve etkinliği açısından da kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, AB'nin dış politika ve güvenlik alanında uluslararası hukuka tam uyumu sağlayacak hukuki ve kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmesi, operasyonel düzeyde sorumluluğun net bir biçimde belirlenmesi mağdurların etkin bir şekilde korunması için zorunludur. Böyle bir adım, AB'nin küresel bir normatif güç olarak meşruiyetini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda uluslararası barış ve güvenliğe daha etkin katkılar sunmasına imkan tanıyacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, Avrupa Birliği'nin mevcut ve gelecekteki kriz yönetimi operasyonları bakımından hukuki çerçeveyi netleştirmeyi ve uluslararası sorumluluk rejiminin daha etkin işlemesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle, mevcut tartışmaları güncel kaynaklar ışığında sistematik biçimde derlemeyi ve gelecekteki akademik çalışmalara tutarlı bir zemin oluşturmayı hedeflemiştir.

KAYNAKÇA

KİTAP VE KİTAP BÖLÜMLERİ

Akande, Dapo. “Classification of Armed Conflicts.” *The Oxford Guide to International Humanitarian Law* içinde, der. Ben Saul and Dapo Akande. Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 29–56.

Akdemir, Erhan. “Avrupa Bütünleşmesi: 1957 Öncesi.” İçinde *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, der. Belgin Akçay and İlke Göçmen, 4. Baskı. 50. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023.

Amerasinghe, C.F. *Principles of the Institutional Law of International Organizations*. 2. Baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Arat, Tuğrul ve Sanem Baykal. “Avrupa’nın Günümüzdeki Temel Değerlerinin Düşünsel Köklerine ve Avrupa Bütünleşmesi Hareketindeki Yerine İlişkin Gözleme Dayalı Bir Deneme.” *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri – ATAUM 30. Yıl Armağanı* içinde, der. Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay ve Çağrı Erhan, Ankara, 2018, s. 27–47.

Arsava, A. Fusun. “AB’den Çıkma – Brexit’in Nedenleri ve Hukuki Çerçeve.” İçinde *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı*, der. Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay ve Çağrı Erhan. Ankara, 2018.

Başak, Cengiz. *Uluslararası Örgütler*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.

Baykal, Sanem ve İlke Göçmen. *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*. 1. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Baykal, Sanem. “AB Antlaşması 50. Maddenin İşletilmesine Giden Süreç: Brexit Referandumu Öncesi Birleşik Krallık ile Avrupa Birliği İlişkilerinin Yeniden Düzenlenmesi Girişimleri ve Sonuçları.” *ATAUM 25. Yıl Armağanı* içinde, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM), 2017, s. 141–166.

Bergsteiner, Harald. “Responsibility Concepts.” *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility* içinde, der. Samuel O. Idowu, Nicholas Capaldi, Liangrong Zu, and Ananda Das Gupta. Berlin: Springer, 2013, s. 2024–2033.

Bernini, Stefania and Jan Zielonka. “A Europe of Reunification.” *The Cambridge History of the European Union*, vol. 1, *European Integration Outside-In* içinde, der. Mathieu Segers and Steven van Hecke, Cambridge: Cambridge University Press, 2024, s. 135–153.

Besson, Samantha. “General Principles and Customary Law in the EU Legal Order.” In *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives* içinde, der. Stefan Vogenauer and Stephen Weatherill, Oxford: Hart Publishing, 2017.

Boyle, Alan. “Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law.” *The Law of International Responsibility* içinde, der. James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson, and Kate Parlett. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 95–104.

Bulmer, Simon. “Understanding the New Intergovernmentalism: Pre- and Post-Maastricht EU Studies.” *The New Intergovernmentalism: States and Supranational Actors in the Post-Maastricht Era* içinde, der. Christopher J. Bickerton, Dermot Hodsonve Uwe Puetter, Oxford: Oxford University Press, 2015.

Butler, Graham ve Ramses A. Wessel. “Jurisdiction of the Court for Non-Contractual Liability and Actions for Damages Claims within the CFSP: Bank Refah Kargaran”. *EU External Relations Law, The Cases in Context* içinde, der. Graham Butler ve Ramses A. Wessel. Oxford: Hart Publishing, 2022, s. 991–1001.

Cassese, Antonio. *International Law*. 2. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Casteleiro, Andres Delgado. “The Exclusive Jurisdiction of the Court and International Courts: Commission v Ireland (Mox Plant).” *EU External Relations Law: The Cases in Context* içinde, der. Graham Butler ve Ramses A. Wessel. Oxford: Hart Publishing, 2022.

Chamon, Merijn ve Inge Govaere. *EU External Relations Law Post-Lisbon: The Law and Practice of Facultative Mixity*. Leiden: Brill, 2020.

Cossarini, Paolo, Carlo Ruzza ve Carlo Berti. “The Impact of Populism on the European Union: ‘The People’ and the Brussels Bubble.” *The Impact of Populism on European Institutions and Civil Society* içinde, der. Carlo Ruzza, Paolo Cossarini ve Carlo Berti, Cham: Palgrave Macmillan, 2021, s. 1–21.

Craig, Paul ve Gráinne de Búrca. *EU Law: Text, Cases ve Materials*. 7. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2020.

Craig, Paul. “Development of the EU.” *European Union Law* içinde, der. Steve Peers and Catherine Barnard, 4. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2023, s. 10–39.

Craig, Paul. “General Principles of Law: Treaty, Historical ve Normative Foundations.” *Research Handbook on General Principles in EU Law* içinde, der. Katja S. Ziegler, Päivi J. Neuvonen and Violeta Moreno-Lax, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2022.

Craig, Paul. *EU Administrative Law*. 2. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Crawford, James. *Brownlie's Principles of Public International Law*. 9. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2019.

Cremona, Marise. "EU External Relations and the Law." *A Companion to European Union Law and International Law* içinde, der. Dennis Patterson ve Anna Södersten, Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2016, s. 373–393.

Cremona, Marise. "The Position of CFSP/CSDP in the EU's Constitutional Architecture." *Research Handbook on the EU's Common Foreign and Security Policy* içinde, der. Steven Blockmans and Panos Koutrakos. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018, s. 5–24.

Creutz, Katja. *State Responsibility in the International Legal Order: A Critical Appraisal*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Çelebican, Özcan Karadeniz. *Roma Hukuku*. Ankara: Turhan, 2014.

Daillier, Patrick ve Alain Pellet. *Droit International Public*. 8. Baskı. Paris: L.G.D.J., 2009.

Daugirdas, Kristina, Caroline Humfress, David Ibbetson et al. "Legal Science." *The Cambridge Comparative History of Ancient Law* içinde, der. Caroline Humfress, David Ibbetson, and Patrick Olivelle, 73–145. Cambridge: Cambridge University Press, 2024.

Dawson, Mark, Bruno de Witte ve Elise Muir. *Judicial Activism at the European Court of Justice*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2013.

de Witte, Bruno. “Agreement or Constitution?” In *Reforming the Treaty on European Union*, edited by J. A. Winter et al., The Hague: Kluwer Law International, 1996.

de Witte, Bruno. “EU Law: Is it International Law?” *European Union Law* içinde, der. Catherine Barnard and Steve Peers, 4. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2023, s. 193–201.

Denk, Erdem. “Egemenliğin Yeniden Ölçeklendirilmesi Girişimi Olarak AB.” *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı* içinde, der. Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay ve Çağrı Erhan. Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2018, s. 49–59.

Denk, Erdem. *Uluslararası Örgütler Hukuku: Birleşmiş Milletler Sistemi*. Ankara: Siyasal Yayınevi, 2019.

Droesse, Gerd. *Membership in International Organizations: Paradigms of Membership Structures, Legal Implications of Membership and the Concept of International Organization*. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2020.

Duffy, Helen. *The ‘War on Terror’ and the Framework of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Eeckhout, Piet. *EU External Relations Law*. 2. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Emir, Nergiz. *Uluslararası Hukukta Kişilik Kavramı ve Uluslararası Örgütlerin Kişiliğinin Sonuçları*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Turhan, 2017.

Etzioni, Amitai. *Political Unification Revisited: On Building Supranational Communities*. Lanham: Lexington Books, 2001.

Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press, 1992.

Garben, Sacha. “The ‘Fundamental Freedoms’ and (Other) Fundamental Rights: Towards an Integrated and Democratic Interpretation Framework.” *The Internal Market 2.0* içinde, der. Sacha Garben ve Inge Govaere. Oxford: Hart Publishing, 2020, s. 49–59.

Gautier, Philippe. “1969 Vienna Convention: Article 1 Scope of the Present Convention.” *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary* içinde, der. Olivier Corten and Pierre Klein, Oxford: Oxford Academic, 2011, s. 20–21.

Govaere, Inge. “Chapter 2 ‘Facultative’ and ‘Functional’ Mixity Consonant with the Principle of Partial and Imperfect Conferral”. *EU External Relations Post-Lisbon* içinde, der. Merijn Chamon ve Inge Govaere. Leiden: Brill | Nijhoff, 2020.

Govaere, Inge. “Interconnecting Legal Systems and the Autonomous EU Legal Order: A Balloon Dynamic.” *The Interface Between EU and International Law: Contemporary Reflections* içinde, der. Inge Govaere ve Sacha Garben. Oxford: Hart Publishing, 2019, s. 19–43.

Göçmen, İlke. *Avrupa Birliği Dış İlişkiler Hukuku: Ticari Boyut*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Göçmen, İlke. *Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları, 2021.

Gündüz, Aslan ve Reşat Volkan Günel. *Milletlerarası Hukuk*, 8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi, 2015.

Günüğur, Haluk. “Avrupa Birliği Hukukunun Ulusüstü (Supranasyonal) Niteliği.” *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı* içinde, der. Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay ve Çağrı Erhan, Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2018, s. 105–126.

Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. 16. Baskı. Ankara: Siyasal Yayınevi, 2014.

Hanf, Dominik ve Elise Muir. “Le droit de l’Union européenne et le multilinguisme.” *Langue et construction européenne* içinde, der. D. Hanf, E. Muir ve K. Malacek, Bruxelles: Cahiers du Collège d’Europe, 2010.

Hakim ve Savcılar İçin AB Hukuku El Kitabı. Yayına hazırlayanlar: Sanem Baykal ve İlke Göçmen. Ankara: Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2021.

Halatçı Ulusoy, Ülkü. *Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*. 1. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, Eylül 2009.

Hart, H. L. A. *The Concept of Law*. Der. Joseph Raz and Penelope A. Bulloch. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Hay, Peter. *Federalism and Supranational Organizations: Patterns for New Legal Structure*. Urbana: University of Illinois Press, 1966.

Heliskoski, Joni ve Janek Kübek. “Typology of Mixed Agreements Revisited”. *The EU and its Member States’ Joint Participation in International Agreements* içinde, der. Nicolas Levrat, Dzmitry Kaspiarovich, Christine Kaddous ve Ramses A. Wessel. Oxford: Hart Publishing, 2022.

Heliskoski, Joni. “Responsibility and Liability for CSDP Operations.” *Research Handbook on the EU’s Common Foreign and Security Policy* içinde, der. Steven Blockmans and Panos Koutrakos. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018, s. 132–153.

Hoffmeister, Frank. “The Contribution of EU Practice to International Law.” *Developments in EU External Relations Law* içinde, der. Marise Cremona. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Hoffmeister, Frank. *Legal Aspects of the Cyprus Problem, Annan Plan and EU Accession*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006.

Holdgaard, Raas. *External Relations Law of the European Community: Legal Reasoning and Legal Discourses*. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2008.

Ibbetson, David. “Orientation.” *The Cambridge Comparative History of Ancient Law* içinde, der. Caroline Humfress, David Ibbetson, and Patrick Olivelle, Cambridge: Cambridge University Press, 2024, s. 1–19.

Jacobs, Francis G. “Direct Effect and Interpretation of International Agreements in the Recent Case Law of the European Court of Justice.” *Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape* içinde, der. Alan Dashwood ve Marc Maresceau. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 13–33.

Kaddous, Christine. “Effect of International Agreements in the EU Legal Order.” *EU Foreign Relations Law: Constitutional Fundamental* içinde, der. Marise Cremona ve Bruno De Witte. Oxford: Hart Publishing, 2008, s. 291–312.

Kassoti, Eva ve Ramses A. Wessel. “The Normative Effect of Article 3(5) TEU: Observance and Development of International Law by the European Union.” *Interacciones entre el derecho de la Unión Europea y el derecho internacional público* içinde, der. Paula García Andrade, Madrid: Tirant lo Blanch, 2023, s. 19–46.

Kassoti, Eva. “Interpreting Customary International Law: The View from the Court of Justice of the European Union”. *The European Union and the Interpretation of Customary International Law* içinde, der. Panos Merkouris, Ramses A. Wessel ve Ivo Tarik de Vries-Zou. The Hague: T.M.C. Asser Institute, CLEER Papers 2024/1, 2024, s. 11–31.

Keskin, Sevda. *Uluslararası Örgütlerin Askerî Faaliyetlerinden Doğan Sorumluluğu*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2014.

Kissinger, Henry. *Diplomasi*. Ankara: Panama Yayıncılık, 2022.

Klabbers, Jan. “Europe’s Counter-terrorism Law(s), Outlines of a Critical Approach.” *Beyond the Established Legal Orders: Policy Interconnections between the EU and the Rest of the World* içinde, der. Malcolm Evans and Panos Koutrakos, London: Hart Publishing, 2011.

Klabbers, Jan. “Issues of Membership.” *An Introduction to International Organizations Law* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2022, s. 90–212.

Klabbers, Jan. “Straddling the Fence: The EU and International Law.” *The Oxford Handbook of European Union Law* içinde, der. Damian Chalmers and Anthony Arnall, Oxford: Oxford Academic, 2015.

Klabbers, Jan. “The Rise of International Organizations.” *An Introduction to International Organizations Law* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2022, s. 16–38.

Klabbers, Jan. “The Subjects of International Law.” *International Law* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2023, s. 71–97.

Klabbers, Jan. *Treaty Conflict and the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Koops J.A, N. Macqueen, T. Tardy & P. D. Williams. *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*. New York: Oxford University Press, 2015.

Kopar, Rahmi. *Stability and Legitimate Expectations in International Energy Investments*. New York: Hart Publishing, 2021.

Koutrakos, Panos ve Christophe Hillion. *Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World*. Oxford: Hart Publishing, 2010.

Le Bouthillier, Yves ve Jean-François Bonin. “1969 Vienna Convention: Article 3 International Agreements Not Within the Scope of the Present Convention.” In *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary* içinde, der. Olivier Corten and Pierre Klein, Oxford: Oxford Academic, 2011.

Lenaerts, Koen. “Direct applicability and direct effect of agreements in the EU Legal Order.” *The European Union in the World* içinde, der. Inge Govaere, Peter Van Elsuwege, Stanislas Adam and Erwan Lannon, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2014.

Levrat, Nicolas, Dzmitry Kaspiarovich, Christine Kaddous ve Ramses A. Wessel. *The EU and its Member States' Joint Participation in International Agreements*. Oxford: Hart Publishing, 2022.

Lindseth, Peter L. "Supranational Organizations." *The Oxford Handbook of International Organizations* içinde, der. Jacob Katz Cogan, Ian Hurdve Ian Johnstone, Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 152–171.

Maresceau, Marc. "The Court of Justice and Bilateral Agreements". *La Cour de Justice et La Construction de l'Europe: Analyses et Perspectives de Soixante Ans de Jurisprudence = The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-Law* içinde, der. Alan Rosas et al. The Hague: Asser Institute Springer, 2013, s. 693–717.

Marquardt, Stephan. "The Institutional Framework, Legal Instruments and Decision-making Procedures." *Research Handbook on the EU's Common Foreign and Security Policy* içinde, der. by Steven Blockmans and Panos Koutrakos. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2018, s. 23–25.

Mayer, F.C. "European Law as a Door Opener for Public International Law?" *Droit international et diversité des cultures juridiques - International Law and Diversity of Legal Cultures* içinde, der. Société Française pour le Droit International (S.F.D.I.). Paris: Pedone, 2008, s. 241–255.

McCoubrey, H., ve N. D. White. *The Blue Helmets: Legal Regulation of United Nations Military Operations*. Aldershot: Dartmouth, 1996.

Meray, Seha L. *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977.

Moir, Lindsay. *The Law of Internal Armed Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Moser, Carolyn. *Accountability in EU Security and Defence: The Law and Practice of Peacebuilding*. Oxford: Oxford University Press, 2020.

Müller, Daniel. “The Work of García Amador on State Responsibility for Injury Caused to Aliens.” *The Law of International Responsibility* içinde, der. James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson, and Kate Parlett. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 95–104.

Naert, Frederik. “Legal Framework Governing the Protection and Promotion of Human Rights in EU Missions.” *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and to Protect?* içinde, der. Aurel Sari and Ramses A. Wessel. The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2012, s. 39–49.

Naert, Frederik. *International Law Aspects of the EU’s Security and Defence Policy, with a Particular Focus on the Law of Armed Conflict*. Antwerp: Intersentia, 2010.

Neff, Stephen C., der. “On Damage Caused through Injury, and the Obligation Arising Therefrom.” *Hugo Grotius on the Law of War and Peace: Student Edition* içinde. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 252–259.

Neuvonen, Päivi J. and Katja S. Ziegler. “General Principles in the EU Legal Order: Past, Present and Future Directions.” *Research Handbook on General Principles in EU Law* içinde, der. Katja S. Ziegler, Päivi J. Neuvonen and Violeta Moreno-Lax, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2022.

Ní Aoláin, Fionnuala. “The Ever-Expanding Legislative Supremacy of the Security Council in Counterterrorism.” *9/11 and the Rise of Global Anti-Terrorism Law: How the UN Security Council Rules the World* içinde, der. Arianna Vidaschi and Kim Lane Scheppele, 34–55. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Nollkaemper André. *National Courts and the International Rule of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Oder, Bertil Emrah. “Anayasa Yargısında Temel Hak ve Özgürlüklerin Yorumu: Düzenleme Biçimleri, Kanıtlama ve Somutlaştırma Sorunları - 2001 Anayasa Değişiklikleri Sonrasına İlişkin Gözlemler”. *Kamu Hukukçuları Platformu Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması* içinde, der. Dr. Ozan Ergül. Ankara: Türkiye Barolar Birliği, Eylül 2013, s. 121–213.

Odermatt, Jed. *International Law and the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Orakhelashvili, Alexander. “The Use of Substantive International Law by the EU Judiciary.” *Research Handbook on General Principles in EU Law* içinde, der. Katja S. Ziegler, Päivi J. Neuvonen and Violeta Moreno-Lax, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2022.

Oran, Baskın and Atay Akdevelioğlu. *Türk Dış Politikası*. 17. Baskı. Birinci Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Oxford Reports on International Law in Domestic Courts, der. André Nollkaemper ve August Reinisch. Raporlayan: Bérénice Boutin. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Özkan, Işıl. *Avrupa Birliği Kamu Hukuku (Brexit Sonrası Değişikliklerle)*. 3. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.

Pagden, Anthony. *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. Woodrow Wilson Center Series. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 2002.

Pauwelyn, Joost. *Conflict of Norms in Public International Law: How WTO Law Relates to Other Rules of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Gözden geçirilmiş 21. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 2021.

Peers, Steve ve Catherine Barnard. *European Union Law*. 4. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2023.

Peers, Steve. “The EU’s Political Institutions.” In *European Union Law* içinde, 4. Baskı. der. Steve Peers and Catherine Barnard. Oxford: Oxford University Press, 2023, s. 40–74.

Pellet, Alain. “The Definition of Responsibility in International Law.” *The Law of International Responsibility* içinde, der. James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson, and Kate Parlett. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 1–16.

Rosas, Allan. “Chapter 1 Mixity Past, Present and Future: Some Observations”. *EU External Relations Post-Lisbon* içinde, der. Merijn Chamon ve Inge Govaere. Leiden: Brill | Nijhoff, 2020, s. 13.

Rosas, Allan. “Mixity Past, Present and Future: Some Observations.” *EU External Relations Post-Lisbon* içinde, der. Merijn Chamon and Inge Govaere, Leiden: Brill | Nijhoff, 2020.

Sabahi, Borzu. *Compensation and Restitution in Investor-State Arbitration: Principles and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Sari, Aurel, and Ramses A. Wessel, der. *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and to Protect?* CLEER Working Papers 2012/6. The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2012.

Sassòli, Marco, ve Djemila Carron. “EU Law and International Humanitarian Law.” *A Companion to European Union Law and International Law* içinde, der. Dennis Patterson and Anna Södersten. Chichester, UK: Wiley Blackwell, 2016, s. 413–426.

Scheinin, Martin. “International Human Rights Law.” *A Companion to European Union Law and International Law* içinde, der. Dennis Patterson and Anna Södersten. Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2016, s. 441–457.

Schermers, Henry G. and Niels Blokker. *International Institutional Law: Unity Within Diversity*. Gözden Geçirilmiş 5. Baskı. Leiden: Martinus Nijhoff, 2011.

Schmidt, Julia. *The European Union and the Use of Force*. Leiden: Brill Nijhoff, 2020.

Schütze, Robert. “Constitutional History: From Paris to Lisbon.” *European Union Law* içinde, 3. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 7–20.

Schütze, Robert. “Constitutional History: From Paris to Lisbon”. *European Union Law* içinde, 3. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Shaw, Malcolm N. *International Law*. 8.Baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Terzioğlu, Süleyman Sırrı ve Bahadır Bümin Özarslan. *Uluslararası Örgütler Hukuku*. 1. Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.

Toluner, Sevin. *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1989.

Tomuschat, Christian. “The Responsibility of Other Entities: Private Individuals.” *The Law of International Responsibility* içinde, der. James Crawford, Alain Pellet, Simon Olleson, and Kate Parlett. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 317–330.

Tridimas, Takis ve Mark Konstantinidis. “Customary International Law in the Case Law of the CJEU: In Search of Consistency”. *The European Union and the Interpretation of Customary International Law* içinde, der. Panos Merkouris, Ramses A. Wessel ve Ivo Tarik de Vries-Zou. The Hague: T.M.C. Asser Institute, CLEER Papers 2024/1, 2024, s. 31–59.

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. 12. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2023.

Van Rossem, Jan Willem. “The EU at Crossroads: A Constitutional Inquiry into the Way International Law Is Received within the EU Legal Order.” *International Law As Law of the European Union* içinde, der. Enzo Cannizzaro, Paolo Palchetti and Ramses A. Wessel, Leiden: Martinus Nijhoff, 2012.

Vignes, D. “Réflexions sur l’intégration européenne.” In *Liber Amicorum Judge Shigeru Oda*, edited by E. Ando et al., 1633–1634. The Hague: Kluwer Law International, 2002.

Virally, Michel. “Définition et classification: approche juridique.” *Le droit international en devenir: Essais écrits au fil des ans* içinde. Geneva: Graduate Institute Publications, 1990.

Wessel, Ramses A. “Studying International and European Law: Confronting Perspectives and Combining Interests.” *The Interface Between EU and International Law*:

Contemporary Reflections içinde, der. Inge Govaere ve Sacha Garben, Oxford: Hart Publishing, 2019.

Wouters, Jan et al. *The Law of EU External Relations: Cases, Materialsve Commentary on the EU as an International Legal Actor*. 3. Baskı. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Wouters, Jan, André Nollkaemper ve Erika de Wet. *The Europeanisation of International Law: The Status of International Law in the EU and its Member States*. The Hague: TMC Asser Press, 2008.

Wouters, Jan, Cedric Ryngaert, Tom Ruysve Geert de Baere. *International Law: A European Perspective*. Oxford: Hart Publishing, 2019.

Zwanenburg, Marten. “A Duty to Respect International Humanitarian Law Rights during European Union-led Operations.” *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and to Protect?* içinde, der. Aurel Sari and Ramses A. Wessel. The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2012, s. 317–330.

Zwanenburg, Marten. “Toward a More Mature ESDP: Responsibility for Violations of International Humanitarian Law and EU Crisis Management Operations.” *The European Union and Crisis Management: Policy and Legal Aspects* içinde, der. Steven Blockmans. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2008, s. 395–415.

Zyberi, Gentian. “The Applicability of General Principles and Instruments of International Law to Peace Missions of the European Union.” *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and to Protect?* içinde, der. Aurel Sari and Ramses A. Wessel. The Hague: T.M.C. Asser Institute, 2012, s. 21–38.

AKADEMİK MAKALE VE ÇALIŞMALAR

“The Front Polisario v. Council Case: The General Court, Völkerrechtsfreundlichkeit and the External Aspect of European Integration (First Part).” *European Papers* 2, no. 1 (2017), s. 339–356.

Abresch, William. “A Human Rights Law of Internal Armed Conflict: The European Court of Human Rights in Chechnya.” *European Journal of International Law* 16, no. 4 (September 2005) s. 741–767.

Akbay, Muvaffak. “Kelsen'in Hukuk ve Devlet Teorisi.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 4, no. 1 (1947), s. 29–47.

Akkaya, Damla. *Uluslararası Andlaşmalarda Şartların Esaslı Değişimi: Rebus Sic Stantibus İlkesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Al Tamimi, Yussef. “Implications of the ICJ Advisory Opinion for the EU-Israel Association Agreement”. *EJIL: Talk!*. Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <<https://ejiltalk.org/implications-of-the-icj-advisory-opinion-for-the-eu-israel-association-agreement/>>.

Allin, C. D. “Public International Union by Paul Reinsch.” *American Political Science Review* 6, no. 2 (1912), s. 278–281.

Apaydın, Deniz Tekin. “Monizm-Dualizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uzlaşmazlığın Nedenleri ve AB Hukuku Işığında Bir Değerlendirme.” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9, no. 1 (2018), s. 529–560.

Aral, Vecdi. “Kelsen’in Hukuk Anlayışı.” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 34, no. 1–4 (1968), s. 513–552.

Atatorun, Mustafa ve Sinan Veziroğlu. “Liberal Kozmopolitanizm ve Avrupa Birliği: Ukrayna ve Moldova’nın Adaylık Statüsü Üzerine Bir Eleştiri.” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 23, no. 1 (Haziran 2024), s. 1–32.

Aust, Helmut, Alejandro Rodiles, and Peter Staubach. “Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation.” *Leiden Journal of International Law* 27 (2014), s. 75–112.

Aykan, M. Bali. “Turkey and European Security and Defence Identity/Policy (ESDI/P), A Turkish View.” *Journal of Contemporary European Studies* 13, no. 3 (2005), s. 335–359.

Basaran, Halil Rahman. “The Protection of Legitimate Expectations in International Law.” *San Diego International Law Journal*, 25, no. 1 (2024), s. 77–100.

Başlar, Kemal. “Antarktika Antlaşmalar Sistemi (1961–2001): 40 Yılın Ardından Antarktika’nın Hukuki Rejimi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 52, no. 2 (2003), s. 77–99.

Başoğlu, Başak. “Sözleşme Dışı Kusursuz Sorumluluk Hukukunda Risk İlkesi ve Uygulama Alanı.” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6, no. 2 (2020) s. 29–56.

Besson, Samantha. “The Extraterritoriality of the European Convention on Human Rights: Why Human Rights Depend on Jurisdiction and What Jurisdiction Amounts to.” *Leiden Journal of International Law* 25, no. 4 (2012), s. 857–884.

Bjorge, Eirik. “General Principles of Law Formed Within the International Legal System.” *International and Comparative Law Quarterly*, 72, no. 4 (2023), s. 845–867.

Bodendiek, Frank. “Walther Schücking and the Idea of ‘International Organization’.” *European Journal of International Law*, 22, no. 3 (2011), s. 741–754.

Bovens, Mark. “Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework.” *European Law Journal* 13, no. 4 (July 2007) s. 447–468.

Brack, Nathalie, Ramona Coman ve Amandine Crespy. “Sovereignty Conflicts in the European Union.” *Les Cahiers du Cevipol*, no. 4 (2019), s. 3–30.

Bradford, Anu ve Eric A. Posner. “Universal Exceptionalism in International Law.” *Harvard International Law Journal* 52, no. 1 (2011), s. 3–54.

Brown, Alexander. “Justifying Compensation for Frustrated Legitimate Expectations.” *Law and Philosophy*, 30, no. 6 (2011), s. 699–728.

Büyük, Mehmet Emin. “Uluslararası Hukuk Komisyonunun ‘Hukukun Genel İlkeleri’ Çalışması ve Güncel Gelişmelere Dair Bir Değerlendirme.” *Public and Private International Law Bulletin*, 42, no. 1 (2022), s. 403–453.

Can, Hacı. “Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı.” *Yasama Dergisi* (1 Mayıs 2009), no. 12 5–65.

Cassese, Antonio. “The Nicaragua and Tadić Tests Revisited in Light of the ICJ Judgment on Genocide in Bosnia.” *European Journal of International Law* 18, no. 4 (2007), s. 649–668.

Ceylan, Şule Şahin. “Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi.” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, no. 10 (Güz 2006/2), s. 233–252.

Challet, Celia ve Dorin-Ciprian Grumaz. “EU Restrictive Measures and Third Countries’ Evidence”. *European Foreign Affairs Review* 28, no. 1 (2023), s. 9–29.

Çiftçi, Barış. “Bozkurt-Lotus Davası’nın Hukuki Değerlendirmesi ve Türkiye İçin Önemi”. *Journal of Political Administrative and Local Studies (JPAL)* 6, no. 1 (Mayıs 2023), s. 43–55.

D’andria, Francesco. “Magna Graecia Arkeolojisi (Güney İtalya).” *Lycus Dergisi*, sy. 4 (Aralık 2021), s. 193–227.

Daugirdas, Kristina. “Reputation and the Responsibility of International Organizations.” *European Journal of International Law* 25, no. 4 (2014), s. 991–1018.

de Búrca, Grainne. “The Drafting of a Constitution for the European Union: Europe’s Madisonian Moment or a Moment of Madness?” *Washington and Lee Law Review* 61 (2004), s. 555–583.

de Búrca, Gráinne. “The European Court of Justice and the International Legal Order after Kadi.” *Harvard International Law Journal* 51 (2010), s. 1–28.

de Búrca, Gráinne. “The Road Not Taken: The European Union as a Global Human Rights Actor.” *American Journal of International Law* 105, no. 4 (2011), s. 649–692.

Doswald-Beck, Louise. “Implementation of International Humanitarian Law in Future Wars.” *Naval War College Review* 52, no. 1 (1999) s. 24–52.

Dönmez, Etem. “Antik Roma Uygarlığı’nın İlk Yazılı Yasaları ‘Leges Duodecim Tabularum’ Üzerinde Hellen Hukuku’nun Tesirleri.” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7, no. 2 (2020) s. 1027–1066.

Dörmann, Knut and Louis Maresca. “The International Committee of the Red Cross and Its Contribution to the Development of International Humanitarian Law in Specialized Instrument.” *Chicago Journal of International Law* 5, no. 1 (2004).

Droege, Cordula. “The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict.” *Israel Law Review* 40, no. 2 (2007) s. 310–355.

Dupuy, René-Jean and Hague Academy of International Law. “Manuel Sur Les Organisations Internationales: A Handbook on International Organization.” *Recueil Des Cours*, 1988, s. 61–87.

Eckes, Christina. “The Autonomy of the EU Legal Order.” *Europe and the World: A Law Review* 4, no. 1 (2020), s. 1–19.

Eeckhout, Piet. “Opinion 2/13 on EU Accession to the ECHR and Judicial Dialogue: Autonomy or Autarky.” *Fordham International Law Journal* 38, no. 4 (2015), s. 922–955.

Elibol, Zeynep. “The Bosphorus Case: A Critical Analysis of the European Court of Justice and the European Court of Human Rights Decisions”. *İÜHFM*, C. LXXI, no. 1 (2013), s. 295-330.

Ereli, Gökhan. *The Impact of American Exceptionalism on U.S. Foreign Policy*. Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2018. Erişim tarihi: 5 Ağustos 2024. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Q8szk1ewRhOBcnruW9fMLA&no=1eedW_Q8OxEV0rpxV--I5w>.

Erkiner, Hakkı Hakan. “Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması.” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23, no. 2 (2017), s. 551–578.

Ergüven, Nasih Sarp. “Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci.” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 1 (2016), s. 3–36.

Falco, Valentina. “The Internal Legal Order of the European Union as a Complementary Framework for its Obligations Under IHL.” *Israel Law Review* 42, no. 1 (2009) s. 168–205.

Fitzmaurice, Malgosia. “Third Parties and the Law of Treaties.” *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 6, no. 1 (2002), s. 37–127.

Forsberg, Tuomas. “Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal-type.” *Journal of Common Market Studies* 49 (2011), s. 1183–1204.

Gadkowski, A. “The Doctrine of Implied Powers of International Organizations in the Case Law of International Tribunals.” *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Im. Adam Mickiewicza* 6 (2016), s. 45–59.

Gosalbo Bono, Ricardo. “Some Reflections on the CFSP Legal Order.” *Common Market Law Review* 43, no. 2 (2006) s. 337–394.

Govaere, Inge. “Multi-Faceted Single Legal Personality and a Hidden Horizontal Pillar: EU External Relations Post-Lisbon.” *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 13 (2011).

Govaere, Inge. “Setting the International Scene: EU External Competence and Procedures Post-Lisbon Revisited in the Light of ECJ Opinion 1/13.” *Common Market Law Review* 52, no. 5 (2015), s. 1277–1307.

Göçmen, İlke. “Hukuki ve Uygulamadaki Boyutuyla Avrupa Birliği’nden Çekilme.” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 20, özel sayı: Brexit (2021), s. 1–33.

Gönenç, Levent and Ersoy Kontacı. “Yaşayan Anayasa: 2003 ve 2004 Yılları Anayasa Gelişmeleri.” *TBB Dergisi*, no. 61 (2005), s. 107–239.

Güneş, Şule Anlar. “Gabcikovo-Nagymaros Davası”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 55, no. 2 (2006), s. 91–116.

Halberstam, Daniel. “It’s the Autonomy, Stupid! A Modest Defense of Opinion 2/13 on EU Accession to the ECHR, and the Way Forward.” *Public Law and Legal Theory Research Paper Series* No. 432 (February 2015).

Harpaz, Guy and Esther Robinson. “The Interface between Trade, Law and Politics and the Erosion of Normative Power Europe: Comment on Brita.” *European Law Review* 35 (2010).

Heliskoski, Joni. “Made in Luxembourg: The Fabrication of the Law on Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union in the Field of the Common Foreign and Security Policy.” *Europe and the World: A Law Review* 2, no. 1 (2018), s. 2–20.

Howorth, Jolyon. “European Defence and the Changing Politics of the European Union: Hanging Together or Hanging Separately?” *Journal of Common Market Studies* 39, no. 4 (2001) s. 765–789.

Hummelbrunner, Sandra. "Contextualisation of Psagot in Light of Other CJEU Case Law on Occupied Territories." *European Papers* 4, no. 3 (2019), s. 779–789.

Jalloh, Charles Chernor. "The International Law Commission's Seventy-Fourth (2023) Session: General Principles of Law and Other Topics." *American Journal of International Law*, 118, no. 1 (2024), s. 120–144.

Karen Siune, Palle Svensson and Ole Tonsgaard. "The European Union: The Danes Said 'No' in 1992 but 'Yes' in 1995: How and Why?" *Electoral Studies*, 13, no. 2 (1994), s. 107–116.

Kassoti, Eva and Stefano Saluzzo. "The CJEU's Judgment in Organisation juive européenne and Vignoble Psagot: Some Introductory Remarks." *European Papers* 4, no. 3 (2019), s. 753–761.

Kassoti, Eva. "Between Sollen and Sein: The CJEU's Reliance on International Law in the Interpretation of Economic Agreements Covering Occupied Territories." *Leiden Journal of International Law* 33, no. 2 (2020), s. 371–389.

Kokott, Juliane and Christoph Sobotta. "Kadı Davası: Temel Anayasal Değerler ve Milletlerarası Hukuk Arasında Bir Denge Sağlanabilir mi?" Translated by Celalettin Korkmaz. *Ankara Barosu Dergisi* 2016, no. 1, s. 332–347.

Koppell, Jonathan G.S. "Pathologies of Accountability: ICANN and the Challenge of 'Multiple Accountabilities Disorder'." *Public Administration Review* 65, no. 1 (2005) s. 94–108.

Koutrakos, Panos. "Judicial Review in the EU's Common Foreign and Security Policy." *International and Comparative Law Quarterly* 67, no. 1 (2018), s. 1–35.

Köz, İsmail. “Aristoteles Mantığı ile Felsefe-Bilim İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (AÜİFD), Cilt XLIII, no. 2 (2002), s. 355-374.

Kuijper, Pieter Jan. “Amsterdam Center for International Law Introduction to the Symposium on Responsibility of International Organizations and of (Member) States: Attributed or Direct Responsibility or Both?”. *International Organizations Law Review* 7, no. 1 (2010), s. 9–33.

Kunz, Josef L. “Roberto Ago’s Theory of a ‘Spontaneous’ International Law.” *The American Journal of International Law* 52, no. 1 (1958) s. 85–91.

Kübek, Gesa. “Facing and Embracing the Consequences of Mixity: Opinion 1/19, Istanbul Convention.” *Common Market Law Review* 59, no. 5 (2022), s. 1465–1500.

Kübek, Gesa. “The Non-Ratification Scenario: Legal and Practical Responses to Mixed Treaty Rejection by Member States.” *European Foreign Affairs Review* 23 (2018), s. 21–40.

Lauterpacht, Hersch. *Private Law Sources and Analogies of International Law*. London: Longmans, Green & Co, 1927. Erişim tarihi: 18 Şubat 2025. <https://etheses.lse.ac.uk/664/1/Lauterpacht_Private_law_analogies.pdf>.

Lenaerts, Koen ve José A. Gutiérrez-Fons. “To Say What the Law of the EU Is: Methods of Interpretation and the European Court of Justice.” *EUI Working Papers*, AEL 2013/9.

Lenaerts, Koen. “Constitutionalism and the Many Faces of Federalism.” *The American Journal of Comparative Law* 38, no. 2 (1990), s. 205–263.

Lenaerts, Koen. “The Kadi Saga and the Rule of Law within the EU.” *SMU Law Review* 67, no. 4 (2014), s. 707–744.

Licková, Martina. “European Exceptionalism in International Law.” *European Journal of International Law* 19, no. 3 (2008), s. 463–490.

MacCormick, Neil. “The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now.” *European Law Journal* 1, no. 3 (1995), s. 259–266.

Manners, Ian. “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?” *Journal of Common Market Studies* 40 (2002), s. 235–258.

Milanovic, Marko. “Jurisdiction and Responsibility: Trends in the Jurisprudence of the Strasbourg Court”. *The European Convention on Human Rights and General International Law* içinde, der. Anne van Aaken ve Iulia Motoc, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 97-111.

Monebhurrin, Nitish. “Gold Reserve Inc. v. Bolivarian Republic of Venezuela: Enshrining Legitimate Expectations as a General Principle of International Law?” *Journal of International Arbitration*, 32, no. 5 (2015), s. 551–562.

Nolte, Georg ve Helmut Philipp Aust. “European Exceptionalism?” *Global Constitutionalism* 2, no. 3 (2013), s. 407–436.

Nordås, Ragnhild, ve Siri C. A. Rustad. “Sexual Exploitation and Abuse by Peacekeepers: Understanding Variation.” *International Interactions* 39, no. 4 (2013) s. 511–534.

Nowrot, Karsten. "Legal Consequences of Globalization: The Status of Non-Governmental Organizations under International Law." *Indiana Journal of Global Legal Studies* 6, no. 2 (Spring 1999), s. 579–646.

Odermatt, Jed. "Council of the European Union v. Front Populaire Pour La Libération de La Saguia-El-Hamra et Du Rio de Oro (Front Polisario)." *American Journal of International Law* 111, no. 3 (2017), s. 731–738.

Odermatt, Jed. "When a Fence Becomes a Cage: The Principle of Autonomy in EU External Relations Law." *EUI Working Papers* 2016/07, s. 1–18.

Odman, M. Tevfik. "Barış Destekleme Operasyonları." *Journal of Military and Information Science* 2, no. 4 (2004) s. 96–100.

Özbey, Ebru Ece ve Özgehan Şenyuva. "'Onlar Kalsın, Biz Gidiyoruz!' Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin Söylemlerinde Popülizm ve Avrupa Şüpheciliği." *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 20 (2021), s. 119–153.

Pagani, Fabrizio. "A New Gear in the CFSP Machinery: Integration of the Petersberg Tasks in the Treaty on European Union." *European Journal of International Law* 9, no. 4 (1998), s. 737–749.

Payandeh, Mehrdad. "The Concept of International Law in the Jurisprudence of H. L. A. Hart." *European Journal of International Law* 21, no. 4 (2010), s. 967–995.

Peters, Anne. "The Position of International Law Within the European Community Legal Order." *German Yearbook of International Law*, 40 (1997), s. 9–77.

Petrov, Roman ve Christophe Hillion. “Guest Editorial: ‘Accession through war’ – Ukraine’s Road to the EU.” *Common Market Law Review* 59, no. 5 (2022), s. 1289–1300.

Petti, Alessandro. “The Court of Justice in the Archives Project: Analysis of the ERTA Case 22/70.” *AEL* 2021/08, European University Institute Academy of European Law, 2021.

Potter, Pitman B. “Origin of the Term International Organization.” *The American Journal of International Law* 39, no. 4 (1945), s. 803–806.

Rasi, Aurora. “Front Polisario: A Step Forward in Judicial Review of International Agreements by the Court of Justice?” *European Papers* 2, no. 3 (2017), s. 967–975.

Rigaux, François. “Kelsen ve Uluslararası Hukuk.” Çev. Elif Başkaracaoğlu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 65, no. 1 (2007), s. 377–412.

Sandalcı, Sema. *On İki Levha Yasaları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.

Schwarzenberger, Georg. “Myths and Realities of Treaty Interpretation: Articles 27–29 of the Vienna Draft Convention on the Law of Treaties.” *Current Legal Problems*, 22, no. 1 (1969), s. 205–227.

Simma, Bruno ve Dirk Pulkowski. “Of Planets and the Universe: Self-Contained Regimes in International Law.” *European Journal of International Law* 17, no. 3 (2006), s. 483–529.

Siune, Karen, Palle Svensson ve Ole Tonsgaard. “The European Union: The Danes Said ‘No’ in 1992 but ‘Yes’ in 1995: How and Why?” *Electoral Studies* 13, no. 2 (June 1994), s. 107–116.

Sjursen, Helene. “The EU as a Normative Power: How Can This Be?” *Journal of European Public Policy* 13 (2006), s. 235–251.

Sönmez, Selçuk, Emre Dikici, ve Melih Durak. “EU Crisis Management & Planning Process.” *Journal of Military and Information Science* 2, no. 4 (2014) s. 96–100.

Spiermann, Ole. “The Other Side of the Story: An Unpopular Essay on the Making of the European Community Legal Order.” *European Journal of International Law* 10, no. 4 (1999), s. 763–789.

Şarbak, Hilal Nur. *Uluslararası Hukukta Yorum ve Uluslararası Hukukun Ulusal Mahkemelerde Yorumlanması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2024. Erişim tarihi: 17 Ağustos 2024. <www.tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=BTzaH7a7on0VJHpsVUY9fA&no=QuuOJSTSssXXYw9HHsFm-A>.

Tams, Christian J. “Re-Introducing Walther Schücking.” *European Journal of International Law* 22, no. 3 (2011), s. 725–739.

Taşdemir, Fatma. “İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk Açısından Türkiye’nin Ayrımcı Terör Örgütü PKK ile Mücadelesi.” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, no. 1 (2012) s. 107–151.

Tezcan, Durmuş. “Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Önemi ve Yeri.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4, no. 2 (1994), s. 271–273.

Uluslararası Hukuk Komisyonu. *Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler*. Çeviren: Sevda Keskin. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)* 36, no. 2 (2016), s. 163-187.

Van der Loo, Guillaume and Ramses A. Wessel. “The Non-Ratification of Mixed Agreements, Legal Consequences and Solutions.” *Common Market Law Review* 54 (2017), s. 735–770.

Van Elsuwege, Peter. “Legal Creativity in EU External Relations: The Stabilization and Association Agreement Between the EU and Kosovo”. *European Foreign Affairs Review* 22, no. 3 (2017), s. 393–410.

Vierucci, Luisa. “The WEU and Peacekeeping.” *Studia Diplomatica* 51, no. 1/2 (1998) s. 101–106.

Walker, Neil. “The Legacy of the Lost EU Constitution.” *University of Edinburgh School of Law Research Paper Series*, no. 2018/22.

Weiler, J. H. H. “The Transformation of Europe.” *The Yale Law Journal* 100, no. 8 (1991), s. 2403–2483.

Weißborn, Nicola. “Bundestag Bans Tobacco Advertising.” *IRIS* 2007-1:1/10, European Audiovisual Observatory (Council of Europe), 9 November 2006.

Yıldırım, Meryem. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Al-Jedda v. Birleşik Krallık Kararı İncelemesi.” *Karar İncelemeleri Dergisi* 2, no. 1 (2024), s. 191–217.

ULUSLARARASI VE ULUSAL MAHKEME KARARLARI

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Advisory Opinion on Exchange of Greek and Turkish Populations* (Lausanne Convention VI, 30 January 1923). Series B, no. 10 (1925).

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Advisory Opinion on Article 3, Paragraph 2, of the Treaty of Lausanne*. Series B, no. 12 (1925).

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Competence of the ILO to Regulate Incidentally the Personal Work of the Employer*. Series B, no. 13 (1926).

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Judgment on the Case of the “Lotus”* Series A, no. 10 (1927).

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Factory at Chorzów (Germany v. Poland), Merits*. Judgment of 13 September 1928, PCIJ Series A No. 17.

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Advisory Opinion on Jurisdiction of the Courts of Danzig*. Series B, no. 15 (1928).

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Convention Respecting Reciprocal Emigration*. Series B, no. 17 (1930).

Permanent Court of International Justice (PCIJ). *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory*. Series A/B, no. 44 (1932).

Uluslararası Adalet Divanı (UAD)

International Court of Justice (ICJ). *Applicability of the Obligation to Arbitrate under the United Nations Headquarters Agreement*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1988.

International Court of Justice (ICJ). *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)*, Advisory Opinion, erişim tarihi: 22 Mart 2025. <<https://www.icj-cij.org/case/192>>.

International Court of Justice (ICJ). *Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem*. Advisory Opinion, 19 July 2024. ICJ Reports 2024.

International Court of Justice (ICJ). *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, ICJ Reports 2004.

International Court of Justice (ICJ). *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1996.

International Court of Justice (ICJ). *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits*, Judgment of 27 June 1986, I.C.J. Reports 1986.

International Court of Justice (ICJ). *Obligation to Negotiate Access to the Pacific Ocean (Bolivia v. Chile)*, ICJ Reports 2018.

International Court of Justice (ICJ). *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1949.

International Court of Justice. *Western Sahara*. Advisory Opinion. 16 October 1975. ICJ Reports 1975.

International Military Tribunal (IMT). *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal ("Blue Series")*, Volume 1. 1945. <https://www.loc.gov/item/2011525338_NT_Vol-I/>.

International Military Tribunal (IMT). *U.S., France, U.K. and U.S.S.R. v. Göring and Others*, Judgment, 1 October 1946, Nuremberg, Germany. <www.legal-tools.org/doc/45f18e/>.

International Military Tribunal (IMT). *United States v. Friedrich Flick*, Opinion and Judgment, Case No. 5, 22 December 1947. <[https://www.legal-tools.org/doc/861416/](http://www.legal-tools.org/doc/861416/)>.

Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri (EYUCM ve RUCM)

ICTY, Prosecutor v. Duško Tadić. Case No. IT-94-I-AR72, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995.

ICTR, Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case No. ICTR-96-4-T, Judgment, 2 September 1998.

ICTR, Prosecutor v Jean-Paul Akayesu. Case No. ICTR-96-04, Judgment, 14 June 2001.

Avrupa İnsan Haklar Mahkemesi (AİHM)

European Court of Human Rights. *Behrami and Behrami v. France and Saramati v. France, Germany and Norway*. 2 May 2007. (App. Nos. 71412/01 and 78166/01).

European Court of Human Rights. *Banković and Others v. Belgium and Others*. 12 December 2001. (App. No. 52207/99).

European Court of Human Rights. *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*. 7 July 2011. (App. No. 55721/07).

European Court of Human Rights. *Al-Jedda v. the United Kingdom*. 7 July 2011. (App. No. 27021/08).

European Court of Human Rights. *Jaloud v. the Netherlands*. 20 November 2014. (App. No. 47708/08).

Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 5 February 1963, Van Gend & Loos*, Case 26/62, ECLI:EU:C:1963:1.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 15 July 1964, Costa v ENEL*, Case 6/64, ECLI:EU:C:1964:66.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 31 March 1971, European Agreement on Road Transport (ERTA)*, Case 22/70, ECLI:EU:C:1971:32.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 13 May 1971, International Fruit Company*, Joined Cases 41–44/70, ECLI:EU:C:1971:53.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 3 July 1974, Casagrande*, Case 9-74, ECLI:EU:C:1974:74.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 11 July 1974, Dassonville*, Case 8-74, ECLI:EU:C:1974:82.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 4 December 1974, Yvonne van Duyn v Home Office*, Case 41/74, ECLI:EU:C:1974:133.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Advisory Opinion of 11 November 1975, Opinion 1/75*, ECLI:EU:C:1975:145.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 5 February 1976, Bresciani*, Case 87/75, ECLI:EU:C:1976:18.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Opinion of Advocate General Trabucchi in Case 87/75, Bresciani*, ECLI:EU:C:1976:3.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 20 February 1979, Cassis de Dijon*, Case 120/78, ECLI:EU:C:1979:42.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 26 October 1982, Kupferberg*, Case 104/81, ECLI:EU:C:1982:362.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 23 April 1986, Les Verts*, Case 294/83, ECLI:EU:C:1986:166.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 30 September 1987, Demirel*, Case 12/86, ECLI:EU:C:1987:400.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 20 September 1990, Sevince*, Case C-192/89, ECLI:EU:C:1990:322.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Advisory Opinion of 14 December 1991, Opinion 1/91*, ECLI:EU:C:1991:490.

Court of Justice of the European Union. *Judgment of 31 March 1993, Ahlström Osakeyhtiö and others v Commission (The Wood Pulp Case)*. Joined Cases C-

89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 and C-125/85 to C-129/85.
ECLI:EU:C:1993:120.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *European Parliament v. Council and Commission*. Joined Cases C-181/91 and C-248/91, Judgment of 30 June 1993, ECLI:EU:C:1993:271.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Opinion of 28 March 1996, Opinion 2/94, Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. EU:C:1996:140, [1996] ECR I-1759.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 22 January 1997, Opel Austria GmbH v Council of the European Union*, Case T-115/94, ECLI:EU:T:1997:3.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Case C-162/96, Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz*, [1998] ECR I-3655.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 23 November 1999, Portugal v. Council*, Case C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 5 October 2000, Germany v European Parliament and Council*, Case C-376/98, ECLI:EU:C:2000:544.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 14 December 2000, Dior and Others*, Joined Cases C-300/98 and C-392/98, ECLI:EU:C:2000:688.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 12 July 2001, T. Port v Council*, Case T-2/99, ECLI:EU:T:2001:18.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 9 October 2001, Netherlands v European Parliament and Council*, Case C-377/98, ECLI:EU:C:2001:52.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 12 June 2003, Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v Republik Österreich*, Case C-112/00, ECLI:EU:C:2003:333.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 1 March 2005, Van Parys*, Case C-377/02, ECLI:EU:C:2005:12.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 21 September 2005, Yassin Abdullah Kadi v Council and Commission (Kadi I GC)*, Case T-315/01, ECLI:EU:T:2005:332.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 30 May 2006, Commission v Ireland*, Case C-459/03, ECLI:EU:C:2006:345.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 3 June 2008, Intertanko and Others v Secretary of State for Transport*, Case C-308/06, ECLI:EU:C:2008:312.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 3 September 2008, Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission (Kadi II CJ)*, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, ECLI:EU:C:2008:46.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 25 February 2010, Brita GmbH v Hauptzollamt Hamburg-Hafen*, Case C-386/08, ECLI:EU:C:2010:91.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 30 September 2010, Yassin Abdullah Kadi v Commission (Kadi II GC)*, Case T-85/09, ECLI:EU:T:2010:418.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Opinion of 8 March 2011, Opinion 1/09 – Agreement on the creation of a unified patent litigation system*, ECLI:EU:C:2011:12.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 21 December 2011, Air Transport Association of America and Others v Secretary of State for Energy and Climate Change (ATAA)*, Case C-366/10, ECLI:EU:C:2011:864.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 18 July 2013, Commission and Others v Yassin Abdullah Kadi (Kadi II CJ)*, Joined Cases C-584/10 P, C-593/10 P and C-595/10 P, ECLI:EU:C:2013:518.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 26 February 2013. Melloni*, C-399/11, ECLI:EU:C:2013:107.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Opinion of 18 December 2014, Opinion 2/13 – Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights (ECHR)*, ECLI:EU:C:2014:2454.

Court of Justice of the European Union. *Judgment of 12 November 2015, Elitaliana v. Eulex Kosovo*. Case C-439/13 P, ECLI:EU:C:2015:753.

Court of Justice of the European Union (CJEU) *Judgment of 10 December 2015, Front Polisario v Council (Front Polisario I GC)*, Case T-512/12, ECLI:EU:T:2015:953.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 14 June 2016, European Parliament v Council of the European Union*, Case C-263/14, ECLI:EU:C:2016:435.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 19 July 2016, H v. Council, Commission and EUPM in Bosnia and Herzegovina*. Case C-455/14 P, ECLI:EU:C:2016:569.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 21 December 2016, Council v Front Polisario (Front Polisario CJ)*, Case C-104/16 P, ECLI:EU:C:2016:97.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 27 February 2018, Associação Sindical dos Juizes Portugueses v Tribunal de Contas*, Case C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 27 February 2018, Western Sahara Campaign UK v Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs and Secretary of State for Environment, Food and Rural Affairs*, Case C-266/16, ECLI:EU:C:2018:118.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Rosneft*. Case C-72/15, Judgment of 28 March 2017, ECLI:EU:C:2016:381.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 6 March 2018, Achmea*, Case C-284/16, ECLI:EU:C:2018:158.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Opinion of 30 April 2019, Opinion 1/17 – CETA EU–Canada*, ECLI:EU:C:2019:341.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 12 November 2019, Organisation juive européenne and Vignoble Psagot Ltd v Ministre de l'Économie et des Finances*, Case C-363/18, ECLI:EU:C:2019:954.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Bank Refah Kargaran v. Council*. Case C-134/19 P, Judgment of 6 October 2020, ECLI:EU:C:2020:793.

Court of Justice of the European Union (CJEU). Opinion of Advocate General Hogan in Opinion 1/19 (Istanbul Convention), ECLI:EU:C:2021:198, delivered on 11 March 2021.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Judgment of 29 September 2021, Front Polisario v Council (Front Polisario II GC)*, Joined Cases T-344/19, T-356/19 and T-272/19, ECLI:EU:T:2021:640.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *Opinion of Advocate General Ćapeta in Joined Cases C-29/22 P and C-44/22 P, KS, KD v Council of the European Union, European Commission, EEAS*, delivered on 23 November 2023, ECLI:EU:C:2023:901.

Court of Justice of the European Union (CJEU). *KS and KD v. Council and Others*. Joined Cases C-29/22 P and C-44/22 P, Judgment of 10 September 2024, ECLI:EU:C:2024:725.

Genel Mahkeme (General Court)

General Court of the European Union. *Orders in Cases T-192/16, T-193/16 and T-257/16 NF, NG and NM v European Council*, Press Release No 19/17, 28 February 2017. <<https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-02/cp170019en.pdf>>.

Uluslararası Tahkim ve Diğer Ulusal Mahkeme Kararları

German Federal Constitutional Court (BVerfG). *Judgment on the Maastricht Treaty*, 12 October 1993, BVerfGE 89, 155. Çev. Armin von Bogdandy. <<https://iow.eui.eu/wp-content/uploads/sites/18/2013/04/06-Von-Bogdandy-German-Federal-Constitutional-Court.pdf>>.

Central American Court of Justice. *Fornos Diaz v. Guatemala*. *The American Journal of International Law* 3, no. 3 (1909), s. 737–747.

Conseil constitutionnel. *Décision n° 92-308 DC du 9 avril 1992 (Maastricht I)*. <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/decision/1992/92308DC.htm>>.

High Court of Australia. *Mabo v Queensland (No 2)* [1992] HCA 23; (1992) 175 CLR 1, decided on 3 June 1992. Erişim tarihi: 8 Temmuz 2024. <<https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/cases/cth/HCA/1992/23.html>>.

Hoge Raad der Nederlanden. Judgment of 19 July 2019. *Stichting Mothers of Srebrenica v. The State of the Netherlands*. ECLI:NL:HR:2019:1284.

HN v Netherlands (Ministry of Defence and Ministry of Foreign Affairs). First instance judgment, LJN: BF0181/265615; ILDC 1092 (NL, 10 September 2008).

Mukeshimana-Ngulinzira et autres c. Belgique et autres. Cour d'appel de Bruxelles, arrêt en appel du 8 juin 2018. N° de rôle 2011/AR/292 et 2011/AR/294.

Netherlands (Ministry of Defence and Ministry of Foreign Affairs) v. Nuhanović, Final Appeal Judgment, Hollanda Yüksek Mahkemesi, 6 Eylül 2013, ILDC 2061 (NL 2013).

Rainbow Warrior (New Zealand/France). *Arbitral Award*, 30 April 1990. 20 *Reports of International Arbitral Awards (RIAA)* s. 215–284.

UK House of Lords. *Attorney-General v. Nissan*, 11 February 1969, 2 W.L.R. 926.

U.S. District Court for the Eastern District of New York. *Complaint, LaVenture v. United Nations*, No. 1:14-CV-1611, 11 March 2014.

U.S. District Court for the Southern District of New York. *Complaint, Jean-Robert v. United Nations*, No. 1:14-CV-1545, 6 March 2014.

U.S. District Court for the Southern District of New York. *Georges et al. v. United Nations et al.*, No. 13-CV-7146 (JPO), Opinion and Order, 9 January 2015.

Supreme Court of the United States. *M’Culloch v. State of Maryland*. 17 U.S. (4 Wheat.) 316 (1819). Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <<https://www.loc.gov/item/usrep017316/>>.

MİLLETLER CEMİYETİ, BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE AVRUPA KONSEYİ RESMİ KAYNAKLAR

Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land (The Hague, 29 July 1899), erişim tarihi: 27 Ağustos 2024. <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899>>.

League of Nations. *Various Resolutions Approving the Council's Decision of 16 December 1925 and Complaints against the Turkish Government*. R609/11/48437/25888. Geneva: United Nations Library & Archives, 1926.

League of Nations. *Records of the Fifteenth Ordinary Session of the Assembly*. Official Journal Special Supplement No. 125. Geneva: League of Nations, 1934.

Council of Europe. *Report to the CDDH: 46+1 Group on the Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights*. 46+1(2023)35 Final, 30 Mart 2023.

International Law Commission (ILC). *Yearbook of the International Law Commission, Volume II*. A/CN.4/SER.A/1966/Add.1, 1966, Erişim tarihi: 5 Ağustos 2024. <https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1966_v2.pdf>.

International Law Commission (ILC). *Final Act of the International Conference on Human Rights, Teheran, 22 April–13 May 1968*. A/CONF.32/41. New York: United Nations, 1968. Erişim tarihi: 22 Mart 2025. <https://legal.un.org/avl/pdf/ha/fatchr/final_act_of_tehranconf.pdf>.

International Law Commission (ILC). *Yearbook of the International Law Commission 1973, Volume I: Summary Records of the Twenty-Fifth Session (7 May–13 July 1973)*. A/CN.4/Ser.A/1973. New York: United Nations, 1974.

International Law Commission (ILC). *Yearbook of the International Law Commission 1994, vol. II, Part Two: A/CN.4/SER.A/1994/Add.1 (Part 2)*. New York and Geneva: United Nations, 1997.

International Law Commission (ILC). *Yearbook of the International Law Commission 1996, vol. II, Part Two: A/CN.4/SER.A/1996/Add.1 (Part 2)*. New York and Geneva: United Nations, 1998.

International Law Commission (ILC). *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries. Yearbook of the International Law Commission* 2001, vol. II, Part Two, as corrected. UN Doc. A/56/10.

International Law Commission (ILC), “Draft articles on Diplomatic Protection with commentaries” *Yearbook of the International Law Commission*, 2006, vol. II, Part Two, UN doc. A/61/10, s. 26-55.

International Law Commission (ILC). *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*. Report of the Study Group finalized by Martti Koskenniemi. UN Doc. A/CN.4/L.682, 13 Nisan 2006. Erişim tarihi: 5 Ağustos 2024. <https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1702.pdf>.

International Law Commission (ILC). *Draft Articles on the Responsibility of International Organizations (with Commentaries). Yearbook of the International Law Commission* 2011, vol. II, Part Two. UN Doc. A/66/10.

International Law Commission (ILC). *Draft Conclusions on Identification of Customary International Law, with Commentaries*. UN Doc. A/73/10. Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two, 2018.

International Law Commission (ILC). *General Principles of Law, Chapter IV, Report of the International Law Commission*. UN Doc. A/78/10, 14 Ağustos 2023. Erişim tarihi: 27 Ağustos 2024. <https://legal.un.org/ilc/reports/2023/english/a_78_10_advance.pdf>.

International Law Commission (ILC). *Report on the Law of Treaties by J.L. Brierly, Special Rapporteur*. UN Doc. A/CN.4/23. Yearbook of the International Law Commission, 1950, vol. II. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024.

<https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_23.pdf>.

UN General Assembly. Resolution 2675 (XXV), “Principles for the Protection of Civilian Populations in Armed Conflict.” UN Doc. A/8028, 9 December 1970.

UN General Assembly. Resolution 804 (VIII), “Question of Atrocities Committed by the North Korean and Chinese Communist Forces against United Nations Prisoners of War in Korea.” 3 December 1953.

UN General Assembly. *Resolution 2229 (XXI), The Question of Ifni and Spanish Sahara*. A/RES/2229 (XXI), 20 Aralık 1966. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024. <<https://digitallibrary.un.org/record/203287?v=pdf>>.

UN General Assembly. *Resolution 34/37, Question of Western Sahara*. A/RES/34/37, 21 Kasım 1979. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024. <<https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/376/64/pdf/nr037664.pdf>>.

UN General Assembly. *Resolution 35/19, Question of Western Sahara*. A/RES/35/19, 11 Kasım 1980. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024. <<https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/390/38/pdf/nr039038.pdf>>.

UN General Assembly. *Resolution adopted by the General Assembly on the admission of new Members to the United Nations*. A/RES/ES-10/23, 14 Mayıs 2024. Erişim tarihi: 12 Temmuz 2024. <documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/134/46/pdf/n2413446.pdf>.

UN General Assembly. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, Resolution 61/295, 13 September 2007, UN Doc. A/RES/61/295.

UN Security Council. *Resolution 237*. 14 June 1967. UN Doc. S/RES/237(1967).

UN Security Council. *Resolution 1267*. 15 October 1999. UN Doc. S/RES/1267 (1999).

UN Security Council. *Resolution 1333*. 19 December 2000. UN Doc. S/RES/1333 (2000).

UN Security Council. *Resolution 1390*. 16 January 2002. UN Doc. S/RES/1390 (2002).

UN Security Council. *Resolution 1452*. 20 December 2002. UN Doc. S/RES/1452 (2002).

UN Security Council. *Resolution 1455*. 17 January 2003. UN Doc. S/RES/1455 (2003).

UN Security Council. *Resolution 1542*. 30 April 2004. UN Doc. S/2004/300 (2004).

UN Security Council. *Resolution 1816*. 2 June 2008. UN Doc. S/RES/1816(2008).

UN Security Council. *Resolution 1822*. 30 June 2008. UN Doc. S/RES/1822 (2008).

UN Security Council. *Resolution 1904*. 17 December 2009. UN Doc. S/RES/1904 (2009).

UN Security Council. *Resolution 1989*. 17 June 2011. UN Doc. S/RES/1989 (2011).

UN Security Council. *Resolution 2149*. 10 April 2014. UN Doc. S/RES/2149 (2014).

UN Security Council. *Vetoed Draft Resolution on Recommendation to the General Assembly that the State of Palestine be admitted to membership in the United*

Nations. S/2024/312, 18 Nisan 2024, erişim tarihi: 12 Temmuz 2024. <<https://www.un.org/unispal/document/recommendation-to-the-general-assembly-that-the-state-of-palestine-be-admitted-to-membership-in-the-united-nations-draft-resolution-s-2024-312/pdf>>.

UN Treaty Collection (UNTC). *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction*. Erişim tarihi: 8 Mart 2025. <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en>.

UN Treaty Collection (UNTC). *Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations*. Erişim tarihi: 10 Ağustos 2024. <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en>.

United Nations. *Codification of the International Law Relating to Diplomatic Intercourse and Immunities, Memorandum by the Secretariat*. A/CN.4/98, 1956, erişim tarihi: 5 Temmuz 2024. <legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_98>.

United Nations. *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping (Boutros Boutros-Ghali)*. UN Doc. A/47/277 – S/24111, 17 June 1992.

United Nations. *Letter dated 29 January 2002 from the Under-Secretary-General for Legal Affairs to the President of the Security Council*. UN Doc. S/2002/161, 12 Şubat 2002. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024. <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/249/87/pdf/n0224987.pdf>>.

United Nations. *Statement Attributable to the Spokesperson for the Secretary-General on Haiti*. 21 February 2013. Erişim tarihi: 7 Mart 2025. <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2013-02-21/statement-attributable-the-spokesperson-for-the-secretary-general-haiti-0>>.

United Nations. *Fact Sheet: Combatting Cholera in Haiti*. December 2013. Erişim tarihi: 1 Şubat 2025. <https://www.un.org/News/dh/infocus/haiti/Cholera_UN_Factsheet_Dec_2013.pdf>.

United Nations. *Final Report of the Independent Panel of Experts on the Cholera Outbreak in Haiti*. December 2013. Erişim tarihi: 1 Şubat 2025. <<https://ijdh.org/wp-content/uploads/2011/05/UN-cholera-report-final.pdf>>.

United Nations. *Report of an Independent Review on Sexual Exploitation and Abuse by International Peacekeeping Forces in the Central African Republic*. UN Doc. A/71/99, 23 June 2016.

United Nations. *Responsibility of International Organizations: Compilation of Decisions of International Courts, Tribunals and Other Bodies*. Report of the Secretary-General, UN Doc. A/72/81, 26 April 2017.

United Nations. *Responsibility of International Organizations: Compilation of Decisions of International Courts, Tribunals and Other Bodies*. Report of the Secretary-General, UN Doc. A/75/80, 30 April 2020.

United Nations. *Responsibility of International Organizations: Compilation of Decisions of International Courts, Tribunals and Other Bodies*. Report of the Secretary-General, UN Doc. A/78/83, 20 April 2023.

United Nations. *Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations*. 1986. Erişim tarihi: 10 Ağustos 2024. <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf>.

AB RESMİ KAYNAKLARI

“Joint Declaration on European Defence,” British-French Summit, Saint-Malo, 4 December 1998. Erişim tarihi: 19 Aralık 2024. <https://www.cvce.eu/content/publication/2008/3/31/f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f/publishable_en.pdf>.

Agreement in the form of an Exchange of Letters between the European Union and the Kingdom of Morocco concerning reciprocal liberalisation measures on agricultural products... *OJ* 2012 L 241. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22012A0907%2801%29>>.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma: Konsolide Metinler*. Ankara: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, 2010.

Council Agreement of 30 January 1966 on Cooperation between the Council of Ministers and the Commission (Luxembourg Compromise), erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/d1cfaf4d-8b5c-4334-ac1d-0438f4a0d617/a9aaa0cd-4401-45ba-867f-50e4e04cf272>>.

Council of the European Union. *European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World*. Brussels, 12 December 2003.

Council Decision 81/691/EEC of 4 September 1981. *OJ* 1981 L 252.

Council Decision 2001/78/CFSP of 22 January 2001 setting up the Political and Security Committee. *OJ* L 27, 30 January 2001, s. 1–3.

Council Decision 2001/80/CFSP of 22 January 2001 establishing the Military Committee of the European Union. *OJ L* 27, 30 January 2001.

Council Decision 2002/494/JHA of 13 June 2002 setting up a European network of contact points in respect of persons responsible for genocide, crimes against humanity and war crimes. *OJ L* 167, 26.6.2002.

Council Joint Action 2003/92/CFSP of 27 January 2003 on the European Union military operation in the Former Yugoslav Republic of Macedonia, *OJ L* 34, 11.2.2003.

Council Joint Action 2003/423/CFSP of 5 June 2003 on the European Union military operation in the Democratic Republic of Congo, *OJ L* 143, 11.6.2003.

Council Joint Action 2004/570/CFSP of 12 July 2004 on the European Union military operation in Bosnia Herzegovina, *OJ L* 252, 28.7.2004.

Council Decision 2004/803/CFSP of 25 November 2004 on the launching of the European Union military operation in Bosnia and Herzegovina, *OJ L* 353, 27.11.2004.

Council Joint Action 2006/319/CFSP of 27 April 2006 on the European Union military operation in support of the United Nations Mission in the Democratic Republic of Congo (MONUC), *OJ L* 116, 29.4.2006.

Council Decision 2008/101/CFSP of 28 January 2008 on the launching of the European Union military operation in Chad and the Central African Republic (EUFOR Tchad/RCA), *OJ L* 34, 9.2.2008.

Council Decision 2008/298/CFSP of 7 April 2008 amending Decision 2001/80/CFSP on the establishment of the Military Staff of the European Union. *OJ L* 102, 12 April 2008.

Council Joint Action 2008/851/CFSP of 10 November 2008 on a European Union military operation to deter and combat piracy off the Somali coast, *OJ L* 301, 12.11.2008, 33;

Council Decision 2008/918/CFSP of 8 December 2008 on the launch of the operation, *OJ L* 330, 9.12.2008.

Council Decision of 26 November 2009 concerning the conclusion, by the European Community, of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *OJ L* 23, 27.1.2010.

Council Decision 2010/197/CFSP of 31 March 2010 on the launch of a military mission to train Somali security forces (EUTM Somalia), *OJ L* 87, 7.4.2010.

Council Decision 2013/34/CFSP of 17 January 2013 on a military mission to train Malian forces (EUTM Mali), *OJ L* 14, 18.1.2013.

Council Decision 2014/73/CFSP of 10 February 2014 on an EU military operation in the Central African Republic (EUFOR RCA), *OJ L* 40, 11.2.2014.

Council Decision 2014/198/CFSP of 10 March 2014 on the signing and conclusion of the Agreement between the European Union and the United Republic of Tanzania on the conditions of transfer of suspected pirates and associated seized property from the European Union-led naval force to the United Republic of Tanzania. *O.J. L* 108, 11.4.2014, s. 1–2.

Council Decision (CFSP) 2015/778 of 18 May 2015 on EUNAVFOR MED, *OJ L* 122, 19.5.2015, s. 31–35.

Council Decision (CFSP) 2016/610 of 19 April 2016 on a CSDP Military Training Mission in the Central African Republic (EUTM RCA), *OJ* L 104, 20.4.2016, s. 21–26.

Council Decision (EU) 2017/865 of 11 May 2017. *Official Journal of the European Union*, OJ 2017.

Council Decision (EU) 2017/866 of 11 May 2017. *Official Journal of the European Union*, OJ 2017 L 131/13.

Council Decision (CFSP) 2020/472 of 31 March 2020 on EUNAVFOR MED IRINI, *OJ* L 101, 1.4.2020, s. 4–10.

Council Decision (CFSP) 2022/638 of 13 April 2022 amending Decision 2014/486/CFSP on EUAM Ukraine, *OJ* L 117, 19.4.2022, s. 38–39.

Council Decision (CFSP) 2023/1599 of 3 August 2023 on a Security and Defence Initiative for West African countries, *OJ* L 196, 4.8.2023, s. 25–34.,

Council Decision (CFSP) 2024/583 of 8 February 2024 on EUNAVFOR ASPIDES, *OJ* L 2024/583, 12.2.2024.

Council of the European Union. *EU Guidelines on Children and Armed Conflict*. Doc., 24 June 2024.

Directive 98/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States relating to the advertising and sponsorship of tobacco products, *OJ* L 213, 30 July 1998, s. 9–12.

Euro-Mediterranean Interim Association Agreement on trade and cooperation between the European Community and the Palestine Liberation Organization for the benefit of the Palestinian Authority of the West Bank and the Gaza Strip. *OJ L* 187, 16 July 1997.

Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the State of Israel, of the other part. *OJ L* 147, 21 June 2000.

European Commission. Communication from the Commission on EU Enlargement Policy, COM(2023) 690 final, 8 November 2023, erişim tarihi: 30 Temmuz 2024. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/2023-communication-eu-enlargement-policy_en>.

European Council. Conclusions of the Rome European Council, 1–2 December 1975, erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <https://aei.pitt.edu/1407/1/rome_dec_1975.pdf>.

European Council. Denmark and the Treaty of the European Union, Conclusions of the Presidency Part B, European Council in Edinburgh, 11–12 December 1992.

European Council. “Presidency Conclusions – Cologne European Council (3–4 June 1999), Presidency Report on Strengthening of the Common European Policy on Security and Defence.” 150/99 REV 1.

European Council. “Presidency Conclusions – Helsinki European Council (10–11 December 1999), Presidency Progress Report on Strengthening the Common European Policy on Security and Defence.” Annex I.

European Council. “Presidency Conclusions – Laeken European Council (14–15 December 2001), Annex II – Declaration on the Operational Capability of the Common European Security and Defence Policy.” SN 300/1/01 REV 1.

European Council. Laeken Declaration on the Future of the European Union, Annex I to the Conclusions of the Presidency, European Council Meeting in Laeken, 14–15 December 2001.

European Council. National Declaration by Ireland, Annex III, Presidency Conclusions, European Council, Seville, 21–22 June 2002, s. 27–30.

European Council. Presidency Conclusions, Brussels European Council, 21–22 June 2007, 11177/1/07 REV 1 CONCL 2.

European External Action Service (EEAS). *European Union Military Staff, EU Concept for Military Planning at the Political Strategic Level*. EEAS 02246/8/14 REV 8. Brussels, 20 February 2015.

European External Action Service (EEAS). *Concept on Protection of Civilians (PoC) in EU-led Military Operations*. Doc. EEAS 00351/6/14 REV 6, 2 March 2015 (Council doc. 6730/15).

European External Action Service (EEAS). *EU Concept for Military Command and Control – Rev 8*. EEAS(2019) 468, 23 April 2019.

European Parliament. Resolution on Draft Treaty Establishing the European Union, 14 February 1984, erişim tarihi: 2 Ağustos 2024. <http://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_the_draft_treaty_establishing_the_european_union_14_february_1984-en-8e8b5a0d-dc09-4574-9607-20dbb5d05913.html>.

European Parliament. Resolution on the Intergovernmental Conference in the Context of its Strategy for European Union, 14 March 1990, erişim tarihi: 2 Ağustos 2024. <http://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_the_intergovernmental_conference_in_the_context_of_its_strategy_for_european_union_14_march_1990-en-e5c81e64-e0cf-4a1f-8c7b-b8ae945cd46d.html>.

European Parliament. Report on the Final Outcome, Conference on the Future of Europe, May 2022, erişim tarihi: 30 Temmuz 2024. <<https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20220509RES29121/20220509RES29121.pdf>>.

European Parliament. *Interpretative Notice on indication of origin of goods from the territories occupied by [the State of] Israel since June 1967*. OJ 2015 C 375, s. 4. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024. <https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/dpal/dv/4a_interpretativenoticeindicationorigin/4a_interpretativenoticeindicationorigin.pdf>.

European Union, l'Union européenne. Traité instituant la Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier (CECA), 18 avril 1951.

European Union. Treaty on European Union (Maastricht Treaty), 7 February 1992. OJ C 191, 29 July 1992, s. 1–112.

European Union. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. OJ C 340, 10 November 1997, s. 1–144.

European Union. The Schengen acquis – Convention implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on

the gradual abolition of checks at their common borders, *Official Journal* L 239, 22 September 2000, s. 19–62.

European Union. Consolidated Versions of the Treaty on European Union and of the Treaty Establishing the European Community (Nice Treaty). OJ C 325, 24 December 2002, s. 1–184.

European Union. Treaty Establishing a Constitution for Europe, OJ C 310, 16 December 2004, vol. 47.

European Union. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union -Declarations Annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference Which Adopted the Treaty of Lisbon, Signed on 13 December 2007 - A. Declarations Concerning Provisions of the Treaties - 17. Declaration Concerning Primacy. *Official Journal*, 115, 9 Mayıs 2008.

European Union. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union – Declaration No. 17 on Primacy, *Official Journal* C 115, 9 May 2008.

Iesheuvel, Barend, Edmund Dell, and Robert Marjolin. Report on European Institutions Presented by the Committee of Three to the European Council, October 1979, erişim tarihi: 28 Temmuz 2024. <<https://aei.pitt.edu/999/>>.

Ministère de l'Économie et des Finances (France). *Avis aux opérateurs économiques relatifs à l'indication de l'origine des marchandises issues des territoires occupés par [l'État d']Israël depuis juin 1967. Journal officiel de la République française (JORF)*, No. 273, texte No. 81, 24 Kasım 2016. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2024. <<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033464109>>.

Pleven, René. “Statement by René Pleven on the Establishment of a European Army (24 October 1950).” *Journal officiel de la République française, Débats Parlementaires, Assemblée nationale*, October 1950, 7118–7119. Erişim tarihi: 20 Aralık 2024. <https://www.cvce.eu/en/obj/statement_by_rene_pleven_on_the_establishment_of_a_european_army_24_october_1950-en-4a3f4499-daf1-44c1-b313-212b31cad878.html>.

Political and Security Committee (PSC). *Upgraded Generic Standards of Behaviour for CSDP Missions and Operations*. Doc. 5255/18 LIMITE, 12 January 2018.

Tindemans, Leo. Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 1/76, 1976, erişim tarihi: 28 Temmuz 2024. <<https://aei.pitt.edu/942/>>.

TÜRKİYE’NİN TARAFI OLDUĞU ANTLAŞMALAR VE RESMİ BELGELER

Avrupa Konseyi Statüsü (Londra, 5 Mayıs 1949); Uygun Bulma Kanunu, 5456 sayılı, 12 Aralık 1949 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 7382; Onaylama Kararnamesi, 17 Aralık 1949 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 7382, Düstur Kaydı: III (31) 198.

Beynelmilel Daimi Adalet Divanı Tesisine Dair Karar, Divan Nizamnamesinin İmza Protokolü, Divanın Hakk-ı Kazasının Mecburi Olarak Kabulüne Dair İhtiyari Hüküm (İhtirazi Kayıtlar Kanun Metnindedir), Milletler Cemiyeti Misakının Ondördüncü Maddesiyle İstihdaf Edilen Beynelmilel Adalet Divanı Nizamnamesi, Beynelmilel Daimi Adalet Divanı Statüsünün Tadili (Protokol), 14.09.1929 Protokolüne Zeyil, Amerika Birleşik Hükûmetlerinin Beynelmilel Daimi Adalet Divanı’nın imza Protokolüne İltihali (Protokol); Uygun Bulma Kanunu, 2774 sayılı, 6 Ekim 1935 tarihli, Resmi Gazete, sayı 3032, Düstur Kaydı: III (16) 623; Onaylama Kararnamesi, 19 Haziran 1935 tarihli, Resmi Gazete, sayı 3032, Düstur Kaydı: III (16) 1347 (623), md. 38.

Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü (San Francisco, 26 Haziran 1945); Uygun Bulma Kanunu, 4801 sayılı, 24 Ağustos 1945 tarihli,

Resmi Gazete, sayı 6092, Düstur Kaydı: III (26) 1382; Onaylama Kararnamesi, 24 Ağustos 1945 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 6092, Düstur Kaydı: III (26) 1382.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Rio de Janeiro, 5 Haziran 1992); Uygun Bulma Kanunu, 4177 sayılı, 3 Eylül 1996 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 22746, Düstur Kaydı: V (35) 118; Onaylama Kararnamesi, 1996/8857 sayılı, 27 Aralık 1996 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 22860, Düstur Kaydı: V (36) 683.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (New York, 20 Kasım 1989); Uygun Bulma Kanunu, 4058 sayılı, 12 Eylül 1994 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 22138; Onaylama Kararnamesi, 1994/6423 sayılı, 27 Ocak 1995 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 22184, Düstur Kaydı: V (34) 1161.

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (Paris, 23 Kasım 1972); Uygun Bulma Kanunu, 2658 sayılı, 20 Nisan 1982 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 17670, Düstur Kaydı: V (21) 300; Onaylama Kararnamesi, 8/4788 sayılı, 14 Şubat 1983 tarihli, *Resmi Gazete*, sayı 17959, Düstur Kaydı: V (22/1) 1633.

HarbFelâketzedelerinin Himayesine Dair 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Onanması Hakkında Kanun. (Cenevre, 21 Nisan 1949); 30 Ocak 1953 tarihli *Resmi Gazete*, sayı 8322.

İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'nin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılanmasına İlişkin 11 No.lu Protokol (Strazburg, 4 Kasım 1950), Uygun Bulma Kanunu, 4255 Sayılı, *Resmi Gazete*, sayı 22996, tarih 22.05.1997, Düstur Kaydı: V (36) 153; Onaylama Kararnamesi, 1997/9506 Sayılı, *Resmi Gazete*, sayı 23025, tarih 20.06.1997, Düstur Kaydı: V (36) 1516.

İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (New York, 10 Aralık 1984); Uygun Bulma

Kanunu, 3441 sayılı, 29 Nisan 1988 tarihli, Resmi Gazete, sayı 19799; Onaylama Kararnamesi, 1988/13023 sayılı, 8 Ekim 1988 tarihli, Resmi Gazete, sayı 19895.

Lozan Sulh Muahedenamesi Hakkında Kanun, 23 Ağustos 1923, Resmi Gazete, sayı 340, Düstur Kaydı: III (5) 5.

Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES) ile I, II ve III Sayılı Ekleri (Washington D.C., 3 Mart 1973); Uygun Bulma Kanunu, 4041 sayılı, 1 Ekim 1994 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22068, Düstur Kaydı: V (34) 15; Onaylama Kararnamesi, 1996/8125 sayılı, 20 Haziran 1996 tarihli, Resmi Gazete, sayı 22672, Düstur Kaydı: V (35).

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne İltihakının Tasvip Edildiği Hakkında 726 Sayılı Karar, 12 Temmuz 1932, Resmi Gazete, sayı 2148.

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, RG 9 Kasım 1982, Sayı 17863.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Antarctic Treaty Secretariat. “Parties.” Erişim tarihi: 12 Ağustos 2024. <<https://www.ats.aq/devAS/Parties?lang=e>>.

Charles, Jacqueline. “United Nations Top Official Goes to Haiti to Promote Cholera Elimination, Elections.” *Miami Herald*, 13 Temmuz 2014. Erişim tarihi: 5 Şubat 2025. <www.miamiherald.com/news/nation-world/world/americas/haiti/article1975427.html>.

Conyers, John, et al. *Letter to Samantha Power, US Permanent Representative to the UN*. 10 January 2014. Erişim tarihi: 5 Şubat 2025. <<https://www.commondreams.org/views/2014/12/24/john-conyers-and-76-other-members-congress-urge-un-provide-settlement-mechanism>>.

Council of Europe. “5 May - Europe Day.” Erişim tarihi: 20 Temmuz 2024. <www.coe.int/en/web/portal/5-may-europe-day>.

EUR-Lex. “European Council.” Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:european_council>.

EUR-Lex. “The European Parliament.” Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <<https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-european-parliament.html>>.

European Commission. “About the President”. Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <https://commission.europa.eu/about/organisation/president/about-president_en>.

European Council. “The Presidency of the Council of the EU.” Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <<https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/presidency-council-eu/>>.

European Council. “The Role of the European Council in Nominations and Appointments.” Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <<https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/role-nominations-appointment/>>.

European External Action Service (EEAS). “High Representative/Vice President.” Erişim tarihi: 7 Mart 2025. <https://www.eeas.europa.eu/eeas/high-representative-vice-president_en#>.

European Free Trade Area (EFTA). “The European Economic Area”. Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <<https://www.efta.int/eea-relations-eu/qa-about-eea-agreement#c2EEA-Lex>>.

European Parliament. “2024–2029 European Parliament: How Many MEPs per Country?” Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20180126STO94114/2024-2029-european-parliament-how-many-meps-per-country>.

European Parliament. “The Political Groups of the European Parliament.” Erişim tarihi: 24 Mart 2025. <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/organisation-and-rules/organisation/political-groups>>.

European Council. “The President’s Role.” Erişim tarihi: 5 Ocak 2025. <<https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/president/role/>>.

European Political Cooperation (EPC), erişim tarihi: 28 Temmuz 2024. <<https://aei.pitt.edu/45409/1/European.Political.Cooperation.pdf>>.

European Union. “Court of Justice of the European Union (CJEU).” Erişim tarihi: 22 Mart 2025. <https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/court-justice-european-union-cjeu_en>.

European Union. “Europe Day.” Erişim tarihi: 20 Temmuz 2024. <https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols/europe-day_en>.

France 24. “Poland mulls mines treaty exit, plans military training for men.” 7 Mart 2025. Erişim tarihi: 8 Mart 2025. <<https://www.france24.com/en/live-news/20250307-poland-mulls-mines-treaty-exit-plans-military-training-for-men>>.

France 24. «Viols présumés en Centrafrique : la justice française ouvre une enquête», 7 Mai 2015. Erişim tarihi: 11 Şubat 2025. <<https://www.france24.com/fr/20150507-viols-presumes-centrafrique-justice-france-enquete-armee-violences-sexuelles-mineurs>>.

Institute for Justice & Democracy in Haiti (IJDH). *Petition for Relief*. 3 Kasım 2011. Erişim tarihi: 1 Şubat 2025. <<https://ijdh.org/wp-content/uploads/2011/11/englishpetitionREDACTED.pdf>>.

International Labour Organization. “ILO Governing Body Meetings and Events.” Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024. <www.ilo.org/meetings-and-events/ilo-governing-body#top>.

International Law Association. *Accountability of International Organisations: Final Report*. Report of the Seventy-first Conference (Berlin, 2004).

International Law Association. *Principles on the Engagement of Domestic Courts with International Law*, Preliminary Report, International Law Association Study Group, para. 39–40. Erişim tarihi: 17 Ağustos 2024. <https://www.ila-hq.org/en_GB/documents/preliminary-report>.

International Monetary Fund. “Managing Directors.” Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024. <<https://www.imf.org/en/About/senior-officials/managing-directors>>.

La Constitution du 4 octobre 1958. *Titre XV de l’Union européenne, Article 88-5*. Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>>.

Le Monde. “La boîte à outils du traité de Lisbonne.” 26 October 2007. Erişim tarihi: 30 Temmuz 2024. <https://www.lemonde.fr/idees/article/2007/10/26/la-boite-a-outils-du-traite-de-lisbonne-par-valery-giscard-d-estaing_971616_3232.html>.

Loi n° 2006-1254 du 13 octobre 2006. *Autorisation de ratification de l'adhésion de la Bulgarie et de la Roumanie à l'UE*. Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <<https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2006/10/13/MAEX0600057L/jo/texte>>.

Loi n° 2013-99 du 28 janvier 2013. *Autorisation de ratification de l'adhésion de la Croatie à l'UE*. Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2013/1/28/MAEJ1234106L/jo/texte>.

Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer (Fransa). “Les élections en France – Referendum 2005.” Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <www.archives-resultats-elections.interieur.gouv.fr/resultats/referendum_2005/000/000.php>.

Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer (Fransa). “Les élections en France – Referendum 1992.” Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <www.archives-resultats-elections.interieur.gouv.fr/resultats/referendum_1992/000/000.php>.

Nişanyan Sözlük. “Mesuliyet.” Erişim tarihi: 12 Şubat 2025. <<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/mesuliyet>>.

OSPAR Commission. “Contracting Parties.” Erişim tarihi: 27 Mayıs 2025. <<https://www.ospar.org/organisation/contracting-parties>>.

Oxford English Dictionary (OED). “Responsibility, n.” Erişim tarihi: 12 Şubat 2025. <https://www.oed.com/dictionary/responsibility_n>.

Referendum Ireland. “The Nice Treaty – Twenty-fourth Amendment of the Constitution Bill, 2001.” Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <<https://www.referendum.ie/archive/the-nice-treaty-twenty-fourth-amendment-of-the-constitution-bill-2001/>>.

Referendum Ireland. “Treaty of Nice – Twenty-sixth Amendment of the Constitution Bill, 2002.” Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <<https://www.referendum.ie/archive/treaty-of-nice-twenty-sixth-amendment-of-the-constitution-bill-2002/>>.

Reuters. “UN Haiti Cholera Panel Avoids Blaming Peacekeepers.” 4 May 2011. Erişim tarihi: 1 şubat 2025. <<https://www.reuters.com/article/business/healthcare-pharmaceuticals/un-haiti-cholera-panel-avoids-blaming-peacekeepers-idUSTRE74457Q/>>.

RFI. “Case against French soldiers accused of raping children in CAR dismissed.” 15 January 2018. Erişim tarihi: 11 şubat 2025. <<https://www.rfi.fr/en/africa/20180115-Case-dismissed-against-French-soldiers-accused-children-rape-CAR>>.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. “Amiral (E) Mustafa İpteş’in Yeniden Uluslararası Hidrografi Örgütü (IHO) Direktörü Seçilmesi Hakkında.” Erişim tarihi: 18 Temmuz 2024. <https://www.mfa.gov.tr/no_-135_-amiral-_e_-mustafa-iptes_in-yeniden-uluslararasi-hidrografi-orgutu-_iho_-direktoru-secilmesi-hk_.tr.mfa>.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. “Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz.” Erişim tarihi: 10 Temmuz 2024. <www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e>.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. “Yurtdışı Teşkilatı.” Erişim tarihi: 18 Temmuz 2024. <www.mfa.gov.tr/yurtdisi-teskilati.tr.mfa>.

T.C. Meteoroloji Genel Müdürlüğü. “Genel Müdürlerimiz.” Erişim tarihi: 18 Temmuz 2024. <www.mgm.gov.tr/kurumsal/genel-mudurlerimiz.aspx>.

The Guardian. “Sellafield Mox Plant to Close.” *The Guardian*, 3 Ağustos 2011. Erişim tarihi: 27 Ağustos 2024. <https://www.theguardian.com/environment/2011/aug/03/sellafield-mox-plant-close?CMP=share_btn_url>.

The Guardian. “The Dutch Say 'Devastating No' to EU Constitution.” 2 June 2005. Erişim tarihi: 25 Temmuz 2024. <<https://www.theguardian.com/world/2005/jun/02/eu.politics>>.

The White House. “Imposing sanctions on the International Criminal Court.” 6 Şubat 2025. Erişim tarihi: 25 Mayıs 2025. <<https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/imposing-sanctions-on-the-international-criminal-court/>>.

The White House. “Withdrawing the United States from the World Health Organization.” 20 Ocak 2025. Erişim tarihi: 25 Mayıs 2025. <<https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/withdrawing-the-united-states-from-the-worldhealth-organization/>>.

Treaty Constituting the European Defence Community (EDC Treaty) (Unofficial Translation). Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. <<https://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf>>.

Türk Devletleri Teşkilatı. “Türk Konseyi Hakkında.” Erişim tarihi: 10 Temmuz 2024. <<https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda>>.

UNESCO. “Countries.” Erişim tarihi: 10 Temmuz 2024. <www.unesco.org/en/countries>.

Union of International Associations. *Yearbook of International Organizations*. Erişim tarihi: 15 Temmuz 2024. <<https://uia.org/yearbook>>.

United Nations Terminology Database (UNTERM). “Conflict Prevention.” Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/6f9c5859-bce5-4b42-9777-3374d1094b8d>>.

United Nations Terminology Database (UNTERM). “Peace Enforcement.” Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/507024a3-005d-43f7-8ae8-df796e74e972>>.

United Nations Terminology Database (UNTERM). “Peace Operation.” Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/181f0c61-d184-40eb-97a2-e3275db560bc>>.

United Nations Terminology Database (UNTERM). “Peacebuilding.” Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/736297a7-935a-466e-b6c3-d5f8db4dc3b7>>.

United Nations Terminology Database (UNTERM). “Peacekeeping.” Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/3e44a0a8-a061-4f29-80d1-d3aa88e36dcd>>.

United Nations Terminology Database (UNTERM). “Peacemaking.” Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. <<https://unterm.un.org/unterm2/en/view/45e920ac-1545-4082-8489-f87c5cdd19b4>>.

Western Sahara Campaign UK. *Official Website*. Erişim tarihi: 25 Ağustos 2024. <<https://www.westernsaharacampaignuk.com/>>.

World Bank. “Past Presidents.” Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024. <<https://www.worldbank.org/en/archive/history/past-presidents>>.

World Health Organization. “Countries.” Erişim tarihi: 10 Temmuz 2024. <www.who.int/countries>.

ÖZET

Uluslararası örgütler, 19. yüzyıldan itibaren uluslararası hukukun temel aktörleri hâline gelmiş ve çok taraflı iş birliğinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Ancak Avrupa Birliği (AB), klasik uluslararası örgüt tanımlarını aşan, sui generis bir bütünleşme modeli olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik iş birliğinden doğan AB, doğrudan etki, öncelik ve zımni yetki gibi ilkeler etrafında siyasi ve hukuki bir düzene evrilmiştir. AB'yi farklılaştıran nokta, bu ilkelerin tek tek varlığından ziyade bütünleşme süreci içerisinde kurumsallaşmış olmasıdır.

Aristotelesçi tanım teorisi açısından AB, “bütünleşme sürecinde olan supranasyonel bir örgüt” olarak nitelenebilir. Bu ara konum, onu klasik örgütlerden ayırmakla birlikte henüz bir devlet statüsüne ulaştırmamaktadır. Bu özgün nitelik, uluslararası hukukun mevcut süje sistematüğini zorlamaktadır. AB'nin uluslararası hukukla ilişkisi de ikircikli bir görünüm arz etmektedir: AB Antlaşmaları uluslararası hukuka saygı taahhüdü içerse de, Adalet Divanı uluslararası antlaşmalara doğrudan etkiyi yalnızca açık, kesin ve koşulsuz hükümlerle sınırlamaktadır. Kadı ve 2/13 Sayılı Görüş gibi kararlar ise, AB'nin yargısal özerkliğini koruma refleksini ve dış denetime mesafesini ortaya koymaktadır.

Bu gerilimler en net biçimde Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) kapsamındaki kriz yönetimi operasyonlarında görünür olmaktadır. Burada hukuka aykırı fiillerin atfedilmesi, yetki devri ve etkin kontrol ölçütlerine bağlıdır. Ancak hükümetlerarası karar alma ile Brüksel merkezli uygulama arasındaki ikilik, sorumluluğun belirsizleşmesine yol açmaktadır. ARSIWA ve DARIO çerçevesi ile Behrami/Saramati, Nuhanović ve Srebrenitsa içtihatları, ikili atfın mümkün olduğunu ve hesap verebilirlik boşluklarını gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, AB'nin kriz yönetimi operasyonlarında doğan uluslararası sorumluluğu, onun küresel aktör olarak meşruiyeti açısından kritik öneme sahiptir. Kurumsal netliğin güçlendirilmesi, sorumluluğun açıkça belirlenmesi ve bireylerin haklarının korunması, AB'nin uluslararası hukuktaki normatif g iddiasını sürdürebilmesi için vazgeçilmezdir.

ANAHTAR KELİMELEER: ULUSLARARASI HUKUK; ULUSLARARASI KAMU HUKUKU; AVRUPA BİRLİğİ; AVRUPA BİRLİğİ HUKUKU; ULUSLARARASI ÖRGÜTLER; ULUSLARARASI SORUMLULUK; DOğRUDAN ETKİ İLKESİ; ÖNCELİK İLKESİ; ZİMNİ YETKİ; SUI GENERİS YAPI; ARSIWA; DARIO; KRİZ YÖNETİMİ OPERASYONLARI; BARIŞGC MİSYONLARI; ETKİN KONTROL; AVRUPA BİRLİğİ ADALET DİVANI.

ABSTRACT

International organizations have emerged as central actors in international law since the 19th century, institutionalizing multilateral cooperation. The European Union (EU), however, exceeds classical definitions of international organizations and represents a *sui generis* model of integration. Rooted in economic cooperation, the EU has evolved into a political and legal order, marked by principles such as direct effect, primacy, and implied powers. What distinguishes the EU is not the existence of these principles alone, but their systematic institutionalization within the integration process.

From an Aristotelian definitional perspective, the EU may be regarded as a “supranational organization in the process of integration”—a transitional regime between an international organization and a state. This ambiguous nature challenges the existing subject-structure of international law. The EU’s relationship with international law reflects both engagement and resistance: while EU treaties commit to respect for international law, the Court of Justice has limited the direct effect of international agreements to precise and unconditional provisions. Furthermore, cases such as *Kadi* and *Opinion 2/13* illustrate the EU’s insistence on judicial autonomy and its reluctance to accept external review.

These tensions are most visible in the field of crisis management operations under the Common Security and Defence Policy (CSDP). Here, attribution of internationally wrongful acts hinges on the doctrines of delegation of powers and effective control. Yet, opaque decision-making between intergovernmental and Brussels-based structures complicates responsibility. The framework of ARSIWA and DARIO, along with jurisprudence such as *Behrami/Saramati*, *Nuhanović*, and *Mothers of Srebrenica*, demonstrates the possibility of dual attribution and highlights the accountability gaps within EU operations.

Ultimately, the EU's international responsibility for wrongful conduct in CSDP missions is crucial for its legitimacy as a global actor. Strengthening institutional clarity, ensuring accountability, and safeguarding individual rights are indispensable for sustaining the EU's claim to normative power in international law.

KEYWORDS: INTERNATIONAL LAW; PUBLIC INTERNATIONAL LAW; EUROPEAN UNION; EUROPEAN UNION LAW; INTERNATIONAL ORGANIZATIONS; INTERNATIONAL RESPONSIBILITY; PRINCIPLE OF DIRECT EFFECT; PRINCIPLE OF PRIMACY; IMPLIED POWERS; SUI GENERIS STRUCTURE; ARSIWA; DARIO; CRISIS MANAGEMENT OPERATIONS; PEACEKEEPING MISSIONS; EFFECTIVE CONTROL; COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION (CJEU).

